REVIZE
2019 - 2023

E R R A T A

Str. 2, členové redakční rady:

doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

prof. dr. Bohumil Kučera, CSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.

str. 5, posl. ř. jest: "v exilu" má být "exilu"

str. 7, 2. ř. zdola jest: "čechoslováků" má být "Čechoslováků"

str. 56, 5. ř. zdola jest: "z článku" má být "v článku"

str. 145, 8. ř. zdola jest: "Brugge" má být "Bruxelles"

str. 182, 11. ř. jest: "lucembruského" má být "lucemburského"

str. 378, 7. ř. jest: "m.r." má být "1972"

" 11. ř. jest: "odborní" má být "odborné"

str. 379, 5. ř. zdola: jest "jenž vyvolaly podněty obsažení"
má být:
"jež vyvolaly podněty obsažené"

3125754330

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

18

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:

akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

prof. dr. Bohumil Kučera

doc. dr. Dragutin Pelikán

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

18

Academia | nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1974

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy

Znač.: 7812/e

Inv. č.: 4330/75

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1974

26.8.75, Academia, 40 21 54

45

ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÁ SMLOUVA Z ROKU 1943 – ZÁKLAD SPOLUPRÁCE A PŘÁTELSTVÍ

Bohumil Kučera

Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik podepsaná 12. 12. 1943 v Moskvě je jedním z nejvýznamnějších mezinárodních aktů v naší novodobé historii. Zde poprve bylo zakotveno neotřesitelné přátelství mezi národy Československa a Sovětského svazu, zde byl dán počátek našeho budoucího pokojného vývoje k socialismu; přesto, že Československo bylo v době uzavření smlouvy buržoazním státem. Právě tato smlouva otevřela oči milionům pracujících, ukázala úspěchy socialistického státu, v němž je odstraněno vykořisťování a získala nesmírné sympatie našeho lidu k Sovětskému svazu. Ukázala i bezmeznou snahu Sovětského svazu bojovat za mír a bezpečnost, osvobodit národy ujařmené fašismem a spolu s tím zajistit svobodný rozvoj všem národům světa.

I.

Sjednání této smlouvy, její uzavření a podpis byly záležitostí velmi složitou a byly výsledkem dlouhého vývoje. Londýnská emigrantská vláda nebyla totiž perspektivou dohody se Sověty nijak nadšena a vlastně s ní původně nepočítala. V prvních fázích války počítala s poválečným uspořádáním Evropy vysloveně pod britským vlivem a zaměřovala se na utužení styků s Velkou Británií a na ztotožnění s jejími záměry na poválečné evropské řešení. Vláda měla zcela buržoazní charakter a nepočítala při obnovení ČSR ani s podstatnou demokratizací ani uspořádáním sociálních poměrů jinak než před Mnichovem. Na Velké Británii byla zcela závislá a tuto závislost uznávala, i když mezinárodního uznání se jí dostalo jen díky SSSR a to v dohodě o válečné spolupráci z 8. 7. 1941.[1)]

Do té doby Velká Británie nepokládala ani za nutné Československou vládu oficiálně uznat. Teprve po československo-sovětské dohodě

[1)] Dr. E. B e n e š, Šest let v exilu a druhé světové války, Praha 1947, str. 458.

vláda "Jeho veličenstva" pověřila svého vyslance u Dr. Beneše a považovala "právní postavení presidenta a vlády Československé republiky za totožné s postavením ostatních spojeneckých hlav států a vlád...." jak sdělil ministr zahraničních věcí Antony Eden ministru Janu Masarykovi dne 18. 7. 1941.[2)]

Dr. Beneš od počátku své emigrace počítal s vítězstvím Velké Británie a Spojených států v příští válce a chtěl se o ně opřít. Ve svém dopise ze 27. ledna 1939 odeslaném politickým činitelům v Československu o tom mimo jiné říká: ".... Ostatně vítězství Západu je jediná eventualita, jež by umožnila Evropu zase sociálně zkonsolidovat pomocí Anglie a Ameriky a zabránit buď úplnému chaosu a rozvratu sociálnímu anebo přímo bolševictví ...".[3)]

Ve svých začátcích tedy londýnská vláda počítala s návratem k předmnichovské republice. V jejích plánech bylo utvoření československo-polské federace pod egidou Velké Británie. Tuto záležitost projednávala s polskou londýnskou emigrací, která byla otevřeně protisovětská. Sama československá vláda měla podobná stanoviska, i když je otevřeně nehlásala. Ještě v lednu 1942 ujišťoval Beneš Edena, že "my se komunismu nebojíme" a že "náš národ má všechny předpoklady, aby mu čelil a aby ho absorboval." Stejně tak státní ministr H. Ripka ubezpečoval ještě v březnu téhož roku britského vyslance Nicholse, že "... si nepřejeme, aby Rusko nabylo jednostranně převážného vlivu v Československu....".[4)]

Vládní kruhy Velké Británie, přestože Británie byla členem protihitlerovské koalice a spojencem SSSR, zachovávaly své protisovětské stanovisko z doby před válkou a měly za to, že SSSR v této válce neobstojí nebo při nejmenším, že z války vyjde tak oslabený, že mír bude diktovat Velká Británie a její spojenci.

Celou tuto koncepci britské vlády i londýnské vlády československé však plně vyvrátil průběh války. SSSR nejen že vydržel strašlivý útok nacistického Německa a jeho spojenců, ale docílil prvních vítězství ještě v r.1941 pod Moskvou, a přes další strašné ztráty a neúspěchy zadržel postup nacistických armád, a rozdrtil je v lednu 1943 u Stalingradu a v srpnu dalšími tvrdými údery u Kurska. Po těchto vítězstvích pak rozvinul ofenzívu na celé frontě a vyhánět okupanty ze své země. Jen během r. 1943 do podzimu ustoupily nacistické armády o 600 - 700 km k západu. To nebyl již ústup, ale útěk pod ranami kru-

---

2) Tamtéž, str. 459.

3) Tamtéž, str. 35.

4) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945, Praha 1960, Dok. č. 10 a 14.

tých porážek, z nichž se již nacisté nevzpamatovali. Tím se změnila celá mezinárodní situace.

Československý lid sledoval boj Sovětského svazu a ani v dobách nejtěžších neztrácel víru v tohoto osvědčeného spojence z r. 1938, kdy jím československá vláda opovrhla. S porážkami nacistických armád stoupal doma aktivní odpor proti okupantům a zájem o poválečné uspořádání našeho státu. Uznání londýnské vlády a její návrat domů bylo nezbytně podmíněno úpravou jejího poměru k Sovětskému svazu. Samotné londýnské vládě začínalo být zřejmé, že bez dohody se Sovětským svazem nebude možné po válce řešit žádnou evropskou otázku.

Sovětský svaz od počátku války, kdy byl napaden a v souvislosti s tím se dostal do těžké krizové situace, nemyslel jen na osvobození své země od německých okupantů. Již tehdy se rozhodl přinést svobodu ostatním národům zotročeným nacistickým Německem. Tento úkol formuloval J.V. Stalin ve svém projevu na zasedání moskevského sovětu poslanců pracujících dne 6. listopadu 1941, v den 24. výročí Velké říjnové socialistické revoluce: "Nemáme a nemůžeme mít takové cíle války jako vnucování své vůle a režimu slovanským a ostatním zotročeným národům, které čekají na pomoc. Naším cílem je pomoci těmto národům v jejich osvobozeneckém boji proti hitlerovské tyranii a potom jim dát právo svobodně se zařídit na svém území tak, jak budou chtít...".[5]

Osvobozenecký charakter války SSSR proti nacistickému Německu byl od počátku jasný, ale zde byl slavnostně vyhlášen a garantován nejvyšším představitelem SSSR před celou světovou veřejností. S vítězstvími Sovětského svazu nad nacistickými armádami stoupala jeho autorita v celém světě a v lidových masách. Stalo se jasným, že se stává jedním z hlavních, ne-li vůbec hlavním garantem světového míru. Nejen doma ve vlasti se upínaly k SSSR všechny naděje, ale také v emigraci samé rostly sympatie pro SSSR, a to jak v emigraci západní, tak i moskevské. I zde se otevřeně projevily snahy opřít se o SSSR pevněji než bylo milé londýnské vládě.[6]

Tyto snahy se vyskytly i přímo v orgánu londýnské vlády, v jejím politickém výboru. Politický výbor Státní rady se dne 14.4.1943 usnesl na zprávě o činnosti ministerstva zahraničí, v níž se říkalo: "... středoevropská oblast může být konsolidována jen ve spolupráci s velkými spojenými mocnostmi - Sovětským svazem, Velkou Británií a Spojenými severoamerickými státy.... Vyloučení Ruska ze světové politiky nemůže se po trpkých zkušenostech více opakovat ....., bez spolupráce

---

5) J.V. S t a l i n, O velké vlastenecké válce Sovětského svazu, str. 22.

6) Viz Prohlášení českých kulturních a politických pracovníků z 2. 5. 1942, stejně jako Rezoluce schůze čechoslováků v Londýně z 8. 11. 1942. - Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války, dok. č. 16 a 24.

se Sovětským svazem není možno vytvořit systém, jenž by zapezpečil tak dlouhé období míru, jak je ho třeba pro převýchovu německého národa a k získání jeho pro mírumilovnou práci se sousedy."[7] Byla to situace, v níž vláda nemohla déle váhat a přes všechen dosavadní odpor a nechuť musela svůj poměr k SSSR uspořádat.

Beneš se v únoru 1943 obrací na československého vyslance v Moskvě, Zdeňka Fierlingra, aby zjistil, zda je možno počítat s podepsáním smlouvy se Sovětským svazem, která by upravila otázky československo-sovětských vztahů v dalším průběhu války i v poválečném období. V březnu vznáší tentýž dotaz na sovětského velvyslance Bogomolova v Londýně. Již v dubnu sděluje lidový komisariát zahraničních věcí SSSR Benešovi, že sovětská vláda zásadně souhlasí s uzavřením smlouvy. V těchto měsících neopouští Beneš ještě myšlenku trojstranné smlouvy ČSR-SSSR-Polsko, chtěje tak alespoň částečně zachránit svoji koncepci polsko-československé federace. Dotazuje se sovětského velvyslance Bogomolova, co soudí sovětská vláda o možnosti trojstranné smlouvy o vzájemné pomoci mezi Polskem, Československem a Sovětským svazem. Činí tak přesto, že v této době byly již přerušeny diplomatické styky mezi Polskem a SSSR pro protisovětské stanovisko polské vlády a uplatňování neoprávněných územních nároků proti SSSR. Je proto pochopitelné, že tuto část Benešova návrhu pokládá vláda SSSR za neaktuální.[8]

Beneš i po těchto ujištěních zůstává opatrný a váhavý. Bez ohledu na zájem své země se rozhoduje nejdříve získat k uzavření smlouvy souhlas USA a Velké Británie. Využívá toho, že byl v dubnu pozván k osobnímu jednání s Rooseveltem. Informuje ho o jednání se Sověty a o smlouvě a Roosevelt dává svůj souhlas. Ne však Velká Británie, resp. Eden. Když ho Beneš seznámí se svým záměrem, Eden radí k odkladu a později v květnu žádá, aby Beneš smlouvu neuzavíral a omezil se na podpis společné deklarace se SSSR.[9] Mezi Benešem a Edenem probíhala řada jednání, při nichž Eden od podpisu smlouvy odrazoval a tvrdil dokonce, že Velká Británie má od SSSR příslib neuzavírat s malými zeměmi smlouvy o poválečném období. Takové ujednání však neexistovalo a Moskva to kategoricky odmítla. Stálé váhání a odkládání vzbudily v československé londýnské veřejnosti rozruch a obavy, které nabyly takového rozsahu,

---

7) Bohuslav L a š t o v i č k a, V Londýně za války. Str. 261 - Státní rada byl poradní a kontrolní orgán londýnské vlády, vytvořený Benešem, původně jen z buržoazních stran. Budil navenek zdání parlamentu, avšak zákonodárnou iniciativu ani kompetenci neměl. Později v něm bylo i několik komunistů, avšak drtivá většina patřila buržoazii. Tím je usnesení pozoruhodnější. Nebylo ostatně jediné. Dne 19.5.1943 se usnesla Státní rada na prohlášení, jímž odsoudila protisovětskou politiku polskou.

8) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války, 1941-1945, Dokumenty č. 34, 35, 38.

9) Tamtéž, Dok. č. 42, 48, 50.

že vláda na ně byla nucena reagovat. Čsl. vláda se usnesla dne 16. června 1943, že stojí za myšlenkou paktu se SSSR a že ho uskuteční. Dne 22. června učinila podobné prohlášení Státní rada. Dne 24. srpna však vyjádřil britský zahraniční úřad presidentu republiky československé své přání, aby od smlouvy československo-sovětské bylo zatím upuštěno. Beneš se tomuto přání zcela podrobil s tím, že bez svolení Anglie nemůže smlouvu podepsat.[10] O podpisu smlouvy se jednalo však i nadále, vyměňovaly se návrhy mezi stranami a formovalo se její znění. Když konečně v říjnu 1943 změnila britská vláda své stanovisko, ohlásil Beneš svou návštěvu v Moskvě.

Jak je vidět, Beneš se spojenectvím nepospíchal, přestože situací k němu byl tlačen. Dával přednost dobrému poměru k Velké Británii před spojenectvím se SSSR. Ještě po dosažení dohody 27. 10. 1943 sdělil svému ministru zahraničí: "Jsem velmi spokojen s výsledkem, záleželo nám všem na tom, aby smlouva nebyla ujednána a podepsána přímo proti vůli a stanovisku Angličanů.[11]

Je to podivné jednání představitele země, která potřebuje podpory a pomoci při svém osvobození od fašismu a při dalším poválečném rozvoji a ještě podivnější představa o suverenitě, nezávislosti a nevměšování, které si ve smlouvě se SSSR dává přisílbit a garantovat.

II.

Po delších jednáních, při nichž se upřesňoval text smlouvy, schválila 5. 11. 1943 československá vláda její definitivní znění. Koncem listopadu odejel konečně Beneš do Moskvy, aby se osobně zúčastnil jednání o uzavření smlouvy, která pak byla 12. 12. 1943 slavnostně podepsána. Za ČSR podepsal ze zmocnění presidenta a v jeho plné moci smlouvu československý vyslanec v Moskvě, Zdeněk Fierlinger, za SSSR v plné moci presidia Nejvyššího sovětu ji podepsal V.M. Molotov.

Význam, který smlouvě přikládal SSSR, byl potvrzen přítomností nejvyšších státních činitelů při podepsání smlouvy: J.V. Stalina, M.I. Kalinina, J.J. Vorošilova a známého spisovatele A.J. Kornejčuka, který tehdy zastával funkci náměstka lidového komisaře zahraničních věcí. Za ČSR byli přítomni: president dr. E. Beneš, kancléř J. Smutný, gen. Nižborský a další. Státní rada byla zastoupena dr. B. Vrbenským.

Zajímavé jsou projevy, které čsl. činitelé přednesli při příleži-

---

10) Zdeněk F i e r l i n g e r, Ve službách ČSR II. díl, str. 150-151. T ý ž, Československo-sovětské vztahy za Velké vlastenecké války 1941-1945. Dok. č. 63.

11) Tamtéž, Dok. č. 68.

tosti podpisu smlouvy. Dr. Beneš měl obsáhlý projev v Moskevském rozhlasu dne 21. prosince 1943. V projevu zhodnotil správně význam smlouvy, který viděl ve společném boji za porážku Německa, v upevnění trvalého přátelství a v poválečné spolupráci mezi národy obou stran a v tom, že smlouva zajistí "existenci sjednoceného národního státu československého".

Beneš pokládal za nutné ve svém projevu znovu zdůraznit nezávislost, suverenitu a princip nevměšování. Cíl byl zřejmý: uspokojit a uklidnit anglického spojence. Dále pak ještě zde akcentoval znovu přátelství a spolupráci polsko-československou přes současný antisovětismus londýnských Poláků. Jistě spolupráce polsko-československá měla pro budoucnost nesmírný význam. Bylo ovšem nutné za tehdejší situace jasně diferencovat mezi polskou vládou a polským národem.

Státní ministr Dr. Hubert Ripka podával výklad o smlouvě dne 15. 12. 1943 Státní radě v Londýně. O jejím významu opakoval jen to, co řekl už Beneš. Stejně jako on poukázal na možnost, že se k smlouvě mohlo připojit Polsko. Přiznal, že zdržení dohody bylo zaviněno postojem Velké Británie a konstatoval, že smlouva byla uzavřena "v plné shodě s jednomyslnou vůlí národa v obsazené vlasti." Uvedl i starou koncepci Beneše, spojení Západu s Východem. Její smysl viděl v tom, že bude překážkou proti německému "Drang nach Osten". Německo však viděl jen jako každý jiný stát, pomlčel zcela o tom, že boj jde proti Německu fašistickému a ani slovo o protihitlerovské koalici.[12] V celém Ripkově projevu bylo zdůrazňováno upřímné přátelství k Sovětskému svazu a věrnost i v dobách let 1939-41. Tato část jeho řeči odporuje pravdě i chování londýnské vlády a Ripky samotného.

Zcela jiného rázu byl projev Klementa Gottwalda v moskevském rozhlasu dne 26. 12. 1943. Jako o úhlavním nepříteli mluvil o německém imperialismu a jeho nejhorší podobě - hitlerismu. Poukazoval na to, jak se celý bezpečnostní systém Československa v roce 1938 zhroutil, kdy zůstal Československu věrný jen Sovětský svaz. V uzavřené smlouvě viděl Klement Gottwald záruku naší budoucnosti. Nejen, že konstatoval výhody této smlouvy pro naše národy, ale poukazoval i na naši povinnost: požadoval rozvinutí aktivního boje proti nacismu na území naší země k urychlení konečného vítězství ve válce.[13]

---

12) Celý projev Beneše i zprávu Ripky viz v publikaci "Smlouva mezi Československem a Sovětským svazem o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, a některé projevy o této smlouvě", str. 17-21 a str. 35-47. Ministerstvo informací 1945.

13) Klement G o t t w a l d, Spisy, sv. XI., str. 273-277.

III.

Československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci z 12. 12. 1943 nebyla zdaleka první smlouvou tohoto typu v naší historii. Předcházela jí smlouva o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR z 16. 5. 1935. Bylo by možno sem zařadit i československo-sovětskou dohodu o válečné spolupráci u 18. 7. 1941, kterou SSSR jako první stát uznal československou londýnskou vládu de iure a ČSR se stalo členem protihitlerovské koalice. Patří sem i zvláštní vojenská dohoda z 27. 9. 1941, kterou bylo umožněno založit v SSSR čsl. vojenskou jednotku.[14)]

Všechny tyto tři smlouvy je nutno vidět ve vzájemné souvislosti, neboť Sovětský svaz nikdy neuznal rozpad Československa, neuznal mnichovský diktát a zvláštní notou odsoudil 15. březen 1939 jako akt násilí.[15)]

Rozdíl mezi smlouvou o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR z roku 1935 a z roku 1943 je však podstatný, a spočívá jak v situaci, v níž smlouva byla uzavírána, tak i v postavení partnerů i v obsahu smlouvy samé. V roce 1935 bylo Československo buržoazní republikou, typu imperialistického státu, vázanou na celý systém kapitalistických států. Jejími hlavními politickými partnery, byly imperialistické státy, Francie a Velká Británie, patřící celá léta k odpůrcům komunismu, státy zaměřené protisovětsky, jejichž politika byla protisovětsky orientována.

SSSR sám byl v té době značně izolován. I když ho uznala de iure většina států Evropy, ČSR až do r. 1934 mezi tyto státy nepatřila. SSSR stál v evropské politice zcela osamocen. Teprve v r. 1934 byl pozván ke vstupu do Společnosti národů (dále SN).

V r. 1943 byla ve všech směrech zcela jiná situace. ČSR byla státem okupovaným fašismem. Jeho vláda byla sice i nadále vládou buržoazního státu, žila však v emigraci a bylo jí jasné, že ČSR může být osvobozena jen za účasti SSSR. Po svém selhání v době Mnichova nemohla si dovolit již nikdy podobnou hru jako v r. 1938. Národy ČSR po těchto trpkých zkušenostech by takové vládě nikdy nedovolily návrat.

Dne 18. července 1941 uznal SSSR československou londýnskou vládu de iure a uzavřel s ní smlouvu o válečné spolupráci, při čemž slíbil pomoc při obnovení ČSR v předmnichovských hranicích.[16)] Československá vláda v Londýně byla tedy již vázána smluvně a byla již účastna na pro-

---

14) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945. Dok.č.5.

15) Dokumenty ke studium mezinárodního práva a politiky, Praha 1957, str. 65.

16) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945, Dokl.č.3.

tifašistickém boji. Dokonce v té době již SSSR povolil zřízení československé vojenské jednotky na své půdě. Byla tedy tato vláda do značné míry na SSSR zainteresována.

Kromě toho byla začleněna do soustavy států, které byly součástí protihitlerovské koalice a účastnily se boje proti hitlerovskému Německu. Vláda ČSR byla zcela závislá na Velké Británii. Velká Británie pak již od 26. 5. 1942 podepsala se SSSR smlouvu o spojenectví ve válce a o vzájemné pomoci a spolupráci po válce. SSSR podepsal 11. června 1942 se Spojenými státy americkými dohodu "O zásadách vzájemné pomoci při vedení války proti agresi." Konečně československo-sovětské smlouvě předcházela teheránská konference a teheránská deklarace z 1. prosince, podle níž Spojené státy americké, Velká Británie a Sovětský svaz vyjádřily své rozhodnutí spolupracovat ve válce a míru a zničit armády Německa.[17)]

V r. 1943 se zásadně změnilo postavení Sovětského svazu. Již to nebyl izolovaný proletářský stát, ale vítězný SSSR, který porazil až dosud "nepřemožitelné nacistické armády" u Stalingradu a Kurska, v té době vyháněl již vetřelce ze své země a blížil se k hranicím ČSR. Dokázal sám, bez valné pomoci svých spojenců, bez druhé fronty, rozdrtit nejsilnější vojenské seskupení v historii, armády, které zatím vítězně pochodovaly Evropou, Afrikou a Asií a před nimiž se kácely armády velmocí jako domky z karet.

SSSR získal nesmírnou autoritu jako jediný stát, jenž dokázal porazit fašismus. Jeho mezinárodní autorita vzrostla nejen tímto samotným faktem. Byl to stát proletářský, který nesl tíhu boje proti fašismu a vítězil. Vlády kapitalistických států musely chtě nechtě dbát veřejného mínění lidu svých zemí. Za těchto okolností uzavření smlouvy kteroukoliv vládou se Sovětským svazem přinášelo pro uzavírající vládu velké výhody, značnou popularitu a kredit před lidovými masami. Sovětský svaz byl partnerem, s ním uzavřená smlouva musela být dodržena a nebylo možné ji jakkoli odsunout na vedlejší kolej jako v r. 1938. Ostatně bylo již řečeno, že dodržení smlouvy bylo vůbec podmínkou další existence vlády, která ji podepsala.

Ze všech těchto důvodů smlouva z r. 1943 měla zcela jiný charakter a dosah než smlouva z r. 1935.

Smlouva z r. 1935 nebyla pro ČSR příliš výhodná. Vzhledem k tomu, že ČSR byla produktem a partnerem versailleského diktátu, byla plně vázána na imperialistický systém, který z tohoto diktátu vzešel. Byla i signatářem Paktu o Společnosti národů a jejím členem. A tak smlouva se SSSR byla vázána na Pakt o Společnosti národů.

---

17) Viz Teheránskou deklaraci z 1. 12. 1943 - Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, str. 88 a 89, Praha 1957.

Podle ustanovení této smlouvy se pro poskytnutí skutečné pomoci vyžadovalo tolik formalit a procesních premis, že výsledek byl velmi zdlouhavý a pomoc by nakonec mohla přijít namnoze pozdě. Již podle čl. 1. smlouvy z r. 1935 v případě pouhé hrozby nebo nebezpečí útoku byly obě strany povinny se dříve poradit s Radou SN, která navrhne prostředky, jak takové hrozbě čelit. Podle čl. 2.smlouvy v případě skutečného útoku bylo opět nutné obrátit se na Radu SN a teprve po projednání v Radě měly obě strany volnou ruku ke vzájemné pomoci. I v případě přímého napadení podle čl. 3, smlouvy si strany sice vzájemně mohly poskytnout pomoc, avšak podle Paktu o SN opět Rada teprve doporučovala jednotlivým vládám, jaká opatření mají použít proti útočníkovi. Všechny tyto procedurální formality činily poskytnutí okamžité a účinné pomoci velmi problematickým. Nadto podle podpisového protokolu ke smlouvě podle čl.2. byla možnost pomoci ČSR velmi omezena: "Obě vlády zároveň uznávají, že závazky vzájemné pomoci budou mezi nimi účinné jen potud, pokud tu budou podmínky předvídané touto smlouvou a pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie".[18] Tato výhrada v čl. 2. dávala Francii možnost poskytnutí pomoci zcela zmařit. Není bez zajímavosti, že tuto výhradu prosadil do smlouvy Dr. Beneš, tehdy československý ministr zahraničí.[19]

Jak již smlouva sovětsko-francouzská z r. 1935, tak smlouva československo-sovětská trpěla zásadním nedostatkem, který je obě znehodnocoval a činil pochybnými. Přes všechnu snahu SSSR se nedala ani Francie ani ČSR přimět k tomu, aby současně se smlouvou o vzájemné pomoci uzavřely příslušné vojenské dohody. Bez nich postrádaly obě smlouvy konkrétního základu.

Je možno položit otázku, proč smlouva byla uzavírána za takovýchto nevýhodných podmínek. Bylo již řečeno, že ČSR byla součástí vítězného bloku versailleského diktátu. To také určovalo celou její zahraniční politiku a pro její spojence bylo výhodné pomoc SSSR co nejvíce omezit a učinit ji odvislou na svém schválení, případně zamezit ji vůbec tím, že Francie pomoc neposkytne, jak se také v r. 1938 skutečně stalo. ČSR tedy uzavírala smlouvu, jak jí to diktovaly mezinárodní vztahy a jak to československé buržoazii také vyhovovalo.

SSSR,prováděje důslednou mírovou politiku,se snažil navázat styky a poskytnout pomoc každému, kdo by byl agresorem napaden. Činil tak jako člen SN i za těchto podmínek a dokumentoval tak před celým světem svou vůli zachovat mír.[20]

---

18) Znění smlouvy o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR ze 16. května 1935 včetně podpisového protokolu viz ve Sb. z. 195/35.

19) Dějiny diplomacie, III. díl, Praha 1967, str. 617.

IV.

Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci z 12. 12. 1943 dává ČSR zcela nové možnosti získat pomoc a mít záruku, že v případě potřeby se jí pomoci skutečně dostane. Bylo již řečeno, že SSSR byl ve zcela jiné situaci a měl volné ruce při uzavírání smlouvy. Stejně tak byly zcela jiné mezinárodní podmínky. A tak SSSR přes svou tíživou vojenskou situaci, kdy nesl zcela sám tíhu války, jednal s ČSR velmi velkoryse a opět dokumentoval před celým světem vůli osvobodit potlačené národy z područí fašismu.

V prvé řadě zdůraznila smlouva právní kontinuitu československého státu i vlády ČSR tím,že v úvodním článku prohlásila,že se jedná o pozměnění a doplnění smlouvy z 16. 4. 1935. Pokládala tedy tuto smlouvu za stále platnou, i když již neodpovídala požadavkům doby.

Smlouva nebyla vázána na žádný jiný smluvní systém, dokonce ani na spojenecké smlouvy, které již v té době měl SSSR s Velkou Británií či na moskevskou deklaraci čtyř mocností o obecné bezpečnosti z 1.listopadu 1943 nebo deklaraci teheránskou.[21] Tak byla oběma státům otevřena cesta ke spolupráci a nebylo již možné, aby eventuální pomoc, kdyby ji jeden ze smluvních států potřeboval - třetí strana mohla jakkoli oddalovat, podmiňovat nebo ji dokonce zmařit.

Čl. 1. stanovil vzájemný závazek vojenské a jiné pomoci a podpory všeho druhu v současné válce proti Německu a všem jeho spojencům. Nejen však to; stejně stanovil sjednotit se v politice vzájemného přátelství a přátelské poválečné spolupráce.

Smlouvou mohla ČSR jedině získat, vždyť jakoukoliv pomoc mohl v té době poskytovat pouze SSSR Československu, a ne naopak. V té době bylo jasné, že SSSR,i když dosud na válečných frontách osamocen,v tomto boji zvítězí. Byl proto schopen pomoc nejen slíbit, ale i opravdu poskytnout; bezpodmínečnost této smlouvy a její výhodnost pro ČSR pokládám za její nejzákladnější rysy.

V čl.2. se strany zavázaly nevésti bez vzájemné dohody žádná jednání s hitlerovskou vládou a nesjednávat žádné příměří či mírové smlou-

---

20) Je dnes dostatečně známo, že SSSR šel v r. 1938 daleko za rámec těchto smluvních závazků. Byl ochoten ČSR poskytnout pomoc i v případě, že by SN nezasáhla. ČSR žel této ochoty nevyužila, ba ani nevyužila všech možností, které jí dávaly ustanovení o SN. Vždyť ČSR nevyslala na jednání SN v Ženevě, kde Litvinov hájil osud Československa, ani svého zástupce.

21) Moskevskou deklaraci vydaly vlády Spojených států, Spojeného království, SSSR a Číny. Jejím cílem byla porážka nacistického Německa a udržení mezinárodního míru a bezpečnosti po skončení války. Teheránská deklarace, podepsaná Rooseveltem, Stalinem a Churchilem, vyjadřovala rozhodnutí zastoupených národů "spolupracovat ve válce i míru, který bude následovat". - Plné znění obou dokumentů viz: Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, str. 83-89, Praha 1957.

vy s Německem nebo jeho spojenci. Toto ustanovení nesměřovalo jen k získání záruk, aby se SSSR neocitl v nevýhodné a nepředvídané situaci jednáním svého spojence. Poskytovalo především ČSR ochranu před uzavřením dohod, které by při jejím slabém postavení mohly být pro ni nebezpečné.[22)]

Čl. 3. potvrdil znovu kontinuitu ČSR,když se dovolával zásad smlouvy z 16. 4. 1935. Zajišťoval oběma stranám vzájemnou pomoc pro případ, že by po válce Německo obnovilo svou válečnou politiku a zavleklo některou ze stran do válečných akcí s Německem.

Počítalo se s možným imperialistickým vývojem, který by ohrozil Československo. Není sporu o tom, že toto ustanovení i dnes hraje roli významného faktoru pro udržení míru v Evropě. Pro Československo mělo však v době, kdy ještě neexistovala Varšavská smlouva, životní význam.

Čl. 4. je projevem skutečného proletářského internacionalismu, vlastního socialistickému systému. Zaručuje respektování vzájemné nezávislosti a svrchovanosti, nevměšování a veškerou hospodářskou pomoc po válce. Je jasné, že zde je zamýšlena pomoc SSSR poskytovaná ČSR. Československo po pět let okupované a Německem vykořisťované by se bez takové pomoci nemohlo vůbec zkonsolidovat.

Čl. 5. ukládá oběma stranám povinnost neuzavírat spojenectví a neúčastnit se koalicí namířených proti některé ze smluvních stran.

V čl. ó. se jedná o době platnosti smlouvy.

Doba platnosti byla stanovena na dvacet roků.Pokud jedna ze stran před uplynutím této lhůty neoznámí své rozhodnutí smlouvu vypovědět, prodlužuje se smlouva automaticky o dalších pět roků. Dlouhodobost smlouvy byla pro ČSR nesmírně výhodná. Zajišťovala bez dalších jednání bezpečnou existenci ČSR a zajišťovala jí tak dlouhou dobu pomoc všeho druhu. Přitom opět to byla ČSR a nikoliv SSSR, kdo s pomocí musel nezbytně počítat. Jen obnova škod napáchaných válkou a obnovení československého hospodářství, zásobování a výroby si vyžadovaly obrovské podpory. SSSR na sebe bral nesmírný závazek, když se uváží, jak sám byl válkou postižen. Je nadbytečné konstatovat, že SSSR smlouvu plnil, jak ve válce, tak po ní. Např. v r. 1947 mohla ČSR zajistit zásobování obyvatelstva pouze za pomoci SSSR. Stejně tak by bylo možno uvést celou řadu fakt od skončení války až po dnešní den.[23)]

Protokolem ke smlouvě bylo zajištěno, že kterákoliv země sousedící s ČSR nebo SSSR, může se státi spolusignatářem smlouvy,která se tak změní v třístranný pakt.

---

22) Určité porušení této dohody by bylo možno spatřovat v příměří, které 5. 5. 1945 uzavřela Česká národní rada a dohodě, jíž poskytla nacistickým armádám možnost volného odchodu z Prahy na západ.

23) Plné znění smlouvy z 12. 12. 1943 viz Sb. z. 11/46.

Československá strana měla na mysli Polsko. Stále se zde prolíná ještě koncepce Beneše o československo-polské federaci bez ohledu na to, že v té době polská emigrace zaujala protisovětské stanovisko a odmítala i politiku ČSR. SSSR naopak tuto podmínku sám navrhl. Správně rozlišoval mezi buržoazním zahraničním polským odbojem a mezi lidovým hnutím odporu v Polsku. Sledoval možnost vývoje v Polsku a změnu situace v tom směru, že polský lid po válce vyřeší situaci sám a rozhodne o vývoji Polska. A pro tuto eventualitu je připojen právě uvedený dodatkový protokol.

Československo-sovětská smlouva z 12. 12. 1943 zůstala skutečně v plné platnosti celých dvacet let. Poněvadž pak po jejich uplynutí nebyla žádnou ze stran vypovězena, pokračovalo se i nadále v plodných stycích, které přinesly Československu nejen svobodu v r. 1945, ale širokou míru pomoci ve všech směrech po celé období budování socialismu v naší zemi. Není na místě zde vypočítávat, co vše touto smlouvou ČSR získala a jak obsáhlá byla pomoc SSSR za celá ta léta. Nijak nepřeženeme, budeme-li stručně konstatovat: bez sovětské pomoci by ČSSR nikdy nedošla tak daleko, jako je dnes.

Závěrem je však nutno konstatovat, že smlouva z 12. 12. 1943 byla vystřídána novou Smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR, podepsanou oběma stranami dne 6. 5. 1970.

V mezidobí se totiž zcela změnily mezinárodní a politické poměry ve světě a zejména v zemích obou signatářů. Upevnily se pozice socialismu v celém světě, vznikla světová socialistická soustava a bylo proraženo kapitalistické obklíčení. Obě signatářské země dosáhly při budování socialismu a komunismu úspěchů, které nejen dávají možnost, ale v duchu proletářského internacionalismu zavazují strany spolupracovat daleko více, než bylo možné v r. 1943.

Proto byla vložena do nové smlouvy nejen veškerá pomoc vojenská v případě ozbrojeného útoku proti jedné ze smluvních stran, který bude pokládán za útok na kteroukoliv z nich (čl.10), ale pomoc a spolupráce byla rozšířena na všechny oblasti života národů obou států. Smlouva zajišťuje věčné nerozborné přátelství, hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci, ekonomickou integraci, spolupráci v oblasti vědy, školství, literatury a umění, tisku, rozhlasu, filmu, televize, zdravotnictví, turistiky, tělesné výchovy a v jiných oblastech. (čl.1.,2.,3)

Za daleko nejvýznamnější pokládám konstatování čl. 5., kde se strany zavazují "... podnikat nutná opatření k ochraně socialistických vymožeností lidu, bezpečnosti a nezávislosti obou zemí."

A konečně v čl. 7. a 8. úkoly, které s plnou odpovědností mohou převzít jen socialistické státy, vědomé si své síly a významu: obrana světového míru a bezpečnosti národů před úklady agresívních sil impe-

rialismu a reakce: vytvoření účinného systému bezpečnosti evropské na základě kolektivního snažení všech evropských států.[24] Tak prozatím vrcholí naše spojenecké svazky se SSSR, které byly zahájeny smlouvou z 12. 12. 1943. Tam je začátek tohoto dlouhodobého procesu, který přináší prospěch celému socialistickému táboru, ale především naší vlasti.

---

24) Znění smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR viz 67/70 Sb.

ЧЕХОСЛОВАЦКО-СОВЕТСКИЙ ДОГОВОР ОТ 12 ДЕКАБРЯ 1943 Г. – ОСНОВА СОТРУДНИЧЕСТВА И ДРУЖБЫ

Богумил Кучера

(Резюме)

Чехословацко-советский договор от 12 декабря 1943 года о дружбе, взаимной помощи и послевоенном сотрудничестве - знаменательный документ исторического значения. Он - краеугольный камень последующей внешней политики Чехословакии.

Заключение этого договора в 1943 году означало коренной поворот во всей нашей внешней политике. Вместе с тем его заключение стало основой социалистического развития нашей страны.

Заключение этого договора происходило в сложной обстановке. В то время Чехословакия была капиталистическим государством и в своей внешней политике она полностью зависила, в первую очередь, от Великобритании. Преодоление этих моментов, завершением которого было подписание договора в Москве в декабре 1943 г. представляет собой длительную эволюцию, в течение которой нужно было убрать с дороги ряд препятствий. В процессе этого преодоления главную роль сыграли неустанно растущее международное значение СССР, его миролюбивая политика социалистического государства. Известное влияние при этом оказала и систематическая боевая работа КПЧ внутри страны и заграницей, равно как и рост политической сознательности народных масс в Чехословакии и их упорная борьба с фашистскими оккупантами.

Сам договор был свидетельством демократической внешней политики СССР, его миролюбия и верности принципам пролетарского интернационализма. Этот договор приносил Чехословакии лишь выгоды, тогда как СССР бескорыстно брал на себя обязанности и обязательства, что ясно вытекает из его содержания.

В своей статье автор стремится дать описание событий, сопровождавших заключение договора, а также изложить изменения в позиции чехословацкого правительства и тогдашнего президента д-ра Эдуарда Бенеша.

Анализируя договор автор указывает на его значение для положения Чехословакии и для ее послевоенного развития.

Естественно, что автор не забывает и предшествующий Чехословацко-советский договор 1935 года, заключенный при сорешенно других обстоя-

тельствах, чем договор 1943 года. В заключение автор коротко излагает содержание последнего Чехословацко-советского договора, подписанного в Праге 6 мая 1970 г., указывая на отличия его от предшествующего договора и его огромное значения для развития Чехословакии и ее международного положения.

VIANOČNÁ DOHODA O SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADE – VÝZNAMNÝ DOKUMENT PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA

Ladislav Hubenák

Národy Československa prežívali v období rokov 1938 - 1945 jednu z najťažších etáp svojich novodobých národných dejín. Mníchovská dohoda v jeseni 1938 tvorila začiatok nového delenia Európy a ďalší krok na ceste likvidácie Československa. 14. a 15. marca 1939 bol proces likvidácie samostatného československého štátu ukončený, na území Československa vznikli na jar 1939 tri formy nacistickej nadvlády. Došlo však i k vnútornej kríze československej štátnosti, vyvierajúcej zo sociálnych, ale najmä z národnostných rozporov. Mníchov a 14. a 15. marec 1939 znamenajú deštrukciu buržoáznej "štátnej idey" ČSR.

Zápas o nový československý štát prebiehal po celú dobu rokov 1939-1945 a tiahne sa ako červená nit celou históriou českého a slovenského odboja. Záporný postoj k československej štátnej idei, ktorý bol vlastný predovšetkým národnostným menšinám, sa presadzoval i na Slovensku, kde sa oberalo trpké ovocie teórie i praxe čechoslovakizmu, neuznávajúceho svojbytnosť a rovnoprávnosť slovenského národa. Na Slovensku po rozbití ČSR bola myšlienka československej štátnosti silne zdiskreditovaná. Preto v začínajúcom odboji bolo veľmi ťažké propagovať heslo obnovy Československa. Za ideou ČSR stálo v tomto období len povedomie českého národa, pomerne úzka vrstva slovenskej i československej opozície a zhruba do konca roku 1939 i slovanskí komunisti. Vo väčšine slovenského ľudu vzbudzovala predmníchovská republika zlé spomienky, ale o inej forme spoločného štátu Čechov a Slovákov neboli ešte žiadne konkrétne predstavy.

Na Slovensku sa začína odbojová politika komunistickej strany formovať koncom roku 1938, najmä po žilinskom zasadnutí vedenia KSČ pre Slovensko, kde bolo rozhodnuté pripraviť stranu na ilegálny boj. Hneď po vyhlásení autonómie prišiel úder reakčných síl - 9. októbra 1938 bola činnosť KSČ na Slovensku zakázaná. Obdobie prechodu do ilegálneho života, vybudovanie nového ilegálneho vedenia i organizačnej siete trvá takmer celý rok.

Odlišné podmienky Slovenska v porovnaní s českými krajinami si vyžiadali organizačné osamostatnenie slovenskej časti KSČ. Jej krajinské vedenie sa v máji 1939 zmenilo na ilegálne vedenie KSS. Komunis-

tická strana Slovenska sa nestala novou sekciou Komunistickej internacionály. Jej utvorenie si vynútili praktické potreby stranícke j práce. Jednota KSČ, jednota politickej línie a spoločné vedenie v Moskve sa zachovali.

Vedenie KSČ pokračovalo v tomto období v línii, ktorú si ujasnilo už po Mníchove na októbrovom zasadnutí ÚV KSČ. Strana začleňovala oslobodzovací boj nášho ľudu do širšieho rámca boja všetkých národov proti nacizmu, za demokraciu a politický a sociálny pokrok. Jej politika bola pretkaná myšlienkou medzinárodnej solidarity proletariátu a všetkých odporcov fašizmu. Bola zamerana v duchu internacionalistických proklamácií a smerníc Komunistickej internacionály. KSČ orientovala v zahraničnopolitickom zmysle odboj na protifašistický front ľudových más mierumilovných štátov a na Sovietsky sväz. Počítala s tým, že prvá socialistická veľmoc sa stane rozhodujúcim činiteľom pri usporiadaní budúcej Európy a sveta.

KSČ od začiatku odboja zdôrazňovala úlohu aktivizovať hnutie odporu. Vychádzala pritom z predpokladu, že rozhodujúca úloha pripadne domácemu odboju a poslaním zahraničnej akcie bude dopĺňovať tento boj. Preto počítala so širokým sociálnym zväzkom tých vnútorných síl, ktoré sa zjednotia v protinacistickom boji a predpokladala rozhodujúcu pozíciu komunistov v odbojových orgánoch. Celú situáciu antifašizmu, situáciu v Európe i vo svete, zmenili a ovplyvnili na jeseň r. 1939 podstatne dve udalosti: uzavretie sovietsko - nemeckého paktu a onedlho na to vypuknutie druhej svetovej vojny.

V prvej fáze odboja politickoprogramová koncepcia slovenských komunistov bola odvodená z línie KSČ a aj hlavné heslo "Za slobodné Slovensko v slobodnom Československu" bolo vytýčené v emigrácii spoločne. Ale starý model Československa sa definitívne prežil. Spomínané heslo sa ukázalo úzke, dostávalo komunistov do izolácie a na jeseň 1939 členovia slovenského vedenia žiadajú zmenu politickej línie.

Nesúhlas s týmto heslom za daných podmienok odôvodňovali tým, že sa nehodí pre Slovensko, lebo slovenský ľud má ešte značné ilúzie o slovenskom štáte a že ešte nevie, o aké Československo ide: či o benešovské, alebo o nejaké iné.

Po predchádzajúcich konzultáciach doma obrátil sa ÚV KSČ s dotazom k moskovskému vedeniu: "Oznámte, či sa má v našich heslách hovoriť o novom slobodnom Československu. Heslo národného a sociálneho oslobodenia Čechov a Slovákov celý problém nevyčerpáva. Jedná sa o vzťah Čechov a Slovákov, rovnako ako o budúcu štátnu formu." V marci 1940 boli ilegálnemu ÚV KSČ poslané depeše z Moskvy, v ktorých sa okrem iného uvádza: "Naše predvojnové heslá sa musia zmeniť. Pod heslom "obnovenia Československa" sa teraz skrývajú imperialistické a protisovietske

plány. Národnostná otázka stojí teraz inak, redukuje sa na problém Čechov a Slovákov. Tvrdíme výslovne, že pre našu stranu platí heslo úplného sebaurčovacieho práva pre Čechov a Slovákov. Sebaurčovacie právo znamená právo na samostatnú štátnu existenciu. U Čechov bojujeme za obnovu národnej a štátnej slobody. U Slovákov bojumeme za plnú suverenitu terajšieho slovenského štátu. Boj za sebaurčovacie právo odlišuje našu cestu od cesty svetového imperializmu a Beneša ... Slovenský štát je daná základňa pre boj za plnú slobodu Slovákov. Budúci pomer medzi českým a slovenským štátom je otázka sebaurčenia oboch národov a závisí od vojnových udalostí (a výsledkov, poznámka J.Dimitrova)".[1)]

Zmena hesiel KSČ v pomere k obnoveniu ČSR ako strategickému cieľu formulovaná v depeši ÚV KSČ z marca 1940 bola motivovaná nielen vnútornými, ale i medzinárodnopolitickými aspektami.

Po konzultáciách s Prahou i Moskvou na jar 1940 vytýčil ilegálny ÚV KSS nové heslo "Za slobodné Slovensko". Komunistická strana považovala za prvoradú úlohu organizovať boj za zvrhnutie fašizmu. Otázky vnútorného usporiadania republiky sa v prvých rokoch národnooslobodzovacieho boja ešte nestavali do popredia. Ilegálny Hlas ľudu ešte aj v septembri 1941 písal: "Otázka samostatného štátu, autonómia, alebo federácia s bratským národom českým je dnes otázkou druhoradou a bude sa riešiť až po porážke a zničení nemeckého fašizmu. A o túto porážku sa musíme všetci zo všetkých síl pričiniť, lebo toto je dnes hlavné a rozhodujúce."[2)] Treba pripomenúť, že v období druhej svetovej vojny bolo na obnovenie ČSR niekoľko názorov. Z hľadiska cieľa národnooslobodzovacieho boja veľmi dôležitú úlohu hrala otázka pomeru Čechov a Slovákov v novej republike. Kým komunistická strana stála na stanovisku požadujúcom rovnoprávnosť Čechov a Slovákov demokratizáciou politického života krajiny a žiadala, aby republika bola štátom dvoch rovnoprávnych národov, buržoázni emigranti zotrvávali na nacionalistickom, vývojom prekonanom stanovisku o jednotnom československom národe. V odboji organizovanom Benešom sa okrem toho do napadnutia Sovietskeho zväzu hitlerovským Nemeckom objavovali výslovne protisovietske a protikomunistické tendencie. A komunisti doma v ilegalite sledovali aj to, čo robí a čo svojou činnosťou sleduje československá vláda v Londýne. ÚV KSS napr. v júli 1942 kritizoval a odmietal Benešove reakčné koncepcie konfederácie s Poľskom.

V prvom období ilegálneho boja zrodilo sa na Slovensku nesprávne heslo "Za sovietske Slovensko", ktorého propagovanie odrádzalo od spolupráce s komunistami občianske odbojové zložky a znemožňovalo budovať

---

1) Odboj a revoluce, Správy IV, 1966, č. 4.

2) Hlas ľudu, september 1941.

najširší národný front na platforme národnooslobodzovacieho boja. Toto heslo, nech bolo subjektívne akokoľvek dobre myslené, zužovalo front slovenských bojovníkov proti fašizmu. Tento vývoj je završený Programom KSS z marca a mája 1941, ktorý vytýčil boj za slovenskú sovietsku republiku pod výlučným vedením komunistickej strany. Absolutizovanie triednej, socialistickej stránky v odbojovej koncepcii nesmerovalo do čela národa, ale vytváralo reálne nebezpečie izolácie.Prekonanie tohto sektárskeho hesla bolo predpokladom preto, aby se komunisti stali uznávanou národnou silou.

Program KSS z 1. mája 1941 vytýčil boj za slovenskú sovietsku republiku pod výlučným vedením komunistickej strany. To prakticky znamenalo ľavičiarsky pomer k tým silám v slovenskej spoločnosti, ktoré nesúhlasili s ľudáckym režimom. Možnosti, ktoré na Slovensku nesporne boli, komunisti plne nevyužili. A tak začiatok nemecko-sovietskej vojny zasiahol slovenský odboj nezjednotený. Tieto názory sa prekonávali len pomaly a postupne. Niektorí komunisti na Slovensku, zapojení na činnosť 4. ilegálneho ÚV KSS, ešte aj začiatkom r. 1943 videli najväčšiu záruku realizácie práva slovenského národa na sebaurčenie v pripojení Slovenska k Sovietskemu zväzu.[3)]

K prvej podstatnejšej zmene došlo až po prepadnutí ZSSR hitlerovským Nemeckom, keď Sovietsky zväz nadviazal diplomatické styky s londýnskou vládou č skoslovenskej emigrácie. No pretože londýnska vláda zotrvávala vo svojich rozhlasových prejavoch na stanovisku jednotného československého národa, na Slovensku ešte veľmi dlho doznievalo heslo "za sovietske Slovensko". Po vypuknutí nemecko-sovietskej vojny bolo len postupne prekonávané, malo dlhú životnosť a u niektorých slovenských odbojárov sa udržiavalo až do Slovenského národného povstania.

Na jar 1941 moskovské vedenie KSČ uvažovalo, či už dozrel čas, aby sa na Slovensku propagovalo heslo "Československo" a dospelo k názoru, že takýto čas ešte nenastal,pretože bolo treba prihliadať k zmenám, ku ktorým došlo na jar roku 1939.

Vstup ZSSR do vojny zásadne zmenil vojenskú situáciu. Nemecká porážka napriek dočasným víťazstvám, ktoré Nemci zaznamenali - stávala sa reálnou nádejou. V súvislosti s tým sa podstatne zlepšila i pozícia československej veci v medzinárodnej politike, pretože pre jej definitívny úspech bola porážka hitlerovského Nemecka základným predpokladom. ZSSR bol prvý, ktorý bez výhrad uznal československú vládu v exile, uzavrel s ňou 19.júla 1941 spojeneckú dohodu a vyslovil sa pre obnovu ČSR v predmníchovských hraniciach.

[3)] J. J a b l o n i c k ý, Slovenské národné povstanie - nová fáza v riešení vzájomných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, Historický časopis XII, 1946 č. 3.

Od roku 1942 sa na Slovensku pripravuje pôda na organizovanie národnej odbojovej jednoty.

Medzi odbojármi sa ujímal názor, že k československým zahraničným orgánom treba mať pozitívny vzťah, ale odbojovú politiku na Slovensku treba robiť samostatne. Postupne sa začína v odboji črtať možnosť formovania celonárodného bloku, ktorý by sa spoločne usiloval o obnovenie Československa.

Moskovské vedenie KSČ v roku 1942 v otázke vzťahu Čechov a Slovákov a obnovenia Československa presadzovali dvojjedinú úlohu. To znamenalo: Zotrvávajúc naďalej pri heslách samostatného Slovenska, zdôrazňovalo "potrebu postupne presviedčať, že je účelné pre oba národy, keď budú po vojne v jednom štáte".[4] Nešlo teda už v tom čase o konečné vyrešenie štátoprávnej otázky, ale o obnovenie cesty, aby Česi a Slováci, ako suverénne národy, už počas národnooslobodzovacieho boja sami rozhodli o svojom ďalšom štátnom živote.

Roku 1943 vytýčilo moskovské vedenie KSČ a v zhode s ním aj ÚV KSS heslo boja za obnovenie ČSR ako spoločného štátu rovnoprávnych Čechov a Slovákov. Od druhej polovice roku 1943 vedenie ilegálnej KSS už nepresadzovalo koncepciu sovietskeho a samostatného Slovenska. Piaty ilegálny ÚV KSS zhodne s moskovským vedením KSČ stál dôsledne na platforme československej štátnej myšlienky. Pritom KSS sa orientovala na vytvorenie novej republiky, ktorá bude rovnoprávnym štátom Čechov a Slovákov. Pre českých a slovenských komunistov stalo sa právo na sebaurčenie oboch našich národov nesporným.

Piaty ilegálny ÚV KSS v úsilí o zjednotenie všetkých demokratických a opozičných síl v boji proti hitlerovskému a ľudáckemu fašizmu uzavrel dohodu s ďalšími politickými skupinami, hlásacimi sa k uvedenému boju, a tak vznikla Slovenská národná rada ako jednotné slovenské politické vedenie protifašistického boja, ktorá sa postavila vo vyhlásení na Vianoce 1943 za myšlienku jednotného štátu Čechov a Slovákov.

Rok 1943 je rozhodujúci v novej orientácii odboja i v kryštalizácii predstáv na vývoj smerujúci k obnove československej štátnosti. "Otázka vytvorenia jednotného odbojového centra na Slovensku bola kľúčovou otázkou ďalšieho vývoja národnooslobodzovacieho zápasu" - hovorí jeden z vedúcich činiteľov V. ilegálneho ÚV KSS dr. Gustáv Husák.[5] Predstavitelie ilegálnej KSS nadviazali od leta 1943 kontakty a rozhovory so všetkými významnejšími odbojovými skupinami na Slovensku. Išlo v podstate o tri prúdy opozičných, demokratických či odbojových skupín

---

4) M. K r o p i l á k, Československo a politický vývoj našich národov (1918-1968), Polstoročie republiky, VPL, Bratislava 1968.

5) G. H u s á k, Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní, Bratislava 1964, str. 57.

(okrem odbojových skupín v armáde): a) skupín bývalých sociálnych demokratov b) skupiny buržoázneho, či tzv. "občianskeho" tábora a c) opozičné prúdy v HSĽS.

Podstatná časť týchto rozhovorov prebiehala od polovice roku 1943 do konca roku 1943 a vyústila do vytvorenia SNR. V rokovaniach sa sledovalo a sondovali možnosti spolupráce, jednotného postupu, vytvorenia a upevnenia širokého frontu antifašistických síl. Piaty ilegálny ÚV KSS (K. Šmidke, G. Husák, L. Novomeský) stál pred ťažkou úlohou - pred úlohou uzavretia dohody s buržoáznymi partnermi. Jemu propadla náročná úloha vrcholnej fázy národnooslobodzovacieho hnutia - politicky a organizačne pripraviť a zabezpečiť otvorené bojové vystúpenie slovenského ludu proti fašizmu. Jednou z etáp na príprave tejto úlohy bolo aj vytvorenie ilegálnej Slovenskej národnej rady, na platforme antifašistického národného frontu, ako politickej reprezentantky slovenského národa, ktorá zjednocovala všetky demokratické a protifašistické sily na Slovensku.

V rokovaniach sa vytvorili základné podmienky pre politickú dohodu a ich výsledkom bolo ustanovenie spoločného politického orgánu v septembri 1943 - Slovenskej národnej rady, ako najvyššieho orgánu jednotného národnooslobodzovacieho hnutia na Slovensku. V ilegálnej Slovenskej národnej rade boli okrem komunistov zastúpené i iné politické smery,ktoré sa prihlásili na stranu antifašistického boja a tvorili tzv. občiansko-demokratický blok. Členmi ilegálnej SNR sa stali Karol Šmidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský za KSS. Za občiansky blok zakladateľmi SNR sa stali Ján Ursíny, Jozef Lettrich a Matej Josko. Na začiatku roku 1944 do ilegálnej SNR ešte kooptovali sociálneho demokrata dr. Ivana Horvátha a národohospodára dr. Ing. Petra Zaťku. Vytvorená ilegálna Slovenská národná rada bola zložená paritne: štyria členovia za socialistický smer a štyria členovia za tzv.občianske skupiny.[6)]

Vytvorenie Slovenskej národnej rady malo osobitný význam pre úspešný odboj slovenského ľudu proti fašizmu, lebo boj za oslobodenie slovenského národa a obnovenie ČSR dostal jednotné domáce politické vedenie a rozmnožili sa rady účastníkov protifašistického odboja.

V. ilegálny ÚV KSS vychádzal vo svojom úsilí o vytvorenie jednotného odbojového centra z usnesenia prezídia Exekutívy Komunistickej internacionály z 5. januára 1943, v ktorom sa hovorí: "Dnešný boj českého a slovenského národa má charakter národného oslobodzovacieho boja, jeho cieľom je národné oslobodenie týchto národov spod hitlerovského jarma. KSČ vedie tento boj v národnom fronte všetkých protihit-

---

6) Slovenská národní rada 1943 - 1949, Bratislava 1949, s. 15.

lerovských síl bez ohľadu na politickú príslušnosť a sociálny pôvod, pričom závisí od aktivity a rozvážneho politického vedenia strany, či bude mať robotnícka trieda v tomto národnooslobodzovacom boji vedúcu úlohu."[7)]

Ustanovením Slovenskej národnej rady sa vytvorilo rozhodujúce jadro slovenského odboja a položili sa základy slovenského národného frontu. V organizácii národného frontu a jednotného odbojového vedenia predbehlo Slovensko české krajiny. Vo forme Slovenskej národnej rady začala sa formovať nová vedúca politická reprezentácia slovenského národa, s ktorou vstúpil do vrcholného obdobia protifašistického boja a národnej a demokratickej revolúcie. Komunisti, z iniciatívy ktorých Slovenská národná rada vznikla, urobili významný krok a splnili veľkú úlohu na svojej ceste k vedúcej úlohe v národe.

Vznik ilegálnej Slovenskej národnej rady spadal do obdobia, ktoré sa z hľadiska vonkajšej, zahraničnopolitickej situácie vyznačovalo zásadným preskupením triednych síl v prospech protifašistickej koalície na čele so Sovietskym zväzom. Z hľadiska vnútropolitického charakterizuje situáciu rozvoj celého národno-oslobodzovacieho hnutia na Slovensku do značnej šírky, aktivizácia slovenskej protifašistickej a protihitlerovskej buržoázie spojená s narastaním alibizmu v celom štátnom aparáte tzv. slovenského štátu i v radoch HSĽS a ďalší mohutný rozvoj ľudového odboja.

Buržoáznych odbojových skupín a skupiniek bolo na Slovensku v druhej polovici roku 1943 už niekoľko. Skupina Flóra vypracovala 10. februára 1943 memorandum, napísané v duchu oddanosti Benešovi a československej vláde v Londýne, velebiace predmníchovskú republiku, ktoré v marci 1943 doručili do Londýna.Memorandum sa malo stať ideovou platformou hnutia odporu na Slovensku.

V roku 1943 začal organizovať svoju odbojovú skupinu významný slovenský politik z medzivojnového obdobia dr. Vavro Šrobár, v snahe stať sa vedúcou osobnosťou slovenského odboja. Nadviazal aj kontakty s protifašisticky orientovanými dôstojníkmi v slovenskej armáde, aby vytvoril celonárodný odbojový orgán, ústredný orgán slovenského odboja - Krajinský národný výbor. Úsilie podriadiť tento orgán politickým cieľom Benešovej odbojovej skupiny bolo hlavnou prekážkou dorozumenia s rozhodujúcou politickou silou slovenského odboja - s komunistami. Výsledkom Šrobárovej aktivity bolo rozsiahle memorandum z 2. augusta 1943, ktoré sa zameriavalo väčšinou na problémy aktuálne v dobe prevratu, teda na udalosti v čase priameno oslobodzovania Slovenska. Do Londýna sa memorandum dostalo cez Ženevu ako memorandum piatich býva-

---

7) Prehľad dejín KSČ na Slovensku, Bratislava 1971, s. 278.

lých ministrov. V tomto období mal Beneš a československá emigrantská vláda pomerne pravidelný styk s niektorými domácimi nekomunistickými skupinami. V popredí Benešovej pozornosti bol Šrobár a jeho memorandum, v ktorom sa orientuje viac - menej na vojenský prevrat, bez výraznejšej účasti komunistov.

Najsilnejší a politicky najvplyvnejší boli šrobárovci a jednotlivci zoskupení okolo dr. Lettricha a Ursínyho, ktorí mali vybudované spoľahlivé spojenie s československou vládou v Londýne.

Určité oživenie nastalo roku 1943 aj medzi niektorými sociálnymi demokratmi, ktorí však boli bez vlastnej ilegálnej organizácie a bez významnejších vodcov. Časť z nich sa politicky a ideologicky orientovala na londýnsku buržoáznu emigráciu (J. Kaspinaj, V. Polák, A. Bahurinský), druhí (D. Ertl, dr. I. Horváth, dr. J. Šoltész) mali blízko ku komunistickej strane. Predstavitelia ilegálnej ÚV KSS sa orientovali takmer výlučne len na ľavých sociálnych demokratov.[8)]

Väčšina z buržoáznych odbojových skupín bezvýhradne podporovala Benešovu koncepciu obnovy Československa i s fiktívnou ideou československej národnej jednoty. To všetko viedlo slovenských komunistov a ich V. ilegálne vedenie k odmietnutiu spolupráce s týmito skupinami a k vytvoreniu ústredného politického orgánu slovenského odboja - Slovenskej národnej rady - spolu s predstaviteľmi tých občianskych a antifašistických zložiek, ktoré stáli na platforme svojbytnosti slovenského národa, usilovali o obnovu československej štátnosti za predpokladu uplatnenia zásady rovnoprávneho vzťahu medzi Čechmi a Slovákmi a ktoré odboj nezužovali výlučne na zahraničnú alebo len vojenskú akciu, ale chápali ho ako nevyhnutný prejav aktivity širokých vrstiev národa na zvrhnutie fašistického režimu a za obnovenie demokratického a sociálne spravodlivého spoločenského usporiadania.[9)] Vytvorenie Slovenskej národnej rady a prijatie Vianočnej dohody znamenalo výrazný úspech progresívnych zložiek odboja pod vedením komunistov, pretože svojim obsahom a zameraním prekonalo predchádzajúce zjednocovacie pokusy a odsunulo do pozadia memorandum Flóry z februára 1943 a memorandá Šrobárovej skupiny z augusta 1943. Vytvorená Slovenská národná rada postavila teda svoj antifašistický a národný program boja za obnovu Československa, ale bez akejkoľvek servilnosti voči Benešovi a emigrantskej vláde. Nástup nového vedenia KSS a uzavretie dohody o vytvorení ilegálnej SNR sa stalo historickým medzníkom, pretože sa vytvorili prvé základné politické a organizačné predpoklady na široký rozmach

---

8) J. J a b l o n i c k ý, Slovensko na prelome, Bratislava 1965, 25-27.

9) V. P l e v z a, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, 162.

národnooslobodzovacieho boja, ktorý vyvrcholil v Slovenskom národnom povstaní.

Prvým významným a zakladajúcim dokumentom ilegálnej Slovenskej národnej rady je Vianočná dohoda z decembra 1943, prijatá po predchádzajúcich rokovaniach oboch partnerov prebiehajúcich od septembra až do decembra 1943.

V intenzívnych rokovaniach sa postupne vyjasňovali a upresňovali stanoviská oboch zložiek odboja a ich výsledkom bolo obsiahly politický program - Vianočná dohoda o SNR. Tento program - dohoda so svojim obsahom dotýkal dvoch základných otázok:

1. ustanovenia ilegálnej SNR ako novej formy spoločného politického vedenia národnooslobodzovacieho boja a jedinej reprezentantky národnej suverenity doma, 2. úloh a cieľov SNR, teda vlastného politického programu ilegálnej SNR.

Politický a štátoprávný význam Vianočnej dohody spočíval predovšetkým v tom, že vyjadrovala funkciu ilegálnej Slovenskej národnej rady ako celonárodného slovenského orgánu pre organizovanie a vedenie antifašistického boja s tým, aby v príhodnej chvíli prevzala moc a vykonávala ju dovtedy, kým ju neprevezmú slobodne zvolení zástupcovia slovenského národa.

Ďalší významný štátoprávny aspekt, ktorý obsahovala Vianočná dohoda bol v tom, že sa ilegálna Slovenská národná rada vyslovila za obnovenie spoločnej československej štátnosti, čo formuluje dohoda takto: "Želáme si, aby národ slovenský a národ český, ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej ČSR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov a na podklade princípu rovný s rovným".[10)]

Vianočná dohoda o SNR sa stala programovým dokumentom hlavného odbojového prúdu. V úvodnej časti dohody sa hovorí: "Ideové smery na Slovensku, ktoré i po 6. októbri 1938 zotrvali na zásadách protifašistickej demokracie a viedli dodnes aktívny odpor proti politickému, hospodárskemu a kultúrnemu znásilňovaniu slovenského ľudu a ktoré dnes reprezentujú skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu, dohodli sa na vytvorení spoločného politického vedenia, ktorým bude Slovenská národná rada ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma."[11)] Vianočná dohoda obsahovala tak úlohy odboja v poslednej jeho fáze, ako aj všeobecný program sociálno-politických a národnostných princípov budúceho československého štátu z hľadiska Slovenska.

---

10) Slovenské národné povstanie. Dokumenty, Bratislava 1965, 126 s.

11) Tamže, 125-126 s.

Základné úlohy a ciele Slovenskej národnej rady sú obsiahnuté v štyroch bodoch:

1. "Jednotne a centrálne viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci.

2. V príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú a administratívne výkonnú moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vôle ľudu až do tej doby, kým slobodne zvolení zástupcovia ľudu nebudú môcť všetku moc prevziať.

3. Po prevzatí moci, len čo to bude možné, Slovenská národná rada sa postará, aby slovenský ľud si voľne a slobodne určil svojich zástupcov, ktorým SNR všetku moc odovzdá.

4. SNR bude vo svojej činnosti postupovať v dorozumení s čsl. vládou a celým zahraničným odbojom, ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli uznáva a ju podporuje".[12)]

Ďalšia časť dohody obsahuje zásady, z ktorých mala SNR, ako vedúci orgán národnooslobodzovacieho boja vychádzať vo svojej činnosti a zaujala v nich stanovisko k politickým a štátoprávnym otázkam.

Vo všeobecnej forme, vyjadrujúcej možnosti slovenskej národnej jednoty v protifašistickom boji, zachycuje Vianočná dohoda aj úlohy budúceho politického usporiadania.

Vychádzajúc z existencie nacionálnej samobytnosti slovenského národa prihlásila sa k spoločnému štátnemu zväzku s českým národom na základe princípu rovný s rovným.

Slovenská národná rada vyslovila želanie o nadviazanie úzkej spolupráce so všetkými slovanskými štátmi a národmi,najmä so ZSSR "v ktorom vidíme záštitu slobodného života všestranného rozmachu malých národov a slovanských zvlášť".

V otázke zahraničnopolitickej orientácie vytýčila Vianočná dohoda zásadu a požiadavku, aby sa budúca ČSR na poli zahraničnopolitickom i vojensko-politickom opierala o Sovietsky zväz. Zo strany domáceho slovenského odboja sa teda jednoznačne podporil kurz, ktorý bol obsahom novej československo-sovietskej spojeneckej zmluvy.

V oblasti vnútropolitickej zdôraznila, že vnútorné usporiadanie budúcej ČSR má byť demokratické, že sa majú vykoreniť všetky fašistické, rasistické, totalitné a im podobné tendencie. Žiadala vyvarovať sa chýb a omylov minulosti. Myšlienku demokracie žiadala preniesť a uskutočniť aj na poli hospodárskom a sociálnom najmä rovnomerným rozdelením národného dôchodku, aby sa zabezpečil pre každého občana život ľudsky dôstojný. V demokratickom duchu sa malo rozvíjať školstvo i kul-

---

12) Tamže, 126 s.

túra, mala sa zachovať sloboda náboženských vyznaní, ale mal sa vylúčiť vplyv cirkví na smer a vedenie štátu.

Záverečný - 7. bod dohody - zdôrazňuje, že o definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú - "a to menovite o ústavno-právnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému - zo slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa."[13]

Takýto štátoprávny program, s ktorým prichádzala Slovenská národná rada, mal pozitívny význam pri organizovaní antifašistického boja, ako aj pri formovaní nového pokrokového národného a štátneho vedomia slovenského ľudu v celonárodnom povstaní roku 1944, pretože sa dosiahla jednota rozhodujúcich antifašistických odbojových síl na Slovensku, čím sa otvorila cesta k prípravám ozbrojeného boja slovenského ľudu proti fašizmu a za obnovenie ČSR ako štátu dvoch rovnoprávnych národov - Čechov a Slovákov.

Vnútorný vývoj slovenského antifašistického boja nebol izolovaný od zahraničnopolitických udalostí, kde dochádza k zmene pomeru síl v prospech protihitlerovskej koalície. Významnou podporou zjednocovacieho procesu antifašistických síl na Slovensku stala sa Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, uzavretá medzi vládou ZSSR a ČSR 12. decembra 1943 v Moskve. Posilnila dovtedy len komunistami prebojúvanú orientáciu slovenského odboja na Sovietsky zväz, ako rozhodujúcu silu ozbrojených zápasov európskych národov proti nemeckému fašizmu a jeho spojencom.

Prosovietska zahraničná orientácia odboja KSČ a KSS za hranicami i doma spolu s československo-sovietskými zmluvami a dohodami uzavretými za hranicami okupovaného Československa pomáhala vytvárať aj nové vzťahy medzi českým a slovenským národom. Spájali a zjednocovali celý československý odboj, oba naše národy v spoločný bojový zväzok po boku Sovietskeho zväzu do boja proti spoločnému nepriateľovi, hitlerovskému fašizmu. Zmluva prispela aj k izolácii domácej buržoázie a k podpore tých síl, ktoré boli skutočnými predstaviteľmi ľudových más, k rastu autority komunistickej strany.[13]

Program Slovenskej národnej rady bol teda v súlade s celkovou tendenciou vývoja československého národnooslobodzovacieho hnutia, ako bol manifestačne demonštrovaný podpísaním československo-sovietskej zmluvy a rokovaním prezidenta Beneša so zahraničným vedením KSČ v Moskve. Všetky súvislosti tohoto procesu ovplyvňovali činnosť a postavenie ilegálnej Slovenskej národnej rady, ktorá sa čoraz výraznejšie uplat-

---

13) Tamže, 126 s.

14) L. H u b e n á k, Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a ZSSR (Historicko-právny pohľad), Právny obzor č. 9, 1970, str. 786.

ňovala ako orgán zjednocujúci všetky protifašistické sily na princípoch spoločného boja.

Text Vianočnej dohody priniesol začiatkom roku 1944 kurier do Ženevy, odkiaľ bol prostredníctvom vyslanca Kopeckého zaslaný do Londýna prezidentovi Benešovi a československej vláde. Beneš na túto dohodu odpovedal 29. marca 1944 a vcelku s ňou súhlasil.[15)]

Slovenská národná rada však v odpovedi na Benešov odkaz odmietla jeho snahu, aby sa problém existencie jedného či dvoch národov odložil na neskorší čas zdôrazňujúc, že považuje "za nevyhnuteľné už v priebehu podzemnej propagandy neprestajne zdôrazňovať a v prvej hodine verejného politického vystúpenia záväzne proklamovať naše stanovisko, podľa ktorého nová republika bude spoločným štátom Čechov a Slovákov, poskytujúcim obom národom ako rovnocenným partnerom možnosť svojprávne si spravovať svoje záležitosti. Len detaily tejto zásady sa môžu upravovať neskoršie. Princíp samotný mal však byť jasným výhľadom pre všetky národy republiky už počas zápasu o jej obnovu, musí však byť základným článkom prvého programového vyhlásenia každého zodpovedného slovenského politického vedenia. Nie je to jedna z možností, ktorá sa môže nahradiť možnosťou inou. Je to možnosť jediná, schopná byť bezpečnou základňou silnej republiky."[16)] Londýnska vláda bola informovaná aj o ďalšej činnosti a opatreniach Slovenskej národnej rady.

Rozpory medzi londýnskou vládou a ilegálnou SNR sa prejavovali najmä v názoroch na riešenie slovenskej otázky a jej štátoprávne vyjadrenie. Ilegálna SNR odmietla Benešov čechoslovakizmus a zdôrazňovala požiadavku uznania nacionálnej existencie Slovákov a budovanie spoločného štátu na princípe "rovný s rovným". Vyplývalo to predovšetkým z Benešovej politickej koncepcie obnoviť republiku v takej podobe, v akej existovala až do roku 1938. To teda znamenalo, že Beneš v duchu reštauračnej koncepcie a tzv. kontinuity predmníchovskej republiky a v duchu presadzovania reakčnej teórie tzv. jednotného československého národa sa usiloval obnoviť i na Slovensku v celom rozsahu režim predmníchovskej republiky.

Stanovisko londýnskej vlády a dr.Beneša charakterizovalo vyhlásenie československej vlády v Londýne z 30. júna 1943, ktoré uznávalo iba jednotný československý národ a centralistické spravovanie republiky: "Čs. vláda berie najmä jednomyselne s vďakou a veľkým uspokojením na vedomie, že Slováci doma uznávajú československú vládu pod vedením pána prezidenta dr. E.Beneša za jedine legálnu vládu nášho náro-

---

15) S. H u s á k, Svedectvo o SNP, c.d., 72; J. Jablonický; Slovensko na prelome, c.d., s. 30.

16) Slovenské národné povstanie, c.d., 260 s.

da. Čs. vláda o tom ani chvíľu nepochybovala a práve preto dosiahla tiež uznanie všetkými spojenými a mnohými neutrálnymi štátmi za plnoprávneho reprezentanta suverénneho československého národa....

Poučení tými tragickými udalosťmi .... voláme i my po bratskej láske a československej jednote a zdôrazňujeme menovite tiež, že politiku budúcej ČSR treba viesť v budúcnosti tak, aby nekázeň politických strán nenarušila jednotu národa...

Čs. vláda bude i do tej doby, kým nenastanú normálne ústavné pomery, riadiť veci národa vo vedomí, že je za všetko počínanie zodpovedná obdivuhodnému a vernému suverénnemu národu československému."[17]

Negatívne stanovisko k uznaniu samobytnosti Slovenského národa zo strany dr. E. Beneša a londýnskej československej vlády u Slovákov vzbudzovalo po skúsenostiach z predmníchovskej ČSR nedôveru, že pri obnovení ČSR dôjde len k púhej reštaurácii predmníchovských hospodársko-sociálnych i politických pomerov. Tieto skutočnosti nepodceňovalo ani vedenie KSS, ani ilegálna Slovenská národná rada uvedomujúc si, že len zásadné riešenie slovenskej otázky v budúcej obnovenej ČSR môže podmieniť úspech celonárodného ozbrojeného povstania proti klérofašistickej vláde i nemeckému nacizmu.

Slovenskému odboju nešlo však o akúkoľvek ČSR a tým menej o prostú reštitúciu predmníchovskej republiky, ktorá preň bola neprijateľná. KSS za najlepší spôsob riešenia národnostnej otázky v novej ČSR považovala federáciu,. vychádzajúc i zo sovietskich skúseností pri riešení národnostnej otázky.[18]

Do vzniku SNP myšlienku uznania samobytnosti slovenského národa a kritiku buržoázneho čechoslovakizmu z radov zahraničného odboja nastolili iba predstavitelia moskovského vedenia KSČ a tiež príslušníci komunistickej emigrácie v Anglicku. Preto Komunistická strana Slovenska a Slovenská národná rada museli bojovať za spravodlivé riešenie slovenskej otázky na dvoch frontoch proti fašistickému režimu slovenského štátu a proti šovinistickému postupu zahraničnej Benešovej vlády.

Celá činnosť V. ilegálneho ÚV KSS a SNR od jari 1944 cieľavedome smerovala k ozbrojenému povstaniu, k zvrhnutiu domáceho fašistického režimu a k vyhláseniu Československej republiky. Vývoj na Slovensku vyústil v celonárodné povstanie v auguste 1944. Došlo v ňom nielen k proklamácii ČSR, ktorá po prvý raz verejne na domácej pôde zaznela z Banskej Bystrice v Deklarácii SNR, ale i k bojovému vystúpeniu slovenského národa za túto ideu.

---

17) Čechoslovák, 26. 7. 1943.

18) Archív ÚV KSČ, fond KG XV/43.

Slovenské národné povstanie pripravila ilegálna Slovenská národná rada, ktorá ako sme už uviedli, vznikla z iniciatívy a úsilia ilegálnej KSS a jej predstaviteľov. Jej prvý programový dokument - Vianočná dohoda - bol v päťdesiatych rokoch predmetom kritiky ako buržoáznonacionalistický a netriedny dokument. Treba pravda vidieť i nedostatky, ktoré dokument mal, ale treba ich skúmať z hľadiska konkrétnej historickej situácie daného obdobia. Komunistom sa nepodarilo do Vianočnej dohody presadiť napr. myšlienku národných výborov a partizánskych oddielov. Tomuto sa buržoázni činitelia v SNR zatiaľ bránili, odvolávajúc sa aj na to, že londýnska československá vláda sa dovtedy v žiadnom dokumente nepostavila oficiálne za národné výbory a ozbrojené formy boja na domácej pôde.[19)]

Programová platforma ilegálnej SNR bola teda v porovnaní s požiadavkami KSS zúžená. Treba však uviesť aj to, že táto okolnosť neprekážala ilegálnej KSS zakladať bez ohľadu na buržoáznych partnerov v SNR aj ilegálne revolučné Národné výbory a pôsobiť, aby sa stali orgánmi hnutia odporu. Súčasne strana pripravovala aj ozbrojené partizánske hnutie. Vianočná dohoda bola teda dokumentom znamenajúcim nový prístup k politike národného frontu, k rozvíjaniu národnodemokratickej revolúcie i v prístupe k riešeniu otázky pomeru Čechov a Slovákov a k obnove ČSR na nových, demokratických základoch, dokumentom vychádzajúcim z uznesení Komunistickej internacionály a korešpondujúcim s nimi. V tomto smere splnil V. ilegálny ÚV KSS svoju úlohu, keď pripravil stranu na zodpovednú úlohu - postaviť na čelo pracujúceho ľudu v ozbrojenom povstaní proti fašizmu.

Vianočná dohoda predstavuje teda skutočne významný, historický dokument z dejín nášho národnooslobodzovacieho boja, dokument, ktorý tiež prispel k tomu, že naše národy Slováci i Česi - sa zaradili do veľkej rodiny demokratických národov bojujúcich za progresívny vývoj, za demokraciu, za sociálne i národné oslobodenie, za lepšiu budúcnosť ľudstva proti fašizmu.

---

19) J. J a b l o n i c k ý, Slovensko na prelome, c.d., 29 s.

РОЖДЕСТВЕНСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ О СНС – ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЙ ДОКУМЕНТ АНТИФАШИСТСКОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ

Ладислав Губенак

(Резюме)

Народы Чехословакии в 1938-1945 гг. пережили один из тягчайших периодов своей национальной истории нового времени. В эти годы народы Чехословакии вели борьбу за свое социальное и национальное освобождение против фашистских немецких оккупантов, а в Словакии и против клерофашистского правительства. Борьба за новое чехословацкое государство шла в течение всего этого периода и проходит красной нитью через всю историю чехослсвацкого движения сопротивления.

После крушения Чехословакии в марте 1939 г. для национально-освободительной борьбы в Протекторате Чехии и Моравии и в Словакии создались различные условия. В Словакии политика сопротивления Коммунистической партии начинает формироваться уже в конце 1938 г., когда было принято решение подготовить партию для подпольной борьбы. Различия в условиях в Словакии по сравнению с чешскими областями вызвали необходимость организационной самостоятельности словацкой части КПЧ. Ее областное руководство в мае 1939 г. переформировалось в подпольное руководство КПЧ. Единство КПЧ, единство политической линии и единство руководства в Москве, однако, сохранились.

В первой фазе движения сопротивления политическо-программная концепция коммунистов исходила из линии КПЧ и ее основной лозунг "За свободную Словакию в свободной Чехословакии" был выдвинут в эмиграции сообща. Осенью 1939 г. члены словацкого руководства, однако, выдвигают требование изменить политическую линию, так как названный лозунг оказался узким и приводил к изоляции коммунистов.

После обсуждения с Прагой и Москвой подпольный ЦК КПС весной 1940 г. выдвинул новый лозунг "За свободную Словакию". В первый период подпольной борьбы в Словакии родился лозунг "За советскую Словакию", который, однако, мешал сотрудничеству с коммунистами другим демократическим группировкам сопротивления, не давал возможности построить национальный фронт на платформе национально-освободительной борьбы, сужая тем самым фронт словацких борцов против фашизма.

С 1942 г. в Словакии постепенно подготовляется почва для организации национального единства сопротивления. Постепенно начинается в сопротивлении намечаться возможность формирования общенационального блока, который общими силами стремился восстановить Чехословакию.

В 1943 г. московское руководство КПЧ, а в согласии с ним и V подпольный ЦК КПЧ, выдвинули лозунг борьбы за освобождение Чехословакии как совместного государства двух равноправных народов - чехов и словаков.

Год 1943, решающий год в новой ориентации сопротивления и в кристаллизации представлений о развитии, направленном к восстановлению чехословацкой государственности. V подпольный ЦК КПС, стремясь объединить все демократические и оппозиционные силы в борьбе против гитлеровского и людяцкого режима, заключил соглашение с другими политическими группировками, готовыми присоединиться к этой борьбе. Так возник Словацкий Национальный Совет в качестве единого политического руководства антифашистской борьбой. Создание Словацкого Национального Совета сформировало решающее ядро словацкого движения сопротивления и заложило фундамент словацкого национального фронта.

Первым важным и учредительным документом подпольного Словацкого Национального Совета является Рождественское соглашение (декабрь 1943 г.). Эта программа-соглашение в своем содержании касалась двух основных вопросов:

1) создания СНС как новой формы общего политического руководства народно-освободительной борьбы и единого представителя национального суверенитета внутри страны;
2) задач и целей СНС, т.е. собственно политической программы подпольного СНС.

Политическое и государственно-правовое значение Рождественского соглашения заключается прежде всего в том, что в нем выражались функции подпольного СНС как всенародного словацкого органа для организации и ведения антифашистской борьбы с тем, чтобы он в соответствующий момент взял в свои руки власть и осуществлял ее до тех пор, пока ее возьмут свободно избранные представители словацкого народа.

Следующий важный государственно-правовой момент, содержащийся в Рождественском соглашении, заключался в том, что подпольный Словацкий Национальный Совет высказался за восстановление совместной чехословацкой государственности. Рождественское соглашение о СНС стало программным документом главного течения сопротивления в Словакии. Государственно-правовая программа, с которой выступил Словацкий Национальный Совет, оказала позитивное влияние при организации антифашистской борьбы, а также при формировании нового, прогрессивного нацио-

нального и государственного самосознания словацкого народа, вылившемся в общенародное восстание в 1944 г., так как было достигнуто единства решающих антифашистских сил сопротивления в Словакии, что открыло путь к подготовке вооруженной борьбы словацкого народа против фашизма и за освобождение Чехословакии как государства двух равноправных народов - чехов и словаков.

Программа Словацкого Национального Совета находилась в соответствии с общей тенденцией развития чехословацкого национально-освободительного движения, выразившейся в подписании чехословацко-советского договора и в переговорах президента Бенеша с зарубежным руководством КПЧ в декабре 1943 г. в Москве.

Текст Рождественского соглашения был послан чехословацкому правительству и д-ру Бенешу в Лондон. В статье дается оценка позиции лондонских деятелей к этому документу, в частности с их взглядами по решению словацкого вопроса и его государственно-правовому закреплению.

Рождественское соглашение о СНС декабря 1943 г., следовательно, представляет важный исторический документ в истории всей чехословацкой национально-освободительной борьбы, который в значительной степени содействовал идее восстановления совместного государства чехов и словаков, а также и тому, что оба наши народы примкнули к большой семье демократических наций, сражающихся против фашизма за лучшее будущее человечества.

ÚPRAVA JUŽNÝCH HRANÍC SLOVENSKA PRI VZNIKU ČSR

Jozef Klimko

Riešenie nových štátoprávnych pomerov povojnovej Európy vyvolané dôsledkami rozpadu Rakúsko-uhorskej monarchie aktualizovalo problém stanovenia hraníc nástupníckych štátov. Hraničné projekty - návrhy, včítane československého predstavovali výslednicu úpornej konfrontácie nezriedka protikladných politických tendencií a prúdov v celkovom kontexte európskeho vývoja.

Utváranie a hlavne realizácia kritérií stanovenia hraníc československého štátu podmieneného osudom Slovenska sa časove rozkladala - ako podrobnejšie ukážeme - do dlhšieho úseku, ktorý zahrňoval niekoľko odlišných, no pritom vzájomne spätých fáz. Ich priebeh ovplyvňovali ťažkosti vyplývajúce z nejasnosti územných a hraničných otázok Slovenska, ktoré postrádalo vo svojej histórii jednotnejšie etnické, geografické alebo administratívne vymedzenie v rámci Uhorska. Najmä mimoriadna pohyblivosť južnej hranice, ktorej vedomie nemohlo u Slovákov v porovnaní so zreteľnou hranicou severnou historicky ani vzniknúť, spôsobovala jej spornosť a zvyšovala nádeje vtedajšej maďarskej reprezentácie na udržanie integrity Uhorska.

Skutočnosť,že požiadavky integrity Uhorska sa nevzdávala ani buržoázna maďarská vláda Károlyiho,[1] poznamenala v ďalšom vývoji nielen formu zvolených opatrení na nevyhnutné faktické a právne zabezpečenie hraníc vyhlásenej republiky, ale modifikovala tiež neskorší postup vládnej delegácie na mierovej konferencii v Paríži.[2]

Československá buržoázna historiografia hodnotila tento proces územnej a hraničnej stabilizácie štátu v spojitosti s otázkou včleňovania Slovenska do ČSR jednostranne. Akcentovala výlučnosť zásluh zahraničného a domáceho odboja pri schematickom zdôrazňovaní závislosti na pomoci štátov Dohody. Stanoviská stojace na tejto báze nemohli ob-

---

1) Podrobnejšie k tomu: Ladislav T a j t á k, Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska v r. 1918, Historický časopis, Bratislava 1966, roč. XIV, č. 4, str. 552 a nasledujúce.

2) Kompetenciu určiť hranice nových štátov v zmysle mierových zmlúv realizovali mocnosti v konečnom štádiu prostredníctvom Najvyššej rady, ktorá sa skladala zo zástupcov vlády francúzskej, americkej, anglickej a japonskej ako hlavných mocností spojených a združených

jektívne zhodnotiť situáciu skutočného pomeru síl a oceniť význam proletárskeho revolučného hnutia týchto rokov. Vôbec je potrebné konštatovať, že naša historiografia venovala relatívne malú pozornosť otázke utvárania hraníc r. 1918-20. Podrobnejšie spracovanie špecifických otázok vymedzenia hraníc ako aj adekvátny rozbor z toho vzniklých sporov možno ešte od nej stále iba očakávať.[3]

Skúmanie čiastkového problému utvárania československo-maďarských hraníc, ktorý tvorí koncepčný základ tejto štúdie, bude preto podmienené nielen snahou o priblíženie určujúcich aspektov vývoja na spornom území ale aj pokusom o postihnutie niektorých širších súvislostí významných pre kreáciu hraníc novovzniklého štátu.

Vypuknutie prvej svetovej vojny upriamilo pozornosť českej a náznaky slovenskej politiky[4] zameranej dovtedy výlučne k snahám o dosiahnutie určitej formy štátnosti v rámci monarchie už aj k úvahám o možnosti prípadného "odpojenia sa" od Viedne a Budapešti. Politické plány kalkulujúce s možnosťou rozpadu Rakúsko-Uhorska vyjadrovali na platforme svojich programov nielen orientačnú líniu na ceste k štátnosti, ale inšpirovali tiež ku zovrubnejšej konkretizácii územno-hraničných predpokladov budúceho útvaru.[5] Záujem na argumentačnej kompaktnosti proklamovaných teritoriálnych návrhov obnovil preto v určitých obmenách teoretické konfrontácie vedené pri rokovaniach o návrhoch štátoprávnych zmien ešte v rámci habsburskej monarchie. Už vte-

---

3) Zo súčasnějších prác s pozornosťou venovanou aj týmto otázkám možno spomenúť len spoločné dielo J. C e s a r a a B. Č e r n é h o, Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938, díl I. 1918-1929, Praha 1962. K čiastkovému spracovaniu problematiky hraníc pozri tiež J.K l i m k o, Niektoré aspekty utvárania severných hraníc Slovenska v rokoch 1918-20, Právnické štúdie, XVII., 1, s. 208 a nasl.
Obšírnejšie sa zaoberala touto problematikou spomedzi zahraničných autorov D.P e r m a n, The Shaping of The Czechoslovak State, Diplomatic History of The Boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920, Leiden 1962.

4) Situáciu,v ktorej zastihla prvá svetová vojna slovenskú politiku, charakterizovalo objektívne postavenie slovenského národa silne nacionálne utláčaného v Uhorsku. Perzekúciami zastrašovaná slovenská národná inteligencia a hrstka národne zmýšľajúcej buržoázie rozhodla sa v nádeji získania ochrany pred silnejúcim terorom k politickej pasivite a vyhlásila prostredníctvom vedenia Slovenskej národnej strany už 6. augusta 1914 lojalitu s uhorskou vládou.

5) Mapa Československa s označením "Map of United States of Bohemia; Země česko-slovenské" tvorila už v marci 1915 prílohu dôverného Masarykovho memoranda "Independent Bohemia" predloženého v Londýne. V kapitole o rozlohe a obyvateľstve plánovaného štátu sa uvádzalo" Český štát by sa skladal z tzv. českých krajín, totiž Čiech, Moravy a Sliezska; k nim by boli pripojené slovenské kraje v severnom Uhorsku, od Užhorodu cez Košice podľa národopisnej hranice a nadol po rieke Ipeľ k Dunaju, zahrňujúc do toho Bratislavu a celý slovenský sever až k pohraničnej čiare uhorskej." Pozri E. B e n e š, Světová válka a naše revoluce, Praha 1935, III. (Dokumenty), s. 246.
K vydaniu máp budúceho štátu došlo v tomto roku tiež v Rusku (Kyjev) a USA.

dy nie vždy zreteľné etnografické hranice neidentické s hranicami administratívnych celkov viedlo ku kontradikcii pri uplatňovaní historického práva (Česi, Chorvati, Maďari) voči zásade delenia podľa prirodzenej hranice (Slovinci, Ukrajinci atď). Historické štátne právo vylučovalo v tomto ponímaní uplatňovanie nárokov, ktoré by nespadali pod pojem "země koruny české". Záujem o jeho akceptačnú dôslednosť vyjadruje aj Masarykov vtedajší postoj k úprave štátoprávneho pomeru koruny českej k ríši: "Státní právo české není žádna formalita, není žádna veteš, ono je."[6] Kategorická interpretácia len dokresľuje vtedajšiu skutočnosť, že idea spojenia Slovenska s "českými zeměmi" netvorí v tomto období ešte súčasť jeho a vôbec českého politického programu. Masaryk ba ani realisti s dosť značným vplyvom na politické pomery v slovenskom tábore ešte s touto variantou štátnej konštrukcie preukazatelne nepočítali.[7]

Z hladiska historického štátneho práva sa totiž ukazovalo pričlenenie Lužice a pruského Sliezska organickejším oproti možnosti pripojenia uhorských stolíc s prevahou slovenského obyvateľstva. Vyjadruje to vo svojom pamätnom spise i v ďalších elaborátoch odovzdaných Českému svazu aj historik J.Pekař. Stotožňuje sa s tradičným výkladom štátneho práva na báze federatívneho pretvorenia Rakúska v rámci ktorého Slovensko figurovať nemohlo.[8] Len v neskorších programových úvahách (Stránsky, Staněk, Švehla, Winter), ktoré aktualizovali zlúčenie územia obývaného Slovákmi s českými krajinami badať sústredenie pozornosti aj na využitie potenciálnych možností prirodzeného práva za súčasnej snahy o hľadanie určitej koexistencie s právom historickým. Zatiaľ, kým došlo k prijatiu rozhodnutia o začlenení Slovenska do programu Českého svazu až po májových schôdzach v Prahe a Viedni (27. a 29. 5. 1917), Masaryk modifikoval v tomto smere svoje stanovisko už v r. 1913 pomerne jasne: "Můj politický program byl sloučením českých tužeb, jak byly formulovány programem státoprávním, historickým, přirozenoprávním; myslil jsem stále na připojení Slovenska."[9]

Na postupnej názorovej kryštalizácii je vôbec možné zaznamenať u reprezentácie hlavných politických prúdov doma aj v zahraničí zre-

---

6) Sborník Masarykova práce, 1930, s.118; taktiež pozri Slovanský přehled, VIII., 3, s. 138.

7) Potvrdzuje to tiež program České strany pokrokové, Praha 1912, s.30: "Co se poměru k Uhrám týče uznáváme práva a zvláštní kultúrní a hospodářské poměry zemí koruny sv. -štěpanské..."

8) J. P e k a ř, K českému boji státoprávnímu za války, zvláštní otisk ČČH, roč. XXXIV. (1930).

9) M a s a r y k, Světová revoluce, Praha, 1925, s. 33.

teľné úsilie o vylúčenie takého kroku, ktorý by mohol negatívne prejudikovať privtelenie Slovenska. Dochádza k náznakom pozvoľného odpútavania od názorov striktne bazirujúcich na interpretácii historického práva. Pružnosť v tomto smere prejavil v Paríži Beneš, ktorý ešte r. 1909 zrejme v zotrvačnosti svojich akademických názorov demonštroval veľmi voľnú formuláciu problému: "Otázka českého státního práva jest formální. Jest zbytečno se pro ni rozčilovati. Je to otázka okolností a situace. Okolnostmi jsme český stát ztratili, stejně ho můžeme okolnostmi nabýti."[10]

Nezaťaženosť tohto stanoviska od tradícií strohého štátoprávneho konceptu, ktorý bol českej politike vlastný, je tu zrejmá. Upozorňuje najmä svojím záujmom o získanie čo najväčšieho operačného priestoru pre nastávajúcu politickú konfrontáciu, no napriek tomu nie je ešte v týchto dimenziách transplantovateľná do vtedajšieho domáceho politického prostredia. Pozvoľnejší vývoj v českej oficiálnej politike nakoniec však predsa dospieva k názoru, že česko-slovenská jednota je jedinou reálnou cestou. Dokazuje tým skutočnosť, že od tradičného chápania českého štátneho práva bolo potrebné v záujme vytvorenia lepších predpokladov vzniku budúceho štátu predsa len upustit.

Odlišne sa javila situácia na Slovensku. V domácom prostredí násilnej maďarizácie, útlaku a perzekúcie (úvahy) o spolupráci s Čechmi, ako aj vytvorení spoločného štátu sa síce nevylučovali už pred vojnou, ale postrádali vážnejšej koncepcie. Mali tendenciu sa vynoriť a opätovne ustúpiť. Už vo februári 1913 možno napríklad v budapeštianskom Slovenskom denníku zaznamenať: "Slováci síce na pomoc od báťušku cára rátať nemôžu, ale spolu s Čechmi sme celkom reálnou, politicky, národohospodársky, kultúrne vážnou jednotkou v koncerte národov rakúsko-uhorských."[11] Toto konštatovanie však ešte zďaleka neznamenalo, že tieto názory mali už vtedy širšiu domácu základňu a prepracovanejšiu koncepciu. Naviac projekty tohto druhu neprekračovali platformu reforiem v rámci monarchie. Názory, že "len čisto československá zásadná politika môže Slovákov vyviesť z pekla národnej záhuby"[12] existovali, ich báza bola však vzhľadom k objektívnej situácii na Slovensku veľmi

---

10) Z prednášky o "Otázce národnostní", (1909), pozri Slovanský přehled, VII., 1, s. 5 (1937).

11) Slovenský denník IV., č. 32, článok: Ako stojíme v našom národnom diele? Porovnaj M. C o s i o r o v s k ý, Slovenská otázka za prvej svetovej vojny, Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v B. Bystrici, Bratislava 1969, SAV, s. 292.

12) Tamtiež, V., č. 71-73, článok Po Veľkej noci (politická úvaha).

obmedzená, ba možno povedať experimentujúca. Vyhlásenie lojality Slovenskej národnej strany s uhorskou vládou v auguste 1914 znamenalo naopak úplnú pasivitu národného martinského centra, ktorá nutne ovplyvnila aj individuálnu politickú činnosť Šrobára, Dérera, Štefánika i Hodžu.

Zo Slovákov v Uhorsku prakticky v tomto období vystupovali ovéľa intenzívnejšie lepšie organizovaní Slováci v Amerike. Vehementne kritizovali minimalistický program Slovenskej národnej strany a dokazovali nezmysel úsilia o získanie ústupkov od maďarskej vlády. V Slovenskom sokole z 1.6. 1916 možno konštatovať (a to nie ojedinele) jednoznačne formulované stanovisko na adresu Slovákov v Uhorsku: "Naše ašpirácie musia sa viesť snahou, že Slováci sa budú snažiť dostať von spod koruny svätoštefanskej, že budú sa usilovať za každú cenu dostať z područia maďarského,"[13] t. j. požiadavka, ktorú možno chápať ako výzvu vtedajšiemu zakríknutému a pasívnemu vedeniu Slovenskej národnej strany, ktorej neplodná vyčkávacia taktika viedla k takmer úplnej nepripravenosti slovenských národovcov r.1918. Ťažkopádnosť politického myslenia starej školy národovcov vyjadruje najvýstižnejšie I. Dérer charakteristikou ich stratégie pasivity: "Ostať úplne pasívnym: veci sa vyvinú samy od seba; vojna dopadne buďto dobre pre monarchiu a zle pre nás a vtedy boli by bývali beztak márne zbytočné obete: alebo vojna dopadne zle pre monarchiu a dobre pre nás a vtedy národné oslobodenie prijde samo od seba."[14]

Za takýchto pomerov na Slovensku kedy sa striktne pasívna Slovenská národná strana nevedela do jari 1918 dohodnúť aspoň na základnej politickej koncepcii vzhľadom na integritu Uhorska a ideu československého štátneho zjednotenia nemožno hľadať paralelu formovania politického programu na báze obdobného vývoja v Čechách.

Proces aktivizácie vo vnútri slovenského politického tábora prakticky vyvrcholil až po jedinom otvorenom ohlase zo Slovenska - v prvomájovej rezolúcii mikuláškeho zhromaždenia slovenského robotníctva - na porade Slovenskej národnej strany 24. mája 1918. Porada potvrdila síce stanovisko rozhodujúcej väčšiny prítomných k rozhodnému protimaďarskému odporu s vytýčením cieľa dosiahnuť československé štátne zjednotenie na základe "bezpodmienečného a bezvýhradného samourčovacieho práva slovenského národa",[15] ale nedostatok tradícií štátnej nezávis-

---

13) Porovnaj M. G o s i o r o v s k ý, tamtiež.

14) I. D é r e r, Slovensko v prevrate a po ňom, Bratislava 1924, s. 7.

15) Zápisnica z porady Slovenskej národnej strany dňa 24. mája 1918 v Turčianskom sv. Martine. Porovnaj J. B o r o v i č k a, Revoluční hnutí na Slovensku 1918 (Soubor svědectví a dokumentů), Praha 1934, s. 15.

losti a najmä koncepcie konkrétnej realizácie myšlienky spojenia v spoločnom štáte nebola v slovenských politických kruhoch prepracovaná a ani dostatočne jasná. Neprítomnosť určitejších plánov na štátoprávne, politické, alebo hospodárske usporiadanie budúceho štátu bola výrazná a viedla naopak k častým politickým ilúziám. Nereálnym sa zdál byť v tejto atmosfére preto aj každý pokus o konkrétnejší náčrt hraničnoúzemnej predstavy Slovenska v novom štáte, čoho negatívne dôsledky potvrdil aj neskorší vývoj po jeho vzniku.

Vznik československého štátu 28. 10. 1918 zintenzívnil úsilie maďarskej politiky o udržanie Slovenska v nádeji, že váhavý postoj dohodových mocností k rozbitiu monarchie, ktorý pretrvával takmer do konca vojny, môže byť podporným aj pre ovplyvnenie terajšieho stanoviska Dohody, alebo aspoň pomôcť k uskutočneniu plebiscitu. Najmä nová vláda ministerského predsedu Károlyiho, ktorá nastúpila po páde Weckerleho koncom októbra, zamerala svoje úsilie systematicky k tomuto cieľu.

Hneď po informácii o martinských udalostiach Károlyi okamžite telegraficky uznáva Slovenskú národnú radu a vyslovuje v smere k nej nádej budúceho "bratského spolupôsobenia."[16] Z tohto kroku je zrejmé, že si uvedomil možný význam Deklarácie Slovenskej národnej rady (30. 10. 1918) ako možného argumentu o stanovisku Slovákov pre budúce rozhodovanie Dohody o prípadných maďarských návrhoch na elimináciu situácie, ktorá sa vyvíjala negatívne voči jej úsiliu o udržanie slovenského územia do mierovej konferencie. Taktiež Hodžova odpoveď s jasnou formuláciou o "slobodnom československom národe"[17] nemohla Károlyiho uspokojiť.

Koncepcia Martinského memoranda vedená zámerom o zvýraznenie skutočnosti odtrhnutia od Uhorska so svojím osvedčením, že "slovenský národ je čiastka rečove, kultúrne i historicky jednotného národa" spolu s prejavom "súhlasu s tým novoutvoreným medzinárodným právnym postavením, ktoré dňa 18.10. 1918 formuloval prezident Wilson a ktoré dňa 27. 10. 1918 uznal rakúsko-uhorský minister zahraničia"[18] bola jednoznačnou odpoveďou na odmietavé stanovisko maďarskej vlády rozhodnutej vykonávať naďalej suverenitu na celom území Uhorska.

Károlyi sa však nevzdal nádeje a usiloval predovšetkým o využitie nejasnosti textu prímeria podpísaného 5. 11. 1918, ktoré neobsahovalo

---

16) M. H o d ž a, Slovenský rozchod s Maďarmi, Bratislava 1929, s. 12.

17) M. H o d ž a, tamtiež, s. 13.

18) Soubor svědectví a dokumentů, tamtiež, s. 63.

vymedzenie demarkačnej čiary medzi Slovenskom a Maďarskom. Podľe § 4 podmienok prímeria sa síce stanovilo právo dohodových vojsk obsadiť ktorékoľvek strategické body, ale § 6 ponecháva rakúsko-uhorské územie naďalej v správe miestnych autorít, t.j. na Slovensku Maďarom.[19] Neprítomnosť Beneša na schôdzke Najvyššej rady vylúčila možnosť ovplyvnenia ustanovení, ktoré sa dotýkali veľmi konkrétne územia Československa. Vývoj situácie podporil naopak maďarské stanovisko podpísaním Belehradskej konvencie (13.11. 1918), ktorú uzatvorili Maďari v záujme zastavenia postupu srbského vojska, s hlavným veliteľom balkánskej dohodovej armády generálom Franchet d´Espreyom.

Belehradská konvencia o prímerí vo svojich všeobecných podmienkach analogických textu prímeria z Padovy obsahuje v § 17 ustanovenie o záväzku spojencov, že "nebudú zasahovať do vnútorných záležitostí maďarského štátu,"[20] komplikuje totiž už v novembri 1918 veľmi vážne situáciu na Slovensku. Výrazne sťažuje zapojenie Slovenska do ČSR. Umožňuje maďarskej vláde protestovať voči obsadzovaniu Slovenska, ktoré uskutočňovala československá vláda na podklade ustanovenia § 4 prímeria v Padove.

Vojenský predstaviteľ francúzskej vojenskej misie v Budapešti pplk. Vyx naviac neschvaľoval československú vojenskú akciu, čím prispel v kritickom období podstatne k podpore stanoviska maďarskej vlády.[21] Cítiac túto podporu maďarská vláda ihneď protestovala voči postupu československých vojsk a začala s protiakciami.[22] V odpovedi na maďarský diplomatický protest reagoval Kramář v nóte adresovanej Károlyimu (19. 11. 1918) jednoznačným poukazom na skutočnosť, že uhorská vláda nemohla v žiadnom prípade uzatvoriť prímerie za Slovensko, ktoré tvorí súčasť československého štátu uznaného Dohodou. Samotný fakt obsadzovania Slovenska motivoval dôvodmi bezpečnostnými.

Kramář informuje o týchto udalostiach Beneša už 15. novembra: "Naše pozice na Slovensku jsou velmi zlé. Naši páni se dali trochu unésti prvním nadšením a když Maďaři utíkali ze Slovenska obsadili

---

19) Porovnaj V. C h a l o u p e c k ý, Zápas o Slovensko, Praha 1930, s. 79.

20) Pôvodný text § 17 znie: "Les Aliés n´interviendront pas dans l´administration interiere de l´état hongrois". Pozri tamtiež, s. 85.

21) V novembri sa vyjadril Vyx v tomto zmysle aj Hodžovi s odporúčaním odvolať československé vojsko. Archív Ministerstva zahraničných vecí. Praha. Parížský archív (ďalej AMZV, PA), 8/1918.

22) K vážnym zrážkam medzi československým a maďarským vojskom dochádzalo prakticky od 13. novembra až do 2. decembra, kedy Foch rozhodol, že československé vojsko je súčasťou dohodovej armády. K významnejším konfliktom došlo najmä vo Vrútkach a Trnave. Podrobnejšie pozri Z. J e ž e k, Boje o Slovensko, Praha 1937, s. 27, 28.

opuštěné kraje hrstkou vojska a četníků. Nyní se však Maďaři vzpamatovali a poněvadž mají vojsko a munici jdou na nás ... "[23]

Je zaujímavé, že na vývoj situácie chce okamžite tiež vplývať Československá dočasná vláda na Slovensku, čo je vzhľadom ku krátkosti jej trvania (4. až 15. 11. 1918), ako aj podmienkam činnosti členov vlády (Blaho, Dérer, Štefánek, Šrobár) prekvapuje. Vo svojom memorande odovzdanom viedenskému splnomocnencovi československého štátu tiež v mene Slovenskej národnej rady o ktorej v úvode prehlásila jej oprávnenosť" dočasne ako jedinej v mene uhorských Slovákov uzavierať, jednať a konať", zdôvodňuje nutnosť vlastnej kreácie "v záujme zamedzenia anarchie vyplývajúcej z útěku maďarských úradov" a vyhlasuje, že české vojsko na Slovensku podlieha výlučne "dočasnej slovenskej vláde a plní len jej rozkazy". Súčasť memoranda tvorí tiež protest namierený proti rozhodnutiu maďarskej vlády z 11. 11. 1918 oznamujúci "branný postup voči československému vojsku".[24] Nakoľko k vyhláseniu Československej republiky došlo práve v období od odovzdanie memoranda viedenskému splnomocnencovi, podali slovenskí poslanci súčasne tiež interpeláciu na zodpovedných členov vlády (národnej obrany a zahraničných vecí) vo veci zabezpečenia obrany záujmov "československého štátu a slovenského ľudu k tejto vážnej otázke".[25]

Predseda vlády Kramář informoval o tejto interpelácii Slovákov Beneša do Paríža už 15. novembra s poznámkou "ja byl šťasten, že mohl jsem jej upokojit sdělením,že přijdou naše vojska" hoci v ďalšom z odstavcov konštatuje "my totiž opravdu nemáme ani munice, ani děl, ničeho, všechno zůstalo dole - a naši vojáci z fronty nejsou nejlepším elementem".[26]

Obava z rastúceho vplyvu domov sa vracajúcich vojnových zajatcov, ozbrojených vojakov, komunistov, ktorí svojim vplyvom dokázali strhnúť ľudové masy, nebola skutočne len fiktívne používaným strašiakom, ktorý "platil na Dohodu", tak ako to zvykli interpretovať niektorí naši buržoázni historici.[27] Bola realitou, ktorá našla svoj výraz na Slovensku vytváraním robotníckych a národných rád.[28]

---

23) AMZV, PA, 3310/1918, porovnaj tiež E. Beneš, III., s. 511.

24) AMZV, PA, 4209/1918.

25) Tamtiež.

26) Tamtiež, 3310/1918.

27) Možno poukázať na tvrdenie V. Chaloupeckého o účinnosti upozorňovania na "bolševizmus" v Uhorsku "byla to věc na níž byli spojenci v té době obzvláště citliví". Pozri V. C h a l o u p e c k ý, tamtiež, s. 77.

28) Pozri k tomu: L. H o l o t í k, Októbrová revolúcia a národooslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917-1918, Bratislava 1958.

Rozmach živelného revolučného hnutia bol súčasne charakterizovaný neočakávaným vzrastom národného povedomia. Najmä po ukončení vojny a vzniku ČSR je možné badať výrazné prenikanie triednych socialistických myšlienok, ktorých transfér sa však v procese prehlbujúcej národnej revolucie s cieľom vytvorenia samostatného štátu masarykovskej koncepcie stlmil.

Zaujímavé je sledovať v týchto súvislostiach vývoj na Slovensku, kde ľudová revolúcia paralyzovala starý poriadok, vytvorila národné a robotnícke rady, ale v ďalšom období sa proletariát začína diferencovať podľa národnostnej príslušnosti. Zatiaľ kým slovenskí robotníci a slovenskí sociálni demokrati vyjadrovali svoju podporu vytvorenému československému štátu - maďarskí sociálni demokrati a nedostatočne národne uvedomelí slovenskí robotníci neváhali sa postaviť do služieb Károlyiovskej propagandy na udržanie integrity Uhorska.

Maďarská vláda využívala túto atmosféru k upevneniu svojho vplyvu a nariadila prostredníctvom Ministerstva vnútra začiatkom novembra povinnosť všetkých úradníkov zložiť prísahu vernosti maďarskej ľudovej vláde, čo prebiehalo vlastne u miestnych úradov bez väčších ťažkostí.[29]

Maďarským národným radám sa tým podarilo za pomoci ozbrojenej moci aj keď nie výraznej ale prítomnej, kontrolovať administratívny aparát a udržať si strategicky dôležité telekomunikačné i dopravné spojenie. Kramář opisuje tieto pomery Benešovi veľmi realisticky: "Trpíme úžasne prestížem na Slovensku, když nás Maďaři vyhánějí a bohužel nemáme dost moci, abychom tomu zabránili".[30] V tejto situácii M. Károlyi vydáva v mene maďarskej ľudovej vlády proklamáciu Ľudovej republiky adresovanú všetkým nemaďarsky hovoriacim národom s prísľubom autonómie a nabádaním k spolupráci s novou ľudovou vládou.[31]

Do Budapešti prichádza krátko po uverejnení proklamácie dr. M. Hodža,ktorý vystriedal doterajšieho československého zástupcu dr. Stodolu. Obsah a rozsah poverovacej listiny Hodžu nebol v plnom rozsahu ozrejmený, čo spôsobovalo neskôr pri kritike ním uskutočnených rokovaní s Károlyim diskusie. Poverenie šéfa "likvidačnej komisie" považoval Hodža za formálne.[32] Šrobár zatiaľ prehlasoval, že podľa uznesenia

---

29) Porovnaj k tomu Zapojenie Slovenska do ČSR roku 1918, Právnehistorické studie, 14, s. 78.

30) AMZV, PA, 3311/1918.

31) V Pesti Hirlap, zo dňa 24. nov. 1918 je uverejnená proklamácia s nadpisom "Ľudová republika všetkým nemaďarsky hovoriacim národom! Nemci, Rumuni, Rusíni, Sasi,Srbi, Slováci!", porovnaj tiež F.H o u d e k, Vznik hraníc Slovenska, Bratislava 1931, s.214.

32) M. H o d ž a, Slovenský rozchod s Maďarmi, Bratislava 1929, s. 79.

Slovenského klubu bol poverený vyjednávaním o odvolaní maďarského vojska zo slovenského územia.[33] Faktom zostáva, že Hodža hneď po svojom príchode a odovzdaní poverovacích listín 28. novembra 1918 nadviazal kontakt s Károlyim a ministrom Jaszim.[34] Maďarská strana mala záujem na tom, aby podklad pre rokovanie tvoril ako základný dokument Jasziho projekt "Slovenského impéria". Hranice sa mali v zmysle tohto návrhu stanoviť na báze hraníc tých okresov, v ktorých podľa maďarskej štatistiky mali Slováci absolútnu väčšinu. Znamenalo to, že návrh nezahrňoval podľa úradných štatistických podkladov celý košický okres včítane samotných Košíc.[35] Jasziho projekt bol motivovaný snahou o vyrovnanie sa so Slovákmi aj za cenu prípadných ústupkov, ale pri zachovaní integrity Uhorska. Predpokladal, že dosiahnutím jeho akceptovania Slovákmi by bolo možné tento návrh použiť bez podstatnejších zmien za model k definitívnej úprave hranice mierovou konferenciou.

Hodža však prišiel do Budapešti pripravený s vlastnou koncepciou obsiahnutou v memorande, ktoré odovzdal Jaszimu a v kópii súčasne poslal jeden exemplár dňa 28. 11. 1918 do Prahy.[36] Idea návrhu nadväzovala na staršie predstavy o "slovanskom okolí". Koncepcia vychádzala z predstavy o zahrnutí 37 okresov do slovenského územia včítane Bratislavy a Košíc. Jaszi súhlasil nakoniec s jeho prijatím za základ rokovania s určitými výhradami, ktoré komentoval Hodža poznámkou "že netangujú naše štátoprávne stanovisko, ani praktické odovzdanie politickej a vojenskej moci do rúk Slovenskej národnej rady v Turčianskom sv. Martine".[37] Hodžovi sa podarilo súčasne dosiahnúť napriek známemu nesúhlasu pplk. Vyxa s postupom československých vojsk na Slovensku jeho súhlasu o uskutočnení intervencie do Paríža v záujme pozitívnejšej interpretácie § 17 belehradskej dohody pre ČSR. Snaží sa o vyčkanie odpovede z Paríža, a preto volí formu ďalšieho rokovania už za účasti Dullu, Fajnora, Bazovského a Paulíniho.

Hodžova správa do Prahy, ktorá obsahuje sumár jeho budapeštianskej aktivity, vyvoláva v Prahe silnú odozvu. Už deň predtým t. j. 27. 11. 1918 bola v Prahe známa Benešova snaha presvedčiť domácich politikov o neúnosnosti akéhokoľvek ďalšieho oficiálneho styku s Maďarmi. Rozhodnosť tohto príkazu je možné konštatovať aj v odporúčaní odvolať

---

33) V. Š r o b á r, Oswobodšné Slovensko, Praha 1928, s. 254.

34) AMZV, PA, 2823/1918, porovnaj tiež M. Hodža, Tamtiež, s. 36 až 39.

35) F. H o u d e k, tamtiež, s. 214.

36) AMZV, PA, 2823/1918.

37) Tamtiež.

dr. Stodolu z Budapešti, nakoľko Beneš nebol ešte v Paríži informovaný o jeho predchádzajúcej výmene Hodžom.[38] Informácia Hodžu o Benešovej dispozícii ako aj energické upozornenie z Prahy nezviazalo však Hodžu, aby 6. 12. 1918 neuzatvoril prenáhlane s maďarským ministrom vojny Bárthom dohovor o provizornej čiare, za ktorú sa malo stiahnuť maďarské vojsko.[39]

Károlyi totiž využil Hodžovej demarkácie ihneď ako protiargumentu voči uplatňovaným požiadavkám Beneša na vyjednávaniach v Paríži a usiloval o jej definitívnejšie uznanie. Túto kritickú situáciu vyriešil však Beneš poukazom na vyhlásenie Kramáľa a Klubu slovenských poslancov, ktoré dementovali oprávnenosť Hodžu, alebo kohokoľvek iného oficiálne rokovať o týchto otázkach s maďarskou vládou.[40] Prehlásenie, vydané v Prahe pod dojmom prvých správ o Hodžovej aktivite v Budapešti zverejnené ešte 1. decembra, zapôsobili nakoniec hodnovernosťou časového predstihu i dôraznosťou obsahu v prospech Beneša.

Hodžova provizórna dohoda, ktorej charakter provizórnosti nemožno uprieť v dôsledku klauzuly "je platná pouze do té doby, než dojdou nové instrukce demarkační čáry se týkající z Paříže"[41] bola svojvoľnou akciou, ktorej taktické pozadie možno hľadať nielen v snahe o odstránenie neexistentnosti definitívnej demarkácie, ale aj záujmom o zaistenie nezávislej vyjednávacej pozície SNR v Martine.[42]

Pražská vláda sa rozhodla v tejto situácii okrem spomenutého dezavovania Hodžu ku konkrétnej akcii. Uzniesla sa 7. 12. 1918 na vymenovaní ministra pre správu Slovenska (Šrobára) ešte pred oficiálnym oznámením demarkačnej čiary. Návrh zákona na jeho ustanovenie a schválenie bol vypracovaný mimoriadne rýchlo. Už v priebehu troch dní mohol byť schválený Národným zhromaždením.[43] Záujem vlády na tom, aby sa Šrobár čím skôr ujal funkcie (12. 12. 1918) bol podmienený snahou o zvládnutie situácie, ktorá sa mohla nepriaznivo vyvíjať po oznámení demarkačnej čiary. Uverejnenie dokumentu o demarkačnej čiare 24. de-

---

38) E. B e n e š, III., s. 535.

39) Viedla od Devína na Pezinok, Sered, Nové Zámky, Vráble, Kozárovce, Lešť, Lučenec, odtiaľ na Smolník, potom dolinou Gelnice k Margecanom a údolím Hornádu k južným hraniciam Šariša a Zemplína na Trebišov, potom cez Sobrance k Humennému a na sever dolinou Laborca k poľskej hranici. Porovnaj notu Hodžu a Bárthu, Beneš III., s. 537, 538.

40) Porovnaj E. B e n e š, c. d., II., s. 496-7.

41) M. H o d ž a, tamtiež, s. 65.

42) Porovnaj k tomu PHS, 15, Praha 1971, s. 199.

43) Bližšie k tomu, K. U r b a n o v á, Vznik Ministerstva pre správu Slovenska, HČ, XIX, 1971, 2, s. 199 a nasl.

cembra odstránilo nedostatok vymedzenia hraníc Slovenska chýbajúci v nóte prijatej 3. decembra. Územie Slovenska označené "podľa historických hraníc slovenskej zeme"[44] bolo obsadené československým vojskom na základe jeho uznania za súčasť dohodových armád. Vyriešila sa tým dočasne prakticky nielen otázka hraníc, ale aj zabezpečili faktické predpoklady k prevzatiu správy vládou Československej republiky.

Československá delegácia na mierovej konferencii v Paríži označila však túto demarkáciu za nevyhovujúcu (dôvody hospodárske, komunikačné, strategické) a žiadala jej zmeny.[45] Je zaujímavé, že o akceptovaní uvedenej požiadavky mierovou konferenciou nejestvuje písomné rozhodnutie o tejto skutočnosti, ako tomu bolo v prípade určenia druhej demarkačnej čiary medzi Maďarskom a Rumunskom.[46] Obsadzovanie územia označovaného za výsledok druhej demarkácie poslúžilo československej vláde v roku 1919 na zdôvodnenie útoku voči Maďarskej republike rád. Tento argument použil aj minister obrany Kloťáč v liste Benešovi do Paríža. Prítomnosť československého vojska na území Maďarskej republiky rád zdôvodnil konštatovaním "my jsme se pohybovali jen uvnitř této druhé demarkační čáry".[47] Neskôr však vzhľadom na úspešný protiútok maďarskej červenej armády, ktorý sa nedarilo paralyzovať, kritizuje postoj Dohody, ktorá sa v tom čase obmedzila len na vydanie nóty Belovi Kúnovi. Nepochopenie potreby energického zásahu komentuje "ako nedůstojné nic neznamenající ultimatum bolševické vládě, které bolševiky v Pešti presvedčilo, že Ententa žádného sebavedomí nemá, že si ničeho netroufá."[48]

Béla Kún sa rozhodol prijať vlastne až tretie ultimátum generála Pellého z 24.júna, t.j. deň po zahájení vyjednávania so zástupcami Maďarskej republiky rád v Bratislave o odchode maďarskej armády a vytvo-

---

44) "Historické hranice slovenskej zeme" boli ustálené takto: 1. terajšie hranice Uhorska, 2. terajšie západné hranice Uhorska až po Dunaj, 3. rieka Dunaj k toku Ipľu, 4. rieka Ipeľ po Rimavskú Sobotu, samotné mesto patrí Slovensku, 5. priama čiara od Rimavskej Soboty až po vtok rieky Ung. Rieka Ung až k Užovskému priesmyku. Porovnaj E. B e n e š, c. d., II., s. 500-1, tiež F. H o u d e k, s. d., s. 202.

45) Národní shromáždění republiky Československé v prvém desetiletí, Praha 1928, s. 42-43, taktiež pozri Z. J e ž e k, c. d., s. 40, tiež F. H o u d e k, c. d., s. 202.

46) Pozri Z. J e ž e k., c. d., s. 40, tiež F. H o u d e k, c. d., s. 202. Menovaní autori sa nestotožňujú na dátume schválenia druhej demarkačnej čiary. Iný názor obsahuje štúdia Slovenská sovietska republika 1918, Bratislava 1955, s. 140-144, ktorý ju považuje za neexistentnú "fiktívnu".
Kloťáč v liste Benešovi uvádza v súvislosti s termínom určenia druhej demarkácie dátum bližšie neurčený "v polovici března". AMZV, PA, 3568/1919.

47) AMZV, PA, 3568/1918.

48) Tamtiež.

rení neutrálneho pásma pozdĺž celých maďarsko-slovenských hraníc.[49] Rokovanie skončilo dohodou o vytvorení 4 km neutrálneho hraničného pásma pozdĺž celých hraníc.[50] Udržiavanie poriadku bolo zverené zmiešanej dozorčej komisii vytvorenej paritne z príslušníkov dohodových a zainteresovaných štátov. Kontrolu nad priebehom ústupu resp. obsadzovania si vyhradila dohodová vojenská komisia.[51]

Rozhodujúcim činiteľom, ktorý mal s definitívnou platnosťou rozhodnúť spory a schváliť hranice medzi Československom a Maďarskom, bola však mierová konferencia (18. 1. 1919 - 20. 1. 1920). Rokovanie o tejto otázke prebiehalo od 5.2. 1919 v osemčlennom výbore. Československá delegácia akcentovala pri riešení južných hraníc najmä záujem na schválení hraníc pozdĺž Dunaja, pričom prejavila súhlas k riešeniu problému hraníc od Dunaja k Ungu cestou nutných kompenzácií na jednej i druhej strane.[52] Koncepcie tohto návrhu bola prijatá po upustení od vytvorenia koridoru s Juhosláviou. Podpísaním Trianonskej zmluvy dňa 4. júna 1920 Maďarskom sa prakticky v legislatívnej rovine problém južnej hranice uzatvoril. Ukončil sa tým súčasne proces, ktorý nezostal bez vplyvu na ďalší vývoj politických pomerov v strednej Európe. Mocenské záujmy víťazných dohodových mocností, ktoré poznamenali genézu utváranie hraníc nástupníckych štátov, neprestali byť však charakteristické ani pre ďalší vývoj.

Novoutvorené hranice mali pozitívne vplývať na budúci politický vývoj v strednej Európe a predstavovať záruku realizácie versaillského systému. Vývoj však ukázal, že tento systém nesplnil nádeje povojnovej Európy a nedokázal prispieť k rešpektovaniu základných princípov medzinárodného práva.

---

49) Tamtiež, 3380/1918.

50) Vláda MRR prejavila 19. júla 1919 v zmysle požiadavok mierovej konferencie v zásade ochotu akceptovať definitívnu úpravu slovensko-maďarských hraníc.

51) Slovenská sovietska republika, v. d., s. 254.

52) AMZV, PA, 4725/1919.

53) Zákon š. 102/1922 Zb.

DIE REGELUNG DER SÜDGRENZE DER SLOWAKEI BEI DER ENTSTEHUNG DER ČSR

Jozef Klimko

(Zusammenfassung)

Das durch den Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie aktualisierte Problem der Grenzziehung der Nachfolgestaaten erhöhte die Aufmerksamkeit auf die Gestaltung und insbesondere Realisierung von Kriterien für die Festsetzung der Grenzen der künftigen Staatsgebilde im Gesamtkontext der europäischen Entwicklung. Die Bedingtheit des tschechoslowakischen Staates durch das Geschick der Slowakei, die in ihrer Geschichte einer einheitlicheren ethnischen, geographischen oder administrativen Abgrenzung im Rahmen Ungarns entbehrte, erhöhte ausserordentlich die Variabilität der Südgrenze.

In der gegenständlichen Studie konzentriert sich daher bewusst die Aufmerksamkeit nicht nur auf die bestimmenden Entwicklungsaspekte auf dem strittigen Territorium der Südslowakei, sondern auch auf die Erfassung weitergehender politischer, vom Standpunkt der Schaffung der Grenzen der ČSR bedeutsamer Zusammenhänge. In dieser Relation werden parallel die Ausgangsbasen der tschechischen und die Andeutungen der slowakischen Politik in der Bedingtheit ihres Strebens nach Erreichung eines konkreteren territorialen Grenzprojektes des künftigen Staatsgebildes in scharfer Konfrontation zur negativistischen Konzeption der ungarischen Regierung in der Frage der Südgrenze verfolgt.

Die Analyse der Taktik der Regierung Károlyi - die Unklarheiten des am 5.11.1918 unterschriebenen Waffenstillstandtextes auszunützen - mündet in eine chronologische Darstellung der Folgen der Belgrader Konvention sowie des Inhalts der am 6.12.1918 von Hodža mit dem ungarischen Kriegsminister Bárth vereinbarten Demarkationslinie.

Die Verhandlungen im Sinne der angeführten Dokumente vermochten jedoch nicht einmal zeitweilig die Grenzfrage zu lösen, die bis zur Veröffentlichung der Dokumente über die Demarkationslinie vom 24.Dezember 1918 offen blieb. Die tschechoslowakische Delegation bei der Friedenskonferenz in Paris bezeichnete sie als nicht entsprechend (wirtschaftliche, verkehrstechnische, strategische Gründe) und verlangte ihre Abänderung. Unter dem Vorwand der Realisierung des Ergeb-

nisses der sog. zweiten Grenzziehung begründete überdies die tschechoslowakische bürgerliche Regierung politisch ihren Angriff gegen die Ungarische Räterepublik.

Erst durch die Unterfertigung des Vertrages von Trianon am 4.Juni 1920 mit Ungarn wurde praktisch das Problem der Südgrenze in der legislativen Ebene abgeschlossen. Die Machtinteressen der siegreichen Ententemächte, die die Genesis der Schaffung der Grenzen der Nachfolgestaaten kennzeichneten, hörten aber nicht auf, für die weitere Entwicklung charakteristisch zu sein. Diese Entwicklung zeigte, dass das System von Versailles nicht die Hoffnungen Europas in der Nachkriegszeit erfüllte und ausserstande war, seinen Beitrag zur Respektierung der Grundprinzipien des Völkerrechtes beizutragen.

SOUDNÍ SPORY O LIDOVÝ DŮM V ROCE 1920

Karolina Adamová

Dosavadní práce, které se zabývají dějinami KSČ a prosincovou generální stávkou, kladou důraz zejména na historicko-politické pojetí sporů o Lidový dům v roce 1920. Samotného průběhu soudních sporů se dotýkají jen okrajově.[1)]

Vylíčení průběhu soudních sporů o Lidový dům na základě soudních spisů a jejich kritické zhodnocení však, jak se pokusíme ukázat, umožňuje komplexnější pohled na poměry v sociálně demokratické straně v roce 1920, neboť tyto soudní spory byly jednou z forem, ve kterých se projevoval zásadní ideový rozpor mezi pravicí a levicí sociálně demokratické strany.

Podstatou rozkolu mezi pravicí a levicí byl boj o hegemonii ve straně, o stranickou politickou linii a o vedoucí úlohu v dělnickém hnutí. Soudní spory o Lidový dům nebyly proto zdaleka pouze spory o majetek. Jejich podstatou byl ideologický boj, boj o celkovou politickou koncepci ve straně.

Od jara roku 1920 připravovala sociálně demokratická strana svůj XIII. sjezd, který se měl konat 25. - 28. září 1920. Marxistická levice chtěla na sjezdu odhlasovat vstup strany do Komunistické internacionály. Již 7.srpna 1920 se levice zúčastnila významného druhého kongresu III. internacionály třemi delegáty v čele s Antonínem Zápotockým. Na kongresu, který se konal v Moskvě, bylo přijato 21 podmínek pro vstup jednotlivých dělnických stran do Komunistické internacionály.

Na základě výsledků konference marxistické levice konané v Praze 5. září 1920 a na základě předsjezdové diskuse v okresech a krajích pravice poznala, že asi dvě třetiny sjezdových delegátů budou hlasovat pro vstup do Komunistické internacionály. Rozhodla se proto sjezd od-

---

1) K. G a j a n, Příspěvek ke vzniku KSČ, Praha 1954; Y. G a j a n - Z. K á r n í k, Boj za utvorenie KSČ, Praha 1961; Dějiny KSČ - studijní příručka, Praha 1966; D. B á r t a, Prosincová generální stávka, Praha 1953. Ani časopis Příspěvky k dějinám KSČ nevěnoval samotným soudním sporům o Lidový dům dostatečnou pozornost. Některé materiály, které se vztahují k soudním sporům o Lidový dům byly zpřístupněny zásluhou I. Malé a Fr. Štěpána v edici Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR, Praha 1961.

ložit, protože se plným právem obávala, že by levice získala na sjezdu většinu.

Dne 14. září 1920 se pravicová část zastupitelstva sociálně demokratické strany usnesla na doporučení výkonného výboru strany odložit stranický sjezd.[2] Zastupitelstvo zároveň vyslovilo souhlas s podáním demise oportunistických ministrů sociálně demokratické strany.

Písemné odůvodnění demise,[3] které odstupující ministři předložili zastupitelstvu sociálně demokratické strany, mělo přispět k prohloubení rozkolu ve straně. Byly v něm obsaženy teze, které směřovaly proti všemu pokrokovému a revolučnímu. Ministři prohlašovali, že se levicoví sociální demokraté hlásí ke Komunistické internacionále a tím prý přispívají k rozštěpení strany a dále, že opouštějí "název strany, pod kterým se po desetiletí soustřeďovali obětaví a věrní stoupenci strany, a že směr politiky strany nemá se říditi podle poměrů tohoto státu a podle potřeb dělnictva československého, nýbrž podle rozhodnutí a diktátu několika málo osob v Rusku". Setrvání ve vládě je za tohoto stavu prý úplně vyloučeno, protože by ministři byli ve svém jednání závislí na cizích vlivech.

Sebemenší pomoc dělnickému hnutí v ČSR ze strany pokrokových soudruhů sovětského Ruska pravice tedy považovala, a jinak to ani být nemohlo, jako nepříjemnou závislost československé sociálně demokratické strany na ruské bolševické straně. Byla to naopak plná závislost na buržoazním státu a buržoazní politice, která byla pro pravicové politiky daleko příjemnější a výhodnější.

Podání demise Tusarovy vlády, ke které došlo 14. září 1920, bylo dohodnuto na poradě Tusara a Švehly s presidentem Masarykem 12. září 1920. V Masarykově záznamu o této poradě je o chystané demisi pravicových ministrů sociálně demokratické strany charakteristicky poznamenáno, že ministři "odejdou z vlády, aby (byli) volni k boji s levicí".[4] Pravicoví ministři zamýšleli podáním demise přivodit úplný rozkol v sociálně demokratické straně, dosáhnout izolaci levice a ovládnout vedení strany.

---

2) V rezoluci, která byla v tomto smyslu přijata, se charakteristicky pro pravici pravilo, že "ti, kdož jsou stoupenci komunistického směru, nemohou zůstat nadále příslušníky sociálně demokratické strany a nemohou zejména spolurozhodovat o dalších jejích osudech". Těmito štvavými slovy pravicové vedení sociálně demokratické strany vylučovalo fakticky levici ze strany. Viz k tomu Právo lidu a Národní politika 15.9.1920.

3) Právo lidu 15. 9. 1920, z článku Zastupitelstvu strany.

4) Prosincová generální stávka 1920; I. M a l á - Fr. Š t ě p á n l.c., str.17; viz i záznam presidenta Masaryka z tajné porady s pravicovými sociálně demokratickými předáky o boji proti levici 8. 9. 1920. Zde se také jednalo o podání demise Tusarovy vlády (M a l á - Š t ě p á n, l.c. str. 16 - 17).

Postup pravice sociálně demokratické strany, její podpora ze strany buržoazie, odložení sjezdu sociálně demokratické strany, odůvodnění demise pravicových ministrů a jmenování reakční úřednické vlády v čele s J. Černým 15. září 1920 vyvolaly u pokrokových dělníků vlnu oprávněného odporu a rozhořčení.

Ještě téhož dne, po jmenování úřednické vlády, se sešlo 291 sociálně demokratických důvěrníků z pražských závodů na schůzi v domě U Zábranských v Karlíně. Zde se usnesli na prohlášení, ve kterém protestovali proti postupu pravicového křídla sociálně demokratické strany a požadovali, aby se sjezd konal v původně stanoveném termínu. V rezoluci důvěrníků dělnictva továren a politických organizací Velké Prahy[5] se dále pravilo, že reformisté sociálně demokratické strany se "na bedrech dělnictva vyšinuli... k významnosti a .... nyní chtějí i bez důvěry dělnictva tento svůj význam podpírati nadále na účet strany ... Proto chtějí pro sebe zadržeti jmění, dělnictvem nastřádané, proto chtějí uchvátiti všechen aparát strany, na němž pracovalo dělnictvo všechno a celé jeho generace". Revoluční dělníci byli vyzváni, aby střežili majetek strany a nedovolili, aby byl získán pravicí a využit případně proti dělníkům. Mělo být učiněno vše, aby majetek sociálně demokratické strany mohl být po zářijovém sjezdu strany odevzdán do rukou nově zvoleného výkonného výboru.

Po skončení schůze se dostavili zástupci pražských továren za vedení dr. B. Šmerala a S. K. Neumanna do závodu Práva lidu v Lidovém domě a vynutili si na přítomném redaktoru J. Stivínovi (příslušníku pravice sociálně demokratické strany) otištění karlínské rezoluce v Právu lidu.

Následujícího dne (16. září 1920) si zvolili zaměstnanci závodu Práva lidu závodní radu[6] z revolučních dělníků, která převzala závod jako majetek sociálně demokratické strany pod svoji ochranu a správu do té doby, dokud nebude zvolen na sjezdu strany nový výkonný výbor. Předsedou závodní rady se stal poslanec sociálně demokratické strany, představitel levice, Fr. Toužil.

Pravicoví redaktoři Práva lidu (J. Stivín a další) a vydavatel Práva lidu A. Němec opustili po převzetí majetku sociálně demokratické

---

5) Právo lidu 16. 9. 1920 ze článku Projev důvěrníků dělnictva továren a politických organizací Velké Prahy.

6) V této souvislosti je třeba zdůraznit, že závodní rada byla zvolena pod vlivem závodních dělnických výborů v sovětském Rusku. Její ustanovení lze považovat za revoluční akt. V buržoazní ČSR existoval sice zákonný podklad pro tvoření závodních výborů (zákon č. 330/1921 Sb.). Tento zákon však, "z instituce závodních rad, jak před tím živelně vznikaly v některých závodech, učinil instituce zcela bezmocné, bez kompetence, jež by něco znamenala..." (V. V a n ě č e k, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1970, str. 424).

strany levicí Lidový dům. Chtěli vydávat Právo lidu zcela v linii pravicové a oportunistické politiky a byli si od 16. září 1920 dobře vědomi, že by noviny s takovým politickým zaměřením nemohli v Lidovém domě nadále tisknout. Proto od 18. září pokračovali ve vydávání Práva lidu v Beaufortově tiskárně v Jungmannově ulici č. 21, Praha II.

Ustavená závodní rada vydávala v Lidovém domě "Staré Právo lidu", a po soudním zákazu z 18. září 1920 používat tento titul, od 21. září 1920 Rudé právo,[7] jehož hlavním redaktorem se stal B. Šmeral. Rozhodnutí o zákazu používání titulu Staré Právo lidu podepsané soudcem dr. J.Jílkem bylo vydáno okresním soudem pro přestupky v Praze[8] na zákrok dr. A. Meissnera, který zastupoval A. Němce a J. Stivína na policii a u soudu,

Pravice usilovala tady za každou cenu znemožnit konání řádně zvoleného sjezdu strany. Vydání rozhodnutí o zákazu používání titulu "Staré Právo lidu" mělo podle intencí pravice zabránit levici, aby tato mohla informovat tiskem sjezdové delegáty.

Ve Starém Právu lidu z 19. září 1920 představitelé levice prohlásili "Všechny úklady a obtíže vládních orgánů jen zvýší odhodlanost a lásku všech, kdož stojí za námi a z jejich vůle dáváme jasnému třídnímu myšlení výraz". Levice vyslovila své pevné přesvědčení, že pomocí paragrafů a diktátorské neústupnosti malé menšiny nelze zvrátit vůli velké většiny příslušníků sociálně demokratické strany.

Již od podání demise pravicových ministrů sociálně demokratické strany se vyjadřovali pokrokoví dělníci v rezolucích a tisku ke krizi v sociálně demokratické straně. Hlásili se k mezinárodnímu revolučnímu hnutí proletariátu a k ruské revoluci. Požadovali konání sjezdu sociálně demokratické strany v původně stanoveném termínu a vyjadřovali plnou podporu marxistické levici.[9]

Pražští dělníci se na četných schůzích vyslovovali k poměrům v sociálně demokratické straně. Mohutný tábor lidu se konal 21. září 1920 v Lidovém domě. Shromáždilo se zde 150 tisíc pokrokových dělníků z celé Prahy. Jako jeden z řečníků promluvil Antonín Zápotocký. Řekl, že pravice sociálně demokratické strany požaduje na levici "navrácení" Lidového domu, ačkoli je Lidový dům ve skutečnosti majetkem dělníků.

7) Od 20. 9. 1920 vydávala závodní rada Večerník Rudého práva.

8) Viz výměr okresního soudu pro přestupky v Praze z 18.9. 1920 č.j. NS 8/20 in Staré Právo lidu 19. 9. 1920.

9) Viz prohlášení z 18.9. 1920, které bylo 19. 9. 1920 uveřejněno v Rovnosti v článku Projev našeho vedení v I. kraji moravském, dále viz Rovnost 21. 9. 1920, z článku Projevy organizací strany (provolání místní sociálně demokratické organizace v Třebíči), viz také Kladenská Svoboda 25.9. 1920 (Rezoluce ze schůze dělnických důvěrníků Kladenska), z článku Kladno, nedobytná drřava proletariátu.

Zápotocký dále upozornil, že pravice, v případě, že jí nebude vyhověno, vyhrožuje zahájením soudního sporu.

V duchu Zápotockého projevu vyzval Václav Bolen dělníky k přísaze, že si nedají vyrvat Lidový dům pravicí. "Les rukou zdvihl se po jeho vyzvání (s.V. Bolena) k nadšené přísaze, bouře odporu zavála shromážděním, když vysloven byl názor, že by mohlo dojít jen k pochybnostem, je-li Lidový dům majetkem dělnictva či několika jednotlivců".[10]

Pravice sociálně demokratické strany byla v menšině přesto, či právě proto, že její vedení vystupovalo v tisku proti chystanému "vzdorosjezdu" marxistické levice, přesto že halasně volalo "Pryč s reakcí! Pryč s komunistickými rozbíječi!".[11]

Jen nepatrná část zejména mimopražských dělníků byla v důsledku záměrně a uměle vyvolávané neinformovanosti, zkreslování skutečnosti a dezorientace pod vlivem pravicového vedení.

Přes úsilí pravice sociálně demokratické strany zmařit uskutečnění sjezdu, se sjezd sociálně demokratické strany, kterého se účastnila většina řádně zvolených delegátů, přece jen v původně stanovených dnech 25.-28. září 1920 konal. Marxistická levice se na sjezdu ustavila jako samostatná strana - "Československá sociálně demokratická strana dělnická - levice".[12] Revoluční nálada na sjezdu přispěla k další radikalizaci lidových mas.

Chtělo-li za této situace pravicové vedení sociálně demokratické strany v boji s levicí zvítězit, muselo vzít na pomoc složky buržoazního aparátu, a to zejména policii a soudy.

Vládní orgány samy se na oko držely stranou. Vláda se obávala, že by jen přispěla svými zásahy k další radikalizaci lidových mas, pro ně tak nebezpečné. Chtěla naopak dodat buržoaznímu státu zdání spravedlnosti, objektivnosti a netřídnosti. Tato "neutralita", ostatně jasně porušovaná (konfiskace pokrokového tisku, zostření cenzury, perzekuce levicových dělníků) napomáhala pravici v ideologickém boji s marxistickou levicí.

Podobně jako vládní orgány, zasahovaly i buržoazní strany do krizové situace sociálně demokratické strany zdánlivě jen minimálně. Zřej-

---

10) Rudé právo 22. 9. 1920. K tomu viz také prohlášení dělníků města Brna k ideovému sporu v sociálně demokratické straně (Rovnost 25. 9. 1920). Čteme zde "Stojíme pevně a neochvějně za marxistickou levicí, které z vůle organizovaného dělnictva náleží vedení v našem kraji i rozhodování o majetku strany. Zavazujeme se slavnostně, že v případě potřeby plnou vahou dělnické moci prosazovati budeme vůli dělníků proti všem a proti každému".

11) Viz Právo lidu 21. 9. 1920 (rezoluce ze schůze pravicových důvěrníků Velké Prahy 29. 9. 1920), z článků Důvěrníci Velké Prahy na obranu strany.

12) Viz protokol ze XIII. sjezdu sociálně demokratické strany-levice, který se konal v Praze 25. - 28. 9. 1920.

mě se obávaly, že by jejich otevřené zásahy přispěly k dalšímu vzrůstu protiburžoazního revolučního dělnického hnutí.

Buržoazní vláda, buržoazní strany a oportunistická pravice sociálně demokratické strany chtěly za každou cenu vzbudit zdání, že ideový spor mezi pravicí a levicí sociálně demokratické strany, tak významný pro dějiny sociálně demokratické strany a dělnického hnutí, je pouze vnitrostranickým sporem v jedné z politických stran pluralitního stranického buržoazního zřízení, bez zvláštního významu pro další vývoj státu.

Lidový dům zakoupilo v roce 1907 Tiskové a stavební družstvo v Praze, společnost s ručením omezeným, od Ch. M. Cabose a S. Possela.[13] Tito jej koupili 12. 7. 1902 od Vídeňské pojišťovací společnosti.[14]

Podle zápisů o schůzích správní rady Tiskového a stavebního družstva podával zprávy o přípravách a uzavření kupní smlouvy týkající se Lidového domu dr. Houser. Kupní smlouva měla být podepsána 31. října 1907 v Praze a 1. listopadu 1907 ve Vídni. Dne 4. listopadu 1907 podal dr. Houser správní radě zprávu o tom, že kupní smlouva byla podepsána 2. listopadu 1907 ve Vídni, a že tedy byla koupě domu uskutečněna. K podpisu kupní smlouvy do Vídně jel za Tiskové a stavební družstvo dr. Meissner.[15]

Tiskové a stavební družstvo, společnost s ručením omezeným bylo knihovním vlastníkem Lidového domu od roku 1907 do roku 1913. Podílníky této společnosti byly různé korporace a soukromé osoby. Největším podílníkem byl výkonný výbor sociálně demokratické strany. V roce 1911 se přestěhovaly vydavatelské podniky Práva lidu z Myslíkovy ulice do Lidového domu. V této době byly v Lidovém domě umístěny i další podniky sociálně demokratické strany (dělnický klub).

V roce 1913 byl Lidový dům knihovně připsán komanditní společnosti Knihtiskárne Práva lidu J. Skalák a spol.,[16] která byla zapsána do

---

13) Viz pozemkovou knihu pro Prahu dolní Nové město, vložku č. 1 018, zápis na listě B z 8. 11. 1907, dle kterého bylo k domu čp. 1 033 (Lidový dům) podle trhové smlouvy z 31. 10. 1907 a 2. 11. 1907 vloženo vlastnické právo pro Tiskové a stavební družstvo v Praze.

14) Viz zápis v uvedené pozemkové knize z 15. 7. 1902.

15) Viz materiály Muzea Klementa Gottwalda (Archív ústavu dějin KSČ v Praze), fond 70, archivní jednotky 54 a 55, jednotka 54 - protokol Tiskového a stavebního družstva za léta 1907 - 1914, viz zejména zápisy z 21. 10. a ze 4. 11. 1907. Na schůzi správní rady, která se konala 6. 5. 1910 se mluví již o Lidovém domě (před tím se hovoří o Lidovém paláci).

16) Viz pozemková kniha (pozn. č. 14) zápis z 1. 7. 1913. Podle kupní smlouvy z 24. 6. 1913 se stala vlastníkem domu v Hybernské ulici č. 7 Knihtiskárna Práva lidu J. Skalák a spol.

obchodního rejstříku krajského soudu obchodního v Praze 27. prosince 1910.[17] Tato komanditní společnost byla ve skutečnosti majetkem sociálně demokratické strany.

Připsání majetku strany na určitou obchodní společnost nebo soukromou osobu odpovídalo právnímu stavu v buržoazní ČSR. Za Rakouska a za předmnichovské republiky, která recipovala zákonem č. 11/1918 Sb. právo starého Rakousko - Uherska, nebylo postavení politických stran upraveno právními předpisy. Politická strana nebyla právnickou osobou a nemohla tedy nabývat majetek. Neměla právní subjektivitu. Závazky, které v zájmu politické strany podstupovaly fyzické osoby, postihovaly podle obecných zásad soukromého práva pouze je. Politické strany existovaly nikoli de iure, ale de facto.[18]

Protože nemohla mít politická strana majetek, byl tedy Lidový dům, ačkoli se jednalo fakticky o majetek sociálně demokratické strany získaný z peněz dělníků (haléřový fond) převeden kupní smlouvou z 24. července 1913 na Knihtiskárnu Práva lidu J. Skalák a spol., komanditní společnost. Tato se původně skládala z 28 členů ustanovených výkonným výborem strany.[19]

Na žádost Knihtiskárny Práva lidu byla usnesením obchodního soudu v Praze z 10.listopadu 1916 poznamenána změna firmy na Lidová knihtiskárna J. Skalák a spol.,[20] společníky komanditní společnosti Knihtiskárna (Lidová knihtiskárna) Práva lidu byli také mimo jiné A. Němec a Fr. Hummelhans.

Nepředpokládalo se, že by si ten, na koho byl majetek politické strany pro forma připsán, a kdo majetek pro foro externo reprezentoval, naň činil právní nárok.[21]

---

17) Viz rejstřík obchodní společnosti A IV 167.

18) Viz § 26 Všeobecného občanského zákoníka z roku 1811 a komentář k němu, viz také Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému, Praha 1935 (zpracovali a uspořádali Fr. Rouček a J. Sedláček).

19) Viz k tomu zejména výpověď J. Skaláka (C II 237/20).

20) Zápis z 19. 11. 1916 v pozemkové knize (pozn. š. 13). Podle usnesení obchodního soudu v Praze z 10.11. 1916 č.j. Firm. 7 210 Rg A IV 167/18 byla poznamenána změna firmy na Lidová knohtiskárna J. Skalák a spol. V této souvislosti viz také zápis z 24. 12. 1920 - podle usnesení obchodního soudu v Praze ze 17. 12. 1820 č.j. Firm. 16 396 Rg A IV 167/45 došlo k další změně firmy na Lidové knihtiskárna A. Němec a spol. Tato změna souvisela s právním sporem o výmaz J. Skaláka a dalších soudruhů z Lidové knihtiskárny J. Skalák a spol. (viz dále v textu). Firma Lidová knihtiskárna A. Němec a spol. byla z obchodního rejstříku vymazána 12. 3. 1946.

21) K tomu viz zejména J. S k a l á k, Boj o právo, Rudé právo 5. a 10. 10. 1920. Viz také štvavý článek A. N ě m c e, O jmění strany dělnické, Právo lidu, 14. 10. 1920, kterým reagoval na článek J. Skaláka.

Nicméně události se vyvíjely tak, že dne 8. října 1920 podává A. Němec, vydavatel Práva lidu, pravicový člen sociálně demokratické strany, žalobu na členy závodní rady podniku Práva lidu pro rušení držby k okresnímu soudu pro dolní Nové město v Praze.[22]

Žalobce zastupoval advokát, sociální demokrat a bývalý ministr spravedlnosti ve druhé Tusarově vládě, dr. A. Meissner.[23]

V žalobě bylo zejména provokativně tvrzeno, že závodní rada, která se ustavila 16. září 1920 v závodě Práva lidu a převzala jej do své správy, zabránila odpovědnému redaktoru J. Stivínovi řídit list Právo lidu. Závodní rada prý zabrala k vydávání Starého Práva lidu a poté Rudého práva a Večerníku Rudého práva[24] veškeré místnosti žalobce a všechen inventář, který se v nich nalézal.[25] Žalobce navrhl, aby bylo vydáno konečné usnesení, kterým by se žalovaným zapovědělo rušit ho v držbě místností Práva lidu jejich používáním k vydávání Rudého práva a Večerníku Rudého práva a v držení veškerého inventáře, který se v těchto místnostech nalézal.[26]

Na podporu pravice sociálně demokratické strany se konala 9. října 1920 v kavárně Plodinové burzy v Praze schůze důvěrníků sociálně demokratické strany - pravice. Ve svých projevech na této schůzi představitelé pravice hrubě útočili na marxistickou levici. V pobuřující rezoluci, kterou zaslali parlamentním zástupcům strany štvavě odsoudili zejména "zabrání Lidového domu a majetku strany" levicí sociálně demokratické strany.[27]

---

22) Žaloba A. Němce byla také otištěna ve Večerníku Rudého práva 12.10.1920 a v Kladenské Svobodě 14. 10. 1920, viz také I. M a l á - Fr. Š t ě p á n, l.c., str. 77 - 9, viz také Archív hlavního města Prahy OS pro dolní Nové město v Praze C II 237/20.

23) Dr. Meissner byl ministrem spravedlnosti od 25.5. do 15.9. 1920.

24) Na obou časopisech byl uveden jako vydavatel Fr. Toužil.

25) Cit. ze žaloby A. Němce "Jednáním svým porušili žalovaní mou pokojnou držbu práva místností, redakci a administraci a expedici mého časopisu sloužících užívati, dále držbu všech věcí v oněch místnostech se nalézajících ... porušili též mé právo vydavatelství svých časopisů provozovati, respektive z držby této mne násilím vypudili". Žalobce se odvolával na §§ 339 a 345 obč. zák. (§ 339 cit. "Ať je držba jakákoliv, nikdo není oprávněn, aby ji svémocně rušil ... ", § 345 směřoval proti nepravému držiteli). Pozitivní právní formy na ochranu držby byly tak viditelně zneužity proti levici sociálně demokratické strany. Byly interpretovány v dalším průběhu sporu o Lidový dům zcela nespravedlivě ve prospěch pravice.

26) Žalobce dále požadoval, aby žalovaným byla uložena povinnost uvést vše do předešlého stavu a zaplatit náklady sporu do 14 dnů solidárně pod exekucí. Žalobce dále navrhl, aby soud vydal zákaz žalovaným disponovat veškerými předměty závodu Práva lidu jako prozatimní opatření. A. Němec podal v tomto směru 15. 10. 1920 soudu vyjádření, ve kterém se snažil ještě odůvodnit svoji žádost o povolení prozatimního opatření. Žalovaní, kteří vytvořili 16. 9. 1920 závodní radu a vystupují jako vydavatelé Rudého práva a Večerníku Rudého práva zasahují prý do jeho vydavatelských práv a vzhledem k jejich jednání je nebezpečí, že vydání inventáře, adresáře a obchodních knih žalobci je na nejvyšší míru ohroženo (C II 237/20).

27) Viz fond Presidium ministerstva vnitra, Sign. 225, inv. č. 167, IV, SÚA.

Levice sociálně demokratické strany na mnoha místech v republice hájila naproti tomu neohroženě jedině správné stanovisko, že Lidový dům je majetkem pokrokových dělníků - členů sociálně demokratické strany.

Výkonný výbor československé sociálně demokratické strany-levice vydal 12. října 1920 provolání odsuzující soudní akce pravice ve sporu o Lidový dům. V provolání, které je reakcí na podání žaloby A. Němce, je ostře kritizován postup pravice, která používá každého prostředku, i zahájení nespravedlivého soudního sporu proti levici, aby získala majetek, který patří dělníkům, do svých rukou.[28]

První veřejné soudní ústní jednání ve věci A. Němce se konalo za předsednictví dr. J. Stráníka 13. října 1920.[29]

Žalovaní zastoupení dr. E.Kalabisem namítli proti žalobě nedostatek aktivní legitimace. Žalobce byl pouze vydavatelem Práva lidu[30] a neměl na podniku ani majetkové účastenství.[31] Dr. Kalabis zdůraznil, že Fr. Toužil rovněž není vlastníkem Rudého práva, ale pouze jeho vydavatelem. Podnik Právo lidu je vlastnictvím Československé sociálně demokratické strany. Dr. Kalabis dále poukázal na to, že členové závodní rady nejsou v držení místností a zařízení, které jsou předmětem žaloby. Jejich držitelkou je pouze sociálně demokratická strana. Žalovaní požadovali, aby nebylo povoleno žalobou požadované prozatímní opatření,[32] a aby soud žalobu v plném rozsahu zamítl.

Žalobce naproti tomu neprávem tvrdil, že komanditní společnost Lidová knihtiskárna J. Skalák a spol. mu pronajala místnosti v Lidovém domě jako vydavateli časopisu Práva lidu k jeho vydávání a prodeji. Stál dále na tom, že žalovaní porušili "jeho" právo držby.[33] Proti přesvědčení většiny pokrokových stoupenců sociálně demokratické strany

---

28) Vyšlo v Rudém právu 13. 10. 1920.

29) K průběhu soudního jednání 13. 10. 1920 viz C II 237/20 l.c. a Rudé právo a Právo lidu ze 14. 10. 1920. Jednání trvalo od 11 do 14 hodin. K tomu též Rudé právo 13.10. 1920.

30) Cit. "Právem vlastnickým jeho právo nebylo a byl v poměru k podniku tomu tak bezprávným, že ani neměl na vůli, jaké články sám psáti do časopisu".

31) K tomu viz spisy obchodního soudu v Praze a v nich obsažené dobrozdání obchodní komory z 23. 11. 1910 č. 8 232/10 k č.j. C II 237/20.

32) Dne 16. 10. 1920 zamítl okresní soud pro Prahu dolní Nové město návrh žalobce na prozatímní opatření (C II 237/20). Buržoazní justice chtěla působit dojmem objektivního rozhodování. Provedení prozatímního opatření mělo ve sporu ovšem jen zcela podřadný význam.

33) Kladl členům závodní rady dále za vinu, že vyzvali prodejny Práva lidu, aby jim vrátily nedoplatky za časopis Právo lidu a remitendy tohoto časopisu (viz Staré Právo lidu 18. 9. 1920 a Večerník Rudého práva z 2. 10. 1920).

žalobce prohlásil, že v Lidovém domě se nachází strana, která se ustavila 25. - 28. září 1920. Tato strana prý "není totožnou se stranou československé sociální demokracie, ježto sjezd na tyto dny položený byl odvolán zastupitelstvem strany a nebyl legální."[34)]

Žalovaní proti tomu zcela průkazně tvrdili, že společnost Lidová knihtiskárna J. Skalák a spol., neuzavřela se žalobcem žádnou nájemní smlouvu, a že tak učinit ani nemohla, protože jí fakticky Lidový dům nepatří. Výlučnou vlastnicí Lidového domu je pouze sociálně demokratická strana. Žalovaní dále správně zdůraznili, že společnost Lidová knihtiskárna J. Skalák a spol. vznikla v roce 1916, zatím co Právo lidu vycházelo ve stejných místnostech Lidového domu již před vznikem této firmy a žádná nájemní smlouva tedy být uzavřena nemohla.

Z tohoto průběhu sporu je zřejmé, že pravice usilovala o to, aby levice opustila Lidový dům a ten se dostal výhradně do rukou pravicového křídla sociální demokracie. Chtěla dosáhnout všemi možnými prostředky vydání rozsudku, který by žalobě v plném rozsahu vyhověl. Tím, že by byla levice prohlášena v rozsudku vinnou rušením držby, bylo by také nepřímo uznáno vlastnické právo A. Němce a spol., tedy pravice k Lidovému domu.

Pokrokoví pracující ostře odsuzovali vedení sporu proti levici sociálně demokratické strany. Dne 15. října 1920 se konala v Lidovém domě schůze nezaměstnaných pokrokových dělníků Prahy. Tito vystoupili proti jednání pravice a zahájení soudního sporu o Lidový dům. Na schůzi dělníci nekompromisně prohlásili "Nemůžeme se držeti slov Masarykových, aby netekla krůpěj krve. My musíme své energické činy uplatnit třeba na ulici. Do Masaryka a Kloföče nám nic není".[35)]

Pravice sociálně demokratické strany reagovala na bouřlivé rozhořčení lidových mas zahájením nového soudního sporu proti sociálně demokratické levici.

Dne 16. října 1920 podal A. Svěcený, zastoupený rovněž dr. Meissnerem, okresnímu soudu pro Prahu dolní Nové město žalobu proti Fr.Toužilovi a spol. pro rušenou držbu.[36)]

---

34) C II 237/20.

35) Viz pozn. č. 28.

36) Viz Archív hlavního města Prahy, OS pro dolní Nové město v Praze C II 242/20. V žalově A. Svěcený uvedl, že podle dekretu místodržitelství v Praze z 22. 2. 1912 (č. 3 B 2 602/I) mu byla udělena koncese k provozování knihkupecké živnosti, obchodu hudebninami a uměleckými věcmi a antikvariátu v Praze II čp. 1 033. Tuto živnost provozoval vedle nakladatelské živnosti nepřetržitě od roku 1912. Dne 7. 10. 1919 byl "jeho" podnik zapsán do obchodního rejstříku pod firmou Dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát A. Svěcený (zapsáno v obchodním rejstříku krajského soudu obchodního v Praze pod A XI 124).

V žalobě bylo zejména tvrzeno, že 17. září 1920 přišel Fr. Toužil do Dělnického knihkupectví a vyzval jeho zaměstnance, aby si zvolili zástupce do závodní rady ustavené 16. září v závodě Práva lidu. Byli zvoleni Fr. Dobrovolný, J. Zavadil a A. Malá. Tito představitelé levice sociálně demokratické strany společně s ostatními členy závodní rady převzali řízení Dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu A. Svěcený a porušili tak prý "jeho" právo držby.[37] A. Svěcený poukazoval na to, že prý provozoval živnost ve prospěch sociálně demokratické strany. Podobně jako A. Němec navrhl, aby soud zapověděl žalovaným rušit ho v "jeho" držbě.[38]

Proti levici sociálně demokratické strany probíhaly tedy současně dva soudní spory, které pobuřovaly vědomí každého pokrokového a uvědomělého občana Československé republiky.

Další jednání v případě A. Němce se konalo opět za předsednictví dr. Stráníka 20. října 1920.[39]

Žalobce při tomto líčení tvrdil, že mu byla jako vydavateli Práva lidu vyměřována všeobecná výdělková daň, a že jako vydavatel Práva lidu měl u Poštovní spořitelny konto, se kterým mohl volně disponovat.

Žalovaní poukázali ale zcela správně na to, že výdělkovou daň neplatil žalobce, nýbrž sociálně demokratická strana. Také peníze u Poštovní spořitelny byly používány pouze ve prospěch podniků strany a žalobce k nim neměl žádné dispoziční právo.

Svědci žalovaných J. Skalák (švagr Fr. Toužila), J. Teska a E. Škatula[40] vypověděli, že Lidový dům, čp. 1 033 v Praze II, je majetkem československé sociálně demokratické strany. Je evidentní, že žalobce byl pouhým zaměstnancem strany a vůči třetím osobám vystupoval z pověření výkonného výboru strany, kterému byl jako vydavatel Práva lidu podřízen. Žalobce nedisponoval místnostmi v domě a zařízením v nich, těmito disponuje jedině legální výkonný výbor strany, zvolený na sjezdu 25. - 28. září 1920.

---

37) Dalším obžalovaným byl R. Rejman, jehož jméno bylo uvedeno v názvu podniku - Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát R. Rejman. Obžalovaný V. Šturc byl uveden jako vydavatel na časopisech vydávaných Dělnickým knihkupectvím.

38) A. Svěcený požadoval podobně jako A. Němec, aby soud povolil prozatímní opatření ve smyslu §§ 381 a 382 exekučního řádu (č. 79/1896 ř.z.). Dne 20.10. 1920 zamítl okresní soud pro Prahu dolní Nové město návrh A. Svěceného na vydání prozatímního opatření, (srv. v souvislosti s pozn. č. 32).

39) C II 237/20, Rudé právo a Právo lidu 21. 10. 1920. Soudní jednání probíhalo od 9 do 14 hodin.

40) J. Skalák byl ředitel firmy J. Skalák a spol., správce Lidového domu a ředitel administrace Práva lidu. J Teska a E. Škatula byli tajemníky sociálně demokratické strany.

Další soudní jednání ve věci A. Němce se konalo 25. října 1920 opět za předsednictví dr. Stráníka.[41)]

Svědci žalující strany, redaktor J. Stivín, tajemník svazu kovodělníků A. Hampl, G. Habrman,[42)] V. Tusar a tajemník svazu nemocenských pokladen V. Johanis,[43)] jako představitelé pravice pochopitelně stáli ve svých výpovědích na stanovisku, že A. Němec byl jako vydavatel novin Práva lidu vlastníkem listu vůči zákonu. Dále vystoupili opět útočně proti marxistické levici a proti sjezdu sociálně demokratické strany konanému v září 1920.

V otázce pravoplatnosti sjezdu sociálně demokratické strany v září 1920 velmi jasně vystupovala na povrch pravá podstata soudních sporů o Lidový dům. Spor mezi pravicí a levicí sociálně demokratické strany vedený zdánlivě o majetek byl ve skutečnosti sporem politickým.

Vláda zachovala v soudních sporech o Lidový dům, ze strachu před vzrůstajícím revolučním hnutím, "neutralitu". Předstírala, že považuje soudní spory o Lidový dům pouze za jedny z mnoha soudních sporů. Chtěla svým postojem vzbudit zdání, že je zbytečné k nim zaujímat stanovisko.

Veřejnost byla o projednávání soudních sporů informována tiskem. Podrobné informace a objektivní komentáře k soudním sporům a rezoluce pracujících z celé republiky na podporu levice sociálně demokratické strany přinášelo zejména Rudé právo.

Buržoazní tisk se převážně omezoval z taktických důvodů v duchu své "neutrality" na stručné zpravodajství. Pouze Právo lidu se podrobněji zabývalo soudními spory v tom smyslu, že rozbíječi strany (levice) jsou v neprávu a musí být a budou ve sporech o Lidový dům poraženi.

Líčení ve věci A. Svěcený, které navazovalo na jednání z 22. října 1920, se konalo 29. října 1920. V obou jednáních předsedal soudu opět dr. Stránik.[44)]

---

41) C II 237/20, Rudé právo a Právo lidu 26. 10. 1920. Soudní jednání 25. 10. 1920 začalo v 10 hodin a skončilo ve 13 hodin 30 minut.

42) A. Hampl byl v první Tusarově vládě (8. 7. 1919 - 25. 5. 1920) ministrem veřejných prací a G. Habrman ministrem školství a národní osvěty. Ve druhé Tusarově vládě byl Habrman ministrem školství a osvěty (25. 5. - 15. 9. 1920).

43) V. Johanis byl ve druhé Tusarově vládě ministrem pro zásobování lidu.

44) Jednání ve věci A. Svěcený trvalo 22. 10. 1920 od 10 hodin do 13 hodin 30 minut a 29. 10. 1920 od 9 hodin do 14 hodin 22 minut, k tomu viz C II 242/20 a Rudé Právo a Právo lidu z 23. 10. 1920 a Rudé právo z 30. 10. 1920.

Žalovaní zastoupení dr. Kalabisem, poukazovali i v tomto sporu na to, že žalobce nebyl k podání žaloby legitimován, poněvadž byl pouhým zaměstnancem strany a nebyl v žádném případě vlastníkem podniku a majetkových práv s ním souvisejících. Vlastnické právo k podniku měla pouze sociálně demokratická strana.[45)]

Je jen charakteristické pro buržoazní justici, že 3. listopadu 1920 vydal okresní soud v případě A. Němec a A. Svěcený usnesení, podepsané dr. Stráníkem, kterými plně vyhověl žalobním návrhům a zakázal žalovaným rušit žalobce v "jejich" držebních právech.[46)]

Rozkol v sociálně demokratické straně, vedení nespravedlivých soudních sporů pravicí sociálně demokratické strany o Lidový dům a zjevně buržoazně třídní usnesení z 3. listopadu 1920 vedly ke vzrůstu revoluční nálady mezi dělníky.

Pod vlivem sovětského Ruska se začaly mezi dělníky postupně šířit progresívní myšlenky. Byla zdůrazňována významná úloha revolučního právního vědomí. V tomto směru je charakteristický článek Třídní justice ve službách pravide uveřejněný 15.listopadu 1920 v Kladenské Svobodě. V článku bylo uvedeno, že ani soudní rozhodnutí ve prospěch pravice nemůže nic změnit na skutečnosti, že Lidový dům je vlastnictví pokrokových sociálně demokratických dělníků, kteří budou hájit dělnický majetek všemi prostředky. Když nedodržují zákony soudy, nebudou je dodržovat ani dělníci a podniknou veškeré kroky v souladu s dělnickým právním vědomím, i když tyto kroky budou v rozporu s buržoazními zákony.

K rozšíření těchto myšlenek na Kladensku přispěl redaktor Kladenské Svobody A. Muna[47)] redigoval Kladenskou Svobodu od roku 1919 do roku 1929), jeden z představitelů levice sociálně demokratické strany

---

45) Žalovaní dále průkazně uvedli, že A. Svěcený předložil po získání koncese 16. 4. 1912 sociálně demokratické straně písemné prohlášení, ve kterém uznal, že vlastnické a dispoziční právo k podniku patří výlučně výkonnému výboru strany.

46) Viz C II 237/20 a Kladenskou Svobodu z 15. 11. a 26. 11. 1920, viz též C II 242/20. Podrobněji k usnesení ve věci A. Němec - Žalovaní byli uznání povinnými zdržet se v místnostech Práva lidu vydávání časopisů Rudé právo a Večerník Rudého práva. Dále jim bylo zapovězeno rušit žalobce v držení veškerého inventáře nalézajícího se v uvedených místnostech. Bylo jim nařízeno, aby vše uvedli do původního stavu, a aby upustili od vymáhání pohledávek za Právo lidu a Večerník Práva lidu, stejně jako za inzeráty v nich a požadování remitend těchto časopisů.

47) Viz k tomu Kladenská Svoboda z roku 1921, březen až duben (líčení průběhu soudního sporu s hlavními účastníky prosincové generální stávky v roce 1920 A. Zápotockým, A. Munou a dalšími). Při soudním jednání 30. 3. 1920 před zemským trestním soudem za předsednictví vrchního rady dr. Erharta, A. Muna ve své výpovědi mimo jiné řekl "... trvám na těchto zásadách dále. Boj proletariátu musí být do důsledků proveden s použitím všech prostředků právnímu vědomí dělnictva odpovídajících" (Kladenská Svoboda z 31. 3. 1920). Myšlenku revolučního právního vědomí, která se postupně rozšířila mezi lidové masy, je nutné považovat za důležitou součást tradic československého pokrokového právnictví.

na Kladensku. S myšlenkou revolučního dělnického vědomí se Muna setkal v sovětském Rusku,kde působil od roku 1918 jako vedoucí pracovník Československé komunistické strany na Rusi.

Také pracující z Hradecka a Jaroměřska se vyjádřili v článku uveřejněném 17. listopadu 1920 v Rudém právu (Úvahy starších soudruhů z Hradecka a Jaroměřska) k soudním sporům o Lidový dům. Soudruzi zde prohlásili, že Lidový dům je majetkem dělníků, a že si dělníci svůj majetek v žádném případě nedají uloupit.

Podobné stanovisko zaujali i pokrokoví dělníci v ostatních městech republiky. Levicoví sociálně demokratičtí dělníci ze Dvora Králové,[48] z Chotěboře, z Prostějovska, z Vokovic, ze Smidar, ze Znojma[49] ... ve svých projevech a rezolucích prohlásili, že budou hájit nedotknutelnost majetku sociálně demokratické strany.

Stanovisko radikálních progresívních dělníků k soudním sporům o Lidový dům našlo své plné vyjádření také v usnesení krajské konference sociálně demokratické strany v Brně z 21. listopadu 1920.[50] V usnesení je řečeno,že "... Po stranických rozhodnutích nižších soudních instancí v otázce dělnického majetku ztrácí dělnictvo víru v nestrannost soudcovskou vůbec, a proto prohlašuje, že i kdyby nejvyšší soud na nastoupené cestě nespravedlivé třídní justice měl setrvat, že se tomuto rozhodnutí v žádném případě nepodrobí, poněvadž má dostatek vlastní síly, aby podniky vybudované vlastními, krvavě vydřenými groši, si uhájilo. Prohlašujeme v plném vědomí své zodpovědnosti, že tím okamžikem, jakmile by se kdokoliv odvážil sáhnouti na majetek dělnictva, chopíme se všech prostředků boje k jeho uhájení".

Ve věci A. Němce podali žalovaní 23. listopadi 1920 do usnesení okresního soudu pro dolní Nové město v Praze stížnost prostřednictvím tohoto soudu k vrchnímu zemskému soudu v Praze.[51]

Dr. Kalabis ve stížnosti uvedl, že vydavatelské právo k periodickému tisku není právem, jehož držba a ochrana je možná podle občanského práva. Vydavatelské právo vzniká na základě správního aktu a proto je právem nikoli soukromým, ale veřejným. Possesorní řízení týkající se vydavatelského práva nemá tedy žádný zákonný podklad.[52] Žalovaní

---

48) Rudé právo 20. 11. 1920.

49) Rudé právo 27. 11. 1920 (Projevy našich organizací).

50) Moravský Kras 25. 11. 1920, v článku Konference kraje;usnesení je rovněž reakcí na soudní spor o výmaz z obchodního rejstříku (viz dále).

51) Viz C II 237/20.

52) Cit. ke stížnosti "Tvrdím, že samo právo vydavatelské k periodickému tisku není takovým právem, jehož držba ve smyslu soukromého práva občanského by byla možna (§ 311 obč. zák. slova "Rechtlicher Verkehr" (právní obchod)). Právo vydavatelské není vůbec

dále správně uvedli, že občanský zákoník nezná držbu místností, ale pouze držbu věcí a práv (§ 311 obč. zák.). Držba inventáře, remitend a pohledávek by byla v souladu s občanským zákoníkem možná. V případě A. Němce se však o držbu v žádném případě nejednalo, protože A. Němec neměl nikdy k inventáři, remitendám a pohledávkám to, co se označuje jako animus possidendi. Žalobce není legitimován k vedení sporu ani jako držitel vydavatelského práva, ani jako držitel místností nebo inventáře, ani jako nájemce místností. Žalobce byl pouze jmenován vydavatelem výkonným výborem sociálně demokratické strany a byl tudíž jejím zaměstnancem. Pokud se týče vydávání Rudého práva a Večerníku Rudého práva, toto vyplývá plně ze svobodné dispozice vydavatelů těchto časopisů a žalobce nemá žádné právo proti této skutečnosti vystupovat.[53]

Útoky pravice sociálně demokratické strany proti marxistické levici dosáhly svého vrcholu v souvislosti se soudními spory o Lidový dům na sjezdu pravice sociálně demokratické strany ve dnech 27. - 29. listopadu 1920. V zápisu policejního ředitelství o sjezdové předporadě z 26. listopadu 1920 se praví, že pravicoví představitelé sociálně demokratické strany požadují, aby levice vrátila stranický "zcizený majetek" sociálně demokratické straně, fakticky jejímu pravicovému křídlu.[54]

Na neslýchané útoky pravice reagoval výkonný výbor sociálně demokratické strany - levice projevem ze 4. prosince 1920, ve kterém je znovu prohlašováno, že Lidový dům je majetkem dělníků a nikoli jednotlivce, na kterého je majetek pouze z formálních důvodů připsán. Je povinností členů výkonného výboru dělnický majetek neohroženě chránit. Představitelé levicového výkonného výboru sociálně demokratické strany dále v projevu zdůrazňují, že nevedou boj o majetek pro sebe, ale vedou tímto bojem zápas o idee, od kterých proletariát za žádnou cenu neustoupí.[55]

---

právem ve smyslu soukromomajetkovém, nýbrž to je prostě osobní vlastnost vyplývající z ohlášky vydavatele tisku zákonem o tisku předepsané. Oprávnění osoby ohlášené u veřejného úřadu jako vydavatel listu, nemůže zakládat žádných zvláštních soukromých práv, jejichž držbě by ve smyslu soukromého občanského práva příslušela ochrana v řízení possesorním".

53) Dr. Kalabis dále uvádí, že v usnesení z 3. 11. 1920 se pouze všeobecně tvrdí, že žalovaní, jako členové závodní rady, porušili držbu práv žalobce. Toto tvrzení je kusé a je proto zmatené podle § 477 č. 9 o.ř.s. (z 111 /1895 ř.z.). Odvolání dr.Kalabise na zmatečnost je skutečně plně podloženo a každý nezaujatý soudce by musel nedostatečnost znění usnesení ze 3. 11. 1920 uznat.

54) Viz pozn. č. 27, inv. č. 166, viz také Protokol XIII. sjezdu sociálně demokratické strany - pravice, který se konal v Praze 27. - 29. 11. 1920.

55) Rudé právo 5. 12. 1920.

Vrchní zemský soud zamítl[56] 9. prosince 1920 za předsednictví dr. E. Schindelky stížnost žalovaných proti usnesení ve věci A. Němec, přestože byla po skutkové a právní stránce bezvadně odůvodněna a potvrdil konečné usnesení pro dolní Nové město v Praze. Podle náhledu odvolacího soudu je vydavatelské právo, právem majetkovým a jako takové je předmětem ochrany držby práva. V rozhodnutí vrchního zemského soudu se zcela v souladu s požadavky pravice a buržoazií praví, že "Právo žalobcovo porušeno bylo právě tím, že nyní vydávají se v místnostech, jichž dříve on nesporně držel, časopisy "Rudé právo" a "Večerník Rudého práva" a jde o to, aby tento stav jako zákonu odporující odstraněn byl".[57]

Také v případě A. Svěcený podali žalovaní 18. prosince 1920 do usnesení okresního soudu stížnost.[58]

Dr. Kalabis ve stížnosti znovu uvedl nedostatek aktivní legitimace k podání žaloby, vzhledem k tomu, že žalobce byl jen placeným zaměstnancem podniku, a že nebyl jeho vlastníkem ani držitelem. Podobně jako v případě A. Němce, žalovaní tvrdili, že knihkupecká koncese rovněž jako vydavatelské právo je institutem veřejného práva a její ochrana je dána veřejnoprávními předpisy.

Vrchní zemský soud v Praze jako nástroj buržoazní moci zamítl 22. prosince 1920 za předsednictví dr. E. Schindelky, vícepresidenta soudu, stížnost žalovaných.[59] Podle mínění vrchního zemského soudu se žaloba týká rušení ryze majetkového práva, jehož držba je možná. Porušení držby tohoto práva je zřejmé, protože si prý žalovaní svémocně přisvojili právo rozhodovat o podniku žalobce, disponovat s jeho zbožím a používat celé zařízení jeho podniku. Žalobce je zapsán jako majitel Dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu v obchodním rejstříku a je proto legitimován k podání žaloby na ochranu držby.[60]

Rozhodnutí týkající se Lidového domu byla pochopitelně vydána ve prospěch pravice sociálně demokratické strany. Buržoazní zákony byly

---

56) C II 237/20.

57) Vrchní zemský soud prohlásil, že napadení usnesení je dostatečně a řádně odůvodněno a není proto zmatečné. Podle § 459 o.ř.s. určil lhůtu 24 hodin ke splnění závazků uložených žalovaným v konečném usnesení soudu první instance. Konečné usnesení okresního soudu pro dolní Nové město se stalo vykonatelným 15. 12. 1920.

58) C II 242/20.

59) C II 242/20.

60) Pro zajímavost je třeba dodat, že ve sporu A, Svěceného bylo žalovaným uloženo zaplatit náklady řízení. Ve sporu A. Němce výrok o útratách sporu odpadl, protože útraty nebyly žalující stranou požadovány.

zjevně třídní a směřovaly proto samozřejmě k ochraně buržoazního zří-. zení. Samotné buržoazní soudy byly již svým personálním složením předurčeny k aplikaci těchto zákonů a k otrockému plnění zájmů reakčního buržoazního státu.

Morální vítězství v těchto sporech však bylo zcela na straně levice sociálně demokratické strany, pod jejímž ideovým vedením se spojily všechny revoluční síly celé republiky.

Se soudními spory o Lidový dům souvisel nepřímo také soudní spor, který vedla opět pravice sociálně demokratické strany proti levici ve věci výmazu levicových společníků firmy Lidová knihtiskárna z obchodního rejstříku.[61)]

Sociálně demokratičtí pravicoví členové komanditní společnosti Lidová knihtiskárna J. Skalák a spol. chtěli dosáhnout odstranění Skaláka, Tesky a Housera z této společnosti. To se jim podařilo a uvedení byli z obchodního rejstříku vymazáni. Pravice sociálně demokratické strany pak doplnila společnost "spolehlivými soudruhy".[62)]

Soudní spor o výmaz z obchodního rejstříku byl zahájen na základě podání dr. Meissnera obchodnímu soudu. Jednalo se o podání se žádostí o výmaz Skaláka ze 17. září 1920, se žádostí o výmaz Hŏusera a zápis nových společníků z 23. září 1920, se žádostí o výmaz Tesky a Teyerle z 27.září 1920 a se žádostí o zápis nových společníků z 1. října 1920.

Obchodní soud rozhodl za předsednictví dr. Srba a účasti referenta dr. Weisze ve prospěch pravice a vydal usnesení 21., 25., 29.září a 4. října 1920, dle kterých bylo povoleno vyloučení Skaláka, Tesky a Housera a přibrání nových společníků do firmy Lidová knihtiskárna.

Levice podala prostřednictvím dr. Kalabise proti výmazu Skaláka, Tesky a Housera a proti přijetí nových členů do společnosti Lidová knihtiskárna stížnosti (stížnost z 1. října, dvě stížnosti z 2. října a stížnost ze 7. října 1920).

Vrchní zemský soud v Praze, který o stížnostech rozhodoval,potvrdil za předsednictví dr. Stolze usnesení obchodního soudu a vydal 30. října 1920 rozhodnutí, kterým stížnosti dr. Kalabise zamítl.[63)]

Dr. Kalabis si do rozhodnutí vrchního zemského soudu stěžoval 4. listopadu 1920 k Nejvyššímu soudu, který 23. listopadu 1920 potvrdil

---

61) Viz materiály SA - fond krajský soud obchodní - spisová značka A IV 167, Rudé právo a Právo lidu z 5. 11. 1920 a Rudé právo z 5. 12. 1920.

62) Právo lidu z 5. 11. 1920.

63) Vrchní zemský soud v Praze zamítl stížnosti pod č.j. R IV 538 - 539 - 540 - 544/20.

za předsednictví presidenta dr. Prouzy rozhodnutí vrchního zemského soudu.[64)]

Je nutné zdůraznit, že rozhodnutí buržoazních soudů bylo v rozporu s obchodním zákoníkem č. 1/1863 ř.z. Jednalo-li se o vyloučení člena z komanditní společnosti, musel být k obchodnímu soudu podán příslušný návrh podepsaný všemi ostatními společníky (zejména § 128) a soud musel o něm rozhodnout. Návrh na vyloučení Skaláka soudu podán nebyl. Byla podána pouze ohláška, že většina společníků se usnesla na vyloučení Skaláka. Chyběl podpis Housera a Tesky. Podobně tomu bylo s ohlášками o vyloučení Tesky a Housera.

Obchodní zákoník dále předpisoval, aby ohlášku o přijetí nových společníků do komanditní společnosti podepsali všichni společníci (zejména § 156). Ohlášku nepodepsali Skalák, Teska a Houser. Vrchní zemský soud i nejvyšší soud uznal ale ohlášky za dostatečné.

Ustanovení obchodního zákoníku o vyloučení (přijímání) členů z (do) komanditní společnosti, která požadují v těchto případech podpisy všech společníků je nutné považovat v souladu se samotným obchodním zákoníkem za normy práva kogentního (ius cogens). Je evidentní, že buržoazní soudy rozhodly proti smyslu zákona (ratio legis) opět v zájmu pravice sociálně demokratické strany.

Je třeba také upozornit na rychlost,s jakou zejména nejvyšší soud o věci rozhodl. Buržoazní justice tak velmi pohotově pomohla pravici k úplnému ovládnutí komanditní společnosti Lidová knihtiskárna.

Pravice sociálně demokratické strany byla podporovatelkou buržoazní justice a buržoazní justice rozhodla tedy v soudních sporech o Lidový dům v její prospěch. Buržoazní soudy se řídily při rozhodování právními normami třídního buržoazního státu. Tam, kde samo pozitivní právo dávalo za pravdu levici, vzali v těchto případech soudci na potaz své třídní buržoazní vědomí a interpretovali právní normy opět ve prospěch reakce (tedy pravicového křídla sociálně demokratické strany).

Dávno přežilý stav neexistence politických stran de iure v buržoazní ČSR se dostal do příkrého rozporu se stavem de facto. Buržoazní stát však nepřistoupil k odstranění tohoto paradoxního stavu. Orgánům buržoazního státu zcela vyhovovala neexistence politických stran de

---

64) Nejvyšší soud v Brně potvrdil rozhodnutí vrchního zemského soudu pod č.j. R I - 944/20. Je možno dodat, že i v tomto sporu požadovala komanditní společnost A. Němce a spol., aby soud povolil prozatímní opatření. Po tom co okresní soud na Královských Vinohradech usnesením z 8. 10. 1920 a 30. 10. 1920 prozatímní opatření povolil, vrchní zemský soud 15. 1. 1921 prozatímní opatření zrušil a také nejvyšší soud 8.3. 1921 usnesení druhé instance potvrdil (srv. s poznámkou č. 32 a 38).

iure. Byly si dobře vědomy, že důsledně revoluční strana s plnou právní subjektivitou by byla velmi mocným a nebezpečným, vlastně legálně uznaným, protivníkem buržoazního státu.

Pravice využila kuriózní situace ve společnosti, kde politické strany nebyly právnickými osobami. Podáním žaloby pravice fakticky donutila soudní cestou levici hájit podle tehdejších právních buržoazních předpisů neobhajitelné.

V souvislosti se spory o Lidový dům je třeba zdůraznit, že v tehdejší fázi třídního boje dělnická třída z taktických důvodů kombinovala boj na půdě platných buržoazních zákonů s bojem proti buržoaznímu zřízení a tedy i proti buržoazní legalitě.

Ještě dříve, než byly soudní spory A. Němce a A. Svěceného definitivně soudně rozhodnuty, pravicové křídlo sociálně demokratické strany se rozhodlo za podpory buržoazní vlády zahájit přímý útok na Lidový dům.[65)]

Fr. Hummelhans, majitel tiskárenské koncese a ředitel tiskárny v Lidovém domě, ve kterém se dříve tisklo Právo lidu, oznámil 9. prosince 1920 závodní radě, že se jí zvyšuje účet za tisk Rudého práva, které vydává, o 75 %. Pravicové křídlo sociální demokracie a buržoazie počítaly s tím, že bezdůvodné zvýšení účtu za tisk rozpoutá nespokojenost dělníků a vyprovokuje je k akci, která by mohla odůvodnit zásah vlády proti dělnické třídě.

Na zdražení tisku reagovala závodní rada tak, že Hummelhansovi a také faktoru Seidlovi sdělila, že jim dává tříměsíční placenou dovolenou a vyzvala je, aby opustili budovu.

Na tuto reakci čekala pravice sociální demokracie a buržoazie. Záměrně jimi vyprovokovaná situace jim dala možnost dosáhnout toho, aby již odpoledne 9. prosince 1920 byl vydán výměr pražského magistrátu o uzavření knihtiskárny.[66)]

Poskytnutím dovolené řediteli Hummelhansovi byl prý totiž porušen živnostenský řád (č. 227/1859 ř.z.), protože v tiskárně není koncesionář, a proto se podle § 152 živnostenského řádu tiskárna uzavírá.

Ještě před vydáním magistrátního výměru o uzavření Lidové knihtiskárny Práva lidu byla učiněna v oblastech se silnějším revolučním hnutím bez-

---

65) D. B á r t a, Prosincova generální stávka, Praha 1953; voz také Z.N e j e d l ý, O lidovou republiku, IV, Praha 1938.

66) Viz výměr živnostenského referátu Magistrátu hlavního města Prahy o uzavření Lidové knihtiskárny Práva lidu z 9. 12. 1920 (in M a l á - Š t ě p á n, l.c., str. 91).

pečnostní opatření.[67] Vládní orgány a pravice sociálně demokratické strany se obávaly, že by mohlo dojít ze strany pokrokových dělníků k protestním stávkám.

Magistrátní komisi se za policejní asistence podařilo přes hrdinný odpor pražských dělníků zapečetit většinu místností v Lidovém domě. Ve večerních hodinách 9. prosince získala pravice sociálně demokratické strany i zbývající místnosti v Lidovém domě do svých rukou.

Je třeba zdůraznit, že se nejednalo o žádný soudní výkon, protože spor ve věci A. Němec byl skončen teprve 9. prosince (ve věci A. Svěcený 22. prosince) 1920 a usnesení se v této záležitosti stalo vykonatelným až 15. prosince 1920.

Za použití brutálního násilí se pravice sociálně demokratické strany s pomocí buržoazní vlády prostřednictvím policejních orgánů (policejní ředitel Bienert dal se souhlasem ministerského předsedy Černého a presidenta Masaryka obsadit Lidový dům policií a četnictvem) zmocnila celého Lidového domu. Získala tedy i místnosti Dělnického knihkupectví, nakladatelství a antikvariátu A. Svěceného.[68]

Buržoazní vláda se rozhodla z obavy před vzrůstajícím dělnickým hnutím ukázat pokrokovým dělníkům "silnou ruku". Za záminku zásahu proti pracujícím si vzala "porušení" živnostenského řádu levicí.[69]

Útok pravice sociální demokracie a buržoazie na Lidový dům a jeho násilné obsazení vyvolaly nový vzestup revoluční vlny mezi dělníky. Výkonný výbor levice sociální demokracie vyhlásil 10. prosince 1920 všeobecnou dělnickou generální stávku.[70]

S.K. Neumann ve svém dopisu Petru Stránskému z 10. prosince 1920 napsal "... Včera a dnes tekla v Praze proletářská krev. Nejde již o Lidový dům, nýbrž o bitvu s reakcí... Je prohlášena všeobecná stávka ...".[71]

---

67) Viz záznam presidia zemské správy politické z 9.12. 1920 o vydání příkazu k bezpečnostním opatřením proti případnému ohlasu zabrání Lidového domu v oblastech se silnějším revolučním hnutím (M a l á - Š t ě p á n, l.c. str. 90).

68) Po zmocnění se Lidového domu pravicí sociálně demokratické strany vydávala levice této strany Rudé právo v Myslíkově ulici č. 15, Praha II.

69) Viz konfiskovaný článek Rudého práva o protiprávním útoku pravice na Lidový dům z 10. 12. 1920, in M a l á - Š t ě p á n,l.c., str. 93 - 97.

70) Viz Sborník dokumentů k prosincové generální stávce 1920, Praha 1954, str.24 n.

71) Viz M a l á - Š t ě p á n, l.c.,str. 97.

DIE GERICHTSPROZESSE UM DAS VOLKSHAUS (LIDOVÝ DŮM) IM JAHRE 1920

Karolina Adamová

(Zusammenfassung)

Im Artikel "Die Gerichtsprozesse um das Volkhaus im Jahre 1920" befasst sich die Verfasserin aufgrund von Gerichtsakten mit dem Verlauf der gerichtlichen Prozesse um das Volkshaus (Lidový dům) und beurteilt diese Prozesse in weitergehenden politisch-historischen Zusammenhängen.

Die Gerichtsprozesse um das Volkshaus im Jahre 1920 gehörten zu jenen Formen, in denen sich die politische Spaltung in der sozialdemokratischen Partei äusserte. Das Volkshaus stand faktisch im Eigentum der sozialdemokratischen Partei. In der Republik vor dem Münchener Diktat, die das altösterreichische Recht rezipiert hatte, wurde die politische Partei nicht als juristische Person angesehen und konnte demnach kein Eigentum haben. Deshalb wurde das Volkshaus ungeachtet der Tatsache, dass es sich um das Eigentum der sozialdemokratischen Partei handelte, im Jahre 1913 der Kommanditgesellschaft Knihtiskárna Práva lidu (seit dem Jahre 1916 Lidová knihtiskárna) zugeschrieben. Gesellschafter der Druckerei Knihtiskárna Práva lidu war unter anderen A. Němec, Angehöriger der Rechten der socialdemokratischen Partei.

Die Rechte der sozialdemokratischen Partei leitete im Jahre 1920 gerichtliche Prozesse gegen die Linke der sozialdemokratischen Partei ein, und zwar aufgrund von Besitzstörungsklagen von A.Němec und A.Svěcený.

Die Rechte der sozialdemokratischen Partei unterstützte den bürgerlichen Staat und seine Justiz, und so entschied also die bürgerliche Justiz in den Gerichtsprozessen um das Volkshaus zu ihren Gunsten. Dadurch anerkannte sie eigentlich indirekt das Eigentumsrecht der Rechten am Volkshaus.

Die bürgerlichen Gerichte richteten sich bei ihren Entscheidungen nach den Rechtsnormen des bürgerlichen Klassenstaates, die selbstverständlich das Proletariat bei den zivilrechtlichen und öffentlichrechtlichen Beziehungen gegenüber der Bourgeoisie diskriminierten. Dort, wo das positive Recht des bürgerlichen Staates an sich der Lin-

ken der sozialdemokratischen Partei recht gab, zogen die bürgerlichen Richter ihr Klassenbewusstsein heran und entschieden wiederum zugunsten der Reaktion.

Die bürgerliche Regierung und die bürgerlichen Parteien griffen in die Prozesse zwischen der Rechten und der Linken sowie in die Prozesse um das Volkshaus scheinbar nur geringfügig ein. Sie wollten um jeden Preis den Anschein erwecken, der ideologische Streit zwischen der Rechten und der Linken der sozialdemokratischen Partei sei lediglich ein bedeutungsloser innerparteilicher Zwist in einer der politischen Parteien des auf dem Pluralismus beruhenden bürgerlichen Parteienregimes.

Die revolutionären Arbeiter aus der ganzen Republik traten während der Prozesse um das Volkshaus zur Unterstützung der Linken der sozialdemokratischen Partei auf und verurteilten die ungerechte Führung der Gerichtsprozesse durch die Rechte der sozialdemokratischen Partei um Arbeitervermögen. Die Äusserungen der Arbeiter richteten sich gleichzeitig gegen die bürgerliche Klassenordnung und gegen die bürgerliche Legalität.

Die Gerichtsprozesse um das Volkshaus im Jahre 1920 wurden demnach von der bürgerlichen Justiz zugunsten der Rechten der sozialdemokratischen Partei entschieden. Der moralische Sieg in diesen Prozessen lag jedoch völlig auf Seiten der Linken der sozialdemokratischen Partei, unter deren Führung sich alle revolutionären Kräfte der Tschechoslowakischen Republik zusammenschlossen.

K PRÁVNÍM OTÁZKÁM NACIONALIZACE A KONFISKACE V RSFSR V OBDOBÍ OD VŘSR DO POČÁTKU NEPu

Pavel Mates

Paralelně s konstituováním základů nového typu státu, Sovětské socialistické republiky, dochází i k procesu vytváření nového typu práva. Originálnost tohoto typu práva je dána nejen formální stránkou, tj. prameny, normotvorným procesem, vnitřní strukturou norem, ale především jeho obsahem. Dochází k zásadním změnám nejen v politicko-mocenské oblasti, ale i v oblasti ekonomické, přičemž nové právo v této situaci na jedné straně napomáhá k vytváření nových vztahů a na druhé straně situace specificky právními prostředky fixuje. Revoluce zde jednak ruší právo staré (až na určité výjimky)[1], ale především vytváří právo nové, které napomáhá při dalším rozvíjení revoluce.

Celý tento proces můžeme zvláště zřetelně pozorovat v oblasti zespolečenšťování výrobních prostředků, k němuž v RSFSR došlo v období let 1917 až 1920 a jež bývá označováno jako období nacionalizace a vzniku monopolu socialistického státu. Lenin řekl, že došlo k útoku rudých gard na kepitál. Jak uvidíme dále, dochází postupně prakticky k úplnému zespolečenštění všech výrobních prostředků v oblasti průmyslu a to jejich zestátněním.

Charakteristické na tomto procesu bylo to, že normy, tj. dekrety, usnesení, rozhodnutí atd. velmi zřetelně na jedné straně průběh revoluce vyjadřují a na druhé straně výsledky a často i cíle revoluce v sobě zakotvují.

A jsou to právě normy, které řeší otázky vlastnictví,[2] jež nám mimořádně jasně ukazují, jak daleko dospěla revoluce a zejména i skutečnost, že změna společenských poměrů, k níž směřovala má být zásadní a má vést k celkové změně společenských poměrů. Na VII. sjezdu strany Lenin mimo jiné řekl, že bolševici se nikdy nedomnívali, že pouhý dekret by mohl změnit život v městě či na vesnici, ale zároveň tyto dekrety ukazovaly cestu k socialismu.[3] Úvodem je třeba abych předeslal,

---

1) Viz dekret o soudu číslo 2 z 24.11.1917, článek 8.

2) P. S t u č k a; Revoljucionnaja rol prava i gosudarsta, 3.vydání, Moskva 1924.

3) Nemám zde na mysli to, že by právo mohlo samo o sobě měnit společenské poměry a už vůbec ne v situaci, v níž se v tomto období Rusko nacházelo. Dekrety totiž často ne-

že se budu zabývat jen oblastí průmyslu a to právě z hlediska právního, přičemž další oblasti, jako např. problematiku půdy, kontroly atd. ponechávám stranou, protože tyto otázky si jednak zasluhují zvláštního studia a zároveň i obsáhlejšího rozboru než je tento. Stranou ponechávám i státoprávní problémy vzpomínané otázky, které rovněž nelze vměšovat do rámce této práce.[3a)]

Průmyslový potenciál Ruska vznikl v posledních letech 19. století a počátkem století 20. Mladá průmyslová výroba se záhy stala významným faktorem v oblasti růstu národního bohatství a její podíl na tvorbě národního důchodu rychle převýšil zemědělství. Tak např. průmyslových dělníků bylo desetkrát méně než zemědělců, ale ze zemědělství plynulo jen 54 % národního důchodu, kdežto z průmyslu celkem 22 %. Zároveň produktivita práce byla v průmyslu téměř o 50 % vyšší než v zemědělství. Tak např. v letech 1900 až 1914 se výroba v ruském zemědělství zvýšila o 34 %, kdežto v průmyslu o 62 %.

Rozhodující úlohu hrál v Rusku velkoprůmysl, přestože i malovýroba byla značně rozšířena. Dík velké rozloze vykazoval průmysl v jednotlivých oblastech značné rozdíly a v konečné fázi těsně před válkou a před revolucí dochází k jeho koncentraci ve dvou velkých střediscích a to v Petrohradě a v Moskvě. Moskva byla spíše oblastí lehkého průmyslu, kdežto v Petrohradě byl soustředěn průmysl těžký a obchod.[4)]

Významné postavení velkoprůmyslové výroby dokumentují následující údaje: v předválečném období bylo v drobné a domácí malovýrobě zaměstnáno celkem 2 milióny osob a řemeslnou výrobou se zabývalo kolem 600 000 lidí. Produkce těchto oborů však byla reprezentována jen celkovou částkou 250 miliónů a 700 miliónů rublů. V průmyslové velkovýrobě bylo však naproti tomu zaměstnáno jen o 150 000 dělníků více než v obou předcházejících oborech dohromady, ale její produkce se podílela na tvorbě národního důchodu částkou 4 5000 miliónů rublů.
Značná produktivita průmyslové velkovýroby byla mimo jiné ovlivněna i skutečností, že vznikl ve srovnání s ostatní Evropou poměrně mnohem později, takže mohl využívat zkušeností jiných zemí.

Ruský průmysl byl na dosti vysoké úrovni i ve srovnání s tak prů-

---

mohly být provedeny vůbec nebo jen zčásti, protože chyběl dostatečný aparát, území bylo obsazeno nepřítelem atp. (viz zejména J. M e č l, S. Z d o b i n s k ý, Právo revoluci, Praha 1970). Na druhou stranu však tyto dekrety tvořily právní základnu, z níž mohla sovětská moc vycházet všude tam, kde se upevnila (viz též KPSS v rezoljuciach i rešenijach, II. str. 50, Moskva 1970).

3a) Zde odkazuji na habilitační práci S. V l á š k a , SSSR - nejvyšší forma sovětské federace, PF UJEP Brno, Brno 1972, dále O.L. Z l a t o p o l s k i j, SSSR-federativní stát, Praha 1973.

4) K. B r á z d a, Sociální rozvrstvení Ruska (konec 19.století), skripta VŠZ, str. 45-47, Praha 1971.

myslově vyspělou zemí, jako bylo Německo v období před I.světovou válkou. Tak např. v drobné výrobě (tj. do 20 zaměstnanců) bylo v Rusku na každých 100 dělníků zaměstnáno 38 osob, kdežto v Německu 42 osoby; naopak ve velkoprůmyslu bylo tak v Rusku na 100 dělníků zaměstnáno 62 lidí, kdežto v Německu jen 57.

Další obraz o úrovni průmyslové výroby nám poskytuje srovnání počtu osob zaměstnaných ve velkých podnicích. V roce 1914 bylo v USA ve velkých podnicích (nad 500 osob) zaměstnáno 32,5 % všeho dělnictva, kdežto v Rusku v roce 1913 54 %. V Německu připadalo na jeden podnik 900 dělníků, v USA 1 100 a v Rusku 1 400 dělníků. Znamená to tedy, že v průměru bylo v Rusku více velkých podniků než v obou srovnávaných zemích.

Konečně je též třeba uvést, že charakteristickým rysem ruského průmyslu byla i značná účast cizího kapitálu. Tak např. v předválečném Rusku bylo více než 2000 akciových společností, z nichž zahraniční kapitál reprezentovaný částkou 1400 miliónů rublů měl v rukách 300 podniků a navíc právě v největších podnicích byla účast zahraničního kapitálu nejsilnější. Zahraniční kapitál se soustředil především na průmysl těžký (přes 50 % akcií), elektrotechnický a v oblasti železnic. Pokud se týče poslední oblasti je třeba uvést, že zde došlo po velkém krachu z let 1900-1093 i k značné účasti státu.[5)]

Válka ještě přispěla k zintenzivnění koncentračního procesu především v těžkém průmyslu,který byl již před válkou značný.[6)] Tak např. v oblasti zpracování železa vládl v Rusku syndikát Prodmet, v oblasti uhlí syndikát Prodgul, v těžbě nafty to byly tři velké syndikáty. V lehkém průmyslu mají kapitálová společenství výrobu v rukách např. v oblasti průmyslu cukrovarnického, na výrobu zápalek, na zpracování tabáku atp. Zároveň se více než polovina základního bankovního kapitálu soustřeďuje do 7 velkých bank. Z tohoto hlediska je naprosto správný Leninův závěr, že řada odvětví průmyslu je zcela připravena pro skutečné zespolečenštění.

Na rozdíl od zemědělství nesměřovala původní koncepce bolševiků k tomu, aby ihned od počátku došlo i k úplnému zestátnění přesněji zespolečenštění průmyslu.[7)] Naopak podle Leninova názoru se měli dělníci nejdříve naučit průmysl řídit a teprve potom jej měli skutečně převzít

---

5) Tamtéž.

6) J. Š r o m, Sovětské Rusko, str. 237-240, Praha 1924.

7) J. M e č l, S. Z d o b i n s k ý, cit. práce, str.114-115. V tomto revolučním období vznikaly i situace, že krátce poté, co Lenin kritizuje příliš rychlé tempo zespolečenšťování, jsou vydávány další k tomu směřující dekrety (V revoluci a po revoluci, str.162, Praha 1967).

do svých rukou. Právním výrazem této koncepce byl dekret VÚVV a RKL ze 14. (27.) listopadu 1917, jímž byl upraven Řád o dělnické kontrole.[7a)] Předpoklady o relativně pokojném přerůstání revoluce se však v dalším průběhu ukázaly být iluzorní a tak již velmi záhy dochází k vydání řady aktů, jimiž sovětská moc je nucena přímo zasahovat do vlastnických poměrů tím, že ruší soukromé vlastnictví a konstituuje vlastnictví státní.[8)]

První dekrety po Říjnové revoluci tak v právní formě likvidují staré právo a vytvářejí nové právní instituty, mimo jiné i znárodněním průmyslu. V prvé fázi sovětské právo, zejména občanské směřuje k nacionalizaci soukromého vlastnictví a přispívá k položení základů socialistické společnosti.[9)]

Během období od Říjnové revoluce do 28. června 1918 dochází prakticky k vyřešení vlastnických vztahů v oblasti průmyslu,když řadou dekretů sovětská moc nejdříve konfiskovala a potom nacionalizovala téměř veškerý průmysl na území RSFSR.

Proces zespolečenšťování průmyslu v Sovětském Rusku proběhl v několika etapách, během nichž byly zprvu jednorázové akty postupně vystřídány dekrety jež znárodňovaly celá odvětví.

Prvním opatřením tohoto druhu v oblasti průmyslu bylo usnesení RLK z 17. (30.) listopadu 1917 O znárodnění Likinské manufaktury.[10)] Důvodem znárodnění byla skutečnost, že tato továrna, jež plnila zakázky pro armádu byla uzavřena, přičemž dále bylo zjištěno, že majitel továrny se zjevně snažil sabotovat výrobu. Závěrem usnesení bylo konstatováno, že v zájmu národního hospodářství i dělníků zaměstnaných v této továrně je třeba obnovit její výrobu; zároveň byla celá továrna s veškerým materiálem, surovinami a ostatním vlastnictvím jež se v ní nachází prohlášena vlastnictvím Ruské republiky.

Citovaný dekret vlastně otevřel první etapu zespolečenšťování průmyslu, které bylo prováděno formou konfiskace,i když sám ještě přímo výraz konfiskace neobsahuje. Že však šlo o opatření tohoto druhu, svědčí jednak důvody, které vedly k tomuto opatření a na druhé straně nám tato skutečnost vyplyne ze srovnání tohoto dekretu s dalšími opatřeními prvého období.

Tak ve dnech 6.(19.), 15.(28.), 16.(29.) prosince 1917 byla vydána série dekretů,které již ve svém názvu výslovně říkají,že jde o kon-

---

7a) Podrob. viz V.A.V i n o g r a d o v, Leninské pojetí děl. kontroly, Praha 1973.

8) D.M.G e n k i n, Sovětské občanské právo, učebnice I., str.48 a násl., Praha 1953.

9) Osnovy sovetskogo gosudarstva i prava, pod redakcí I.D. Levina a A.V. Karrase, str. 100,278, Moskva 1947.

10) Dekrety sovetskoj vlasti, díl I., str. 105, Moskva 1957.

fiskaci majetku. Dekret z 6. prosince se týkal konfiskace majetku akciové společnosti Bohoslovecského horního okruhu. RLK prohlašuje, že v důsledku skutečnosti, že uvedená akciová společnost se odmítla podřídit dekretu o zavedení dělnické kontroly nad výrobou, konfiskuje se veškerý majetek této společnosti a prohlašuje se státním vlastnictvím Ruské republiky. Zároveň bylo všem zaměstnancům přikázáno, aby zůstali na svých místech a plnili své povinnosti, přičemž svévolné neplnění povinností bylo označeno za sabotáž, jež byla stíhána revolučním tribunálem. Podrobnosti měl upravit dekret komisariátu obchodu a průmyslu.[11]

Další dva uvedené dekrety tj. O konfiskaci majetku Rusko-belgické metalurgické společnosti z 15. prosince a O konfiskaci majetku společnosti elektrického osvětlení roku 1886 měly velmi obdobný charakter jako dekret z 6.prosince a to jak po stránce formální, tak i po stránce obsahové. Konfiskace majetku byla odůvodněna jednak okolností, že vedení společnosti se rozhodlo uzavřít společnost a ukončit výrobu, jednak, že přes státní subvence došla společnost k úplnému krachu a dále zejména tím, že v obou případech zde bylo zjevné odmítnutí podřídit se dekretu o dělnické kontrole. Majetek byl v obou případech konfiskován a prohlášen vlastnictvím Ruské republiky. Obdobně jako v prvém případě byly i zde řešeny otázky pracovně-právní a trestní postih. Konečně v dekretu z 15. prosince bylo výslovně konstatováno, že konfiskace se vztahuje i na majetek mimo území Ruské republiky.[12]

Uvedené příklady svědčí o skutečnosti, že tyto dekrety měly řadu společných rysů. Především forma zestátnění byla ve všech uvedených případech konfiskace. Šlo zde o formu revolučního násilí vůči odporu poražené třídy. Akt konfiskace má povahu i trestního postihu vůči těm, kdo se odmítají podřídit nové moci, má tedy ryze třídní charakter. Nejde ovšem o opatření orgánu soudního, i když se vztahuje na individuální případy, takže jej nelze považovat za trest ve smyslu trestního zákona. Důvody, které vedou zákonodárce k tomuto opatření je v pravém smyslu ochrana nového zřízení před odporem poražených tříd. Pokud se totiž daná akciová společnost resp. jeho vedení odmítalo podřídit dělnické, tedy státní kontrole a navíc ještě i odmítalo pokračovat ve výrobě, šlo koneč konců o ohrožení nového režimu, ale navíc i o porušování platného práva totiž dekretu o kontrole, který přikazoval této kontrole se podřídit.

Specifikum povahy těchto dekretů je třeba vidět ve spojení něko-

---

11) Tamtéž, str. 187-188.

12) Tamtéž, str. 233-234,241.

lika momentů: jednak aktu potlačování jedné třídy druhou, dále v trestání tohoto, kdo se odmítá podřídit nové moci a konečně i v řešení vlastnické otázky. Dekrety tohoto období totiž již pravidelně řešily a to výslovně problematiku vlastnického práva, i když zpravidla jen stručným ustanovením, že ten který závod, důl, sklad atp. se prohlašuje vlastnictvím Sovětské republiky, Tato ustanovení tak kladou základ nových právních institutů, především státního socialistického vlastnictví.

Důvody, které vedly sovětskou moc k takovým opatřením,byla v pravém slova smyslu ochrana nového zřízení před odporem nepřátelských tříd.Pokud se totiž akciová společnost, resp. její vedení odmítlo podřídit dělnické, tedy státní kontrole a navíc i pokračovat ve výrobě, šlo konec konců nejen o ohrožení revoluce, ale navíc i o porušování platného práva, totiž dekretu o kontrole, který přikazoval podřídit se dělnické kontrole.

V politice konfiskace, vedené naznačenými momenty, pokračuje sovětská moc i v dalším období.

Z 27.prosince 1917 (9.1.1918) pochází série tří dekretů, které se týkají vesměs oblasti těžkého průmyslu a dolů. Jsou to dekrety O konfiskaci automobilových dílen Mezinárodní společnosti spacích vagonů, O konfiskaci akciové společnosti Sereginsko-Ufalejského horního okruhu a O konfiskaci Kišťymského horního okruhu. Tyto dekrety též mimo jiné potvrzují to, že konfiskační opatření zde měla za cíl vyřešení otázky ekonomického panství. Všechny dosud uvedené dekrety směřují totiž proti větším majetkovým celkům a to v těch odvětvích, která jsou rozhodující.

Konfiskace pokračuje dále ještě v únoru 1918, kdy dochází ke konfiskaci podniků v řadě odvětví, nicméně převládá průmysl těžký. Důvody konfiskace jsou nalézány zpravidla v tom, že majitel či vedení závodu se odmítají podřídit určitému dekretu, pokračovat ve výrobě, opustili závod a pod.

Tak dekretem RLK z 20. ledna (2.2.) 1918 byla konfiskována Petrohradská armaturní-elektrická společnost. [13] RLK přistoupila k tomuto opatření poté, když se správa podniku odmítla podřídit dekretu o dělnické kontrole a navíc opustila závod, aniž se o něj jakkoli postarala. Konfiskace je zde tedy opět oddůvodněna jednak protiprávním jednáním, jednak opuštěním majetku vedením závodu.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že později byl princip konfiskace v případě derelikce nahrazen automatickým přechodem opuště-

---

13) Tamtéž, str. 275-376.

ného majetku na stát. Toto však bylo uplatněno až dekretem RLK ze 3. listopadu 1920.[14)]

Obdobné důvody jsou uvedeny i v dekretu RLK z 20.1.1918 o konfiskaci továrny na výrobu uniforem.[15)] V tomto případě však měl zákonodárce na zřeteli vedle derelikce i nutnost obnovení pro stát důležité výroby. Téhož dne byly konfiskovány ještě akciová společnost DEKA, Kostromský strojírenský závod PLO a některé majetky v neprůmyslové oblasti.[16)]

Další konfiskační opatření pocházejí ze dne 27.ledna (9.2.) 1918. Jde o pět dekretů, které mají společné to, že majitelé závodů, jejich správa či vedení, přestali o závod pečovat, řídit výrobu, či, abychom použili doslovné dikce dekretu, ponechali závod svému osudu.

V dekretu o konfiskaci závodu válcoven Vlochi se praví: na základě toho, že vedení závodu přestalo válcovnu řídit a ponechalo ji svému osudu, RLK tento závod konfiskuje a prohlašuje majetkem Ruské republiky. Obdobně v dekretu o konfiskaci Šimanského závodu v Charkově je důvod konfiskace stanoven takto: na základě toho, že majitel strojírenského, metalurgického a slévárenského závodu Šimanskij opustil závod, přičemž ředitel odmítl poskytnout finanční prostředky na další provoz, RLK konfiskuje veškerý majetek závodu a prohlašuje jej vlastnictvím Sovětské republiky.

Konfiskace Nižně-Tagilského a Lunevského horního okruhu je odůvodněna tím, že jejich správa odmítla pokračovat v těžbě a podřídit se dekretu o dělnické kontrole.

Konečně i dekret o konfiskaci továrny Konovalov v Bonjačkách a Kameně byl vydán proto, že správa této továrny odmítla pokračovat ve výrobě a dále oznámila uzavření podniku, čímž porušila předpis lidového komisariátu práce o zaměstnávání. RLK opět konfiskovala tuto továrnu a převedla ji do vlastnictví Ruské republiky.[17)]
Všechny posledně uvedené dekrety řeší i otázky pracovněprávní a mají i obecná trestní ustanovení, stejně jako tomu bylo v předchozích případech.

Poslední rozsáhlejší konfiskaci nalézáme ještě 31. ledna (13.2.) 1918. Jde o dva dekrety a to O konfiskaci majetku akciové společnosti Vercheského horního okruhu a O konfiskaci Prvního ruského závodu rentgenových trubek. V prvém případě je jako důvod uvedeno, že majitel se

---

14) D.M. G e n k i n a kol., Dějiny sovětského občanského práva, str. 78, Praha 1952.

15) Dekrety sovjetskoj vlasti, I., str. 546.

16) Tamtéž, str. 378-381.

17) Tamtéž, str. 428-431.

odmítl podřídit dekretu o dělnické kontrole a financovat podniky, druhá konfiskace byla dána tím, že majitel odmítl pokračovat ve výrobě a podnik opustil.

Poněkud zvláštní povahu vzhledem k dosud uvedeným aktům, má usnesení RLK z 24. listopadu (7.12) 1917 O právech místních sovětů v boji se sabotáží podnikatelů a o pravidlech konfiskace podniků. Toto usnesení je v podstatě instrukcí RLK místním orgánům v boji s osobami, které poškozují sovětskou moc.

Místním orgánům bylo dáno právo přijímat vůči těmto osobám veškerá mocenská nátlaková opatření a to včetně konfiskace jejich majetku. V případě, že dojde ke konfiskaci, řízení výroby se měly ujmout příslušné místní orgány a pokud jde o vlastnictví, mlčky bylo předpokládáno, že toto přechází na stát. Před konfiskací se mělo pečlivě prověřit, jaký je stav podniku z hlediska finančního, zásobení energií, surovinami atd. RLK se chce vyhnout tomu,aby stát bral do svého vlastnictví podniky na pokraji krachu, jež by jej jen zatěžovaly.[18)]

Instrukce obsahovala zvláštní ustanovení ohledně akciových společností. Při konfiskaci akciové společnosti přecházel na stát veškerý majetek společnosti i kapitálové podíly jednotlivých akcionářů. Obdobně při konfiskování jiných podílových společností, byl konfiskován jak vlastní majetek společnosti, tak i kapitál jednotlivých podílníků, což bylo odůvodněno tím, že v případě platební nezpůsobilosti podniku nesou všichni odpovědnost celým svým jměním.

Konečně bylo stanoveno, že peněžní prostředky konfiskovaných podniků se převádějí na účet Lidové banky. Toto ustanovení mělo však jen omezenou dobu platnosti, protože dekretem z 26. ledna 1918 došlo ke konfiskaci majetku soukromých bank, čímž toto opatření automaticky pozbylo významu.

Citované usnesení nám velmi jasně ukazuje,jaká byla právní povaha a smysl konfiskačních opatření. V jeho úvodu se totiž mimo jiné praví, že je vydáváno na základě žádostí místních sovětů o vyjasnění prostředků boje se sabotáží podnikatelů. Konfiskace, jako jeden z prostředků tohoto boje sleduje tedy cíl omezit možnost další nepřátelské činnosti, zbavit kapitalistu prostředku, jímž by mohl sovětské moci škodit a v neposlední řadě jej i potrestat. Konfiskace nebyla přitom výlučným prostředkem. Plyne to z článku 1) usnesení, v němž se výslovně říká, že místní sověty mohou používat veškerá nátlaková opatření včetně konfiskace. V tomto období se stále ještě předpokládá, že přechodu majetku kapitalistů na stát bude předcházet dělnická kontrola.

---

18) Koncem období však dochází k nacionalizaci i těchto podniků.

Důležitým prvkem usnesení je jeho skutečně normativní povaha, tj. skutečnost, že se vztahuje na všechny případy téhož druhu. Jestliže totiž o normativní povaze ostatních konfiskačních dekretů by mohla být určitá diskuse, pak v tomto případě jde naprosto jasně o obecnou právní normu.

Je třeba podtrhnout, že toto usnesení je skutečně normou právní. Na rozdíl od některých jiných aktů, v nichž převládá skutečně spíše propagační apod. stránka, vykazuje toto usnesení zejména i po stránce formální všechny znaky právní normy, běžně používajíce takových pojmů jako je platební nezpůsobilost, podobně řeší majetkové a vlastnické otázky v akciových a jiných podílových společností, má přesné odůvodnění atd.[19)]

Dekrety z 31. ledna (13.2.) 1918 prakticky končí období, v němž byly prováděny víceméně mocenské zásahy do vlastnických poměrů prostřednictvím konfiskace. V této souvislosti je třeba se nad právní povahou konfiskačních opatření poněkud pozastavit.

Na prvém místě vzniká otázka, do jaké právní kategorie tyto akty řadit. Odpověď je třeba hledat jednak v tom, který orgán tento akt vydává a dále i v obsahu aktu. Jestliže převážnou většinu těchto opatření učinila Rada lidových komisařů, jako konec konců nejvyšší výkonný orgán státní moci, pak je zřejmé, že akty jí vydané je zapotřebí řídit do sféry veřejnoprávní. Pro toto tvrzení svědčí skutečnost, že se jedná o zásah mocenský, přesněji zásah orgánů státní moci proti někomu, kdo se odmítl podřídit politickým poměrům a právnímu řádu nové moci.

Je však nepochybné, že tyto akty měly velmi vážné důsledky v oblasti práv majetkových,v oblasti vlastnických vztahů. Tyto poměry jsou ovšem tradičně upravovány normami práva občanského, resp. spadají do soukromoprávní sféry.

Můžeme tedy konstatovat,že konfiskační dekrety RLK i dalších nejvyšších sovětských orgánů měly povahu aktů veřejno-právních ovšem s dalekosáhlými občanskoprávními důsledky.

Tuto skutečnost je si třeba uvědomit především v souvislosti s tím, že právě v této době jsou fakticky položeny základy historicky zcela nového právního institutu, totiž socialistického státního vlastnictví.[20)]

Tento moment je též vážným argumentem v případné diskusi o tom, nakolik vůbec šlo o akty právní. Šlo o akty, které v podmínkách existence státu ruší soukromé vlastnictví a zároveň prakticky vždy v této oblasti řeší otázku přechodu vlastnictví resp. dalšího subjektu vlast-

---

19) Dekrety sovjetskoj vlasti, I., str. 546.

nického práva, nelze se na tyto akty dívat jinak než jako na právní formy.

Opusťme však nyní tuto otázku,k níž se budeme ještě v závěru vracet a zamysleme se nad otázkou, zda uvedené konfiskační dekrety měly skutečně výlučně povahu aktů individuálních,či zda v nich byly i určité normativní prvky.

Akt sám má většinou spíše povahu individuálního aktu správního v tom smyslu, že směřuje proti jedinému subjektu, lze v něm v urč. smyslu nalézt výrok a jeho odůvodnění,i když nejde o individuální akt v pravém slova smyslu. Jako příklad nám může posloužit dekret RLK z 12. ledna (25.1.) 1918 O konfiskaci majetku Sestroreckého hutního závodu. V úvodní části jsou uvedeny důvody konfiskace (vedení odmítlo pokračovat ve výrobě), následuje vlastní konfiskační výrok (RLK konfiskuje veškerý majetek uvedeného závodu a tento se stává vlastnictvím Ruské republiky) a závěr tvoří typická ustanovení pracovněprávní a trestní.[21)]

Vezmeme-li jako kritérium dělení mezi individuálními a normativními právními akty skutečnost, že v individuálním aktu musí být všechny prvky určeny skutečně individuálně tj. jen se vztahem k urč. případu,kdežto v normativních aktech je alespoň některý z prvků určen obecnými rysy, tj. se vztahem na všechny skupiny případů daného druhu, pak nemůžeme ani o řadě konfiskačních dekretů tvrdit, že by byly jen individuálními právními akty. Tato skutečnost nám vyplývá z těch ustanovení dekretů, která obsahují ustanovení trestní a v urč. smyslu i pracovněprávní.

Např. dekret RLK z 29. prosince 1917 (11.1.1918) O konfiskaci majetku akciové společnosti Nevjanského horního okruhu.[22)] Po odůvodnění konfiskace a samotném konfiskačním výroku, kterážto ustanovení platí jen pro tuto akciovou společnost, dále říká: za svévolné neplnění povinností nebo sabotáž, bude každý předán revolučnímu soudu. Právě tato poslední ustanovení, která se rozhodně vztahují na všechny subjekty mají nepochybně povahu normativní. Je totiž zřejmé, že Rada lidových komisařů neměla v daném případě na mysli neplnění povinností a sabotáž jen ze strany zaměstnanců, či vlastníka nebo člena správy či vedení organizace, ale každého občana.

Normativní povahu však mají navíc fakticky i ustanovení pracovněprávní, protože i ona se vztahují na veškerý,tedy blíže neurčený úřednický a technický personál.

---

20) Viz např, Istorija gosudarstva i prava SSSR, pod redakcí O.I. Čistjakova a Ju.S. Kukuškina, str. 73, Moskva 1971.

21) Dekrety sovetskoj vlasti, I., str. 346-347.

22) Tamtéž, str. 309.

Tento příklad, jehož struktuře odpovídá až na určité výjimky[23] většina dalších konfiskačních dekretů nám tedy dokumentuje další specifikum těchto právních aktů i celého konfiskačního procesu.

O tom, že konfiskace byla v tomto období v jednotlivých dekretech pojímána jen jako jeden z možných a do značné míry i krajních prostředků, byla řeč již v souvislosti s usnesením RLK z 24. 11. (7. 12.) 1917 o právech místních sovětů v boji se sabotáží podnikatelů a o pravidlech konfiskace podniků. V celé řadě dekretů Rady lidových komisařů pak skutečně můžeme často nalézt ustanovení, která jsou zřejmým dokladem toho, že ke konfiskaci bylo sáhnuto až po vyčerpání jiných prostředků. Platí to nejen o konfiskacích jako důsledku odmítnutí podřídit se dělnické kontrole, ale především o takových dekretech jako byl dekret z 20. ledna 1918 o konfiskaci majetku akciové společnosti C. G. Volkovyssk[ých][24] & Co, v němž je jasně naznačeno, že v závodě vznikaly určité konflikty, které měly být na závodním výboru projednávány. Protože však vedení podniku jakékoli jednání odmítlo, čímž ohrozilo chod výroby a zároveň i důležité státní zájmy, bylo přistoupeno ke konfiskaci.

Obdobně již dříve uvedený dekret o konfiskaci akciové společnosti Deka je odůvodněn tím, že vedení odmítlo vyplatit dělníkům a úředníkům mzdy za měsíc prosinec 1917 a leden 1918 a i v dalším porušilo své právní povinnosti. Dále to byl např. dekret o konfiskaci Ivano-Voznesenské přádelny z 27. ledna (9.2.) 1918, jež je odůvodněna tím, že vedení podniku nejenže odmítlo řídit výrobu, ale zároveň odmítlo i jakékoli jednání se závodním výborem atd.[25]

Podobných příkladů by mohlo být uvedeno ještě více. Lze však mít za to, že tyto postačí k tomu, aby bylo opodstatněno tvrzení, že konfiskace byla pojata jako opatření mimořádné a dále, že právě tato její mimořádnost a specifičnost použití svědčí o tom, že použití výrazu i formy konfiskace nebylo nijak nahodilé, ale svědčí o zjevném úmyslu Rady lidových komisařů dosáhnout určitého cíle a účelu.

Specifičnost těchto dekretů a jejich obecnější povaha vyplývá i z jiné skutečnosti. V této době byla totiž přirozeně vydávána i řada dalších dekretů, které řešily nejrůznější otázky a mezi jinými i řada majetkových vztahů, nejrůznější omezování vlastnického práva, často i rušení soukromovlastnických vztahů různými prostředky atp. Tyto dekre-

---

23) Tamtéž, str. 489.

24) Tamtéž, str. 488-489.

25) Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, pod redakcí J.A. Gladkova, str.33, Moskva 1954.

ty obdobně jako dekrety konfiskační se vyznačovaly tím, že vedle řešení základní otázky obsahovaly i ustanovení dalších právních oborů, zejména i trestní předpisy,přičemž právě trestním ustanovením velmi často byla konfiskace.

Např. v dekretu VÚVV z 14. (27. 12) 1917, který upravoval revizi soukromých trezorů v bankách bylo stanoveno, že v případě, kdy majitel neuposlechne příkazu otevřít svůj trezor atd. bude mu konfiskován majetek v sejfu uložený. Ještě zřetelněji se konfiskační opatření liší v dekretu RLK z 16. (29.) 12. 1917. O zákazu dispozic s nemovitostmi. Zde totiž bylo výslovně stanoveno, že ten, kdo poruší zákaz jakkoliv disponovat s půdou ve městech bude potrestán peněžitým trestem a konfiskací majetku, ale jen na základě soudního výroku. Obdobně dekret RLK z 23. prosince 1917 (5. 1. 1918) O pozastavení výplaty, kuponů a divident, výslovně stanovil, že ten, kdo poruší zákaz výplaty cenných papírů nebo provede jakoukoliv dispozici s nimi bude potrestán konfiskací všeho majetku.[26)]

Na první pohled je zřejmé, že tato konfiskace jako ryze trestní opatření se podstatně odlišovala od konfiskace, která ve stejné době probíhala v průmyslu. V tomto případě šlo totiž výlučně o skutečnou sankci, která neměla za účel nic jiného, než právě potrestat pachatele a nejsou sledovány ty cíle, které můžeme nalezmout v ostatních dekretech. V některých případech šlo navíc o opatření, které mohly aplikovat jen soudy a nikoliv jiné orgány. Jinak řečeno, konfiskace zde nebyla chápána jako akt revolučního násilí, zaměřený výlučně proti představiteli nepřátelské třídy, ale šlo o obecné (běžné) sankční ustanovení.

Je třeba dodat, že právě tato forma konfiskace se posléze stala zcela převládající, kdežto konfiskační opatření tak jak byla prováděna nyní v průmyslu se v dalším období vyskytují jen velmi sporaticky.

V souvislosti s konfiskačními opatřeními sovětské vlády je třeba se ještě zmínit o otázce přechodu aktiv a pasiv konfiskovaných továren na stát.

Zde byla přijata obecná zásada, že stát zásadně přijímá pohledávky zestátňovaných podniků, kdežto problematika pasiv řešena nebyla. Z toho pak bylo vyvozeno, že stát přijímá pouze aktiva, kdežto závazky zůstávají na původním majiteli. Tato úprava se ovšem vytvářela postupně a skutečně právní podoby nabyla až dekretem RLK ze 4. března 1919 O likvidaci závazků státních podniků.[27)]

---

26) Dekrety sovetskoj vlasti, I., str. 231,240,295.

27) D.M. G e n k i n a kol., cit. práce, str. 121-122. Totéž přirozeně platí i pro podniky znárodňované.

Anulovány byly především všechny akcie a podíly těchto podniků, dále bylo výslovně stanoveno, že státní podniky se osvobozují od plateb veškerých druhů, které mají soukromým osobám pokud dluhy vznikly do zestátnění podniků. Obdobně byly anulovány i závazky podniků ohledně soukromých bank. Výslovně však bylo stanoveno, že závazky třetích osob vůči státním podnikům zůstávají nadále v platnosti.

Tento dekret sice přímo nehovoří o tom, že by se vztahoval též na podniky konfiskované, ale lze mít za to, že jeho platnost se týkala i jich.

Především tato zásada platila již dříve než byla uzákoněna, to jest byla v praxi běžně realizována. Dále dekret hovoří o podnicích státních, čímž má na mysli všechny státní podniky bez ohledu na to, jakým způsobem se dostaly do státního vlastnictví. Protože jde o ochranu státního vlastnictví jako takového, je nepochybné, že nemůže být činěno rozdílů mezi podnikem nacionalizovaným v užším slova smyslu a podnikem konfiskovaným. Nelze konečně opominout ani to, že dekret výslovně hovoří o podnicích sekvestrovaných, pro něž stanoví zde stejný režim jako pro podniky nacionalizované. Jestliže na sekvestrované podniky, které ještě nebyly skutečně ve státním vlastnictví, se příslušná úprava vztahovala, je nepochybné, že platila i pro podniky konfiskované.

Již v lednu 1918, ale zejména v následujících měsících se začíná v sovětském právu objevovat v stále hojnější míře nová forma zespolečenštění, totiž nacionalizace v užším slova smyslu.

Pokud byl použit výraz nová forma, je třeba jej upřesnit v tom smyslu, že se dosud prakticky nevyskytla v průmyslu, kdežto v jiných oblastech byla použita již dříve. Např. banky byly nacionalizovány již dekretem VÚVV ze 14. prosince (27.12) 1917 atp.

Lze sice namítnout, že zmíněný již dekret RLK ze 17.listopadu 1917 byl nazván dekretem o nacionalizaci Likinské manufaktury, nicméně bylo již zmíněno, že v tomto případě nešlo o nacionalizaci v pravém slova smyslu, ale daleko spíše o konfiskaci. Všechny okolnosti, formální i obsahové, svědčí o tom, že tento dekret je třeba řadit daleko spíše do skupiny dekretů konfiskačních a nikoli nacionalizačních.

Hlavním důvodem, proč sovětská moc byla posléze nucena přistoupit k nacionalizaci nejdříve rozsáhlejších průmyslových oblastí a nakonec i celých odvětví a koncem válečného komunismu vlastně celého průmyslu bylo to, že vnější okolnosti prostě nepřipustily jiné řešení. Šlo zde zejména o to, že sovětská moc v podmínkách bezprostředního ohrožení byla nucena koncentrovat všechny své síly a to i v oblasti průmyslu.

Od ledna[28] 1918 se v oblasti průmyslu začínají čím dále tím více

---

28) Jak vidíme, objevuje se konfiskace i v dalším období, ale v daleko menším rozsahu.

objevovat dekrety, které podle Stučky majetek nacionalizují a tím jej převádějí do vlastnictví státu vítězné třídy.[29]

Zpočátku se nacionalizace po formální stránce ještě příliš nelišila od konfiskace. Přesto však lze určité rozdíly nalézt. Tak např. v usnesení NRNH z 26. ledna 1918 O nacionalizaci majetku akciové společnosti Elektroperedača se uvádí, že důvodem nacionalizace je jednak mimořádná významnost podniku pro společnost a dále, že energie, kterou společnost používá k výrobě proudu a pozemek, na němž společnost stojí, přešly na základě dekretu o půdě do státního vlastnictví a konečně i její technický a finanční svazek se Společností 1886.[30]

Obdobně i v dekretu RLK z 2. března 1918 o nacionalizaci automobilového skladu a autodílen Ebegard a jejich předání komisariátu námořnictva se praví, že důvodem nacionalizace je především mimořádný hospodářský význam těchto podniků pro uvedený komisariát.

Obdoba mezi těmito dekrety a dekrety o konfiskaci je tedy vskutku formální. Spočívá v tom, že se vztahují jen na jeden podnik. Obsahově jsou zde však i značné rozdíly. Základním důvodem nacionalizace je v obou uvedených případech značný společenský význam podniku a nikoli to, že by jejich majitel, správa atp. porušili nějakou právní normu, či se jinak závadně chovali. Nacionalizace je zde tedy skutečně pojata jako prostředek převedení pro společnost důležitého předmětu do státního vlastnictví a nesleduje se potrestání majitele. I když, jak uvidíme dále, nejde ve všech případech o stejné okolnosti, lze právě toto považovat za jeden z rozhodujících rozdílů mezi oběma formami zestátňování.

V období od ledna do května 1918 dochází postupně k nacionalizaci několika dalších jednotlivých podniků. Byla např. znárodněna Myšegská slévárna (23. 1. 1918), továrna na látky v Tabovské gubernii (13. 4. 1918) a některé další.

Prvním mimořádným opatřením v této oblasti je dekret RLK o nacionalizaci cukrovarnického průmyslu. Na základě tohoto dekretu byly nacionalizovány veškeré rafinerie cukru a veškeré závody, které se zabývaly výrobou cukru, dále veškeré stavby, živý i mrtvý inventář. Dekret dále řeší o zajištění produkce řepy, řízení výroby a obsahuje i trestní sankci.

Půda i majetek cukrovarů se stávají výlučným vlastnictvím republiky, tj. majetkem všeho lidu. Tato skutečnost je ještě podtržena tím, že dekret vylučuje, aby majetek byl zcizován nebo byl i jen dán

---

29) P. S t u č k a, cit. práce, str. 61.

30) Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, str. 346.

do dispozice jednotlivců, společností, ale dokonce i místních sovětů nebo jiných organizací či institucí.[31]

Citovaný dekret se od předchozích odlišuje především v tom, že provádí znárodnění v celé jedné oblasti národního hospodářství. Jde přitom bezesporu po stránce obsahové i formální o skutečnou právní normu.

Dekret nemá vůbec v úmyslu nějak postihovat jednotlivce za jejich chování, ale prostě převádí v zájmu celé společnosti jednu celou oblast hospodářství do státního vlastnictví. Na rozdíl od předchozích norem, které kromě vlastnických otázek obsahovaly jen ustanovení pracovněprávní a trestní, řeší tato norma ještě širší vztahy. Zabezpečuje např. půdu pro potřeby pěstování řepy, inventář nutný pro obdělávání půdy atd. Zabývá se i řešením organizačních otázek, zejména konstituuje hlavní výbor pro cukrovarnický průmysl při NRNH.

Usnesením RLK z 11.května 1918 byla jednak schválena nacionalizace určitých západosibiřských podniků, jednak stanoveny finanční příděly pro zajištění jejich potřeb. Téhož dne byly totiž nacionalizovány čtyři podniky této oblasti a to podniky Ekibastuzcké pánve, zinko-olověné závody a Voskresenská železnice Kirgizského horního okruhu, dále Spasský závod na zpracování mědi a Bijský koželužný závod, Sudženské kamenouhelné pánve společnosti Michelson, jakož i všechny podniky Riderského okruhu.[32]

Všechny uvedené podniky byly nacionalizovány velmi stručnými usneseními RLK, které prakticky jen v jedné větě stanoví, že příslušný majetek je nacionalizován. Zajímavé je zde především to, že v jednom dni bylo přistoupeno k nacionalizaci průmyslu jedné velké územní oblasti. Navíc po těchto zvláštních aktech vychází ještě norma, která souborně nacionalizaci potvrzuje a upravuje další otázky, jež se týkají chodu těchto podniků.

Významnou normou je dekret RLK z 20. června 1918 O nacionalizaci naftového průmyslu. Po formální i obsahové stránce se blíží dekretu o nacionalizaci cukrovarnického průmyslu.[33]

Uvedeným dekretem byly nacionalizovány všechny podniky zabývající se těžbou, zpracováním, prodejem a dopravou nafty a veškerý jejich

---

31) Dekrety sovetskoj vlasti, díl II., str. 219-221, Moskva 1959. Citovaný dekret byl doplněn dekretem RLK z 13.7.1918, jímž byla nacionalizace tohoto odvětví rozšířena a zpřesněna (Dekrety sovetskoj vlasti, díl III., str.24, Moskva 1964). Na okraj je třeba ještě dodat, že zákaz dispozice zestátněnými podniky se stal posléze obecným principem.

32) Dekrety sovetskoj vlasti, II., str. 254-259.

33) Tamtéž, str. 459, 461.

movitý i nemovitý majetek byl prohlášen za státní vlastnictví. Z nacionalizace jsou vyloučeny jen drobné podniky, jejichž rozsah měl řešit zvláštní dekret hlavního výboru pro naftový průmysl. Dále byl vyhlášen státní monopol na obchod s naftou a jako hlavní orgán v této oblasti byl zřízen hlavní výbor pro naftový průmysl při NRNH. Dekret též stanovil povinnosti bývalých majitelů v otázkách uspořádání finančního stavu převáděného majetku.

Téhož dne bylo vydáno ještě usnesení RLK o odpovědnosti institucí a soukromých osob za ochranu majetku naftových podniků nacionalizovaných dekretem RLK z 20. 6. 1918. Usnesení rozvíjí vlastně zásadu uvedenou v článku 6 dekretu o nacionalizaci naftového průmyslu, který stanoví, že až do faktického převzetí podniků NRNH, jsou bývalí majitelé a další odpovědné osoby povinni řádně pokračovat ve výrobě a pečovat o znárodněný majetek. Usnesení rozvíjí tento článek tak, že všechny subjekty, které mohou jakýmkoli způsobem disponovat nějakým majetkem z odvětví naftového průmyslu, jsou plně odpovědny za zajištění jeho ochrany.

I v tomto případě jde tedy o znárodnění celé jedné oblasti výroby. Vedle majetkoprávních otázek jsou řešeny i další problémy, které souvisí s převodem vlastnictví ze soukromého subjektu na stát.

Zvláště zajímavé je však to, že zákonodárce zřejmě počítal s tím, že nebude moci ihned převzít státní majetek do své dispozice, a proto upravuje vedle otázky vlastnického práva i prozatímní dispozici se státním majetkem. Tato povinnost je stanovena nejen obecně, ale upravena i specifickým odpovědnostním předpisem.

Upozorňuji na tuto otázku především proto, že obdobné instituty se vyskytují i v dalším období a lze proto konstatovat jednak logickou návaznost, jednak postupnou precizaci norem, což rozhodně nesvědčí o tom, že by byly jen zcela nahodilým výtvorem.

I když do této doby byla různými formami zespolečenštěna značná část průmyslu,[34] rozhodujícím zásahem se stal až dekret RLK z 28. června 1918.[35] Tato norma zahrnula do znárodňovacího procesu oblast hornictví, hutnictví, strojírenství, textilní, elektrotechnický a dřevařský průmysl, dále průmysl zpracování tabáku, koželužný, sklářský, keramický a cementářský průmysl, podniky místního hospodářství, parní mlýny a železnice a některá další odvětví.

Uvozovací článek tohoto obsáhlého dekretu určuje znárodnění jakožto prostředek boje s hospodářským a zásobovacím rozvratem a upev-

---

34) Ke dni 15.5.1918 bylo zespolečenštěno celkem 300 velkých podniků, k 1.6.1918 500 podniků a k 31.8.1918 již 3000 podniků (Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, str. 44).

35) Dekrety II., str. 498-503.

nění diktatury proletariátu. Další článek pak obsahuje obecnou klauzuli, podle níž všechny dále uvedené podniky na území republiky, včetně veškerého jejich kapitálu a dalšího majetku přecházejí do státního vlastnictví.

V oblasti hornictví dekret znárodňoval nejen podniky, zabývající se těžbou paliva, ale i podniky pro těžbu užitkových a vzácných kovů. Znárodněny byly v podstatě všechny podniky bez ohledu na výši základního kapitálu nebo jiné okolnosti. V některých případech se však nacionalizace vztahovala jen na akciové či jiné podílové podniky.

V metalurgickém průmyslu se nacionalizace vztahovala jednak na podniky se základním kapitálem 1 milión rublů a dále též na monopolní výrobce určitého zboží.

V textilním průmyslu byla hranice pro nacionalizaci stanovena mnohem níže a to od 2 do 5 tisíc rublů, s výjimkou bavlnářských závodů, kde hranice základního kapitálu byla milión rublů.

Ustanovení o elektrotechnickém průmyslu se vztahovala nejen na výrobu elektrospotřebičů, kabelů atp., ale i na elektrárny. Kritériem zde byl kapitál ve výši 1 milionu rublů.

V lesním a dřevozpracujícím průmyslu byla sice stanovena jednak hranice 1 milionu rublů a dále kritérium strojového vybavení, ale zároveň vzhledem k základnímu zákonu VÚVV O lesích[36] byly zde zásahy ještě daleko širší.

V průmyslu zpracování tabáku byla stanovena hranice pro znárodnění 3-5 tisíc rublů základního kapitálu v roce 1914.

Gumárenský průmysl byl nacionalizován zcela.

V koželědlném průmyslu byla stanovena obdobná hranice jako u průmyslu na zpracování tabáku.

Cementárny byly znárodněny pokud jejich produkce přesahovala 500 tisíc sudů za rok.

Parní mlýny byly znárodněny jen náležely-li akciovým a obdobným společnostem a měly základní kapitál půl milionu rublů.

Dále byly nacionalizovány podniky místního hospodářství, např. místní doprava, zásobování plynem, vodou atp.

Do státního vlastnictví přešly též veškeré železnice a to jak provozované, tak i rozestavěné.

Znárodněny byly i podniky na výrobu papíru, celulózy a umělých hnojů.

Poslední ustanovení obsahují nacionalizaci tří jmenovitě uvedených podniků vyrábějících střelný prach.

Dekret pak dále řeší otázky řízení podniků, pracovněprávní vztahy a má i trestní ustanovení.

---

36) Tamtéž, str. 313, viz zejména článek 3 zákona.

Zvláštní pozornosti si zasluhují články III a IV dekretu, jež navazují na instituce obsažené v dekretu o nacionalizaci naftového průmyslu. V článku III. je stanoveno,že až do zvláštního rozhodnutí NRNH, zůstávají uvedené podniky v bezplatném nájmu bývalých vlastníků. Tito jsou povinni udržovat výrobu na stávající úrovni a prozatím si mohou ponechat i zisk ze své produkce. Článek IV. obsahuje odpovědnostní povinnosti osob,které se nějak podílejí na řízení podniku za jeho správné fungování. Porušení povinností je stíháno jednak konfiskací veškerého majetku, jednak i další trestní sankcí.[37]

Zmiňuji se o těchto otázkách, i když jen ve stručnosti, především proto, že právě z nich je zřejmé, že sovětská moc a její normotvorné orgány tvořily skutečné právo, které mělo vnitřní logiku, navazovalo na sebe, rozvíjelo se jako celek i v jednotlivých institucích atd. Dekrety, které se zabývají přechodem vlastnictví jasně svědčí o tom, že sovětská moc cílevědomě směřovala od prvních měsíců k vytvoření skutečného práva, byť často formálně nedokonalého a ovlivněného revolučním nadšením a iluzemi o brzkém vítězství světové proletářské revoluce.

Citovaný dekret z 28.6.1918 je zajímavý i tím, že je zaměřen především k nacionalizaci velkých a středních podniků a nedotýká se drobné výroby. Z nacionalizace je výslovně vyňat majetek spotřebních družstev a jejich svazů (článek IX).

Vzhledem k ustanovení článku III. dekretu bylo zapotřebí k jeho faktickému provedení vydat celou řadu speciálních norem, jež by definitivně rozhodly o dalším osudu jednotlivých znárodněných podniků.[38]

K těmto opatřením bylo přistoupeno velmi záhy. Již 4.8.1918 dochází k specifikaci nacionalizace textilních podniků v Kostromské gubernii. 16.8.1918 vydává byro oddělení pro kovy Uralské oblastní rady národního hospodářství rozhodnutí, kterým se do řízení příslušné rady dostává řada podniků těžby kovů a strojírenství. Rozhodnutí zároveň potvrzuje ve funkci zvláštní komisi,která se měla zabývat řízením znárodněného průmyslu. Z 18.8.1918 pochází instrukce gubernské rady národního hospodářství, v níž jsou specifikována ustanovení § 11-13 nacionalizačního dekretu a zároveň je přikazováno závodním výborům, aby příslušným orgánům sdělily veškerá potřebná data o továrnách, na které se nacionalizace vztahuje.

K této skupině rozhodnutí patří i akt rady národního hospodářství Rjazanské oblasti z 19. 11. 1918, kterým bylo realizováno usnesení

---

37) V podrobnostech ohledně trestního práva odkazuji na cit.práci J. Mečla a S. Zdobinského, zejména kapitola Trestní právo a revoluce, str. 103-113.

38) Dále citované akty jsou se sborníku Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR, str. 402-452.

hlavního výboru koženědělného průmyslu NRNH o provedení faktické nacionalizace podniků spadající pod dekret z 28. června. Rozhodnutí jednak určuje množství podniků,které mají být v určitém místě převzaty a jednak jmenovitě určuje některé zvlášť důležité továrny. Věc měla být upřesněna na schůzi ředitelů znárodněných podniků, avšak celá věc měla být dokončena k 1. 1. 1919.

Obdobný charakter mají i rozhodnutí presidia rady národního hospodářství Severního okruhu z 5.11.1918, rozhodnutí rady národního hospodářství Samarské gubernie ze 17.11. 1918 a rozhodnutí NRNH ze 14.1. 1919 o nacionalizaci závodů na zpracování mědi.

Nacionalizačním dekr tem z června 1918 a specifikačními rozhodnutími na něj navazujícími byla vlastně ukončena další etapa zespolečenštění v RSFSR.

Nebylo by ovšem správné tvrdit, že zespolečenšťování bylo již definitivně skončeno, protože, jak jsme viděli výše, nebyla nacionalizace ani v této etapě absolutní a kromě toho, v následujícím období, které bylo ukončeno až koncem roku 1920 dochází k řadě dalších zásahů do této sféry a to nacionalizací, konfiskací a sekvestrací.

V červnu 1918 konfiskoval uralský oblastní sovět závod na zpracování litiny T.D. Tepljakova a A.G. Kobeleva. Ke konfiskaci došlo proto, že majitelé se jednak zúčastnili na kontrarevolučním povstání a dále ukryli veškerý majetek. Tento dekret je zároveň i příkladem aplikace usnesení RLK z 24.11.1917 o právech místních sovětů při konfiskaci. Obdobně i rozhodnutí rady národního hospodářství Severního okruhu z 29. 8. 1919 je konfiskačním aktem, vydaným v důsledku toho, že závod byl zadlužen a zároveň jeho majitel odmítl přijmout účast pracujících na řízení. Stejný charakter má i konfiskační opatření téhož orgánu z 6. 7. 1918 ohledně dílen ing. Mazurkeviče.[39)]

Poměrně hojnou formou zásahu do vlastnického práva byla sekvestrace, jež někdy předcházela nacionalizaci. Používaly ji jednak místní orgány jednak i vyšší orgány a to za účelem zabezpečení výroby v daném podniku a často i pro zachování majetkové podstaty.

Tak např. z 5.7.1918 bylo vydáno sekvestrační rozhodnutí rady národního hospodářství Severního okruhu, jež se vztahovalo na kartonážní továrnu Otto Kirschner. Důvodem zásahu byl jednak značný hospodářský význam továrny, jednak to, že majitel odmítl pokračovat ve výrobě. Zároveň je zaslána i žádost NRNH o vydání nacionalizačního opatření.[40)]

Uvedená konfiskační a nacionalizační opatření mají v tomto období již individuální charakter; jde o aplikaci určité existující právní

---

39) Tamtéž, str. 395,398,408.

40) Tamtéž, str. 398.

normy. Zároveň však potvrzují, že v sovětském Rusku existovala od počátku právní regulace, že právo zde bylo živé a nešlo jen o zcela nahodilý a chaotický shluk norem, či dokonce předpisů mimoprávního charakteru.

Kromě toho pokračuje dále i nacionalizace v užším slova smyslu.[41]

22. listopadu 1918 bylo vydáno usnesení rady národního hospodářství Západní komuny města Smolensk, jež nacionalizuje tukový závod Ljutova. V závěrečném ustanovení je NRNH žádána, aby potvrdila toto rozhodnutí. Obdobný charakter má i usnesení sibiřské rady národního hospodářství z května 1920 o nacionalizaci řady průmyslových podniků v Tomské gubernii.

O plánovitém a regulovaném průběhu zespolečenšťování svědčí ještě další okolnost. Existuje totiž řada zpráv různých orgánů NRNH, jež se zabývají stavem podniku nebo i širších ekonomických celků a doporučují provést příslušná opatření.

Např. ve zprávě instruktora organizačního oddělení kovoprůmyslu je obsažen přesný obraz stavu různých továren, které navštívil v květnu 1919. Závěr jeho zprávy obsahuje doporučení příslušné podniky nacionalizovat. Obdobně můžeme uvést i usnesení Tulské gubernské rady národního hospodářství z 2.3.1919 o nacionalizaci závodu Izolátor a řadu dalších. Korespondujícím aktem je pak nacionalizace usnesením presidia NRNH ze 6.října 1919, kterým je na základě těchto zpráv nacionalizována řada podniků na Uralu.[42]

Definitivní nacionalizace průmyslu je provedena nařízením NRNH z 29. listopadu 1920. Toto nařízení převádí do státního vlastnictví všechny soukromé podniky s více než 5 dělníky, pokud mají mechanický pohon a soukromé podniky s více než 10 dělníky,pokud jsou bez strojového pohonu.[43]

I po tomto opatření existují nadále určité soukromé podniky, tj. ty, které nesplňují požadavky posledně zmíněné normy. Tyto podniky však nemají v podstatě žádný význam a to zejména ze dvou důvodů: jednak jde o podniky malé a nevýznamné a dále, jsou podrobeny tak přísné právní reglementaci, že se jejich režim konec konců přibližuje podnikům státním.[44]

Nacionalizace, jak v širším, tak i užším smyslu, z hlediska tříd-

ně politického, byla od samého počátku pojata jako vyvlastnění kapita-

---

41) Tamtéž, str. 395-396,486.

42) Tamtéž, str. 461,466-470.

43) Sbornik uzakonenij 1920, částka 93, číslo 512.

44) G e n k i n D.M. a kol., cit. práce, str.75. Toto bylo provedeno dekrety VÚVV a RLK z 26.4.1919 a 7.9.1920.

listického soukromého vlastnictví a zároveň akt, který konstituuje novou právní, politickou, ekonomickou atd. kategorii, totiž státní socialistické vlastnictví.[45]

Nacionalizace v užším smyslu, k níž bylo přistoupeno počátkem roku 1918 měla dva charakteristické rysy: předně šlo o nacionalizaci zestátněním, tj. stát nejen nacionalizaci provedl, ale stal se sám i subjektem vlastnického práva[46] a dále, zestátnění bylo prováděno zásadně bez náhrady. Zespolečenštěný majetek byl státem, jakožto představitelem všeho lidu nejen vlastněn, ale ve prospěch lidu i užíván.[47]

Tato úprava byla ovšem konečným cílem zespolečenštění, které, jak jsme viděli probíhalo jako poměrně dlouhý a obtížný proces. Kromě toho v podmínkách revoluce nebylo možno všechny normy ihned realizovat (Lenin),[48] o čemž svědčí např. skutečnost, že v období přechodu k NEPu muselo být vydáno zvláštní rozhodnutí, které upravuje sporné otázky vlastnických vztahů ohledně znárodnění.[49]

Nacionalizace byla vedle politických a ekonomických momentů doprovázena i příslušnou právní úpravou, jinak řečeno, nacionalizace jako určitý logický proces měla i svůj právní odraz.

I když rozhodně nelze tvrdit, že dekrety byly formálně zcela bezvadnou úpravou určitého odvětví či jevu, nelze jejich právní povahu vylučovat.

Řekl-li Lenin na VIII. sjezdu strany v roce 1919, že ty dekrety, které nemohly být provedeny naráz a plně, měly svůj velký význam pro propagandu, že dekret byla výzva k masám, výzva k praktické práci,[50] nijak tím nepopíral právní charakter dekretů, ale pouze konstatoval, že v dané situaci jejich právní stránka byla zatlačena do pozadí jinými, především politickými okolnostmi.

Lenin nebyl utopistou a proto se nedomníval, že by mohl být učiněn skok od státu buržoazního ke komunistické společnosti bez nutné-

---

45) V. K n a p p, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 215, Praha 1952. Na VIII. sjezdu strany v březnu 1919 byl stanoven požadavek pokračovat v expropriaci buržoazie, převzít výrobní prostředky do vlastnictví sovětské republiky, tj. do společného vlastnictví všeho pracujícího lidu (KPSS v rezoljuciach i rešenijach, II., str. 50, Moskva, 1970).

46) Z. N e š p o r, Znárodnění dolů a průmyslu, kniha I., Proces znárodňovací, str. 17, Praha 1947.

47) A.V. V e n š d i k t o v, Státní socialistické vlastnictví, díl I., str. 324-325, Praha 1950.

48) V.I. L e n i n, Sočinenija 29, str. 185-186.

49) E.B. G e n k i n a, Perechod sovetskogo gosudarstva k novoj ekonomičeskoj politike (1921-1922), str. 234, Moskva 1954.

50) V.I. L e n i n, Spisy, str. 29, str. 202-203, Praha 1955.

ho mezistupně, který znamená mimo jiné i existenci státu a práva. Tak např. ve své práci Stát a revoluce s odvoláním na Marxe říká, že nelze propadat utopismu a domnívat se, že lidé po svržení kapitalismu se ihned naučí pracovat pro společnost bez jakýchkoli právních norem.[51] Z tohoto hlediska je správné pojetí S.N. Bratruse, který označuje období dekretů, jako období zákonů.[52]

O Leninově vztahu k dekretům svědčí ostatně i skutečnost, že věnoval jejich přípravě vždy značnou pozornost.[53] Vycházel z toho, že předpokladem zákonnosti je logicky uspořádané zákonodárství a proto sledoval nejen přípravu, ale i realizaci jednotlivých norem. Sám se ostatně podílel na vydání řady důležitých předpisů, věnoval pozornost kodifikaci, vydávání Sbírky zákonů atd.[54] Klade důraz nejen na obsahovou, ale i formální stránku norem. Zde říká, že jazyk zákona, jeho styl a forma jsou zde k tomu, aby jasněji a přesněji vyjádřily smysl zákona, jeho cíle a význam. A byl to právě Lenin, který trval na tom, aby zákonnost za žádných okolností nebyla porušována.[55]

Zespolečenštění průmyslu proběhlo tedy v RSFSR též jako proces právní. Došlo přitom k vytvoření celé řady právních institucí, které jsou i v současné době trvalým zdrojem poučení.

*

---

51) V.I. L e n i n, Vybrané spisy II., Praha 1955.

52) Voprosy gosudarstva i prava v trudach V.I. Lenina, str. 19, Moskva 1955.

53) V.M. Č c h i k v a d z e, Voprosy socialističeskogo prava i zakonnosti v trudach V.I. Lenina, str. 187 a následující, Moskva 1960.

54) Viz např. Leninův dopis Kurskému z 15.4.1913, (V.I. L e n i n, O socialistickém právu a zákonnosti, str. 30, Praha 1970).

55) Viz např. jeho náčrt tezí usnesení o důsledném dodržování zákonů, tamtéž, str. 33-34.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РСФСР В 1917 – 1920 ГГ.

Павел Матес

(Резюме)

Социалистическая революция по своей программе и целям направлена не только на изменение государственно-политических и экономических институтов, но, неизбежно, и правовых. Этот процесс стал имманентной частью каждой подлинно социалистической революции; новая власть после своей победы отменяет старое право и создает новую правовую систему, которая помогает новой власти в последующем разветрывании революции.

Это явление мы очень ясно можем наблюдать и в области обобществления средств производства. Именно здесь мы отчетливо видим, как социалистическая революция через посредство и при помощи нового права осуществляет свои цели.

Промышленный потенциал России к концу XIX и началу XX вв. отличался рядом специфических черт. В общем это была молодая отрасль народного хозяйства, которое практически тотчас же попадает в последнюю фазу своего развития. Решающей тут же становится крупная промышленность, значительное влияние оказывает также иностранный капитал и как раз в наиболее развитых областях, от промышленности государственный бюджет получает относительно больше ценностей, чем от сельского хозяйства и т.д. Процесс обобществления производства еще ускорила война, которая содействовала также возникновению финансовой олигархии.

В отличие от сельского хозяйства большевистская партия не хотела тотчас же взять в руки непосредственно промышленное производство. Для первого периода была избрана концепция рабочего контроля, которая была закреплена в принятом ВЦИК и изданном Совнаркомом в ноябре 1917 г. "Положении о рабочем контроле". Вскоре однако обнаружилось, что предположения о мирном перерастании революции в данной обстановке осуществить нельзя, и потому следуют акты, отменяющие частную собственность; на ее месте возникает категория государственной социалистической собственности.

Процесс обобществления промышленности в Советской России в общем проходил по трем этапам.

На первом этапе (ноябрь 1917 г. и январь 1918 г.) издаются отдельные акты о конфискации - обобществлении отдельных фабрик и заво-

дов. Этот процесс проходит в форме конфискации прежде всего потому, что налицо, действительно, акты государственной власти, которыми она налагает санкции на представителей эксплуататорских классов, причинявшим своими действиями вред интересам революции. В отличие от обычного понимания конфискации, она осуществлялась актами не судебных, а иных органов и была направлена исключительно против враждебных классов. В большинстве случаев декреты о конфискации мотивируются тем, что руководство предприятия или акционерное общество и т.п. отказались подчиниться декрету о рабочем контроле, прекратили производство, покинули предприятие и т.п. Налицо, следовательно, такое поведение, которое в данное время было чрезвычайно опасным для новой советской власти и потому эта власть была принуждена брать производство в свои руки.

Особо важное значение имело постановление Совнаркома, принятое в ноябре 1917 г., содержащее инструкцию для местных советов по борьбе с лицами, причиняющими вред советской власти. Это был общий нормативный акт, цель которого заключалась в установлении единообразия в деятельности местных органов советской власти в этой области. В отличие от отдельных декретов о конфискации, в которых нормативный характер не всегда был достаточно ясен, в этом случае здесь был правовой акт общего характера со всеми необходимыми реквизитами.

Декреты о конфискации, однако, не носили характера лишь индивидуальных правовых актов, хотя и распространялись на один или несколько точно указанных имущественных комплексов. В них, обычно, указывались и санкции в отношении тех, кто не выполнял свои обязанности или же саботировали дальнейшую работу предприятия. Совнарком и другие органы в данном случае, несомненно, хотели оградить государственную собственность не только от вредных поступков со стороны работников предприятия, но и любого иного субъекта. Равно и постановления декретов по трудовому праву носили нормативный характер.

Конфискация воспринималась не как исключительное, а как одно из возможных средств защиты государства от тех, кто нарушал его интересы. К конфискации прибегали в ряде случаев не тотчас же, а лишь после предупреждения, переговоров и т.п. Это свидетельствует о том, что само применение института конфискации имело свои специфические цели и задачи, кроме иных и юридические.

Начиная с января 1918 г. начинают все чаще наблюдаться мероприятия по национализации. Сначала такие декреты еще имели много общего с конфискацией; однако здесь имеется принципиальное различие с содержании. В отличие от предшествующих они направлены на перевод определенных, важных для общества имущественных объектов в государственную собственность; карательный же момент отступает на задний план.

Государство начинает все больше и больше брать в свою собствен-

ность не только отдельные заводы, но и целые производственные отрасли, как сахарную и нефтяную промышленность, или национализирует крупные территориально определенные промышленные районы. Наиболее важным актом этого периода является Декрет Совнаркома, изданный в июне 1918 г., которым был осуществлен переход всех более или менее важных промышленных предприятий в собственность государства. Этот Декрет затем проводился в жизнь рядом актов местных органов советской власти.

И на втором этапе, однако, встречаются декреты о конфискации, которые все более и более приобретают характер карательных мер; часто применяемой формой государственных мероприятий является и секвестрация. Учащаются также и разнообразные мероприятия местных органов государственной власти.

Второй этап заканчивается приблизительно к октябрю 1920 г. Решающим и окончательным актом, который разрешил проблемы собственности в период военного коммунизма, был декрет, изданный в ноябре 1920 г., по которому были национализированы все предприятия, имевшие свыше 5 рабочих при механическом двигателе или свыше 10 рабочих без механического двигателя.

В России национализация была осуществлена как переход имущества к государству, т.е. государство становилось прямым собственником; как правило, она была осуществлена без вознаграждения.

Несмотря на то, что в процессе мероприятий по национализации обнаруживался ряд неточностей и неясностей, нельзя отрицать его правовой характер. Сам Ленин всегда уделял подготовке декретов как в отношении содержании, так и формы много внимания и делал упор на логически упорядоченное законодательство.

Процесс национализации в России, следовательно, имел как практическое (т.е. как орудие осуществления революционных мероприятий), так и теоретическое значение, ибо он послужил в своих общих элементах образцом и уроком для других стран.

VÝVOJ BURŽOAZNÍCH VOLEBNÍCH SOUSTAV

Jaroslav Houser

Ústavní dějiny buržoazních demokracií 19. a 20. století jsou bohaté na různé typy a formy volebních soustav zastupitelských orgánů, zejména pak nejvyššího zastupitelského orgánu těchto států, jímž je parlament. Různost volebních systémů byla podmíněna specifickými činiteli vývoje jednotlivých států, byla však určována i vývojovými rysy celkovými souvisejícími s proměnami kapitalistického výrobního systému.

Vývoj třídních a politických poměrů za kapitalismu ovlivnil i politický charakter zastupitelského, tj. poslaneckého mandátu. V prvopočátečním stadiu parlamentarismu (tento stav zjišťujeme v Anglii na přechodu od feudalismu ke kapitalismu), byl tento mandát velmi omezen ve vztahu k voličstvu, tenkráte ještě velmi privilegovanému a exkluzívnímu. Teprve později je mandát širší a trvalejšího rázu a vzniká jakási nezávislost na voličích. Objevuje se teze zákazu imperativního mandátu vůči voličům.[1] Mandát má po celou tuto dobu povahu velmi individuální a osobní. Vykonavatel mandátu není vázán nějakými pouty vůči volební skupině - později politické straně. Celý zastupitelský sbor je v této době individualistický.

Velmi podstatné změny nastávají již v 19. století, zejména pak v době, kdy kapitalismus se strukturálně mění a přechází do své monopolistické fáze - imperialismu. Zostření třídního boje a pokračující uvědomění dělnické třídy dává vzniknouti již velkým politickým organizacím dělnictva. Vznikají masové dělnické strany. V souvislosti s tím rozvíjí se i buržoazní a maloburžoazní stranictví s určitým stupněm organizovanosti a vnitřní disciplíny. Buržoazní demokracie se stává státem politických stran. Za těchto poměrů se mění i povaha poslaneckého mandátu. Tendence k nezávislosti vůči voličům je doplňována závislostí na politické skupině - straně. Období individualistického mandátu končí. Parlament se stává arénou, kde se bojuje v kolektivu a kolektivně a tento boj je řízen vedoucími grémii politických stran.

Je jen přirozené, že s politickou změnou mandátu se mění i právní instituce celé zastupitelské soustavy i právní úprava vzniku mandátu -

---

1) B a x a Bohumil, Parlament a parlamentarismus, Praha 1924, str. 7-39.

volební právo s volební soustava. Kromě základních tendencí působí při tom řada specifických činitelů, kteří stírají ostrost základních vývojových rysů, nicméně však základní posun je patrný - je to odklon od většinových volebních soustav k soustavám poměrného zastoupení.

VĚTŠINOVÉ VOLEBNÍ SOUSTAVY

Nejtypičtější majoritní volební soustavou období individualistického mandátu je většinová volební soustava anglická (tzv. first-past-the-post system), tedy země, která je kolébkou buržoazního parlamentarismu. Máme tu na mysli soustavu pro volby do dolní sněmovny (House of Commons). Celá země je při těchto volbách rozdělena na volební obvody, (wards, costituencies), zprvu s velmi rozdílným počtem voličů, takže byla někdy flagrantním způsobem porušována zásada rovnosti volebního práva. V každém z těchto volebních obvodů byl totiž volen jeden poslanec dolní sněmovny (MR -Member of Parliament). Typičnost této soustavy spočívala v tom, že poslanci byli voleni pouze v jediném volebním turnusu (ballotu). Vyloučení dalšího hlasování o kandidátech, nedosáhl-li žádný z kandidátů většiny již při prvním hlasování, znamenalo, že velká část členů dolní sněmovny byla volena pouhou většinou relativní a nikoliv většinou absolutní.

Anglická volební soustava měla v historii parlamentarismu své buržoazní obhájce i své kritiky a byla rovněž kritizována z pozic dělnického hnutí. Buržoazní obhájci a to i angličtí liberálové zdůrazňovali osobní charakter anglického mandátu a líčili idylické patriarchální poměry ve volebním obvodu, kde poslanec je reprezentantem celého obvodu i svých politických odpůrců. Poslanec se učí respektovat své politické odpůrce. Deformace vůle voličů, ke kterým soustava vedla,[2] tj. že parlament nebyl obrazem politické vůle voličů a nebyl tedy reprezentativní, slouží požadavku silné parlamentní většiny a vlády, kterou prý soustava zajišťovala. Menšině se prý dostane dosti, jestliže se jí umožní účast na parlamentní debatě[3] i při redukovaném počtu mandátů.

---

[2] Volební soustava deformuje vůli voličů ve dvojím směru. Jednak může vytvořit zastupitelský orgán, jehož složení neodpovídá číselným výsledkům zjištěným ve volebním aktu. Volební soustava působí však již svojí existencí na voliče psychicky, takže může dojít u menšího či většího počtu voličů k rozporu mezi vnitřním míněním a hlasováním. Mnozí voliči volí jinak v soustavě majoritní a jinak při poměrném zastoupení a rozdíly jsou, je-li zaveden jen jeden volební běh nebo dva, je-li volba listinná nebo jedné osoby atd. (D u v e r g e r Maurice, Les partis politiques, Paříž 1954, str. 411).

[3] F i n e r Herman, Fabian Tract No 211, The Case against Proportional Representation, str. 7.

To všechno bylo ve skutečnosti silně nadsazené. Anglická volební soustava znamenala nejen deformaci vůle voličů, někdy dokonce i s paradoxními důsledky, ale nezajišťovala ani silnou vládu v buržoazním smyslu.

Deformace byla dvojího druhu. Jednak vyvěrala z nespravedlivého vymezení volebních obvodů a jednak z rozvrstvení voličů soutěžících stran ve volebních obvodech. Nestejnost volebních obvodů (v počtu voličů) ovlivňovala a do značné míry ovlivňuje dosud výsledek voleb. Proto se ustavičně volá po redistribuci volebních obvodů. V 19. století byly volební obvody reformami několikráte upraveny, nicméně však růst obyvatelstva vyvolává vždy nové a nové nerovnoměrnosti.[4]

Ještě ve větší míře zkresluje volební soustava volební výsledky rozvrstvením voličů soutěžících stran ve volebních obvodech. Deformace tohoto druhu jsou veliké i za existence dvou politických stran, kdy nebezpečí zkreslení je nejmenší. Je totiž myslitelné, aby do volebního zápasu vstoupily dvě strany, jedna silnější a jedna slabší a při tom strana slabší získá většinu křesel. To se stane tehdy, bude-li mít strana silnější své voliče koncentrované v několika málo volebních obvodech. Tam vyhraje zdrcující většinou, ve většině volebních obvodů podlehne však proti straně slabší.

V historii anglického parlamentarismu došlo několikráte k takové inverzi volebních výsledků. Tak např. roku 1910 dosáhli konzervativci 47 % hlasů a jen 40,5 % mandátů, kdežto liberálové sice jen 43 % hlasů ale 41 % mandátů (tedy více než konzervativci). V roce 1929 dosáhla konzervativní strana 38 % hlasů a 42 % mandátů, kdežto labouristé s 37% hlasů dosáhli 47 % mandátů. V roce 1951 vznikla opět nepříznivá situace pro labouristy. Dosáhlo se 48,5 % hlasů jen 47 % mandátů a konzervativci se 48 % hlasů 51,5 % mandátů.[5] Tyto nahodilosti jsou argumentem proti "silné vládě".

Anglický volební systém nesměřuje ani jednoznačně k soustavě dvou politických stran.[6] Obhájci silné vlády poukazovali v této souvislosti, že dojde-li k minoritní vládě zásluhou existence třetí strany (roz-

---

[4] Dělnická strana může být touto nespravedlivou volební geometrií postižena dvojím způsobem. Především tím, že se neprovede včas redistribuce volebních obvodů a tak volební obvody průmyslové, kde je vzrůst voličů a kde dělnická strana má své stoupence, přicházejí zprátka. Krom toho dochází k vědomému nespravedlivému vymezení volebních obvodů, jež se nazývá v politické hantýrce "gery mander" (v upomínku na guvernéra Elbridge Herryho, který touto cestou zajistil kdysi své straně vítězství ve volbách do senátu ve státě Massachusetts).

[5] L a k e m a n Enid a L a m b e r t James D., Voting in Democracies, Londýn, str. 26 a D u v e r g e r Maurice, Les partis politiques, Paříž 1954, str. 411.

[6] Někteří autoři zdůrazňují, že anglická volební soustava podporuje bipartismus a je nepříznivá multipartismu (D u v e r g e r Maurice, Les partis politiques, Paříž 1954, str. 247 a n.)

tříštěností hlasů), je tato vláda jen přechodného rázu, protože třetí strana zmizí a sjednocená opozice minoritní vládu svrhne. Tato teze nemá v buržoazním volebním mechanismu všeobecnou platnost. Třetí a další strany se totiž udržely i za existence minoritní vlády, která se dostala k moci na podkladě relativní menšiny (v Kanadě, v Dánsku a i jinde, kde byl systém aplikován).

Anglický volební systém je nepříznivý dělnické straně vůbec a dělnické minoritní straně zvlášť. Labouristé v minulosti, než se stali stranou zcela maloburžoazní, byli poškozováni tím, že jejich voliči byli soustředěni v průmyslových centrech. Anglická komunistická strana je krom toho poškozována tím, že volební systém je namířen proti malý stranám a proto komunisté v anglickém parlamentě nemají ani zastoupení.

V britských dominiích, na Novém Zélandě, v Kanadě a v Jihoafrické unii, kde je anglická volební soustava aplikována, setkáváme se celkem se stejnými deformacemi vůle voličů projevené ve volbách. Je to zesílení majority v parlamentě a to nepředvídaným způsobem. I přímá inverze volebních výsledků není řídkým jevem.

K ještě větším deformacím může vést majoritní systém ve vícemandátových volebních obvodech. Příklady tohoto druhu jsou opět z Anglie. Tam při samosprávných volbách byly vytvořeny vícemandátové volební obvody a voliči měli tolik hlasů, kolik mandátů se mělo obsadit. Ke zvolení stačila i relativní většina. Tato poměrná většina dopomohla pak jedné politické straně k získání všech mandátů v samosprávném orgánu. (Menšinová strana může totiž za těchto poměrů dostat zastoupení jen v řídkých případech a sice je-li početně téměř stejně silná jako strana mající většinu a jestliže některý z jejích kandidátů se těší takové popularitě, že je přitažlivý i pro voliče protistrany, kteří nejsou tak ostře stranicky orientováni.) Toto tzv. blokové hlasování bylo praktikováno roku 1950 i v parlamentních volbách v Turecku. Přineslo velké zkreslení ve prospěch strany, která dosáhla většiny (při 55 % hlasů dosáhla 84 % mandátů).

Nahodilost volebních výsledků při aplikaci anglického majoritního systému nutila buržoazní politiky k některým jeho korekcím, které měly zmírnit jeho nevypočitatelnost. Takových oprav je celá řada.

Především šlo o to relativní většiny vůbec odstranit nebo je alespoň omezit. Toho může být dosaženo dvěma způsoby. První cesta je připuštění další, resp. dalších voleb. Může to být buď užší volba mezi kandidáty, kteří dosáhli největšího počtu hlasů, nebo prostá další volba, při níž rozhoduje mnohdy jen relativní většina. Při takových dalších volbách dochází v poměrech buržoazního státu k nechutnému handlování mezi politickými stranami (bargaining).

Jiný způsob omezující nebo odstraňující relativní většiny je alternativní hlasování, kdy volič již při první volbě odevzdá alternativní hlas pro případ, že by jeho kandidát nebyl zvolen. Alternativní hlas nahražuje tak druhý volební turnus.

Jsou známy i další korekce majoritních volebních soustav, které je přibližují k soustavě poměrného zastoupení a činí je pro minoritní dělnickou stranu méně nepříznivými. Sem patří především kumulativní hlasování. Jako při blokovém hlasování má volič tolik hlasů, kolik je ve volebním obvodu mandátů. Má při tom právo s těmito hlasy volně disponovat a na oblíbeného kandidáta vsadit více než jeden hlas nebo dokonce hlasy všechny; (kumulativní hlasování bylo prováděno v Jižní Africe a v Anglii ve školní správě).

Podobný účinek má i systém tzv. omezeného hlasu, kdy volič má méně hlasů, než kolik je mandátů ve volebním obvodě. Také zde jsou šance zastoupení menšiny přece jen větší a deformace vůle voličů není tak výrazná jako při čistém majoritním volebním systému s jednomandátovými volebními obvody. Také bodovací hlasování, praktikované v Norsku, které nutí voliče vyjádřit při hlasování preference některým kandidátům v předepsaném bodovacím pořadí, zmiňuje poněkud ostrost majoritní soustavy.

Rovněž systém tzv. jediného nepřenositelného hlasu přibližuje majoritní systém proporční soustavě a umožňuje zastoupení menšiny, což je pro dělnickou stranu příznivější. Jeho podstata spočívá v tom na rozdíl od blokového hlasování,kdy má volič tolik hlasů, kolik je mandátů, a na rozdíl od "omezeného hlasu", kdy volič má menší počet hlasů než kolik je mandátů, že volič má pouze jeden hlas, ačkoliv ve volebním obvodě se obsazuje např. deset mandátů. Tento způsob volby byl několikráte aplikován v Japonsku a volební výsledky se přiblížily poměrnému zastoupení. Velkou vadou při tom je, že strany se obávají postavit více kandidátů, než kolik měly mandátů při posledních volbách (to se týkalo jak komunistick strany, tak levicové strany socialistické), aby netříštily hlasy svých voličů a aby neoslabovaly šanci na jejich zvolení.

Všechny tyto korekce většinové soustavy, k nimž docházelo z části již před první světovou válkou, umožňovaly tehdejším stranám II. internacionály proniknutí do buržoazních parlamentů a měly tudíž relativně pokrokový charakter. V Rakousku se boj sociální demokracie před první světovou válkou orientoval téměř výlučně na prosazení demokratizace aktivního a pasívního volebního práva, při čemž nedemokratické volební soustavě, tj. především způsobu přidělování mandátů, bylo věnováno poměrně méně pozornosti.

Rakouská volební soustava prodělávala tehdy řadu proměn, které

vedly jen částečně k demokratizaci a jejichž průběh byl odlišný při volbách do vídeňského parlamentu, zemských sněmů a orgánů nižší samosprávy.

Volby do víděňského parlamentu byly zprvu nepřímé (obesílání zemskými sněmy) a po zavedení přímých voleb roku 1873 se volební soustava pro volby do vídeňské říšské rady od voleb do zemských sněmů valně neodlišila. Zde i tam byl kuriální systém. Pro volby do říšské rady byly kurie čtyři (1. velkostatkářská, 2. obchodních komor, 3. městská, 3. venkovská). Demokratizační tendence se projevila již v osmdesátých a devadesátých letech snižováním cenzu (roku 1882 na 5 zlatých v kurii měst a venkovské a roku 1896 na 4 zlaté). Roku 1896 byla zavedena všeobecná, pátá kurie (zákon č. 169/1896 ř.z.). Přivěšení všeobecné volební kurie k dosavadnímu kuriovému systému znamenalo pluralitu hlasů (očividné porušování zásady rovnosti volebního práva).Krom toho věková hranice aktivního volebního práva ve všeobecné kurii byla značně vysoká - 24 let a k výkonu volebn ho práva byli připuštěni jen muži (diskriminace žen). Ženy tehdy volily jen v kurii velkostatkářské. Zúžení volebního práva znamenalo i značně dlouhý census pobytu (6 měsíců v obci volby). Nepřímé volby se zachovaly i nadále a sice v této nově zavedené všeobecné kurii a v kurii venkovských obcí. (Jen v zemích, kde zemské zřízení zavedlo přímé volby do zemských sněmů, měly být také volby do říšské rady ve čtvrté a páté kurii přímé.) Rovněž pasivní volební právo bylo omezeno a to podmínkou, že kandidát je alepoň 3 léta rakouským státním občanem a že dosáhl věku 30 let.

Volební soustava do říšské rady se podstatně změnila Beckovou reformou z roku 1907 (zákon č.15 a 17/1907 ř.z.). Byl opuštěn kuriový systém a nadobro vymizely nepřímé volby. Zůstaly však jednomandátové volební obvody všeobecné kurie z roku 1896, které se nyní staly všeobecné. Byl rovněž zachován systém jediného volebního turnusu.

Pokud jde o zásady volebního práva, zmizela s odstraněním kuriového systému i pluralita hlasů, která narušovala zásadu rovnosti volebního práva. Volební právo měli jen muži starší 24 let a byl zachován rezidenční cenzus.

Deformace vůle voličů spočívala zejména v tom, že byla zachována nespravedlivá volební geometrie při vymezení jednomandátových volebních obvodů a to jak z hlediska národnostního tak sociálního. (Tak např. jeden mandát připadal u Italů na 38, u Němců na 40, u Rumunů na 46, U Slovinců na 50, u Poláků na 52, u Čechů a Chorvatů na 55 a u Rusínů dokonce na 102 tisíce obyvatel).

Sociální demokracii poškozoval především většinový systém, takže např. československá sociální demokracie, která byla nejsilnější čes-

kou stranou byla zkrácena na mandátech jak v roce 1907, tak v roce 1911, protože musila čelit jednotnému bloku ostatních českých stran.

Ještě méně demokratická byla volební soustava pro volby do zemských sněmů. Byla upravena patentem z roku 1861(č.167(1861 ř.z.)a zemskými zákony. Byla to soustava kuriová, která se zachovala až do konce monarchie. Byly tu tři kurie: 1. velkostatkářská, 2. měst a obchodních komor, 3. venkovských obcí. (Kuriový systém byl zachován i pro volby zemského výboru, jenž se volil z pléna zemského sněmu. Každá kurie volila 2 členy zemského výboru.) Ve všech kuriích byl zaveden majetkový census pro výkon volebního práva. (Roku 1886 byl cenzus v Čechách snížen v kurii městské a na venkově na 5 zlatých a roku 1901 došlo k dalšímu snížení na 4 zlaté. Rovněž na Moravě došlo roku 1905 ke snížení cenzu na osm korun.) Přímé volby byly v kurii velkostatkářské a městské. Na venkově byly nepřímé volby prováděny prostřednictvím volitelů. V Čechách a ve Slezsku se volilo tajně, na Moravě bylo hlasování veřejné. Je jen přirozené, že již pouhé proniknutí sociálních demokratů do zemských sněmů bylo za těchto okolností velmi obtížné.

Podobný nedemokratický a exkluzivní ráz měly volby do ostatních orgánů územní samosprávy. Podle kuriového systému byla volena okresní zastupitelstva (zákon č.15/1864 ř.z.). Ve velkostatkářské kurii měli volební právo vlastníci statků ležících v okrese, kteří byli zapsáni do zemských desek a kteří platili nejméně 100 zlatých přímých daní. V kurii obchodu a průmyslu volili občané provozující průmysl a obchod rovněž za předpokladu, že platili 100 zlatých přímých daní. V obou kuriích nebyla zavedena přímá volba, ale mohlo se volit zmocněnci. (Absurdnost kuriového systému se jevila v tom, že v obou těchto kuriích odpadala často volba, protože počet voličů byl menší nebo stejný jako počet mandátů, jež na kurii připadaly). V kurii venkovských obcí volili obecní představení (starostové) a kromě nich zástupci zvolení obecním zastupitelstvem, měla-li obec více než 500 obyvatel.

Rovněž obecní volby měly privilegovaný a exkluzívní ráz (systém volebních sborů podle daní), takže obecní orgány byly doménou buržoazie se silným vlivem šlechtického velkostatku a zástupcům dělnictva byla účast na správě obcí znemožňována.

Zcela bez úspěchu skončil boj za demokratizaci volebního práva v Uhrách. Volební právo do budapešťského parlamentu zachovalo si ve srovnání s Předlitavskem mnohem ostřejší protidemokratické rysy. Přes úsilí dělnické třídy a porobených národů Uher nepodařilo se volební právo aspoň do určité míry zdemokratizovat.

Stále platil zákon ze 17. dubna 1848 o volebním právu, na němž se usnesl uherský sněm v Bratislavě. Volební právo měli v městech továrníci, majitelé domů ve stanovené minimální hodnotě a na venkově maji-

telé půdy (velkostatkáři) v zákoně stanovené výměře, osoby mající apanáž ze statků a držitelé vysokoškolských diplomů.

Po vyrovnání roku 1867 byla tato úprava volebního práva zachována. Teprve roku 1874 (zák. čl. XXXIII) byl snížen o něco málo majetkový cenzus a bylo dáno volební právo veřejným a soukromým úředníkům. K menším změnám došlo roku 1899 (zák. čl. XV). Roku 1905 byla odmítnuta uherskou vládou ochota císaře k reformě volebního práva. Roku 1913 provedla Tiszova vláda volební reformu (rozšíření volebního práva a někde i tajné hlasování), která však nebyla praktikována. Poslední volební reforma z roku 1918 (zák. čl. XVII) přišla již opožděně, protože se stát již rozpadl.

Ještě horší obraz skýtá vývoj volebního práva v Uhrách do samosprávných orgánů.

Z toho je patrno, že o jakés takés demokratizaci volebního práva lze hovořit jen v Předlitavsku a tu opět jen,nehledíme-li na málo podstatné snižování majetkového cenzu při volbách do zemských sněmů, při volbách do vídeňské říšské rady. Ale také zde došlo jen k jakési demokratizaci aktivního a pasívního volebného práva a nikoliv celého volebního systému.

Ve srovnání s vývojem naznačeným ve světovém měřítku zůstala rakouská volební soustava pro volby do víděňské říšské rady systémem majoritním, velmi blízkým systému voleb do anglické dolní sněmovny.

Sociální demokracie byla obětí tohoto systému, neboť říšské volby znamenaly hrubou deformaci vůle rodičů v neprospěch sociální demokracie. Při retrospektivním historickém pohledu překvapuje,že česká strana věnovala poměrně malou pozornost volebnímu systému, ačkoliv jím trpěla dvakráte a sice jako strana česká (nespravedlivá volební geometrie) a jako strana dělnická (jednotná protisociálně demokratická fronta buržoazních a maloburžoazních stran).

SOUSTAVY POMĚRNÉHO ZASTOUPENÍ

Imperialistické období kapitalismu, zvláště pak období všeobecné krize kapitalismu je dobou zostřených třídních rozporů v buržoazní společnosti. Tato třídní situace určuje i celkovou strukturu buržoazně demokratických režimů a vtiskuje pečeť i volebním soustavám.

Politický režim buržoazní demokracie je v této době režimem vyhraněného stranictví. Buržoazní demokracie je státem politických stran, kde individualita, osobnost politika se do velké míry ztrácí. Volič se rozhoduje pro stranu a nikoliv pro osobnost. Dává hlas své straně i když osobní vlastnosti jejích představitelů mu nejsou vždy sympatické

a nestaví se za osobnost politického odpůrce,i když jeho osobní vlastnosti jsou mu sympatické.

Tuto skutečnost ukazují výsledky anglických voleb z posledních desetiletí, kdy počet hlasů odevzdaných téže politické straně ve volbách, které krátce po sobě následovaly, zůstal celkem stejný, ačkoliv jednou byl volen populární politický prominent a po druhé osoba celkem neznámá, muž ze zadních lavic své strany v parlamentě. Někteří odhadují vliv osobnosti kandidáta na výsledek voleb 5 % hlasů a jiní angličtí publicisté pokládají i tento odhad za nadsazený.[7)]

Stranictví znamená i stranickou disciplínu, která umožňuje u buržoazních stran manipulaci shora v zájmu finančního kapitálu. Svou vnitřní disciplínu má i revoluční dělnická strana bojující proti buržoaznímu státu. To znamená, že buržoazně demokratický stát je státem s disciplinovanými politickými armádami a parlament stává se arénou jejich řečníků. Poslanci jsou vykonavateli vůle vedení svých stran. Hlasování poslance proti vlastnímu přesvědčení z klubovní a stranické disciplíny se stává častým zjevem. Množí se sankce proti neposlušným poslancům a tak se poslanci stávají kolektivem manipulovaným vedením strany.

V tom se projevuje celkový politický trend odosobnění mandátu v buržoazní zastupitelské soustavě. Politická situace vytváří jí odpovídající ústavní a právní instituce. Mnohem širšího uplatnění nabývá soustava poměrného zastoupení, která více odpovídá nové třídní a politické situaci než starší volební systémy majoritní.

Tím ovšem není řečeno, že by většinové volební soustavy zmizely nadobro z politického jeviště. Udržují se nadále v anglosaských zemích. Zde v důsledku starých tradic neprosadil se nový politický prvek odosobnění mandátu do té míry, aby zvrátil tradiční volební soustavu a nahradil ji poměrným zastoupením, ačkoliv takové návrhy i tu byly a majoritní soustava byla ohrožena. Tendence odindividualizování mandátu se v těchto zemích projevila v jiné podobě a to na podkladě majoritní soustavy o jednom volebním běhu i při zachování soustavy v podstatě dvou politických stran.

V období všeobecné krize kapitalismu projevily se i v Anglii příznaky vyhraněného stranictví a to i v nejvyšším zastupitelském orgánu, v anglické dolní sněmovně. Zesílil tlak vedení strany na příslušníky strany v parlamentě, zesílila autorita kabinetu, jež může vzrůstat až v jakousi jeho diktaturu. Liberální kritici tohoto stavu hledali východisko v opuštění systému dvou politických stran, a protože podle

---

7) L a k e m a n Enid a L a m b e r t James D., Voting in Democracies, Londýn,str. 39 a n.

jejich mínění bipartismu udržuje majoritní systém, byli pro jeho odstranění.[8] Vedoucí kruhy anglických labouristů byly naproti tomu pro zachování většinové soustavy a pro systém v podstatě dvou politických stran. S obhajobou tohoto systému setkáváme se i u labouristických teoretiků jako je Harold Laski, jenž často vystupoval na vedení strany značně nezávisle.[9]

V kontinentální Evropě došlo od přelomu století k stále větší stranické diferencovanosti. Proporční systém tu byl na postupu a velmi se rozšířil ve versailleské Evropě po první světové válce. Pro dělnickou stranu byl systém poměrného zastoupení výhodnější, protože umožňoval zastoupení menšinové a opoziční straně. Pro poměrné zastoupení se vyslovil velmi jasně Jean Jaurès na prahu první světové války.[10]

Teoreticky byl tento systém znám velmi dávno. Jeho zakladateli byli Thomas Gilpis (Filadelfie 1844)a Victor Considérant(Ženeva 1846). Určitou problematiku (nebezpečí deformace) tvoří jen přidělení mandátů při druhém skrutiniu. Je možné trojí řešení: 1. Zbylý mandát, resp. zbylé mandáty se přidělují stranám s největšími zbytky v pořadí jejich velikosti (možná preference malým stranám). 2. Zbylý mandát se přiděluje na zbytek nejsilnější straně, protože tato mohla rozdělit své voliče na dvě nebo více kandidátek a takto zbylý mandát získat (preference velkých stran). 3. Je možno též přidělit všechny mandáty již v prvním skrutiniu a eliminovat skrutinium druhé tím, že se přidělu- je předepsaný počet mandátů zvýšený o jeden (podle pravidla Victora d´Hondta z Gentu, jež umožňuje vypočtení volebního čísla dosti složitou matematickou operací). Toto řešení je celkem ku prospěchu velkých stran.

V jednotlivých evropských zemích pronikal systém poměrného zastoupení již před první světovou válkou, v prvých desetiletích našeho století, hlavně však po skončení války. K ilustraci je možno uvést tato fakta.

Ze skandinávských zemí zavedlo soustavu poměrného zastoupení roku 1905 Dánsko (při volbách do dolní sněmovny Folketingu). Před tím fungoval tento systém do určité míry v kombinaci se soustavou preferenční již v minulém století (při volbách do Rigsraadu a do horní sněmovny Landstingu). V plném rozsahu i mimo parlament zavedlo Dánsko poměrné zastoupení teprve roku 1920. Proporční systém umožnil i zastoupení komunistické straně, která vyslala v roce 1925 18 poslanců do parlamentu.

---

8) M u i r Ramsay, How Britain is Governed, 1930, kap. IV a V.

9) H a r o l d Laski, Le gouvernement parlamentaire en Angleterre, Paříž 1950, kap. II., str. 44 a n.

10) F o i g n e t René, Manual de droit constitutionnel, Paříž 1931, str. 58 a 49. a L a k e m a n Enid a L a m b e r t James D., Voting in Democracies, Londýn, str.193.

Ve Švédsku bylo zavedeno poměrné zastoupení roku 1907 a současně byla uskutečněna demokratizace volebního práva. První všeobecné volby podle nového volebního řádu byly provedeny roku 1911. Proporční systém mezi oběma světovými válkami umožnil zastoupení komunistů. Nejsilnější zastoupení ve švédském parlamentě dosáhli na konci druhé světové války roku 1944 a sice 15 poslanci.

V Norsku bylo zavedeno poměrné zastoupení při volbách do stortingu až roku 1921. Komunistická strana pronikla do parlamentu až po druhé světové válce v letech 1945-1949.

Ve Finsku spadá demokratizace volebního práva a zavedení poměrného zastoupení do období první ruské revoluce roku 1905 a do období bezprostředně po ní následující, kdy Finsko bylo ještě velkovévodstvím v rámci carského Ruska. Systém poměrného zastoupení byl zachován i po roce 1917, kdy Finsko dosáhlo samostatnosti.

V Holandsku bylo zavedeno poměrné zastoupení v roce 1917 a sice ve volbách do druhé sněmovny parlamentu a ve volbách do provinčních shromáždění a místních komunálních rad. Dříve byla druhá sněmovna parlamentu volena ve dvou volebních turnusech v jednomandátových volebních obvodech.

V Belgii bylo zavedeno poměrné zastoupení při volbách do parlamentu již roku 1899 a přispělo tehdy ke zmírnění napětí mezi buržoaznímí politickými stranami valonskými a flámskými. Komunistická strana kandidovala v Belgii v parlamentních volbách roku 1925 a dosáhla nejsilnějšího zastoupení roku 1946 (23 poslanců) a roku 1949 (12 poslanců).

Začátky poměrného zastoupení ve Švýcarsku spadají do 19. století. První zavedl tento systém kanton Ticino a sice již roku 1889. Roku 1892 následoval ženevský kanton. Do ústředních zastupitelských sborů (Conseil National) bylo poměrné zastoupení zavedeno teprve roku 1919. Švýcarskou pozoruhodností je, že proporční systém je aplikován i při složení ústředního výkonného orgánu (Conseil fédéral), jehož politická stabilita je přesto značná. Komunistická strana měla nejsilnější zastoupení v Conseil National v roce 1947 (7 poslanců).

V Itálii byl do první světové války majoritní systém se dvěma volebními turnusy s jednomandátovými volebními obvody. Výjimku tvořilo krátké období let 1882-1891, kdy ve volebních obvodech byli voleni 2 až 4 poslanci parlamentu blokovým hlasováním a 5 poslanců omezeným (redukčním) hlasováním. V roce 1919 bylo zavedeno všeobecné poměrné zastoupení, jehož využil i fašismus na své cestě k politické moci.

Fašistická vláda vydala pak v roce 1922 nový volební zákon, podle něhož byla země rozdělena na 15 volebních obvodů a každá strana předložila celostátní kandidátky. Politická strana, jež na sebe soustředi-

la nejvíce hlasů, dostala dvě třetiny mandátů a zbytek se rozdělil ostatním stranám podle zásad poměrného zastoupení.

Proporční systém byl opět zaveden v plném rozsahu po roce 1945. Roku 1953 byl pak vydán a krátkou dobu platil volební zákon, jenž zajišťoval straně nebo seskupení stran,které by dosáhlo nadpoloviční většiny hlasů, dvoutřetinové zastoupení v parlamentě.

Poměrné zastoupení zapustilo poměrně nejméně kořeny ve Francii. Celé období francouzského parlamentu třetí republiky až do první světové války stálo ve znamení většinových soustav. Docházelo k výkyvům mezi soustavou jednomandátových volebních obvodů (tzv. scrutin d´arrodissement) a systémem volebních obvodů vícemandátových (tzv. scrutin de liste). Zastánci prvého řešení vyzvedali přednosti osobního charakteru mandátu (vázanost poslance lokálními poměry) a stoupenci druhého řešení zdůrazňovali zájmy celostátní. Majoritní systém se dlouho držel, protože Francie byla buržoazním státem s poměrně slabou organizovaností a disciplinovaností politických stran.

Po první světové válce se zdálo, že poměrné zastoupení pronikne i do Francie. Nakonec došlo ke kompromisnímu uspořádání. Byly sice zavedeny ,vícemandátové volební obvody s možnostmi poměrného zastoupení,ale tam, kde jedna politická strana nebo skupina stran dosáhla absolutní většiny, byly všechny mandáty přiděleny vítězné politické straně nebo alianci politických stran. To vedlo k velkým přesunům v poválečném francouzském parlamentě (roku 1919 doprava a v roce 1924 opět doleva).

Roku 1924 se Francie opět vrátila k soustavě jednomandátových volebních obvodů se dvěma turnusy (při druhém stačila ke zvolení jen relativní většina). Tento systém se udržel do konce třetí republiky.

Čtvrtá republika po druhé světové válce zavedla na krátkou dobu poměrné zastoupení. Byl to systém vázaných kandidátních listin bez panachage a preferenčního hlasování s přidělováním mandátů podle d´Hondtova pravidla. Záhy došlo ke změnám a neosobnost byla mírněna možností preference pro jednoho z kandidátů politické strany. (Tato preference byla voliči málo používána a krom toho byla i právně málo účinná, protože ke změně pořadí kanditáta bylo zapotřebí nadpoloviční většiny hlasů odevzdaných na příslušnou kandidátku.)

Roku 1951 se čtvrtá republika navrátila k původnímu volebnímu systému. Proporční zastoupení bylo zachováno jen v departementech, kde měli silné zastoupení komunisté. V ostatních volebních obvodech připadly všechny mandáty politické straně nebo jejich seskupení, které dosáhlo absolutní většiny hlasů.

V páté republice po roce 1958 se volební soustava vrátila k jednomandátovým volebním obvodům se dvěma volebnímo turnusy, jak tomu

bylo před rokem 1945. Účelem bylo znemožnit protifegaulovské opozici zastoupení v parlamentě.

Vývoj k poměrnému zastoupení s určitými oklikami probíhal v Německu. Za císařství před první světovou válkou byla v činnosti většinová soustava se dvěma volebními turnusy. Jak tato soustava deformovala volební výsledky v neprospěch tehdejší dělnické strany - sociální demokracie, je patrno z několika čísel. Roku 1907 dosáhli sociální demokraté 28,9 % hlasů a jejich kandidáti měli vedení v 73 volebních obvodech, tj. v 18,4 % volebních obvodů. Tím by jim připadlo při použití anglické volební soustavy s jedním volebním turnusem 18,4 % mandátů v říšském sněmu. Proti sociálním demokratům se však vytvořily v druhém volebním běhu většiny měšťáckých politických stran, což snížilo jejich zastoupení v říšském sněmu na 10,8 %.

Po první světové válce bylo zavedeno poměrné zastoupení ve výmarské republice. Zásada poměrného zastoupení platila jak pro volby do říšského sněmu tak i do 17 zemských sněmů. Proporční systém se stal ve výmarské republice legální základnou vzestupu nacistické strany a po převzetí moci Hitlerem v lednu 1933 platila formálně dále jak výmarská ústava tak i její volební řády, jichž bylo používáno deformovaným a přímo paradoxním způsobem.

Po roce 1945 zůstal proporční systém v americké a francouzské okupační zóně. V britské zóně došlo ke kombinaci anglického systému se systémem proporčním. Tak vznikl model úpravy pro celé západní Německo. Poslanci západoněmeckého bundestagu jsou nyní voleni z poloviny v 247 jednomandátových volebních obvodech a z části podle kandidátních listin politických stran. Deformace vůle voličů je sice větší než u soustavy poměrného zastoupení, nedosahuje však onoho stupně libovolnosti, který jsme poznali u majoritních systémů. Komunistické straně znemožňuje vstup do parlamentu ustanovení o kvoru. (Tzv. "Sperrklausel" vyžaduje pro zastoupení strany v parlamentě, aby na její kandidátky bylo odevzdáno nejméně 5 % hlasů nebo aby její kandidáti prošli alespoň ve 3 volebních obvodech.)

V Československu byla zavedena soustava poměrného zastoupení již zákonem o volbách do obcí č. 75/1919 Sb. a potom volebními řády pro volby do buržoazního parlamentu, které byly vydány po vyhlášení definitivní ústavy z roku 1920. Již v těchto prvních volebních řádech byla proporční soustava spojována se systémem vázaných kandidátních listin. Výběr kandidátů se pak stal vnitřní záležitostí politických stran, jejichž organizační struktura a vnitřní život mohl být velmi nedemokratický. Volební akt se stal v soustavě vázaných kandidátnách listin neadresním a prakticky zanikla jakákoliv odpovědnost poslance nebo senátora před voliči. Za těchto okolností bylo možno hovořit o jakési sou-

stavě nepřímé volby. Volič vůlil politickou stranu a ta stavěla kandidáty bez ingerence voličů.

Ve svých důsledcích přispíval systém kandidátních listin ke ztrnulosti a neživotnosti buržoazního parlamentu, kde závislost poslanců koaličních stran na vedení těchto stran a na politickém výboru koalice (pětce,sedmičce atd.) vytvořila z členů Národního shromáždění loutky v rukou politických dirigentů. Jednání parlamentní se stávalo za těchto okolností přísně režírovaným divadlem a parlament ztrácel své politické funkce.

Nedostatky volebního systému vázaných kandidátních listin byly do očí bijící a roztrpčovaly při každých volbách masy voličů.Proto na ně reagovaly i buržoazní a maloburžoazní strany a to způsobem značně rozdílným. Politické strany koaliční, včetně reformistů, byly pro zachování statu quo a jen pro mírnou modifikaci volební soustavy.Šlo v podstatě o menší úpravy volby podle listin s použitím preferenčního hlasování.[11] Větších zásahů do volebního práva si vedení koaličních stran nepřálo. U stran politické pravice s vysloveně fašistickými tendencemi byla kritika volební soustavy záminkou k útokům na celý režim buržoazní demokracie se zřejmou snahou nahradit jej režimem přímé nebo zastřené fašistické diktatury.

Československý příklad mezi oběma světovými válkami ukazuje nedostatky proporčního systému v soustavě režimu buržoazní demokracie. V teorii a praxi volebního práva existují volební soustavy, které proporční systém modifikují a snaží se touto cestou, ovšem marně vyvésti buržoazní parlament z krize, jejíž kořeny netkví ve volebním aktu ale v třídních poměrech buržoazní společnosti všeobecné krize kapitalismu.

Za syntézu soustavy poměrného zastoupení se zásadou osobní volby je vydáván anglickými liberály systém tzv. Single Transferable Vote. Tato volební soustava je velmi složitá a také nákladná. Volič určuje pořadí mezi postavenými kandidáty. Operace voliče je ještě poměrně jednoduchá, za to však velmi složitá a náročná je činnost skrutátorů,kteří musí provést celou řadu skrutinií (postupně přenášet hlasy od nezvolitelných nebo již zvolených kandidátů ke kandidátům ještě nezvoleným podle preferencí udaných voliči, aby každého hlasu bylo k volbě použito). Čím větší volební obvod, tím jsou skrutinia technicky obtížnější. Ve velkých volebních obvodech ztrácí se krom toho prvek osobní volby, protože voliči kandidáty málo znají. Proto se v teorii uvádí jako optimální řešení soustava volebních obvodů asi o 5 mandátech.[12]

---

11) Viz např.: Národní osvobození z 6.XII.1924, které referuje o stanovisku jednotlivých autorů v anketě a volební reformě.

12) L a k e m a n Enid a L a m b e r t James D., Voting in Demokracies, Londýn, str. 115.

Systém má z hlediska "nedeformované reprezentace" i jiné nedostatky. Základní chybou je, že druhé a každé následující preferenci voliče se přičítá stejná váha jako preferenci první. Hlasující volič přičítá však své první preferenci váhu větší. Snížení hodnoty hlasů s použitou druhou a další preferencí by však způsobilo narušení volební soustavy, jež by se stala technicky neovladatelnou.

V systému jsou však obsaženy i jiné deformující prvky. Tak již sám výběr hlasů, jejichž druhé a další preference má býti použito, protože jich nelze použít podle preference první, dělá značné obtíže a je nahodilý. Jestliže provádíme selekci nahodilým způsobem - losováním (z dobře zamíchaných hlasovacích lístků se vybere určitý počet k transferu): není výběr zcela reprezentativní a může dojít k deformaci, neprobíhá-li transfer ve velkých číslech. Aby byla deformace vyloučena je ovšem možno přesunouti hlasovací lístky všechny a provede se pak celková redukce tím, že každému hlasovacímu lístku se dá nižší hodnota. To je metoda pro skrutátory velmi obtížná.

Velké nesnáze způsobuje uprázdnění mandátu (úmrtím nebo resignací) zvoleného poslance. Je několik cest umožňujících znovuzvolení uprázdněného mandátu, ale jedna je obtížnější než druhá. Příčina tkví v tom, že není možná doplňovací volba jako při anglickém většinovém volebním systému v jednomandátových volebních obvodech.

Z těchto ukázek je patrno, že i volební soustava Single Transferable Vote přináší deformace vůle projevené voliči při volbách a nezaručuje ani osobní charakter volby.

Vývoj buržoazních volebních systémů ukazuje přes množství specifik v jednotlivých zemích některé společné charakteristické vývojové rysy. Jedním z nich je boj o dva cíle voleb; je to požadavek reprezentativního, tj. nedeformovaného složení zastupitelského sboru a adresnost volby. Demokratizace volebního práva a volební soustavy v těchto směrech byla požadavkem především dělnického hnutí.

Složení zastupitelských sborů buržoazního státu se s vývojem kapitalismu, zejména při jeho přechodu do jeho monopolistické podoby - imperialismu, velmi podstatně změnilo. Na začátku vývoje byly zastupitelské sbory tvořeny sice volbou ale při zachování některých feudálních privilegií. Okruh voličů byl úzký (volební právo nebylo všeobecné) a existovaly různé formy kuriálních soustav. Volba měla převážně osobní ráz, protože pouto stranické příslušnosti bylo slabé a politické strany se teprve tvořily. (V buržoazních parlamentech bylo tehdy mnoho nezávislých "divokých" poslanců).

Tento obraz se postupně mění se zostřením třídního boje na konci

minulého století a v době přechodu kapitalismu do jeho monopolních forem. Vznikly tehdy masové dělnické strany a na vzestupu bylo i buržoazní a maloburžoazní stranictví. Buržoazní stát se stával postupně státem politických stran. Volby ztrácely za těchto okolností osobní ráz. Nebyly již zápolením kandidátů o osobní přízeň často velmi exkluzívního voličstva. Byly spíše střetnutím jakýchsi organizovaných politických armád.

Pro období osobních a individualistických voleb je typickou formou anglická soustava jednomandátových volebních obvodů, kde kandidát je volen prostou a často jen relativní většinou. Ale i v této soustavě se volby postupně odosobňují, jak ukazují jejich sociologické analýzy o průzkumu veřejného mínění.

Dělnická třída, jakmile se stala politickým činitelem, bojuje za demokratizaci volebního práva, tj. především za jeho všeobecnost a žádá zastoupení menšiny v parlamentě a v ostatních zastupitelských sborech. Viděli jsme, že tohoto menšinového zastoupení lze dosáhnout jen do určité míry opravami majoritní soustavy a volebními soustavami znamenajícími přechod k poměrnému zastoupení (další volební turnus, alternativní hlasování, soustava omezených hlasů, systém jediného nepřenositelného hlasu, kumulace hlasů a blokové hlasování). Požadavkem dělnické třídy v buržoazním státě zůstala proto již před první světovou válkou soustava poměrného zastoupení.

Versailleská Evropa po první světové válce znamenala proniknutí zásady poměrného zastoupení hlavně v nových buržoazních a parlamentárních demokraciích střední a jihovýchodní Evropy (a to alespoň v prvních poválečných letech). Poměrné zastoupení spojené se soustavou vázaných kandidátních listin přispěla však ke ztrnulosti a přímé degeneraci buržoazního parlamentarismu, jehož hlavní příčiny byly třídní a politické. V této době ozývají se hlasy v řadách buržoazních státovědců po spojení soustavy poměrného zastoupení s osobní volbou. Vynořuje se řada modelů volebních soustav, mimo jiné i soustava "jediného přenositelného hlasu", která však není s to cíle dosáhnout. Syntéza poměrného zastoupení s osobní volbou zůstává v podmínkách buržoazního státu neřešitelným problémem.

Nakonec je třeba zdůraznit, že problematika osobní volby v socialistickém státě má docela jinou podstatu. Jsou tu zcela jiné instituce tuto volbu zajišťující a proto o všech těchto otázkách je možno pojednati odděleně při rozboru socialistických volebních soustav.

РАЗВИТИЕ БУРЖУАЗНЫХ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ

Ярослав Гоусер

(Резюме)

Развитие классовых и политических отношений при капитализме оказало влияние и на характер представительного, т.е. депутатского мандата. В истории английского парламента процесс развития шел от императивного (обязательного) мандата (наказа) к независимости депутата (запрещение императивного мандата). В эпоху империалистического периода капитализма тенденция независимости депутата от избирателей дополняется зависимостью от политической группировки-партии. С изменением характера мандата меняется и вся избирательная система, наступает отход от мажоритарной системы к системе пропорционального представительства.

Типичной мажоритарной избирательной системой периода индивидуального мандата является мажоритарная английская система. У нее есть свои защитники и критики. Она означала не только деформацию воли избирателей, иногда с парадоксальными разультатами, так как неоднократно в парламенте господствовала слабейшая партия; она не обеспечивала и сильного правительства. Английская избирательная система была невыгодна для рабочего класса. Лейбористы страдали благодаря ей в прошлом, до того, когда эта партия стала партией мелкой буржуазии, так как ее избиратели были сосредоточены в промышленных центрах.

В теории появился целый ряд систем, дополняющих английскую избирательную систему (альтернативный голос, блоковое голосование, система ограниченного голоса, единого непереуступаемого голоса и др.).

В Австрии после введения прямых выборов в Рейхсрат в 1873 г. куриальная система просуществовала до 1907 г. После введения всеобщего избирательного права избирательная система была невыгодна для рабочих партий (одномандатные избирательные участки и единые выборы, дающие возможность избрать депутата относительным большинством). Социал-демократы были жертвой этой системы, а чешская социал-демократическая партия страдала вдвойне как партия чешская (несправедливая избирательная геометрия, направленная против ненемецких народов) и как партия рабочая (возможность создать единый фронт буржуазных и мелкобуржуазных партий против социал-демократов).

Империалистический период капитализма, и особенно период общего кризиса капитализма - это период обострившихся классовых противоречий. Политический режим буржуазной демократии в этот период является выкристаллизировавшимся режимом партийности. Буржуазная демократия это государство политических партий. Значительно более широкое применение находит система пропорционального представительства, которая более соответствует классовой и политической обстановке, чем система мажоритарная.

Пропорциональная система находится на подъеме в версальской Европе после первой мировой войны. (Мажоритарная система удержалась, главным образом, в Англии и ее доминьонах.) Для рабочего класса она была выгоднее, так как давала возможность представительства партиям, находящимся в меньшинстве и в оппозиции.

Установление системы пропорционального представительства мы можем наблюдать в ряде стран в начале столетия и особенно после первой мировой войны (в Дании, Швеции, Норвегии, Финляндии, Швейцарии, Италии, Франции, Германии а др.). Пропорциональная система полностью закрепилась и в домюнхенской Чехословакии. Здесь она была связана, как и в некоторых других странах, с системой твердых кандидатских списков. По своим последствиям эта система способствовала окостенению и нежизненности буржуазного парламента.

За синтез системы пропорционального представительства и принципа личного избрания выдавалась английскими либералами система отдельного переносимого голоса (Single Transferable Vote).

Но и она ведет к деформации волеизъявления избирателей на выборах, а также не гарантирует личного характера избрания.

REFORMY SPRÁVY MIEST V UHORSKU ZA DUALIZMU (1867 – 1918)

Andor Csizmadia

Buržoázna revolúcia z roku 1848 nevyriešila potrebné štrukturálne zmeny v organizácii dvoch kategórií uhorských miest z obdobia feudalizmu[1], totiž ani slobodných kráľovských miest (civitas) ani mestečiek (oppidum). Zákonným článkom 23/1848 sa rozdelila dovtedajšia kategória slobodných kráľovských miest podľa počtu obyvateľov na veľké (nad 30 000 obyv.), stredné (od 12 000 do 30 000 obyv.) a malé (do 12 000 obyv.) mestá. Zavedením zastúpenia ľudu sa súčasne zrušilo právo municipií, tedy i slobodných kráľovských miest, vysielať poslancov na snem. V období feudalizmu v právnom postavení mestečiek[2] zaradených medzi obce buržoázny prevrat znamenal iba zrušenie feudálnej závislosti od zemepánov a pánskych vrchností. Mestečká odteraz namiesto zemepánovi podliehali dozoru orgánu, ktorý stolice umiestili v okresoch, t.j. dozoru hlavného slúžneho a jeho prvostupňovej administratívnej vrchnosti. Zákony z marca 1848 ustálili len rámec administratívy. Dvojtýždňový zákonodarný cyklus neumožnil totiž vypracovanie podrobností. To už ostalo úlohou prvého snemu zvolaného na 2. júla 1848 za účasti ľudových zástupcov. Normálny priebeh činnosti zákonodárného zboru hatil však boj za slobodu, ktorý vypukol v septembri r.1848. Právne postavenie miest nebolo definitívne upravené ani vtedy ani za neoabsolutizmu, ktorý nasledoval po potlačení povstania. Zákonná úprava čakala teda na vlády po Vyrovnaní.

---

1) A. C s i z m a d i a, A feudáliskori városok jogállására (Právne postavenie miest v období feudalizmu), v publikácii A maygar városi jog (Maďarské mestské právo), Kolozsvár, 1941.

A. C s i z m a d i a, Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a 18. században (Právne postavenie cirkevných mestečiek a ich boj za oslobodenie v 18. storočí), Budapešť, 1962, Studia Iuridica Pécs, č. 24.

A. C s i z m a d i a, Právne postavenie a správa miest vo feudálnom Uhorsku v 18. storočí, Slovenská archivistika, roč.VI, 1971, č.2, str.303-332.

2) V skutočnosti sa od ostatných dedinských obcí odlišovali tým, že ich obyvatelia mohli platiť svoje dlžoby zemepánovi kolektívne cestou mesta a mali aj určité samosprávne práva (súdne, administratívne), ktoré im prepustil zemepán zo svojich práv. Spomedzi nich vynikali vyspelejšie tzv. mestečká vybavené zriadenou radou, ktorých súdy v občianskych sporných veciach, menších trestných veciach a priestupkoch boli súdnou vrchnosťou prvého stupňa, od ktorej bolo možné sa odvolať k pánskej stolici.

Prvými zákonmi z éry dualizmu (zák. čl. 42/1870 o municipiách a zák. čl. 18/1871 o obciach) sa ponechali i naďalej dve kategórie miest. Avšak slobodné kráľovské mestá zákonom o municipiách zaradili medzi municipia temer s rovnakou úpravou ako stolice, hoci v podstate mali iné problémy. Kým stolice predovšetkým administrovali a v hmotných veciach záviseli prevažne od vlády, mesto s právom vrchnosti popri administratíve prvého a druhého stupňa aj hospodárilo, vydržiavalo ustanovenie a závody, a tak sa samo staralo o príjmy (cestou štátnych prirážok k daniam, mestských a mestu prenechaných daní a poplatkov, ako aj príjmov z podnikania - elektrické svetlo, plyn, voda, kanalizácia atď.). Súčasne tie mestá, ktoré dosiaľ nepatrili medzi slobodné kráľovské mestá, zákon o obciach zaradil medzi obce, nazval ich "mestá so zriadeným magistrátom" a postavil ich pod zvrchovanosť stolice. Toto rozdelenie miest narazilo na veľký odpor tak v kruhoch parlamentnej opozície, ako aj i samých miest.

Mnoho slobodných kráľovských miest, ako napr. Trenčín, Prešov, Banská Štiavnica, Banská Belá, ohradzovalo sa proti nanútenému spoločenstvu so stolicami. Sám referent,Béla Perczel, priznal a aj ústredný výbor snemu pripustil, že slobodné kráľovské mestá majú omnoho viac spoločných záujmov s ostatnými mestami, resp. obcami ako so stolicami a predsa nenavrhoval zmeny, lebo podľa neho: návrh zákona berie ohľad na osobitné postavenie miest a mestá môžu dostatočne regulovať svoje vlastné interné veci pomocou svojich práv na vytváranie štatútov. Hoci aj vo vládnúcej Deákovej strane odznelo veľa hlasov za osobitnú úpravu postavenia miest, predsa osobitnú úpravu prijali len o hlavnom meste.[3)]

Municipia a medzi nimi i miest, ba i obcí sa významne dotklo oddelenie verejnej správy od súdnictva.[4)] Zákon vo všeobecnosti oddelil súdnictvo od verejnej správy a preniesol ho na štátne súdy. Súdna právomoc miest sa tak obmedzila na bagatelné občianskoprávne veci a na priestupky.

Zákon o municipiách aj inak naštrbil autonomnú právomoc municipálnych miest. V zákone sa podarilo rozšíriť právo dozoru a kontroly župana na všetky vrchnosti. To znamenalo, že župan ako predseda každého zborového orgánu municípií presadil želania vlády, alebo - ak sa to nepodarilo - použijúc svoje právo veta - mohol zamedziť ich výkon.

---

3) 1869-72. évi országgyülés (Snem z rokov 1869 - 1872), Képviselöházi Napló, zv.IX, str. 29 a nasl. a zv. X, str. 78 - 79.

4) Gágor M á t h é, A birói hatalom gyakorlásáról szóló 1869; évi IV.tc. létrejötte és jelentösége a dualizmus jogrendszerében (Vznik a význam zák. čl.4/1869 o výnone súdcovskej moci v právnom poriadku za dualizmu), Gazdaság és jogtudomány, roč. 1969, str. 133 - 159.

Župan mal široké oprávnenia pri menovaní a u tých úradníkov, na ktorých sa nevzťahovalo toho jeho menovacie oprávnenie, mal rozhodujúci vplyv na výber pre voľbu. Takto vedel temer vždy zabezpečiť, že vôbec nebolo možné voliť takého kandidáta, ktorý mu nevyhovoval.

Mestá so zriadeným magistrátom, ktoré zodpovedali starším vyspelejším mestečkám - ako sme sa už o tom zmienili - aj v období buržoázie zaradili do kategórie obcí. Ale kým druhé dva typy obcí: veľké a malé obce stáli pod dozorom a kontrolou hlavného slúžneho, mestá so zriadeným magistrátom boli vyňaté spod okresnej administratívy, samy si mohli obstarávať prvostupňovú administratívu a dostali sa pod bezprostredný dozor a kontrolu stolice, resp. jej prvého úradníka podžupana, ktorý obstarával aj v relácii miest so zriadeným magistrátom právomoc druhostupňovej administratívnej vrchnosti. Inak organizácia miest so zriadeným magistrátom tvorila prechod medzi veľkými obcami a municipálnym mestom.

Po Vyrovnaní sa reorganizácia rozšírila aj na hlavné mesto. Dnešné hlavné mesto Budapešť však vzniklo osobitným zákonom (zák. čl. 36/1872) zo slobodných kráľovských miest Pešť a Buda a z tavernikovského mestečka Óbuda. Bertalan Szemare, ministerský predseda a minister vnútra vlády z roku 1849, už v júni r. 1849 urobil pokus o zjednotenie dvoch hlavných miest,[5] čo sa však nemohlo uskutočniť pre neúspech boja o slobodu. Po Vyrovnaní nastala možnosť na zjednotenie, k čomu sa neskoršie - ešte za dualizmu - zákonným článkom 48/1909 pripojil aj Margitin ostrov (Margitsziget).[6] Nové hlavné mesto zodpovedalo v podstate municipálnemu mestu. Na jeho čele však bol hlavný mešťanosta, na voľbu ktorého mala vplyv aj samospráva. Inak zákon vo viacerých smeroch zaručoval hlavnému mestu samosprávne práva v širšom okruhu ako iným municipálnym mestám, čím sa od začiatku napomáhali mimoriadne hospodárske zdroje hlavného mesta.

Po vytvorení základov museli vlády v období dualizmu zápasiť s oveľa háklivejšou otázkou, totiž s otázkou územnej organizácie. Vedenie v stoliciach bolo v rukách potomkov niekdajšej veľkostatkárskej šlachty. To boli zväčša Maďari. Práve vtedy - podľa výsledkov sčítania ľudu z minulých storočí - v mnohonárodnostnom Uhorsku Maďari nedosahovali absolútnu väčšinu. To znamenalo, že v stoliciach obývaných zväčša Slovákmi, Rumunmi, Srbmi alebo Rusínmi - v prípade demokratizácie volebného práva - by uvedené národy boli prevzali vedenie verejnej správy. O demokratickom volebnom práve vtedy v Uhorsku - práve

---

5) Közlöny, hiv. lap. (Közlöny, úradný list), roč. 1849, č. zo dňa 27. júna.

6) Dnešná Veľká Budapešť sa utvorila po oslobodení zákonným článkom 26/1949.

tak ako vo väčšine európskych štátov - sa ešte sotva dalo hovoriť a aj keď zastúpenie ľudu v protiklade k systému stavovského zastúpenia bolo už pokrokom, vlády rozličnými cenzusmi operovali tak, že vedenie zostalo v rukách maďarských vládnucích tried, nanajvýš dali vo vrchnostenských orgánoch miesto aj niekoľkým poslancom z vládnúcich tried národností. V mestách, najmä však vo väčších mestách, bola maďarská národnosť pomerne početnejšia a pri užšom volebnom práve bolo možné pre ňu ľahšie zabezpečiť vedenie. Pritom už vo feudálnych mestách bolo zvykom podeliť vedenie medzi občanmi maďarskej a nemeckej národnosti (redšie slovenskej, napr. v Trnave) a tam boli aj národnostné trenice menšie ako v stolicisch. V podmienkach takýchto problémov sa pokúsil minister vnútra Gyula Szapáry r. 1873 uskutočniť územné usporiadanie municípií, čo však - najmä pre odpor statkárov v stolicisch - neprešlo.

Roku 1876 potom Kálmán Tisza, minister vnútra vlády ľavého stredu (predtým mierna opozícia), pokúsil sa o územné usporiadanie a pretože mal na mysli predovšetkým záujmy vidieckej džentry, podarilo sa mu degradovať 47 slobodných kráľovských miest, ktoré patrili medzi municipia, na mestá so zriadeným magistrátom (zák. čl.20/1876). Formálne im zostal len predošlý titul. Z uvedených miest ležalo na území dnešného Slovenska 19 miest (Pukanec, Bardejov, Pezinok, Banská Bystrica, Brezno, Prešov, Kežmarok, Sabinov, Krupina, Kremnica, Levoča, Modra, Trnava, Zvolen, Skalica, Jur pri Bratislave, Trenčín, Nová Baňa, Gelnica), ale aj inak veľká časť miest - v pomere k centru krajiny - bola na periférii. Ak však uvážime, že napr. Jur pri Bratislave mal vtedy 3 026 obyvateľov, Zvolen 2 047 a Trenčín 3 949, vidíme, že reorganizácia vo všeobecnosti bola racionálna. Tieto malé mestá v pomeroch vyvíjajúceho sa kapitalizmu nemohli vlastnými silami bez významnej štátnej podpory plniť tie požiadavky, ktoré sa im pri realizácii hospodárskych, kultúrnych a zdravotníckych úloh právom ukladali.

Rok 1876 priniesol ešte ďalšiu administratívnu reformu týkajúcu sa aj municipálnych miest. Bolo to zriadenie administratívneho výboru v rámci municípií (zák. čl.6/1876). V sedemdesiatych rokoch storočia sa stále zlepšovala organizácia štátnej verejnej správy, ktorou sa mal zabezpečiť súlad medzi činnosťou jednotlivých samosprávnych orgánov pôsobiacich na území municípií a obstarávajúcich všeobecnú správu. Týmto koordinačným orgánom bol administratívny výbor, ktorý pri každom municípiu - teda aj v mestách - za predsedníctva župana sa skladal z volených členov municípia, z vedúcich samosprávnych úradníkov a z vedúcich odborných odvetví.[7]

---

[7] O administratívnom výbore pozri: A. C s i z m a d i a, A közigazgatási-bisottság

Tým sa v podstate skončila prvá štrukturálna výstavba verejnej správy v období dualizmu. Pre rozvíjajúce sa kapitalistické hospodárstvo a tým spôsobené zložité životné pomery vyhovovala táto organizácia čoraz menej. Mnohostranná kritika prinútila Kálmána Tiszu, aby r. 1880 uskutočnil administratívnu anketu, ktorá mala za úlohu podať mienku o nevyhnutnosti reformy verejnej správy. Vláda formulovala v ankete otázky, ktoré sa nevzťahovali výslovne na správu miest, ale na organizáciu municípií, na organizáciu a právomoc administratívneho výboru a na kvalifikáciu úradnictva. Otázky vzťahujúce sa na zriadenie administratívneho súdnictva sa priamo alebo nepriamo dotýkali organizácie miest, ich právomoci i funkcie.[8)]

Výsledky ankety sa uplatnili pri zavedení finančného administratívneho súdnictva (zák. čl. 43/1883) a pri vydaní zákona o kvalifikácii úradníkov (zák. čl. 1/1883), ktorým sa spomedzi mestských úradníkov predpisovalo pre meštanostu - v municipálnych mestách okrem toho aj pre policajného kapitána a notára - skončené právnické štúdium (najmenej právnická akadémia a štátovedecká štátna skúška)a pre predsedu sirotskej stolice a prísediacich právovedecká štátna skúška. Tento zákon v zásade vytvoril ustanovizeň praktickej skúšky z administratívy, ktorá sa však skutočne zaviedla až roku 1933.

Kálmán Tisza potom vyriešil reformu administratívy vo všeobecnosti bez ohľadu na výsledky ankety a bez podstatných zmien oproti dovtedajšiemu stavu. Hoci r. 1886 sa celkom novým zákonom upravila autonómna administratíva a pri súčasnom zrušení už spomenutých prvých samosprávnych zákonov vyšiel osobitný zákon o municípiách (zák. čl. 21/1886) a osobitný zákon o obciach (zák. čl. 22/1886), predsa tieto zákony nepriniesli podstatné zmeny oproti predchádzajúcej štruktúre. Pokiaľ sa dalo hovoriť o zmene, tak to bol najmä rast administratívy: vláda rozšírila dozornú právomoc pri schvaľovaní uznesení a nariadení municípií a priam neúmerne zvýšila právomoc vládneho zmocnenca, totiž župana vykonávajúceho bezprostredný dozor. Župan bol aj dovtedy predsedom zborových orgánov, aj dovtedy viedol dezignačný výbor, od ktorého záviselo, na koho možno vôbec hlasovať spomedzi uchádzačov na niektoré úradnícke miesto, aj dovtedy mohol zmariť výkon niektorého rozhodnutia municípií použitím svojho práva veta. Požíval aj dovtedy široké právomoci, ale tie sa teraz ešte viac rozvinuli. Župan mohol

---

a polgári állam szervezetében (Administratívny výbor v ústrojenstve buržoázneho štátu), Jogtörténeti Tanulmányok II, Budapešť, roč. 1968, str. 117-138.

8) A Tisza Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter által a közigazgatás érdekében 1880 november hó 21-re egybehivott enquete tárgyalásai (Rokovania o ankete zvolanej na 21. novembra 1880 ministerským predsedom Kálmánom Tiszom ako ministrom vnútra vo veci verejnej správy), Budapešť, 1880, str. 7-8.

zvolávať na kontrolu samosprávy kontrolné zasadnutia, ročne aspoň raz preskúmaval činnosť a postup a spôsob vybavovania ústredných a vonkajších úradníkov (hlavných slúžnych), kedykoľvek mohol aj bezprostredne kontrolovať úradný postup municípia, mal právo nariadiť disciplinárne konanie, jednotlivých úradníkov suspendovať a na ich miesta (vyjmúc prvého úradníka municípia) ustanoviť zástupcov. Ak však prvý úradník pochyboval o tom, či nariadenie župana je vykonateľné, mal právo do 24 hodín predložiť vec ministrovi vnútra, pravda, len cestou župana. Ak sa však županovi zdalo, že ide o "neodkladné štátne záujmy", mohol žiadať okamžité vykonanie svojich nariadení,ba ak prvý úradník nebol na tvári miesta alebo ak sa zdráhal konať, župan mal právo aj bezprostredne vykonať svoje nariadenie pomocou orgánov municípia. Táto právomoc sa uplatňovala v praxi viac v stoliciach, no v skutočnosti sa vzťahovala na každé municípium, teda aj na mestá.

Napokon všetko dovršila výnimočná právomoc podľa zák. čl. 23/1886. Výnimočná právomoc znamenala, že ak prvý úradník municípia vôbec nevykonal alebo nie presne vykonal nariadenie, výkon ktorého mu prikazoval zákon, ministerstvo mohlo zmocniť župana, aby mohol bezprostredne disponovať s tými municipálnymi úradníkmi a činiteľmi,ktorí sú potrební pre výkon takéhoto nariadenia. Župan mohol zaviesť proti neposlušným úradníkom vyšetrovanie a mohol ich aj suspendovať. Táto výnimočná právomoc župana sa skončila vykonaním nariadenia.

Pri prerokúvaní zák. čl. 21/1886 v poslaneckej snemovni opäť sa zo strany opozičných poslancov, ba aj samých miest často ozývalo želanie, aby sa zrušilo nanútené "spojenie" miest a stolíc a aby sa pre mestá, ktoré mali celkom iné problémy ako stolice a ktorých problémy vyžadovali inú štruktúru a v mnohých ohľadoch ich riešenie aj inú činnosť, vydal celkom osobitný zákon. Zastupiteľstvo mesta Bratislavy sa 4. januára 1886 velmi ostro postavilo proti návrhu, lebo ten nedával mestám väčšiu právomoc ako najmenšej obci stolice. Vo všetkých štátoch kontinentu, ktoré mali ústavné vlády a aj v samom Rakúsku platili o mestách celkom samostatné zákony. Bratislavčania kritizovali virilizmus, ktorý bol v rozpore so zásadou liberalizmu. Podobne i Košičania vytýkali, že mestá a stoličné municípia upravoval ten istý zákon.[9)]

Vláda si však neželala radikálnu reformu a Kálmán Tisza, niekdajší ochranca miest, teraz odmietol návrh bratislavského poslanca Karola Neusidlera, aby minister vnútra ešte počas zasadnutia snemu

---

9) Sťažnosti uverejnil Ferenc N a g y v spise Amagyar városi jog (Maďarské mestské právo), Budapešť, roč. 1912, str. 17-19, poznámka č.1.

predložil osobitný návrh zákona o municiálnych mestách.[10] "Som presvedčený - povedal Tisza - že mestský živel nemôže svoje kultúrne poslanie splniť tak, že sa čoraz viac bude odpútavať od stolíc, ale len tak, že sa zapojí do života stolíc a bude so stolicou tvoriť príbuzenský celok".[11]

Za vlády Tiszovho kabinetu sa otázka reformy miest ani nedostala znova na pretras. Po páde Kálmána Tiszu r. 1891 gróf Gyula Szapáry sa znova pokúšal o reformu väčšieho formátu. Úradníkov stolíc, ktorých aj dovtedy vyplácali zo štátnych dotácií, chcel výslovne deklarovať za štátnych zamestnancov, a tým dosiahnuť jednotný, odborne vyspelejší štátny aparát, ktorého členovia by neboli bezprostredne závislí od miestnych mocenských činiteľov, ale súčasne by boli poslušnými vykonávateľmi vládnych nariadení. Táto reforma by bola podľa predstáv vlády znamenala pomoc aj pri riešení čoraz väčšieho množstva národnostných problémov.

Z tohto pokusu predbežne by boli vystali mestá. Szapáry konečne nahliadol, že mestá nemožno dávať pod jednu strechu so stolicami, a preto ani pôvodný plán sa nemal vzťahovať na mestá. Avšak trieda stoličných statkárov, ktorá v uskutočnení plánu videla ohrozené svoje záujmy, zmarila Szapáryho plán r. 1891 práve tak, ako jeho plán na územnú organizáciu roku 1873. Z návrhu zákona, o ktorom jeho kritici vyhlásili,že bol kópiou francúzskeho systému prefektúr, dostali sa do zákonníka len dva odseky. V jednom snem stanovil, že ..... verejná správa je úlohou štátu,ktorú majú v stolicíach vykonávať štátni úradníci. V druhom odseku zas zákonodarca uložil vláde, aby pre reformu verejnej správy vo vhodnom čase vyhotovila a snemu predložila návrh zákona.

Tento "čas" nenadišiel ani za sto rokov. Posledné veľké vzplanutie liberalizmu v Uhorsku sa ukázalo pri cirkevnopolitických bojoch, kedy sa podarilo dosiahnuť odluku štátu a cirkvi v určitých smeroch (manželské právo, matriky), ale pre reformu verejnej správy sa zhotovili len plány. Vcelku len zák. čl.23/1893 ďalej rozvinul administratívu hlavného mesta a úpravou právomoci obvodných predstavenstiev vykonal určitú decentralizáciu.[12] Ale sú známe niektoré plány. Najmä

---

10) 1884-87.évi országgyülés (Snem z rokov 1884 - 1887), Képviselöházi Napló, zv.IX, str. 334.

11) 1884-87.évi országgyülés (Snem z rokov 1884 - 1887), Képviselöházi Napló, zv. IX, str. 338.

12) József F l a x m a y e r - Andor M e d r i c z k y, A kerületi elöljáróságok szerepe Budapest székesfőváros közigazgatásában (Zástoj obvodných predstavenstiev v administratíve hlavného mesta Budapešti), Budapešť, Statisztikai Közlemények, zv.64, č.3.

za čias ministra vnútra Dezsö Perczela, bývalého podžupana stolice Tolna, dostal poverenie Ferenc Heltai, člen výboru municípia hlavného mesta (neskoršie riaditeľ Plynárenských závodov, na sklonku života hlavný mešťanosta), aby vypracoval návrh zákona pre hlavné mesto a Sándor Fascó-Moys, radca ministerstva vnútra, zas mal vypracovať návrh zákona o mestách.

Návrh zákona o hlavnom meste bol vo viacerých smeroch pokrokový a podľa neho sa už priznávalo ženám volebné právo, a tak po prvý raz sa uznalo volebné právo žien na území Uhorska. Podľa návrhu municipálny výbor mal pozostávať iba už zo 120 členov. V hlavnom meste sa v municipálnom výbore malo zrušiť členstvo z právneho titulu virilizmu a malo sa zaviesť hlasovanie podľa zoznamov zostavených v obvodoch. Právo voliť by bolo viazané len na dvojročný pobyt v mieste a na gramotnosť. Podľa návrhu sa postavenie mešťanostu malo pretvoriť tak, že by svoj úrad bol vykonával ako spoločenskú funkciu bezplatne a bez nároku na penziu. Súčasne mešťanosta mal viesť samosprávu a voliť ho mal municipálny výbor (zhromaždenie) z vlastných radov, slobodne, bez dezignácie. Mala zaniknúť funkcia hlavného mešťanostu, ktorý reprezentoval vládu a vykonával dozor. Namiesto rady mal byť všeobecnou administratívnou vrchnosťou sám mešťanosta, ktorý mohol preniesť jednotlivé časti svojho okruhu pôsobnosti na prednostov administratívnych oddelení, ktorých predstaveným mal byť v záujme jednotnosti spoločný prednosta administratívy.

Veci, ktoré si nevyhradilo zastupiteľstvo, mal vybavovať mestský výbor, ktorý mal pripravovať aj veci pre zastupiteľstvo. Prednostov administratívnych oddelení a hlavných úradníkov malo voliť zastupiteľstvo a potvrdzovať ministerstvo vnútra, kým ostatných zamestnancov mal menovať mešťanosta. Návrh rozšíril samostatnosť zastupiteľstva vo finančných veciach. Mnohé finančné rozhodnutia sa už v budúcnosti nemali predkladať ministrovi vnútra na schválenie.[13)]

Tento návrh o hlavnom meste predstihol svojím návrhom o mestách Faschó-Moys. Bol to byrokratický návrh, ktorý odzrkadľoval v sebe vplyv cudzozemských zákonov, najmä nemeckých (saských a bavorských) a rakúskych miest. Návrh rozoznával dve kategórie miest, totiž municipálne mestá a mestá so zriadeným magistrátom, kde sa vyžadovalo najmenej 5 000 obyvateľov. Podľa návrhu samosprávne veci v oboch kategóriách by obsterávali: mestské zastupiteľstvo, mešťanosta, rada a sirotská stolica. Mestské zastupiteľstvo pozostávalo v mestách od 5 000

---

13) Ferenc H e l t a i, Emlékirat a Budapest Főváros alakitásáról és rendezéséről szóló 1872.évi XXXVI. törvénycikk reformjáról (Pamätný spis o reforme zák. čl. 36/1872 o utvorení a organizácii hl. mesta Budapešti), Budapešť 1899. Pamätný spis je vytlačený a uložený v knižnici Krajinského snemu v Budapešti pod č. B 6/27.

do 10 000 obyvateľov z 24 členov a potom sa postupne zvyšovalo. Tak napr.mestá s 50 000 obyvateľmi mali 54, so 100 000 obyvateľmi 72 členov zastupiteľstva. Polovica mestského zastupiteľstva mala i tu pozostávať z virilistov, ale do samého zastupiteľstva malo virilistických členov spomedzi seba voliť šesťkrát toľko virilistov. Podľa návrhu sa malo rozšíriť bezprostredné rozhodovacie právo župana aj na mestá so zriadeným magistrátom. Župan mal získať právo rušiť také rozhodnutie miest, ktoré porušovali právne normy. Mešťanostu mali voliť na 6 rokov, ale k voľbe sa v municipálnych mestách malo vyžadovať ešte kráľovské potvrdenie a v mestách so zriadeným magistrátom schválenie ministra vnútra.Do mestských rád sa mali voliť v rovnakom počte ako riadni členovia rady aj bezplatní radcovia spomedzi členov mestského zastupiteľstva a s rovnakou právomocou. Účtovníkov mal vymenúvať minister vnútra a malo byť možné ich preklada ť. Jednotlivé funkcie sa mali obsadzovať súbehmi a návrhová komisia mala posudzovať iba to, či uchádzač má potrebnú kvalifikéciu. Tým mali prestať "zákonné" spôsoby zneužitia navrhovacieho práva. Mestá mali byť oprávnené vyrubovať vo vlastnej samosprávnej kompetencii prirážky k daniam do 40 % a len vyššie daňové prirážky mali podliehať schváleniu.

Podrobný návrh by bol mohol doniesť v jednotlivých svojich ustanoveniach úpravu a osobitné uplatnenie mestských požiadaviek, avšak v podstate by nebol veľmi urýchlil nápravu mestskej administratívy.[14]

Mešťanostovia na svojej porade konanej 23. augusta 1897 sa sami zaoberali návrhom, nepúšťali sa však do meritórnej debaty,ale sa rozhodli dať ho na program svojmu najbližšiemu zjazdu.[15] No návrh sa nikdy nedostal ani na program rokovania miest ani vlády. Medzi obidvoma štátmi monarchie stalo sa aktuálnym nové rozdelenie hmotných otázok Vyrovnania, ale vyjednávania hatila stála vládna kríza Rakúska.V Uhorsku v lone vládnucej triedy sa čoraz viac vyostrovali agrárno-merkantilistické záujmové rozpory a stále častejšie stávky v poľnohospodárstve naznačovali, že vypukne kríza. Zhoršenie politickej situácie donútilo ministerského predsedu Bánffyho, že v svojej programovej reči v januári r.1898 musel ohlásiť, že "v najbližšej budúcnosti už nebudeme môct hovoriť o reforme administratívy, lebo situáciu úplne ovládne vyrovnanie s Rakúskom".[16]

---

14) Törvényjavaslat a városokról. Előadói tervezet, Perczel Dezső kir. belügyminiszter megbizásából készitette dr. Fascho-Moys Sándor (Návrh zákona o mestách. Referentský návrh, ktorý z poverenia ministra vnútra Dezső Perczela vypracoval Dr. Sándor Fascho-Moys), Budapest, 1397.

15) Magyar Közigazgatás, august 1879.

16) Magyar Közigazgatás, č. 2 zo dňa 9. januára 1898.

Začiatkom storočia sa však pozornosť sústreďovala čoraz viac na obce: stávky a stále stúpajúca krivka vysťahovalectva odhalili problémy triedneho boja na dedine. Týmto sociálnym javom malo odpomôcť zlepšenie platových pomerov a kvalifikácie obecných notárov - vysunutých to zástupcov štátu v oblasti administratívy (zák. čl. 20/1900). Významným krokom v oblasti administratívneho konania bola kodifikačná práca, ktorú na prípravu príslušného zákona zorganizovalo nové oddelenie ministerstva vnútra. Výsledkom toho bol zák.čl. 20/1901 o zjednodušení administratívy, po uzákonení ktorého nasledovali podrobné kancelárske poriadky vzťahujúce sa na celé územie verejnej správy i na početné odvetvia odborného riadenia.

Podľa zákona o zjednodušení sa v mestách preskúmali štatúty a v tých rokoch vyšli aj mestské a stoličné zbierky preskúmaných štatútov.

Ďalší vývoj hatili hospodárske problémy prvých desaťročí storočia a nepriaznivé politické boje. Vplyvom nich najprv padla doterajšia liberálna vláda, potom zase František Jozef robil pokusy s menšinovou vládou Fejérváryho, ktorá v parlamente nezískala potrebnú väčšinu, konečne r. 1906 pravzala moc ko líci- dovtedajšej občianskej opozície, ktorá získala väčšinu. Táto koalícia v nasledujúcich rokoch presadila niekoľko reforiem týkajúcich sa i správy miest. Tak zrušili zák. čl. 33/1891 o poštátnení administratívy stolíc a rozšírili právomoc správneho súdu na tzv. garančné sťažnosti. Medzi ne patrili nariadenia vlády alebo jej niektorého orgánu poškodzujúce municípia tým, že sa porušila zákonná právomoc municípia, alebo niektoré právo sa vykonávalo protizákonne, alebo sa porušila právna norma. V takomto prípade municípium (teda aj municipálna mestá) sa mohlo sťažovať na správny súd, ktorý zrušil nariadenie vlády (ministra), ak poškodzovalo municípium (mesto).

Aj keď koalícia nemala čas uskutočniť väčšie administratívne reformy, ich potreba sa ukazovala v administratívnom aparáte čoraz nástojčivnejšie. To bolo badať najmä pri mestách, kde vytvorenie samostatného zákona o mestách bolo čoraz naliehavejšie. Úpravu mestskej samosprávy, resp. mestskej administratívy osobitným zákonom požadovali mestá ako potrebnú a nevyhnutnú aj preto, lebo rozvojom kapitalizmu sa veľmi vzmáhal vývoj priemyslu a tým aj miest. Mestá v Uhorsku sa od r. 1869 čo do počtu obyvateľstva zdvojnásobili.[17]

Veľký rozvoj umožnil, že v mestách po celej krajine sa vypraco-

---

17) Ľudnatosť uhorských miest (bez Chorvátska-Slavónie) r. 1869 bola 1,950.590 obyv. a r. 1910 3,726.661 obyv. Magyar Statisztikai Évkönyv (Maďarská štatistická ročenka), 1901, Budalešť, roč. 1902, str. 13 - 14. Magyar Statisztikai Évkönyv 1911. Budapešť, roč. 1912, str. 13-14.

vali iniciatívni buržoázni administratívni vedúci činitelia so širším rozhľadom, za riadenia ktorých rýchlejšie pokračovala všeobecná vzdelanosť a rozvoj kultúrnych a zdravotných zariadení miest. Na odbornom poli r. 1908 začal vychádzať časopis miest vysokej úrovne "Városi szemle",ktorý vydávalo hlavné mesto. Medzi jeho spolupracovníkov patrili Elek Bolgár, Ervin Szabó, Peter Ágoston a jeho redaktormi boli Ferenc Herrer a Gustáv Thirring.

Na začiatku storočia sa rozhýbala aj organizácia municipálnych miest i miest so zriadeným magistrátom. Municipálne mestá mali svoj prvý zjazd v dňoch 28. a 29. mája 1900 v Györi, na ktorom sa žiadalo, aby o úprave organizácie miest sa rozhodovalo v ich samosprávnej právomoci, aby sa mohla vyvíjať autonómia miest, aby sa obmedzil dozor a tútorstvo a aby sa zriadilo správne súdnictvo nižšieho stupňa.[18]

Roku 1908 sa zhromaždili v Budapešti zástupcovia miest so zriadeným magistrátom, aby ustavili zväz miest so zriadeným magistrátom a aby súčasne odhaľovali problémy miest. Aj municipálne mestá konali odvtedy svoje ročné porady, a to r. 1906 v Bratislave a r. 1909 v Košiciach.[19]

Na týchto osobitných každoročných poradách mešťanostov municipálnych miest a miest so zriadeným magistrátom sa dostali na pretras všetky otázky miest. Na konferencii konanej r. 1910 v Szombathelyi vypísali aj súťaž na vypracovanie zásad samostatného zákona o mestách. Z tej istej schôdzky mešťanostovia poslali pamätný spis ministrovi vnútra vo veci štátnej podpory pre mestá a úpravy platov.[20]

Roku 1911 dozrela potreba zjednotenia oboch kategorií miest. Mešťanostovia tak municipálnych miest, ako aj miest so zriadeným magistrátom sa rozhodli,že ich zastupiteľstvá sa spoja,aby sa ich uznesenia mohli presadzovať s väčšou váhou.[21]

Zjednotenie zastupiteľstiev miest malo patričný výsledok. Nová vláda strany práce - uznávajúc význam rozvoja miest - predložila 19. júna 1912 poslaneckej snemovni návrh o rozvoji miest, ktorým sa mali podporiť tie mestá, ktoré boli všeobecne v zlej hmotnej situácii a nemohli sa rozvíjať z vlastných príjmov. Podľa návrhu zákona sa mala z roka na rok stupňovať štátna podpora mestám obidvoch kategórií v rovnakej miere. Zákon poskytoval úľavu v prípade jednotlivých hos-

---

18) Archív stolice Györ. Mestské spisy Györu. Spisy kongresu municipálnych miest, š. 12.

19) Városok Lapja zo dňa 11. decembra 1909, č. 4-7.

20) Pamätný spis je uverejnený v časopise Városok Lapja, roč.1910, str. 439-444.

21) Városok Lapja, roč. 1911, str. 347.

podárskych rozhodnutí menšieho významu v tom, že nežiadal ich predostretie na vyššie schválenie. Mestských administratívnych úradníkov zaradil v otázke platov a odlučného do platových tried štátnych zamestnancov. Nariadil vytvoriť penzijný ústav aj v mestách so zriadeným magistrátom a zaviedol aj pre úradníctvo miest penzijné relácie štátnych úradníkov. Mestá boli povinné do jedného roka zladiť svoje štatúty so zákonom. Konečne minister vnútra dostal v zákone úpravu, aby do dvoch rokov od účinnosti zákona predložil návrh zákona o organizácii, správe a rozpočte miest, ako aj o celokrajinskej úprave mestských polícií (zák. čl. 58/1912).

Tiszova vláda skutočne naplánovala prípravu osobitného zákona o mestách, ale predloženie tohto zákona zmarila prvá svetová vojna (1914), ktorá medzitým vypukla. Mestá samy sa tiež usilovali pomôcť vláde, pričom vychádzali z úvahy, že nimi vyhotovený návrh zákona o mestách lepšie vyhovie záujmom miest ako zákon pripravený nejakým ministerským úradníkom, ktorý nepozná problematiku miest.

Druhé plenárne zasadnutie kongresu miest 17. mája 1912 prerokovalo vydanie samostatného zákona o mestách. Mestá, ktoré začiatkom storočia rozvíjali svoje závody a robili cieľavedomú mestskú politiku na zvýšenie mestského rázu miest, boli nútené viac sa zaoberať rozvojovými a hospodárskymi problémami ako správou, zatiaľ čo prvoradou otázkou stolíc bola verejná správa a - aspoň ako zbožné prianie - účinkovanie v politickom živote a vykonávanie politických práv. Nemohlo byť pochybností, že mestá musia vykonávať svoju - prevažne hospodársku - činnosť v inom zákonnom rámci, lebo doterajšie zákony - prispôsobené viac pomerom v stoliciach - to vôbec neumožňovali.

Stály výbor kongresu miest už r. 1909 poveril Ferenca Harrera, vtedajšieho notára rady hlavného mesta, aby vyhotovil návrh zákona o mestách, ktorý sa mal predložiť valnému zhromaždeniu kongresu. Toto poverenie Harrer splnil a stály výbor prerokoval návrh na svojom zasadnutí 18. a 19. marca 1910 a predložil ho kongresu miest.

Predložený návrh podrobne odôvodnil potrebu osobitného zákona o mestách. Stolice a obce, organizované zákonmi o municípiách a o obciach, vznikli ako organizmy triedy veľkostatkárov a dostali svoju podobu zodpovedajúcu potrebám tejto triedy. Municípia (teda aj stolice) boli "prevažne politickou organizáciou tried veľkostatkárov a obce organizáciou miestnych záujmov tej istej triedy". Do tohto rámca nebolo možné vtesnať mestá, lebo v ňom strácali pružnosť, ktorú vyžadovali požiadavky vyspelejšieho mestského života. Preto mestá potrebovali osobitný zákon.

Návrh predpokladal tri kategórie miest:

1. municipálne mesto,

2. stoličné mesto s radou a

3. stoličné mesto s mešťanostom. V tejto kategórii by rada nebola.

Návrh zákona vymedzil právomoc miest takto: "Mestá vykonávajú samosprávu, ale ich orgány možno použiť aj na výkon tých štátnych administratívnych úloh, ktoré boli na ne zákonom prenesené. Samosprávna právomoc miest je dvojaká: prípustná (ľubovoľná)a záväzná, ktorú možno určiť iba v zákone." Mestá môžu na základe svojho samosprávneho práva pojať do svojej mocenskej právomoci uspokojovanie všetkých tých verejných potrieb, ktoré nie sú vyhradené zákonom štátu (prípustná právomoc). Do záväznej právomoci patrí organizovanie sa zákonitým spôsobom, starostlivosť o krytie výdavkov a organizácia a starostlivosť o plánovitý rozvoj mestských komunálnych podnikov a závodov.

So štátnym dozorom sa mestá vtedy už zmierili. Vedeli, že vláda beztak neprijme taký návrh zákona, ktorý by sa rozchádzal s ustanovizňou štátneho dozoru. Preto je v osnove zákona toto ustanovenie: "Samospráva miest podlieha dozoru štátnej správy. Vláda môže pozastaviť alebo zrušiť rozhodnutia miest v prípade porušenia právnych predpisov alebo prekročenia právomoci a v oblasti záväznej samosprávnej právomoci môže nariadiť vydanie rozhodnutia zodpovedajúceho zákonu, resp. v prípade odopretia vydanie takéhoto rozhodnutia môže ho nahradiť svojím nariadením." Proti týmto opatreniam vlády sa však v osnove zabezpečilo právo sťažnosti na správny súd.

Rozhodnutia v menšej miere podliehali schváleniu než dovtedy. Schváleniu mali podliehať už iba štatúty, nadobúdanie alebo scudzovanie nehnuteľného alebo hnuteľného majetku v hodnote presahujúcej v municipálnych mestách 50 000 korún, v mestách s radou 30 000 korún a v mestách s mešťanostom 10 000 korún, zriadovanie závodov, ústavov, ich nadobúdanie, zavedenie komunálnych služieb, výrub daňových prirážok vyšších ako 50 %, zriadenie komunálnych podnikov (v hodnotách prevyšujúcich uvedené cenové limity), ako aj vyhotovenie mestského regulačného plánu. Vláda mala do 40 dní od predloženia rozhodnutia meritórne rozhodnúť o schválení, " lebo v opačnom prípade bolo treba považovať rozhodnutie miest za schválené.

Návrh sa podrobne zaoberal finančnými a hospodárskymi otázkami miest. Veci mestských daní návrh zaradil do výlučnej právomoci mesta, ale ponechal schvaľovacie právo vlády. Pri použití mestských orgánov na výkon prác pre štátnu správu mali mestá nárok na náhradu. Rozpočet a záverečný účet nebolo treba schvaľovať, ale len predostrieť vláde na preskúmanie z hľadiska zákonnosti. Príslušnosť vo veci verejného poriadku sa predbežne považovala za vec, o ktorej sa malo rozhodnúť

neskoršie,[22] kým poručenské veci aj naďalej sa mali vybavovať v právomoci mesta. Politická právomoc ostala.

V orgánoch samosprávy nemali nastať podstatné zmeny, len v mestách s mešťanostom odpadala rada. Užitočné by bolo bývalo ustanovenie o obmedzení počtu členov zastupiteľského zboru na 80. Zastupiteľský zbor mal pozostávať spolovice z volených členov, kým druhú polovicu mali voliť najväčší daňovníci (virilisti) spomedzi seba.[23] Volebné právo v mestách sa malo zhodovať s volebným právom do snemu, len naviac sa vyžadoval trojročný pobyt v meste. V návrhu sa nerozlišovalo medzi aktívnym a pasívnym volebným právom.

Samosprávu mal riadiť zastupiteľský zbor. V taxatívne vypočítaných veciach mal rozhodovať v prvom stupni. Organizácia rady ostávala po starom. Mešťanosta zastupoval mesto, bol predsedom zastupiteľského zboru a kde bola, aj rady. Mohol si osvojiť aj veci patriace do právomoci rady, vyjmúc prípady, keď zákon prikazoval vec do právomoci zborového orgánu. Mešťanosta bol šéfom mestských zamestnancov, vymenúval nižších zamestnancov a ak mesto nemalo radu, vykonával aj jej právomoc.

Návrh zákona upravoval konečne aj vrchnostenské práva, výkon dozoru, ako aj pomer stoličných miest k stolici.[24]

V návrhu zákona o mestách - hoci jeho autor vyrástol v administratíve hlavného mesta - sa prizeralo aj na vidiecke mestá. O tom píše Ferenc Harrer, viacnásobný doyen nášho socialistického parlamentu v svojich pamätiach: "Chýbali mi bezprostredné poznatky o pomeroch v našich vidieckych mestách a predsa zákon bol venovaný im, lebo nebolo pravdepodobné, žeby sa osobitné zákonné postavenia hlavného mesta nebolo zachovalo aj v prípade prijatia všeobecného zákona o mestách." Harrer preto pred vypracovaním návrhu pochodil mestá. Volil si dvanásť miest tak, aby každé z nich reprezentovalo príslušný typ mesta. "V mojom návrhu - píše Harrer - som označil ako podstatné: samosprávnu nezávislosť miest v pomere miest k štátu, demokraciu ako základ samosprávy a v samej samospráve som si želal vytvoriť bezprostrednú účasť občianstva (nie cez zamestnancov) na správe, ako aj ducha právnej istoty u zamestnancov samosprávy."[25]

---

22) Poštátnenie mestskej polície sa uskutočnilo r.1919 (pozri min.nar. č.5047/1919).

23) Pôvodný Harrerov návrh bol demokratickejší a členmi valných zhromaždení mali byť iba tí, ktorých by bolo zvolilo voličstvo.

24) Ferenc H a r r e r, A városi törvény (Mestský zákon). Referentský návrh vyhotovený pre celokrajinský kongres uhorských miest. Bez udania roku a miesta vydania.
A városi törvény. Az állandó bizottság javaslata. (Mestský zákon. Návrh stáleho výboru). Spisy krajinského kongresu uhorských miest, zv. III. Denník II. riadneho generálneho zasadnutia. Bez udania roku a mesiaca, str.153-201. Diskusia tamtiež, str.202 - 259. Prijatý návrh je uverejnený tamtiež, str. 259-269.

Otázka miest sa pred prvou svetovou vojnou už nedostala do parlamentu. Dostala sa len na anketu Maďarského zväzu právnikov konanej v januári a februári r. 1914 o reforme administratívy, kde Ödön Lukács, radca z Nagyváradu, po vojne úradujúci podpredseda Krajinského zväzu miest, resp. Ferenc Harrer, vtedy už člen rady hlavného mesta, sa vyslovili za urýchlené predloženie návrhu osobitného zákona o mestách.[26] Počas dualizmu sa teda samostatný zákon o mestách predsa nezrodil.

---

25) Ferenc H a r r e r, Egy magyar polgár élete (Život maďarského občana), I. Budapešť, 1968, str. 135.

26) A közigazgatás reformja (Reforma verejnej správy), séria prednášok konaných vo verejnoprávnom a administratívnom právnom výbore spolku Magyár Jogászegylet v januári a februári r. 1915, Magyar Jogászegyleti Értekesések, 1914, zv. VIII, zošit 57, Budapešť, 1914, str. 151,164.

РЕФОРМЫ ГОРОДСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В ВЕНГРИИ В ПЕРИОД ДУАЛИЗМА (1867 – 1918)

Андор Чизмадиа

Резюме

Во время буржуазной революции 1848 года в Венгрии удалось лишь разделить свободные королевские города по количеству населения на большие, средние и малые. После австро-венгерского соглашения 1867 года законодательство 1870 и 1871 гг. сохранило две категории городов: свободные королевские города (городские муниципии, приравненные по юридическому положению к комитатам); остальные города стали "городами с упорядоченным магистратом" и подчинялись комитатам. В результате полного отделения суда от управления судебная юрисдикция городов распространялась только на мелкие дела ("багательные") и проступки. Одновременно правомочия "жупана" в области надзора и контроля городов значительно расширились. Наконец, сельские населенные пункты ("общины") были разделены на крупные и малые и подчинены уездным начальникам. Специальный закон определил положение столицы Будапешта.

В 1878 г. Калман Тисо, будучи министром внутренних дел, добился деградации 47 свободных королевских городов, превратив их в города с упорядоченным магистратом. Одновременно во всех муниципиях (т.е. комитатах и городах-муниципиях) были созданы административные комитеты в качестве органов по координации работы государственного управления и самоуправления. Председательствовал в них жупан, а членами были представители самоуправления и отраслевых учреждений государственного управления.

Когда обнаружились недостатки этой системы, Калман Тисо провел широкий опрос (анкету), результаты которого выливались, в частности, в введении обязательного юридического образования для ведущих выборных должностных лиц города и его чиновников. В 1886 г. была упорядочена организация муниципий и населенных пунктов, но эта реформа не принесла коренных изменений. Когда выяснилась неудовлетворительность существующей организации, то был разработан ряд проектов реформы, которые и рассматриваются в статье.

В 1901 г. управление было упрощено. Начал выпускаться специальный журнал, посвященный вопросам городского управления. Созывались регу-

лярные совещания и съезды представителей городов и подготавливался новый закон о городах. По инициативе съезда городов был разработан обширный закон о городах, который излагается в статье достаточно подробно. Осуществлению реформы помешала первая мировая война.

Аббревиатуры, 5
Аббревиатуры, 5
Аббревиатуры, 5

K ROZVOJI ČESKÝCH STÁTOPRÁVNÍCH PŘEDSTAV NA PŘELOMU ŠEDESÁTÝCH A POČÁTKEM SEDMDESÁTÝCH LET MINULÉHO STOLETÍ

Valentin Urfus

Boj za české státní právo postavil český veřejný život v šedesátých a počátkem sedmdesátých let minulého století rázem před úkoly, jaké obrozený národ ve svém kulturním a ideovém úsilí předtím ještě nepoznal. K nim náležela i vědecká a publicistická obrana myšlenek, o něž se opíral tehdejší český politický program.

Je samozřejmé, že mimořádná úloha tu připadala historickému poznání, zvláště pak prostředkování takových poznatků, které se obracely k minulosti českého státu. V tomto novém specializovaném zájmu, jenž se bezprostředně přimykal k aktuálním potřebám tehdejšího politického života, tkvělo i určité obohacení všeobecného vztahu k národní minulosti, který, jak známo, sehrál v českém národním obrození od počátku tak významnou roli.[1)]

Bylo v tom však i něco přímo symbolického: jestliže Palackého dějepisné dílo dovršilo, zdůrazňujíc slovanský dávnověk a husitskou tradici, zakladatelskou etapu novodobé české národní kultury, měly se naopak úkoly, které nyní před mladou českou vědou vyvstávaly, vypořádat s druhým ne méně významným mezníkem českých dějin, jenž svou osudovostí ovlivňoval národní život až na samotný práh přítomnosti - s Bílou horou.

Proč právě Bílá hora se dostala do popředí v době, kdy se obrozený národ chystal svést jeden z nejvýznamnějších zápasů o svoji politickou svébytnost, na to není těžké nalézt odpověď. České stavovské povstání a bitva odehravší se v listopadu r. 1620 na západním okraji Prahy musely poutat k sobě zcela přirozeně pozornost jako jedna z hlavních příčin, proč se český národ ocitl v situaci, kdy bylo třeba bojovat o české státní právo.

---

1) V. V a n š á č e k, Velká doba české právní historie, "Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd", sborník prací k sedmdesátým pátým narozeninám, Praha 1953, 575; k obecnějším souvislostem dále i: A.S. M y l n i k o v, Některyje voprosy gosudarstva i prava v Čechii v 18. i v pervoj polovině 19. věkov, Vestnik leningradskogo universitěta, 1960, 148, t ý ž, Vozniknovenije nacionalno-prosvetitělskoj ideologii v českich zemljach 18.v. (autoreferát doktorské disertace), Moskva 1971 (Institut slavjanovedenija i balkanistiky AN SSSR).

Státoprávní boj šedesátých a sedmdesátých let minulého století probíhal především v onom rámci, který mu propůjčily ústavní změny, k nimž v habsburské monarchii došlo na počátku prvého z obou dotčených desetiletí. Proto to také byla na předním místě zasedání nových zastupitelských sborů, zejména půda českého zemského sněmu a později i rakouské říšské rady, jež se stala svědkem prvých akcí české politiky směřující touto cestou. Představitelé české politické reprezentace tu vystupovali při každé vhodné příležitosti, zdůrazňovali svébytnost České koruny a užívali i jinak v konkrétním parlamentním boji státoprávní argumentace. Jejich činnost byla již vícekráte zaznamenána novodobou českou historiografií.[2)]

Ne méně intenzívně probíhalo však zápolení i na jiných frontách boje o české státní právo, zvláště pak tam, kde síly byly měřeny žurnalistickými a publicistickými zbraněmi. O jak významnou oblast šlo, to jistě není třeba zdůrazňovat. Vždyť šedesátá léta byla u nás právě onou dobou, kdy tisk počal v širokých vrstvách dostávat význam, jaký jsme mu zvyklí přisuzovat dnes a kdy se také vedle prostředku k šíření informací stával více a více zrcadlem veřejného mínění. Růst odborného zájmu o otázky českého státního práva a o jeho minulost nalezl však výraz i v rozmanitých formách, v nichž se publicistické projevy uplatňovaly i mimo stránky denního periodického tisku. V šedesátých letech minulého století stoupal zvláště výraznou měrou vliv neperiodické publicistiky, zejména brožur, které měly v rakouském politickém životě za sebou ostatně již i určitou, byť nedlouhou tradici vycházející z doby předbřeznové;[3)] značnému zájmu veřejnosti se kromě toho těšila i pojednání vyloženě naučné povahy, která za jiných okolností by publicistický ráz naprosto postrádala a u nichž by bylo možno předpokládat ohlas jen mezi zasvěcenými odborníky.

Úkolem následujících stránek by mělo být soustředit pozornost na to, jak v šedesátých letech narůstalo v těchto vědecko-publicistických projevech vědecké poznání české státoprávní minulosti a jak tu byly konkrétně rozvíjeny myšlenky, z nichž se mohl stát nejen účinný nástroj propagace českého politického programu, nýbrž i spolehlivý základ pro trvalé hodnocení národních dějin. Celý tento proud se ovšem

---

2) Ze starších souborných prací - nepočítaje ovšem řadu monografických příspěvků, spojených především se jmény H. T r a u b a, K. K a z b u n d y aj. - stačí jistě uvést autory známých děl, jako A. S r b a, Z.V. T o b o l k u a snad i J. Č e r n é h o, z nejnovějších jmenujme alespoň akademický "Přehled če. dějin", II.

3) Stále to dokládá nejlépe známá práce J. H e i d l e r a, Čechy a Rakousko v politických bořurách předbřeznových, Praha 1920, jinak srv. zejm. pokud jde o otázky dotýkající se státoprávního vývoje: J. K a p r a s, Český program státoprávní, in: "Idea československého státu", I., Praha 1936.

neobešel bez hledání, neboť v zápalu boje nebylo dostatek času na soustředěný pramenný výzkum a dlouhodobé prověřování získaných závěrů. Proto také česká vědecká publicistika o státním právu nejednou tápala a často teprve v ohni polemiky nalézala definitivní formulace a stanoviska. I tak ovšem výsledky tohoto úsilí byly značné: dotčený pohyb posunul českou historickou vědu, zejména poznání dějin státu a práva, rázem daleko dopředu, a to, co tu bylo získáno, patří v nejednom případě dosud k základnímu fondu našich historických poznatků.

Jednou z otázek, která k sobě v průběhu boje o české státní právo v šedesátých letech minulého století poutala nejvíce zájmu, byl pojem tak řečené nepřetržitosti (kontinuity) českého historického státního práva. Oč tu šlo? Jinými slovy o to, zda vůbec či do jaké míry byla státoprávní svébytnost českého historického státu dotčena událostmi, které české země učinily součástí dynastického celku habsburské monarchie a které byly z valné části z hlediska doby,v níž se státoprávní boj odehrával, více či méně vzdálenou minulostí.

Jistě není třeba mnoha slov k tomu, aby čtenář snadno uhodl, jaké bylo základní názorové rozložení: česká veřejnost stála na stanovisku, že historická nepřetržitost českého státního práva zůstává neotřesena a že tedy žádná ze státoprávních změn,jimiž prošly země ovládané habsburskou dynastií dříve nebo později, nemohla ji vyvrátit, takže nejvýše je možno hovořit o tom, že české státní právo bylo jednostrannými, mocenskými akty porušováno a jeho platnost vědomě ignorována či kamuflována. V povědomí našich předků byl hrot této argumentace obrácen především proti těm ústavním změnám, které byly pro ně součástí aktuální přítomnosti, tedy jinými slovy proti ústavním změnám, které přinesl počátek šedesátých let;podobně byl těmito hledisky měřen i ústavní vývoj revolučních let 1848-49. To ovšem vždy nestačilo. Od přítomnosti bylo třeba se obracet k minulosti a v ní především k oněm okamžikům, jimž připadal rozhodující význam, tedy, jak už bylo řečeno, v prvé řadě k době bělohorské. Že se pozornost upřela především sem, o to zásluhu neměla jen skutečná váha těchto událostí; jak bude ještě příležitost se k tomu vrátit, měli o to určitou zásluhu i ti,kdož českému státnímu právu tehdy oponovali, tedy především představitelé německé liberální buržoazie, kteří, pokud cítili potřebu podepřít svůj liberálně centralistický program historicky, hledali rovněž tady klíč pro svoje odmítavé stanovisko k českému státnímu právu.

Určitého charakteristického zabarvení dodávala výměně názorů o těchto věcech především okolnost, že význam bělohorských změn tu zastiňoval nejednou objektivní historickou diferenciaci pobělohorského

vývoje v jeho celku. Krátce řečeno: Bílá hora a události na ni bezprostředně navazující, dostávaly v tomto pohledu často výlučný důraz a stávaly se jaksi významnějšími než vše, co po nich následovalo, tedy především i významnějšími než období tereziánských a josefínských přeměn, jejichž skutečné místo v naší národní minulosti nedovedly většinou diskuse vedené v šedesátých letech o českém státním právu náležitě postihnout.

Jistě tu mnoho působil i přirozeně malý historický odstup. Daleko důležitější však bez pochyby byla ještě jiná skutečnost, která rovněž velmi charakteristickou měrou určovala ráz státoprávních diskusí a polemik v šedesátých letech. Její jádro tvořila okolnost, že o českém státním právu nebylo diskutováno jen z hlediska podmíněnosti jeho historického vývoje, nýbrž i z hlediska ještě jiných, zejména pak takovým způsobem, v němž vedle historického přístupu se uplatňovala i právnická analýza. Byl to samozřejmý důsledek toho, že česká veřejnost se na české státní právo nedívala jen jako na dědictví dávné minulosti - neboť právě v tom tkvělo vlastní těžiště toho, jak z české strany byl chápán pojem jeho nepřetržitosti - nýbrž naopak jako na něco živého, tedy jako na právo pozitivní, platné a rovněž i nadále platící.

Pozornost obrácená k Bílé hoře znamenala zároveň i zřetel upřený ke změnám, které ji doprovázely, na prvém místě k Obnovenému zřízení zemskému z r. 1627. Tato skutečnost jistě sama o sobě není ničím překvapujícím; co spíše může vzbudit zájem dnešního pozorovatele, je fakt poněkud jiné povahy: na Obnovené zřízení tu bylo totiž pohlíženo nejen jako na doklad brutality bělohorských vítězů; v Obnoveném zřízení byl spatřován vedle nerozpačité vůle skoncovat se vším, co by mohlo i nadále posilovat stavovskou moc, i jeden z posledních oficiálních aktů, zachycujících určitou podobu českého státního práva, tedy jinými slovy cenný a významný pramen, který si zaslouží být podroben právnickému rozboru a z něhož je možno čerpat poznatky způsobilé k polemické obhajobě státoprávních myšlenek.

Tento přístup k ústavním změnám, doprovázejícím bělohorskou porážku, nebyl ovšem v šedesátých letech minulého století od základů novým. Podobně si počínala v některých směrech i předbřeznová stavovská opozice na českém zemském sněmu, která se v l.1845-47 Obnoveného zřízení také nejednou dovolávala jako zákoníku stále ještě platného a zakotvujícího základní ústavní principy českého historického státu.[4] Byly tu ostatně i spojitosti ještě bezprostřednější: do šedesátých let, zejména do prostředí, jež po třídně-politické stránce určovalo vydání tak

---

[4] B. B a x a, Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých, Sborník věd právních a státních, XII. (1912), A. O k á č , Český sněm a vláda před březnem 1948, Praha 1947, na celé řadě míst.

řečeného říjnového diplomu, vnášela podobné dědictví i vlivná skupina vysoké aristokracie z Čech (tak řečená "historická šlechta"), která se v tehdejším politickém životě snažila uplatnit svoje interesy a v podmínkách kapitalistické společnosti upevnit panství svá třídy.[5] Ovšem právě tyto změněné podmínky, vyznačující situaci v Rakousku na prahu šedesátých let, nutily české měšťanstvo a českou veřejnost vůbec, aby ústy své politické a intelektuální reprezentace se v těchto otázkách orientovaly a aby se pokusily využít těchto podnětů k obraně toho, jak myšlenky českého státního práva prožívaly široké vrstvy českého národa.

Bylo to tím nezbytnější, že právě sem se soustřeďovala většina útoků těch, kdož v německém liberálním táboře programu českého státního práva odporovali. Hovořit obšírně o těchto jinak známých skutečnostech, není jistě zapotřebí. Zmínky zaslouží snad s ohledem na jednotlivá názorová odstínění jen to, že do běžného arsenálu německé liberálně-centralistické žurnalistiky náleželo zejména tvrzení, že program českého státního práva není ničím jiným než historickým haraburdím s špatně zakrývanou snahou, jak oprášit staré feudálně stavovské prerogativy. Uvádět podobná stanoviska na pravou míru a zabývat se jimi po obsahové stránce, bylo by jistě zbytečné. Spíše je nutno zdůraznit, že na stránkách centralisticky a ústavověrně zaměřeného tisku se z nich rychle stávalo žurnalistické kliše, opakující podobné floskule s úmornou neúnavností.[6]

Poněkud jinak se však utvářela situace tam, kde odpůrci státoprávních myšlének sahali k vědečtěji zdůvodněným představám a kde bylo tedy třeba také vytvářet konkrétně zaměřenou obranu. Tak tomu bylo především tam, kde ke slovu přicházela, jak již byla o tom učiněna zmínka, odborně orientovaná publicistika a kde tedy se také čtenář větši-

---

5) Nejnověji k tomu: J. H a v r á n e k, Česká politika, konzervativní aristokraté a uspořádání poměrů v habsburské říši v letech 1860-1867, Sborník historický 17, Praha 1970, 67 an.; A. O k á č, Rakouský problém a list Vaterland 1860-71, I.-II., Brno 1970.

6) Ohlasy těchto útoků se uplatňovaly hojně v soudobém českém tisku, zvláště ostře pak tam, kde byla již jasně patrna diferencince na staro- a mladočeský směr: již v programovém prohlášení "Národa" nalézáme v r.1863 odmítání toho, jakoby česká politika se chtěla "miliskovat s feudalismem", podobně v č. 6 (20.XII.1863) "Diplom a historické právo" je odmítán konzervatismus Goluchovského plánu na uspořádání zem.sněmů, které prý děsily svět stejně jako "Griespekovské mumie v Kralovicích"; analogicky i v č.12 (29. XII.1863) Palackého úvaha "Několik otázek časových"; v pozdějším staročeském tisku srv. např. "Pokrok" z 27.VIII.1869 (122) "Úvahy o nynějším stavu národa III.", na okraji těchto otázek se pohybuje i zajímavý článek "Naše budoucnost" (8.X.1869 - 163): když byl prý čes. národ slabý, byli to Němci, kteří psali o Libuši a Žižkovi a český sněm, složený z pobělohorských přistěhovalců, hájil tehdy česká práva; kdyby prý nyní Češi odhodili program čes. stát. práva, budou to dozajista Němci, kdož s ním za čas vystoupí. - V mladočeských "Národních listech" tuto linii vyjadřuje např. článek "Demokratický a konservativní III." (24.XII.1863 - 300) v počátečním období státoprávního zápasu, v rozhodujících letech době pak č. 47 "Národních Novin" z 2.IX.1868.

nou ocital již v prostředí boje vedeného na pozadí argumentace vyostřené speciálně.

Jedním ze základních bojových prostředků tu byla v prvé řadě teze, která do ohniska zájmu posouvala opětně Bílou horu a Obnovené zřízení zemské: jelikož prý Ferdinand II. vydal Obnovené zřízení ze své absolutní moci, bylo v tomto zákoníku obsaženo i jeho právo libovolně měnit nejen ústavní poměry českého státu, nýbrž i jeho státoprávní postavení samo; proto prý je zcela iluzorním hovořit o nějaké nepřetržitosti českého státního práva a české státní právo - tak zněl tenor většiny těchto úvah - nelze vůbec stavět do protikladu k existujícím státoprávním a ústavním poměrům, jak se v Rakousku vyvinuly. V konkrétní formulaci se pak většina těchto polemických výpadů zaostřovala na tak řečenou výhradu zákonodárné moci, obsaženou v Obnoveném zřízení, tedy jinými slovy na ona ustanovení, jimiž byla upravena zákonodárná moc českého krále a jimiž bylo zemskému sněmu odňato právo zákonodárné iniciativy.[7)]

Úkol zhodnotit státoprávní význam bělohorské porážky, před který byla takto česká veřejnost rázem postavena, nebyl jistě snadný. Byl ostatně tím obtížnější, že tehdejší mladá česká historická věda namnoze sama ještě nepokročila k řešení otázek spojených se širším hodnocením této epochy. Antonín Gindely, tedy muž, jemuž měl připadnout úkol být historikem této doby, začínal teprve se svými souhrnnými studiemi o českém stavovském povstání.[8)]

---

7) Toto zaměření ideologického boje proti čes. státopráv. programu ztělesnil zejm. v šedesátých letech vzniklý časopis "Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen". Z článků, které nejvíce svým obsahem přicházejí v úvahu je třeba jmenovat: Jos. W i n t e r, Die Ferdinandeische Landesordnung, Ein Beitrag zum historischen Rechte der böhmischen Nation, IV. (1866), 103, K. v. L i m b e c k, Die Ferdinandeische Landesordnung, V.(1867), 81, J. L i p p e r t, Die Wladislawsche Landesordnung, tamtéž, 101, Jos. W i n t e r, Die böhmische Landesverfassung vom 3.April 1348, tamtéž, VI. (1868), 21; Wintrovi je hist. právo prostě synonymem feudalismu; Čechy nemají hist. ústavu, obnovení platnosti Obnov. zřízení by bylo sice konsekventní, je to však sotva možné; jinak se W. zabývá zejm. zákonodárnou pravomocí čes. krále podle OZZ a útočí na význam přisuzovaný obhájci státopráv. programu konfirmaci českých privilegií 29.V.1627 (viz níže v textu); svůj výklad proplétá i takovými tvrzeními, která jsou vyslovená nesprávná: bitva u Mühlberka v r.1547 (str.194) stála prý nejen česká města jejich nejdůležitější privilegia, nýbrž i čeští stavové byli připraveni o "das Wahlrecht der Könige". Limbeck se snažil být teoretičtějším: hist. právo je prý nesmysl, neboť zákon jenž ztratil platnost, nemůže být obnoven ani vůlí národa; jinak souhlasil s Wintrem. Podobně Lippert, využívaje své široké hist. erudice, dokazoval, že moderní stát nemůže navazovat na stará zemská zřízení. - Na stránkách "Mitteilungen" lze ov em v šedesátých letech nalézt i řadu dalších článků a statí, zaměřených tak či onak k státopráv.problematice: v tomto duchu tu psal i známý představitel něm. historiografie C. H ö f l e r o lenní závislosti čes. krále, o revizi zem. zřízení na počátku 18. století; ve stejném tónu se nesly i úvahy předsedy "Vereinu" Fr. P e l z e l a ("Majestas Carolina," VI.,69, jeho předmluva k I.ročníku), L. S c h l e s i n g e r a ("Die Deutschböhmen und die přemyslidische Regierung, V.) a řada dalších nepodepsaných článků jako např. "Die Čechen und die Adelsfrage im Reichtage von Kremsier".

8) V r. 1868 vydává G i n d e l y "Geschichte der Ertheilung des böhmischen Majestätsbriefes von 1609", téhož roku vychází i jeho "Rudolf II. und seine Zeit 1600 bis

Je to významný fakt, jenž stojí zato, aby byl zdůrazněn. Jen tak lze totiž pochopit, proč v průběhu státoprávního boje v šedesátých a sedmdesátých letech nebyla využita řada možností, které vidí dnešní badatel, jež však sotva mohl rozeznat před sto léty i rutinovaný historik: v publicistické a vědecké polemice o českém státním právu nebylo na příklad vůbec vzpomenuto tak významných a důležitých skutečností jako byl rozmach radikálních politických a státoprávních názorů u vůdců českého stavovského hnutí v době kolem vydání Rudolfova Majestátu, stejně jako nepovšimnutou zůstávala i jiná významná událost, spadající tentokráte do samotného průběhu českého povstání - stavovská konfederace z r. 1619.[8a)]

Bylo tedy třeba vycházet opravdu od počátku, i když tu existovala alespoň logicky možnost navázat na některé myšlenky z doby předbřeznové stavovské opozice. V mnoha směrech k takovémuto navázání skutečně došlo, ovšem postuláty, jimiž byla nesena stavovská opozice, byly zcela jiného druhu,než síly,.které uvolňovalo české státoprávní hnutí šedesátých let.

Jak byla o tom rovněž již učiněna zmínka,bylo na český státoprávní program v šedesátých letech útočeno v podstatě ze dvou stran. Útoky zaměřené demagogicky k jeho domněle feudálnímu charakteru nebylo třeba brát příliš vážně; ostatně rychlý rozmach státoprávních myšlenek a jejich popularizace v širokých lidových vrstvách vyvracely většinu těchto tvrzení samy nejlépe. Část žurnalistických oponentů českého státoprávního programu to doznávala otevřeně i tím, že vyhrocení svých útoků obracela více proti politickému spojenectví české buržoazie s tak řečenou historickou šlechtou, než proti myšlenkovým základům českého politického programu.[9)]

1612", "Geschichte des dreissigjährigen Krieges I., Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618", publikované v r. 1869, sahají jen po smrt cís. Matyáše; již dříve (v r. 1859) vyšlý spis Gindelyho "Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges" obsahoval jednak stať o přijetí Ferdinanda II. za čes.krále, jednak studii o volbě Fridricha Falckého. Zato však státoprávnímu boji přispěla nepochybně jiná Gindelyho práce "Geschichte der böhmischen Finanzen 1526-1618" (Wien 1868), která měla i ohlas v dobovém čes. tisku: "Koruna" (časopis vycházející v době perzekuce v Chrudimi), 4.XI.1868 - 4; podobně významným bylo i to, že v r. 1869 počínají vycházet Dějiny čes.povstání od J.A. H e l f e r t a (k tomu, V a n š č e k, l.c.).

8a) Srv. nejnověji V. V a n š č e k, Les assemblés d'état en Bohême à l'époque de la révolte l'état en 1618-20, Recueils de la Societé Jean Bodin, Vol. XXV., Brugge 1966, 239-50.

9) I tady dobrým zrcadlem těchto souvislostí jsou rozdíly mezi staro- a mladočeskou žurnalistikou: např. "Národ", 2.I.1864 (16) "Volnost a rovnost", 7.XI.-9.XI.1865 (305) "Na dorozuměnou o historickém právě a národnosti", "Národní Pokrok", 24.V.1868 (155) "23.Květen 1618 a 1868", 3.VII.1868 (193) "Revoluční politika šlechty české"; k odchylnému stanovisku mladočechů srv. např. "Národní listy", 23.VI.1865 (170) "Vyznání politické strany Vaterlandu".

Vážnější byla ovšem situace, jak bylo rovněž již naznačeno,v druhém směru, tedy všude tam, kde šlo o to postavit proti odborně podloženým argumentům zdůvodnění stejné, ba lepší povahy a kde nebylo tedy možno se obejít bez širšího historického a juristického rozhledu. Obrany českého státoprávního programu se tu v šedesátých letech podjalo několik představitelů tehdejšího českého vědeckého a intelektuálního světa, z nichž každý svým jménem i individualitou představuje určité vlastní odstínění, do něhož se současně promítají některé obecné společenské souvislosti, charakterizující českou národní pospolitost té doby. Opravdu závažný, a možno říci kmenový přínos z nich představuje čtveřice osob, v níž se ke dvěma skutečným klasikům české vědecké literatury, jako byl Václav Vladivoj T o m e k a Josef K a l o u s e k, připojuje pozoruhodná osobnost Hugo T o m a n a, temperamentního historika s amatérskými rysy a dnes již téměř zapomenuté jméno jednoho z prvých českých národohospodářů Maxe W e l l n e r a, který se snažil svého času proniknout s ekonomickou vědou i do akademického světa jako vysokoškolský učitel.[10] K tomuto základnímu čtyřúhelníku se pak řadí drobná plejáda dalších projevů žurnalistické i publicistické povahy.[11]

Klíčové postavení jakéhosi výchozího ohniska celé této vědecko-publicistické obrany českého státního práva připadlo Tomkovi.Byl k tomu ostatně předurčen i úlohou, kterou sehrál v politickém zákulisí na počátku šedesátých let jako jeden z hlavních prostředníků, kteří navazovali politické spojenectví historické šlechty s některými českými politiky. I jeho konzervatismus a bezúhonná loajalita znamenaly v tomto ohledu mnoho. Tomkův spisek o českých sněmech po Bílé hoře, v němž svoje názory vyjádřil, odrážel v prvé řadě nepochybně řadu představ o tom, jak si část české politické reprezentace přála mít uspořádán český sněm, který se konstituoval na podkladě únorové ústavy z r.1861. I tak však nelze pochybovat o jeho trvalé vědecké hodnotě.

Tomek byl konzervativec a katolík. Bělohorské události jej tolik

---

10) Biografická data má M. N a v r á t i l, Almanach československých právníků, Praha 1930, k obecným souvislostem a k místu obou ve vývoji čes.právní vědy i národní kultury srv. V. V a n š ů r a, České právnictví za kapitalismu, Praha 1954.

11) Z brožur, kterých v širším rámci Rakouska vyšlo v šedesátých letech téměř nepřehledné množství (pěkný seznam má O k á š, Rakouský problém, II.162) zaslouží k užšímu okruhu problematiky, jíž je věnován tento článek, zvláštní zmínky především dvě brožury předního člena staročeské strany Dr. Karla M a t t u š e, Historické právo a národnost co základové státního zřízení říše rakouské, Mladá Boleslav 1867 a Několik myšlének o českém státě, Praha 1870 (k jejich obsahu, zejm. druhé z nich V a n š ů r a, Velká doba, 587), dále: J. P u r k y n ě, Austria polyglotta, Prag 1867, Le royaume de Bohême et l'état autrichien, Praha 1867, Prawa korony czeskiej skreślone i przestawione posłom lwowskiego sejmu przez Dra Zefi, Zürich 1867 (totéž česky: Práva koruny české.. Ženeva 1867); témuž autorovi - Zefimu, tj. Josefu Heřmanovi - přisuzuje katalog praž.univerzitní knihovny i autorství starší významné brožury "Die staatsrechtlichen Verhältnisse Böhmens gegenüber Deutschland und Osterreich," Prag 1862.

neodpuzovaly, jak by bylo možno asi očekávat u osobnosti jinak smýšlející. Za daných okolností, tedy v šedesátých letech, kdy počínala vědecko-publicistická diskuze o českém státním právu, je možno však jeho přesvědčení považovat i za určitou výhodu, neboť mu dovolovalo překonat nepochybně řadu rozpaků, jež by byl musil cítit badatel jinak orientovaný. Ostatně jeho profesionální erudice jej uchránila od konfusní argumentace, kterou se vyznačovala část literárních projevů na tomto poli, v nichž autoři daleko pokrokověji smýšlející - jako např. Toman - nedovedli často nalézt správnou míru mezi svým liberálním stanoviskem a touhou podat výklad co možná nejoriginálnější.

Bílá hora ve světle Tomkových úvah byla významným mezníkem, nikoliv však diskontinuitní přerývkou ve vývoji státoprávních, ba ani ústavních poměrů českého historického státu. S pathosem, jaký působí nezvykle u jinak střízlivě faktograficky orientovaného historika, ohražoval se proti tomu, jakoby "v Čechách bitvou bělohorskou čirý absolutismus oprávnění dosáhl, jakoby starodávné svobodné zřízení tehdáž bylo docela za své vzalo a na jeho místo nastoupilo obnovené zřízení císaře Ferdinanda II."[12] Toto ujištění, které zní pro uši dnešního posluchače, ať je již více či méně obeznámen s tím, jak se dnešní věda dívá na význam ústavních změn po Bílé hoře, značně překvapivě, mělo však ve své době nemalý obranný a - možno říci - i politický propagační význam.

Tím spíše musí zaujmout způsob, jakým se Tomek snažil svoji základní tezi rozvést a doložit. Činil tak především tím, že odmítal položit rovnítko mezi pojem zemského zřízení a pojem ústavy v novodobém smyslu. Mnoho mu v tom pomáhala i aplikace známého rozlišování na právo "veřejné" a "soukromé", která ovládala právní vědu minulého století. Zemská zřízení nepodávala podle něho souhrnný obraz "tehdejšího řádu ve věcech veřejných", tedy zejména ne souhrn základních stavovských svobod; ve vladislavském zemském zřízení bychom prý, jak Tomek např. dovozoval, zbytečně hledali ustanovení o tom, že českému králi nepřísluší ukládat berně, leč se svolením sněmu. V šedesátých letech, kdy mezi hlavní požadavky státoprávní opozice náležel i postulát

---

12) W.W. T o m e k, Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II., Praha 1868, 1; citát je vzat hned z úvodního odstavce a pokračuje pak dále způsobem velmi charakteristickým, jenž dále rozvádí to, co se T. snaží svým spisem vyvracet: Obnovené zřízení je odpůrci čes. stát. práva vydáváno falešně za "jediné potomní pravidlo státního práva, ve kterém prý panovník pozůstavil sobě a budoucím svým na vůli, zřízení toto smé měniti zase dle libosti, a jakoby tudy od té doby n e b y l o ž á d n é h o p r a v é h o s t á t n í h o p r á v a (podtrženo Tomkem) v Čechách....". T.-ovy názory byly propagovány i tiskem: Národní listy, 27.X.1867 (206) T.-ova přednáška ve valném shromáždění Musea král. českého na téma "Nepřetržitost stát.práva českého", tamtéž, 2.XI.1867 (212) přednáška ve Spolku historickém (Sněmové čeští po bitvě bělohorské" (srv. i zajímavé články v jiných číslech téhož listu - 12.II./43/ "Nejnovější politické dobrodružství", 3.XI.(153) "České státní právo"); o T.-ově spisu byly v Nár. listech publikovány i feuilletony - 10. a 11.III.1868 (69,70).

směřující k posílení finanční pravomoci českého sněmu, mělo ovšem takovéto tvrzení dalekosáhlý význam. Proto také nelze zemská zřízení ve smyslu Tomkových vývodů považovat za kodifikaci ústavních principů tedy za ústavní listinu v duchu liberalistické státovědy, nýbrž jen za zemský zákoník, který vedle práva soukromého a trestního, záležitostí týkajících se bezpečnosti a pořádku, zahrnoval jen některá ustanovení státoprávního významu a některá stavovská privilegia. České státní právo se naopak převážnou měrou opíralo o privilegia do zemského zřízení nepojatá a z části i o starodávné právo obyčejové.[13] To byla teze, která zdaleka nezůstala omezena jen na stránky Tomkovy práce. Od Tomka ji přebrali i ostatní autoři a její další rozvinutí nalézáme i u Kalouska, jehož dílem česká státoprávní literatura tohoto období vyvrcholila.

Sled naznačených úvah měl nespornou výhodu i v tom, že jeho pomocí bylo možno relativizovat námitky vznášené proti českému státnímu právu z hlediska toho, jak Obnovené zřízení vymezovalo zákonodárnou pravomoc českého krále a jak dalece mohl tedy český panovník v tomto rámci měnit libovolně i jeho obsah. Tomek nepochyboval, že způsob, jakým si Ferdinand II. vyhradil možnost zemské zřízení měnit, pokrýval jen "soukromé právo"; na oblast "práva veřejného", kterou, jak bylo již řečeno, zemské zřízení podle jeho mínění vlastně ani nepodchycovalo, se prý toto vymezení "nižádným způsobem" nevztahovalo.[14] Tato argumentace nebyla ovšem Tomkovým původním vynálezem. Jak sám zdůrazňuje, navazoval svými myšlenkami na předbřeznovou stavovskou opozici, která se v l. 1845-47 snažila podobně zdůvodnit svoje odmítání vídeňských centralizačních a byrokratických metod. Hlavní důkaz správnosti svých úvah spatřoval Tomek v tom, že Ferdinand II. vzápětí po vydání Obnoveného zřízení potvrdil 29. května 1627 zemská privilegia; tím je doložena nejen prý správnost právě dotčených soudů, nýbrž i skutečnost, že české státní právo zachovalo svůj smluvní ráz.[15] Toto další

---

13) Většinu těchto tezí najde čtenář v úvodních odstavcích Tomkova spisu (str. 1-3), kam je autor uložil jako premisy, z nichž jeho výklad vychází.

14) Základem nastíněných závěrů bylo poměrně složité uvažování, které je shrnuto zejm. na str. 4-5 T.-ovy práce: vídeň. vláda ve svém sporu s předbřeznovou stavovskou opozicí argumentovala proti stavům, kteří se dovolávali OZZ, předmluvou k zem. zřízení, v níž si prý Ferd. II. vyhradil pro sebe a své nástupce právo zem. zřízení libovolně měnit. T.považoval tuto argumentaci za nesprávnou, neboť se prý opírala o citát vytržený z celkového kontextu předmluvy. Zmínka o tom, že český král může v rámci své zákonodárné moci (jus legis ferendae) měnit zem. zřízení, se podle T. vztahovala jen na "jura privatorum", tedy jen na soukromé právo, které bylo podstatnou součástí OZZ. Na veřejné právo se prý vztahovat nemohla, neboť "veřejné právo království českého" se nezakládalo pouze na OZZ.

15) T o m e k, l.c., 6: stavové za konfirmaci privilegií poděkovali na sněmu, jenž byl svolán na podzim r. 1627 (na 15. XI.); poděkování se stalo součástí sněm. usnesení. Tak byla prý smluvní cestou obnovena "nepřetržitost práva veřejného".

Tomkovo tvrzení nechtělo nic jiného než ukázat, že historické dokumenty, o něž se opírá český státoprávní program, je možno vykládat tak, že jejich interpretace je slučitelnou s představami liberalistické státovědy o smluvním základu všech skutečných konstitučních aktů. Zmíněná představa ovládala český politický život v šedesátých letech i jinak a zaznívala v nejrozmanitějších obměnách téměř ze všech státoprávních projevů té doby. Její obvyklá podoba vyjadřovala nejčastěji i národně demokratický obsah státoprávních požadavků, kladouc důraz na to, že na rozdíl od dřívějška má být nyní při státoprávním vyrovnání s Vídní účastníkem smluvního vztahu celý národ a nikoliv, jako tomu bylo dříve za feudalismu, jen privilegované třídy ve stavovském smyslu.

Tomkovi se obsahem svých stanovisek - přes jinak značné rozdíly, jež oba, generačně i mentálně, dělily - postavil po bok Wellner.[16] Svým smýšlením byl Wellner typický buržoazní liberál, jenž se od Tomka lišil i otevřenou svobodomyslností. Ve svých článcích o českém státním právu opakoval v podstatě Tomkovu tezi, že bělohorská porážka neměla pro české státní právo tak zhoubné důsledky, jak tvrdila německá centralistická žurnalistika: na Bílé hoře pohasl prý jen lesk českých dějin, ne však samostatnost českého státu. Koncisností a fakticitou zůstávaly však Wellnerovy výklady daleko za Tomkem. Snažil se sice svou pozornost zaměřit obecně a sledovat osudy českého státního práva bez bližšího tématického omezení, nezapřel však v sobě nikde diletanta a jeho úsudkům vadilo i to, že je chtěl zpravidla pointovat do krajnosti. Neubránil se proto četným rozporům a rovněž i jeho úsilí být žurnalisticky pohotovým jej přirozeně zavádělo k tomu, že byl ochoten obětovat ledacos z vědecké přesnosti.[17]

---

16) Wellnerovu obhajobu státopráv. programu obsahuje především brožura "Beiträge zur Geschichte des böhmischen Staatsrechtes", Wien 1869, kterou tvoří soubor jeho šesti starších článků (1. "Zur Geschichte des böhm. Staatsrechtes", 2. "Die Bedeutung der böhm. Wenzelskrone", 3. "Postulate des böhm. Staatsrechtes", 4. "Über das böhm. Staatsrecht", 5. "Zur Geschichte des böhm. Staatsrechtes", 6. "Zur Geschichte der böhm. Landtage"), které W. publikoval vesměs ve víden. časopise "Reform" v l.1868-69 (s výjimkou č. 2, jenž vyšel v lipském "Grenzbote" v r. 1968); W. kromě toho psal i do "Právníka": "K českému právu státnímu z věku XVI. a XVII." (1867,596), "K českému právu státnímu z věku XV. (1868,250), "O literatuře státního práva českého" (tamtéž, 397).

17) Názorový svět W.-ův charakterizují zejm. tato tvrzení: OZZ prý vyhradilo "der damaligen Volksrepräsentanz das konstitutionelle Kardinalrecht...alle Steuern zu bewilligen"; "... auch das jus legis ferendae hat die verneuerte Landesordnung den Ständen f a k t i s c h (podtrženo W.) nicht zur Gänze genommen..."; Ferd. II. zrušil prý jen nábož. svobodu, volbu panovníka a výlučné užívání češtiny, jinak přijal Čechy na milost a potvrdil "Landesautonomie"; "... Ferd. II. hat sich in einem Artikel der verneuerten Landesordnung ... zwar das jus legis ferendae vorbehalten, aber er hat diesen Vorbehalt in der confirmatio privilegiorum (29.V.1627) wieder zurückgenommen..."; je omylem domnívat se, že Bílá hora "mit dem böhmischen Staatsrechte tabula rasa gemacht habe"; "... in den Zeiten nach der Schlacht am weissen Berge die Rechte der böhmischen Nation zwar vielfach beschränkt,aber durchaus nicht aufgehoben, dass die Länder der böhmischen Krone nicht einer Verwirkungstheorie im modernen Sinne des Wortes unterworfen worden

Přece mu však nelze upřít i některé správné a cenné postřehy. Byl zřejmě, ve shodě se svým obecně zaměřeným pohledem, jedním z prvých, kdož si uvědomili, že vydání Obnoveného zřízení nevycházelo bezprostředně ze situace, jak se vytvořila těsně po bělohorském vítězství[18] a že naopak historická realita několika let, jež jeho publikaci dělily od porážky českého povstání, nebyla prosta rozporů i mezi vítězným Ferdinandem a těmi příslušníky české šlechty, jež mu v průběhu povstání zachovali věrnost.

Tomka i Wellnera spojovala kromě toho i společná vůle dokázat, že Bílou horou nebyl v Čechách nastolen jednostranný absolutismus a že proto také Bílou horou nezaniklo české státní právo ani státoprávní svébytnost českého státu, jak tvrdily odpůrci české politiky. I když naše soudobá věda o dějinách státu a práva si již dávno neklade podobné otázky, nelze přece jen v tom, že obránci českého státoprávního programu (stejně jako jeho protivníci) si nedovedli v šedesátých letech ujasnit vzájemný poměr mezi panovnickým absolutismem jako obecným dějinným jevem a státoprávní svébytností českého státu, vidět jen jejich vědeckou nemohoucnost či stranickou zaslepenost. Možnost správného, opravdu historického pohledu tu znesnadňovalo především výše již dotčené úsilí uvést v soulad do všech podrobností historické dokumenty českého státního práva s představami liberálního konstitucionalismu, zejména s jeho představou o smluvním základu ústavních aktů. To, jakož i skutečnost, že tehdejší poznání české minulosti nedovedlo ještě diferencovat mezi pobělohorským a tereziánským (popř. josefínským) absolutismem, takovýmto závěrům ovšem jen napomáhalo.

Určité podněty, ke kterým vedla podrobně propracovaná obhajoba státoprávních myšlenek, zvláště pak ty, jež naznačovaly nutnost zkoumat události v průběhu třetího desetiletí 17. stol., tedy události z prvých let po Bílé hoře, došly plného uplatnění v práci, kterou jako svůj prvý přínos k vědecko-publicistické literatuře šedesátých let odvedl Hugo Toman.[19] Tento vynikající znalec výtvarného umění i husitského válečnictví se ujal obhajoby českého státního práva z naznačených pozic vskutku zaníceně. Veškerou energii své intelektuální osobnosti obrátil především k tomu, aby svým historickým výkladům dal otevřený, aktuálně politicky zaměřený akcent.

---

sind..."; jinak se W. snažil na několika místech obhajovat i české stavy (nebyli prý jen pouhými přikyvovači - "Jasager"); ostře se také obrací proti tehdy populárním představitelům liberalistického centralismu Rotteckovi a Welckerovi.

18) Např. na str.25 se dovolává reskriptu z 20.IX.1623, v němž se Ferd.II. vyjádřil, že nechce umenšovat práva Čech (o něm srv. níže u Tomana).

19) Titul T o m a n o v y práce zněl: Schicksale des böhmischen Staatsrechtes in den Jahren 1620 bis 1627, Prag 1870.

Tomanova práce o osudech českého státního práva v letech 1620 až 1627 náleží patrně k tomu nejbojovnějšímu a nejútočnějšímu, co bylo o těchto otázkách v šedesátých letech napsáno. Její význam však spočívá nepochybně ještě v něčem jiném: Tomanovo východisko znamená totiž zásadní obrat v porovnání s tím, jak se na naznačené otázky dívali např. Tomek a Wellner. Zatím co oba právě zmínění se snažili dokazovat, že Bílá hora nepřinesla jak ústavně, tak státoprávně vlastně nic tak podstatně nového, boří Toman tuto představu a blíží se tedy modernímu pojetí daleko více.

I pro Tomana je Bílá hora zpočátku něčím, co další vývoj českého státu neohrozilo nebo alespoň nemusilo ohrozit. V konkrétním sledu jednotlivých událostí vyzdvihuje zvláště r.1623, kdy Ferdinand II. poprvé navštívil Čechy a kdy také provedl jmenování nových nejvyšších úředníků způsobem, jenž v podstatě navazoval na dosavadní zvyklosti a ústavní zásady. V tomto roce lze - dle Tomana - nalézt i jiné doklady svědčící o tom, že představy vítězů o budoucím uspořádání poměrů v Čechách nebyly ještě zcela vyhraněny a že tu snad nechyběla i jistá míra dobré vůle, ať již předstírané či okolnostmi vynucené.[20] Tento slibně započatý vývoj, který zdánlivě pokračoval v tom, co platilo před stavovským povstáním, byl však rychle a násilně přerván: Obnovené zřízení je pro Tomana již jasným a otevřeným aktem násilného oktroje, v němž jednoznačně vítězí moc nad právem.[21] To bylo ovšem hodnocení podstatně odlišné od Tomkova, který se na Obnovené zřízení díval spíše naopak jako na něco, co přineslo opětnou stabilizaci ústavních poměrů a čím tedy byla překonána bezuzdná zvůle prvých let po bělohorské bitvě. Ale nejen to: objevuje se tu ještě další motiv, motiv šalebného jednání vítěze, který klame i vlastní věrné streníky v řadách české šlechty. Toman tak naznačuje to, co rozvinul ještě důsledněji, i když patrně v méně kontrastních barvách, Kalousek.

---

20) T. šel dokonce tak daleko, že kapitolu své práce věnovanou zmíněnému roku nadepsal "die Wiederherstellung und Anerkennung der alten Landesverfassung Böhmens durch Kaiser Ferdinand II."; v této souvislosti se odvolával na dotčenou již rezoluci (reskript) z 20.IX.1623 (viz výše u Wellnera), kterou měl být zjednán v deskách pořádek a amulovány vklady z doby povstání; T. v ní viděl důkaz, že Ferd. II. uznal starou českou ústavu.

21) Str. 85-6: "...man hat in neuester Zeit versucht auf Grund des nicht ganz klaren Kundmachungspatentes der verneuerten Landesordnung diese nur auf die Privatgesetze zu beziehen (tady se tedy T. odchyloval od ostatní státopráv. literatury); indess unserer Ansicht nach muss man die Massregeln, die im J. 1627 über Böhmen verfügt wurden, insgesammt und im Konnexe mit der ganzen damaligen politischer Lage und Machtverhältnissen als das betrachten, was sie auch wirklich sind: A k t e d e r d a s R e c h t v e r a c h t e t e n G e w a l t (podtrženo T.); ještě jasněji na str.90:"...Böhmen hat im J. 1627 nicht in Folge der Verwirkungstheorie, sondern durch eine das Recht verachtende unberechtigte, damals aber unbezwingbare Gewalt seine alte Landesverfassung eingebüsst..."

Krátce řečeno měla v Tomanově pojetí bělohorská porážka za následek v podstatě dvojí perzekuci: jednu těsně po bitvě, ta měla podobu fyzického násilí a souvisela s vojenskými událostmi; vítěz si však zároveň svojí mocenskou převahou nebyl jist, oficiální projevy byly proto také neseny nejednou i rozpačitým tónem a nejednou se v nich objevovaly i nejasné přísliby, mající ukázat dobrou vůli šetřit zemských svobod; jakmile to však dovolila válečná situace, sáhl vítězný Habsburk k novým opatřením, svým rázem sice nekrvavým, z hlediska ústavního však zcela nekompromisním. Na dnešního pozorovatele, stejně jako na čtenáře Tomanovy práce před sto lety, tu jistě nejvíce zapůsobí otevřeně útočné zostření jeho závěrů proti vládnoucí dynastii.

Tomanova práce v tomto směru dobře naznačuje, jak rychle rostla intenzita státoprávních představ v období, které následovalo bezprostředně po prosincové ústavě. Je tedy v tomto ohledu důstojným doprovodem hlasů, jež v té době zaznívaly na lidových táborech. Další fáze státoprávního boje, zvláště pak jeho vyvrcholení v letech 1870-71, kdy českou veřejnost na čas ovládaly i naděje na možnost nové úpravy státoprávních poměrů alespoň v rámci Předlitavska, však kladly zároveň před vědecko-publicistický boj o české státní právo i nové požadavky, k nimž náležela zejména nutnost systematického utřídění poznatků. Tuto atmosféru dobře odrážejí i sněmovní jednání českého sněmu v r. 1870[22] a ovšem i celá řada dalších projevů. Dotčenou linii ztělesnilo, jak známo, především dílo klasika českého státoprávního dějepisectví Josefa Kalouska. Ale i Toman se s plnou vervou zapojil do tohoto úsilí. Plodem jeho snah tu byla další, rozsahem ještě větší práce, zaměřená i tématicky obecně, jež vyšla však až v r. 1872, kdy bylo již o osudu českých snah rozhodnuto.[23]

Nová orientace Tomanových výzkumů byla doprovázena i daleko větším důrazem na formálně juristickou složku výkladu, jež tu posléze natolik převládla, že vedla i k jistému ztlumení původního útočně polemického tónu. Souviselo to nepochybně ještě s určitou smířlivostí, kterou se vyznačoval český politický život v době těsně předcházející známému a marnému pokusu o vyrovnání na podkladě fundamentálek. Toman chtěl však zároveň dosáhnout ještě něčeho jiného. Uvědomoval si, že sebe lépe historicky propracovaný výklad musí být z hlediska potřeb boje za české státní právo nezbytně dílčím a hledal proto vlast-

---

22) Vysokou úroveň, kterou tehdy české státoprávní myšlení dosahovalo, je cítit z celé řady dobových politických projevů, nejlépe snad v adresních debatách v čes. sněmu - Stenographische Berichte des böhm. Landtags -Stenografické zprávy sněmu českého, 1870, schůze č. 4,5 a 6.

23) H. T o m a n (je tu označen jako mimořádný člen král. čes. učené společnosti), Das Böhmische Staatsrecht und die Entwicklung der österreichischen Reichsidee vom Jahre 1527 bis 1848, Eine rechtsgeschichtliche Studie, Prag 1872.

ní cestu, jak český program zdůvodnit historicky i právnicky zároveň; chtěl se však zároveň odlišit i od současně pracujícího Kalouska, jehož "Einige Grundlagen des böhmischen Staatsrechtes", prvá předběžná, brožurová podoba jeho známého spisu, vyšly poprvé již v r.1870 a ovšem i od ostatních autorů, zvláště pak od Tomka, který byl z nich ze všech zřejmě nejvíce závislým na myšlenkovém světě historické šlechty a předbřeznové stavovské opozice.

K tomuto cíli, jenž tedy spočíval v tom, jak nově a jinak právnicky zdůvodnit to, co tvrdil již Tomek a co z části nově formuloval i Kalousek, rozvinul Toman velmi složitou juristickou argumentací. Rovněž i on postavil do středu svých úvah otázku zákonodárné moci podle Obnoveného zřízení a snažil se stejně tak dokázat, že se nemůže vztahovat na stavovská práva a svobody.[24] Vycházel přitom ze známého rozdílu mezi Obnoveným zřízením a deklaratoriemi z r.1640, které připouštěly určitou, byť velmi omezenou míru zákonodárné iniciativy českého sněmu, pokud se netýkala otázek, spadajících mimo jiné pod pojem "status publicus". Tento výraz vzatý z legislativní dikce deklaratorií vykládal Toman tak, že jde o zákonodárství, dotýkající se toliko výsostných práv královských a jeho regálů, nikoliv však práv a svobod stavovských. Výsostná královská práva byla podle jeho mínění upravena po Bílé hoře v Obnoveném zřízení formou zákona, stavovská práva a svobody byly však zakotveny jinak, formou královského majestátu (tj. potvrzením z 29. května 1627), tedy v podobě privilegia.[25] Reálným cílem tohoto rozlišování bylo především vysvětliti uspokojivě některé skutečnosti, které dosavadní způsob interpretace pomíjel. Šlo např. o to, že o určitých věcech byla řeč jak v Obnoveném zřízení, tak v potvrzení stavovských privilegií (např.ustanovení o náboženství či úprava stavovského práva povolovat berně).[26] Těmito složitými úvahami směřoval Toman k cílům ještě daleko významnějším, i když na prvý pohled ne právě jasným. Dosavadní argumentaci tu doslova obracel na hlavu tím, že totiž tvrdil, že prý stavovská práva náležejí oblasti "práva soukromého".[27]

---

24) T o m a n, Böhm. Staatsrecht, 34 - opírá se rovněž o publikač. patent k OZZ, a ukazuje, že zmínku, ve které si panovník vyhrazuje měnit zem. zřízení, je třeba vykládat podle ustanovení OZZ o zákonodárné moci (čl.A VIII); stejně tak opakuje známé již tvrzení, že zem. zřízení není výlučným pramenem čes. stát. práva a uzavírá (37): "Aus der nachfolgenden Entwicklung des Wesens der verneuerten LO gegenüber dem Majestatsbriefe wird hervorgehen, dass der in der ersteren enthaltene Vorbehalt des jus legis ferendae auf Rechte und Freiheiten der Stände keinen Bezug haben kann".

25) Tamtéž, 37, 38, 40.

26) Tamtéž, 39 - jednou jde prý o formulaci zavazující v téže věci - tedy např. v úpravě nábož.poměrů - stavy (tak je tomu v zem. zřízení), jindy panovníka (v potvrzení stav. privilegií).

Na tomto místě se čtenář bude jistě právem ptát, proč Toman vršil jedno komplikované rozlišování na druhé a jaký smysl vůbec měly jeho vývody. Celá tato obtížně přehledná a z části i konfusně znějící argumentace byla budována v podstatě na dvojici pojmů, na pojmu "zákona" a "privilegia" a s jejich pomocí pak na tom, jak teoreticky nově vyložit vzájemný poměr Obnoveného zřízení a potvrzení stavovských svobod; byl to tedy tentýž cíl, jaký kladl i Tomek. Nové na této cestě za starým cílem bylo jen to, že Toman se uchýlil k autoritě, jejíž věhlas byl natolik nepochybný, že jí bylo možno potírat liberálně-centralistické odpůrce státního práva jaksi i jejich vlastními zbraněmi; touto autoritou byl Savigny, zvláště pak jeho učení o pojmu privilegia a zákona. Toman Savignyho vykládal tak, že privilegium má "soukromoprávní" ráz (odtud tedy jeho překvapující konstatování,že takovýto ráz mají i stavovské svobody) a že privilegium je v tomto smyslu dvojstranným aktem. Tady ovšem účel Tomanových výkladů je již zcela otevřený: ústava českého historického státu neztratila ani po Bílé hoře svou smluvní povahu a jejími nositeli je český král spolu s reprezentanty českého národa; výhrada zákonodárné pravomoci pokrývá jen to, co je fixováno Obnoveným zřízením (tzn.především soukromoprávní vztahy a výsostná práva). Toman dospěl tedy touto oklikou tam, kam došel i Tomek. Zaplatil za to ovšem značnou cenu na úkor jasnosti svých výkladů, jak to nejlépe ukazuje způsob,jakým užívá pojmu "soukromého práva", které u něho je jednou prostředkem k tomu, aby zdůraznil smluvně konstituční ráz české ústavy, po druhé naopak něčím, co vyjadřuje obsahovou náplň zemského zřízení.

Los stát se klasikem české literatury o státním právu připadl, jak to bylo již vícekráte řečeno, Josefu Kalouskovi. Není také tajemstvím, že právě jemu bylo souzeno pokračovat dále v linii, kterou naznačilo zakladatelské dílo Palackého daleko více než problematická osobnost Gindelyho, i když Kalousek sám již namnoze kráčel po jiných cestách než velký koncepční duch zakladatele moderního českého dějepisectví, vytvářeje tak jakýsi svorník mezi ním a analytickým dílem pozdější Gollovy školy.[28] Vedle toho všeho - a nebo snad ještě lépe - právě proto byl Kalousek i mužem své doby, který svými názory a svým politickým přesvědčením odrážel mentalitu určitých složek pokrokového českého měšťanstva, což nepochybně platí zejména o jeho pracech o čes-

---

27) Tamtéž, 41 a na více místech zvl. 43: "Diese gemeinrechtliche Anschauung waltet nun sowohl in der verneuerten LO, als auch dem Majestätbriefe Ferdinands vor.Vor allem werden die Rechte und Privilegien der Stände aus dem jus publicum in das Gebiet des jus privatum verwiesen, in welchem Sinne Privilegien ja auch in römischen Rechtsquellen leges privatae genannt werden..."

28) J. W e r s t a d t, Odkazy dějin a dějepisců, Praha 1948, 25.

kém státním právu.[29] Zvláště tato část jeho dějepiseckého díla dobře naznačuje základní rysy Kalouskova politického a světonázorového profilu, jinými slovy profilu člověka, který je umírněným, národnostně horoucně cítícím liberálem.

Souhrně je možno říci, že i Kalouskovy představy se pohybují v mezích, které vyznačila státoprávní literatura předcházející v šedesátých letech jeho spis: je to tedy v prvé řadě představa o kontinuitě českého státního práva, spojená s přesvědčením, že ústava českého historického státu měla smluvní povahu; obě tyto představy pointují pak stejně jako u ostatních autorů zabývajících se těmito otázkami zájem soustředěný k bělohorskému období, i když Kalouskovo dílo bylo dílem souborným.

Proto i Kalousek si v prvé řadě klade otázku, co se vlastně stalo na Bílé hoře a jaký vliv měly změny, které následovaly na české státní právo. Odpovídá na ni tak, že podrobně líčí tendence, které se uplatnily v prvých letech po porážce a ukazuje na to, jak protichůdné byly v této době názory těch, kdož zůstali věrni habsburské věci a dvorského okolí Ferdinandova. Jeho soud tu vyznívá zvláště výmluvně. Češi byli na Bílé hoře poraženi vlastně dvojnásob, Ferdinand nejen vojensky potlačil povstání, nýbrž nakonec podvedl i ty, kdož mu zůstali věrni; Obnovené zřízení nebylo tedy namířeno jen proti stavovské moci povstalců, nýbrž v jistém smyslu i proti těmto kruhům. Kalousek tu jmenuje zejména Martinice jako postavu se zvláště tragickými rysy. Vídeňský dvůr jej nechává připravovat novou redakci zemského zřízení v intencích, jež odpovídaly cílům české katolické šlechty a udržuje jej záměrně v nevědomosti tak dlouho, až je vyhlášeno Obnovené zřízení. Vrací se tu tedy tentýž motiv obmyslného klamání, jaký jsme poznali již u Tomana. Důvěřiví a oddaní čeští straníci Ferdinandovi jsou tedy nakonec zaskočeni a podvedeni, jak Kalousek vícekráte zdůrazňuje.[30] Sotva si asi dnes již dovedeme představit, jak silně musila tato slova znít současníkům. Ostatně ani pozornost obrácená k Martinicovi nebyla zcela náhodná; vždyť nešlo o nikoho jiného než o vzdáleného předka vůdce české historické šlechty hr. Jindřicha Clama-Martinice.

Jinak Kalousek nepochyboval o tom, že ústavními změnami pobělohorskými nebyla dotčena nepřetržitost českého státního práva.[31] Obnovené zřízení bylo podle jeho názoru vydáno protiústavně a jednostranně i proti vůli těch, kdož byli jinak oddanými stoupenci Habsburků.

---

29) J. K a l o u s e k, České státní právo, Praha 1871; této knize předcházelo ještě dvojí vydání (Praha 1870, 1871) německé brožury "Einige Grundlagen des böhmischen Staatsrechtes".

30) K a l o u s e k, České stát. právo, 434 a n.

31) Tamtéž, 444.

Odmítal proto také vidět v něm "řádný pramen právního pořádku" a výslovně dodával, že, je-li nucen zabývat se obsahem jeho ustanovení ve svých výkladech, neznamená to popření takovéhoto zásadního stanoviska. Podrobně si všímal otázky zákonodárné pravomoci a potvrzení stavovských privilegií. Opakoval tu v podstatě interpretaci Tomkovu, doprovázeje ji některými vlastními doplňky.[32] Jinak odmítal stejně jako před ním již Tomek položit rovnítko mezi zemské zřízení a ústavu v novodobém slova smyslu. Bez rozpaků vykládá, že zmíněným potvrzením přiznal Ferdinand stavům zákonodárnou moc v oblasti práva veřejného a pokud jde o právo soukromé, tedy prý i tam,kde šlo o souvislost s potvrzenými privilegii.[33] Jmenovitě velkou péči pak věnoval Kalousek tomu, aby mohl přesně určit, která privilegia byla tehdy potvrzena a která ne. Srovnával podrobně konfirmaci privilegií pro Čechy z 29. května 1627 a pro Moravu z 26. června 1628, která byla na rozdíl od všeobecného znění české konfirmace (potvrzována byla všechna privilegia, která nejsou v rozporu s Obnoveným zřízením) doprovázena seznamem, v němž jednotlivá privilegia byla výslovně uvedena. Jeho soudy pak vrcholí ve zjištění, že pobělohorský stát se stal sice absolutistickým, že však nepřestal být samostatným a suverénním.[34]

Tím se tedy odchýlil od dosavadního proudu, jenž v české literatuře o státním právu zásluhou Tomkovou převládal a který - snad jen s výjimkou Tomanovy prvé práce - počítal s tím, že Bílá hora zásadní obrat k absolutismu ještě nepřinesla.I tady šlo zřejmě o myšlenky podložené živým aktuálním podtextem: o nic jiného než o historikovo konstatování, že již v 17. století musili Čechové svádět tentýž boj s vídeňským absolutismem jako jejich potomci v době, kdy Kalousek svoje dílo psal.Tím výmluvněji ovšem působí dedikace prvého vydání jeho souborné práce, kterou připsal "obnovitelům obapolné smlouvy" mezi českým národem a panovníkem.[35] Svým výkladem pobělohorských změn se tedy Kalousek vymanil nejen ze schemat, ve kterých se pohybovala většina literatury zabývající se v šedesátých letech minulého století českým státním právem, nýbrž přiblížil se asi také nejvíce tomu, jak se na tyto otázky dívá dnešní věda.

---

32) Tamtéž, 445 a n.; t ý ž, Einige Grundlagen, 42, kde K. podporuje Tomkův výklad vlastním dodatkem, jenž se odvolává na zem. zřízení z r. 1564 a dále na práci komise, která připravovala nové zřízení po Bílé hoře; úvodem k tomu tam, kde vzpomíná stavovské opozice z předbřeznové doby, neodpustil si K. kousavou poznámku na účet jednoho z vůdců ústavověrné šlechty, Carlose Auersperga, jenž stál tehdy v čele komise, která odmítla představu jakoby čes. stát. právo bylo závislým "von der Willkür des Regenten".

33) K a l o u s e k, České stát. právo, 461-2.

34) Tamtéž, 468 (na podporu svého mínění dovolával se i Grotia).

35) K této dedikaci i k mottu, jež ji doprovázelo (byl to citát z francouz. právníka P.P. Royera-Collarda) - V a n ě č e k, Velká doba, 586.

Kalousek však dospěl nepochybně nejdále i v chápání, jak bylo historicky utvářeno pobělohorské období vcelku a jak byl diferencován vývoj pozdější. Je to tím významnější, že již vícekráte byla příležitost dotknout se toho, že česká státoprávní literatura šedesátých let nedovedla ještě plně docenit skutečnou váhu tereziánských a josefinských změn. V šedesátých letech šlo v prvé řadě o to dokázat rezistenci českého státního práva v poměru k bělohorským událostem, které, jak jsme viděli, nebyly vždy ani jednoznačně ztotožňovány se vznikem absolutismu nebo u nichž bylo alespoň pochybováno o tom, že měly hned takovýto dopad. Ovšem tak zcela bez širšího horizontu se všechny tyto úsudky přece jen neobešly.

Tomek se jim v podstatě vyhnul tím, že svoji práci tématicky omezil a učinil z ní monografické sledování vývoje českého sněmovnictví po Bílé hoře, aniž uspokojivě zodpověděl otázku, proč úpadek českého sněmu se stal naprosto zřejmým právě v 18. století. Soustavněji se těmito věcmi zabýval již Toman. Nezapřel v sobě buržoazního liberála a snažil se proto vypořádat se spravedlivě i s významem osvícenských idejí a josefinismu ve státoprávním vývoji. Centralismus a germanizace jej pochopitelně odpuzovaly a byly v jeho očích politováníhodným doprovodem tohoto jinak kladného pohybu. Vinu na nich neslo podle jeho přesvědčení období bezprostředně pobělohorské, kdy zásluhou "jesuitských nauk, Hobbesova učení a junkerstva" byl politický život, zvláště pak sněmovní jednání a stavovská moc, ochromeny naprostým formalismem a apatií. Proto prý také osvícenští reformátoři nebyli schopni správně rozpoznat pozitivní prvky, které v existujícím státním zřízení byly výsledkem dlouhodobého historického vývoje.[36] Význam josefinské éry však stavěl v každém směru proti pozdějšímu absolutismu, který, jak se vyjadřoval, byl cílem jen sám sobě.

Jak rozporně vyznívala řada úsudků o dosahu tereziánských a josefinských reforem ve státoprávnické literatuře šedesátých let, ukáže nejlépe hodnocení některých konkrétních událostí. Je to na prvém místě zrušení dvorské kanceláře v r. 1749, které jsme dnes zvyklí považovat, zejména zásluhou toho, co přineslo bádání Bohuše Riegra a co v českém politickém životě na konci minulého století do popředí pozornosti postavilo nové chápání státoprávních myšlenek,[37] za datum nad jiné osudné. Státoprávní literatura šedesátých let - jedině snad s výjimkou Ka-

---

36) T o m a n, Böhm. Staatsrecht, 88, 90, 103 a n.

37) Tehdy byl také novou vlnou historiografického zájmu o Bílou horu opouštěn výklad ustanovení o zákonodárné moci čes. krále ve smyslu, v jakém jej hlásala čes.státoprávní literatura šedesátých let; tento nový kurs byl spojen vedle Gindelyho zvl. se jménem Denisovým a Eisemannovým, naopak čes. práv. věda (publicistika), reprezentovaná J. Pražákem, jej zastávala dále - k tomu: B. B a x a, K dějinám veřejného práva v zemích koruny České, Praha 1906, 2 (v pozn. č.3).

louska[38] - souhlasila sice s tím, že šlo o důležitý fakt, jeho význam však nebyl tolik akcentován a na dotčenou změnu bylo pohlíženo spíše jako na administrativní přeskupení z moci absolutního panovníka, než jako na státoprávní převrat zásadního významu.[39] Snad to souviselo i s tím,že požadavek zřídit pro Čechy dvorského kancléře náležel k předním postulátům státoprávního vyrovnání v šedesátých letech[40] a že tedy byl zájem ukázat, že obnovení dotčené instituce by bylo bez zvláštních obtíží poměrně snadné.

Proti tomu,co se stalo v období vlády Marie Terezie a Josefa II., stavěla naopak česká státoprávní literatura - i v tom byl nepochybně cítit určitý vliv názorů hájených českou historickou šlechtou - akce českého sněmu z doby Leopolda II. Státoprávníci šedesátých let nepochybovali o tom, že desiderační vystoupení českého sněmu plně postačilo k tomu, aby byl znovu zdůrazněn význam českého státního práva a aby bylo zastíněno vše,. čím by mohla být ohrožena státoprávní integrita českého státu v předchozích letech.[41]

S tím vším v konkrétních výkladech souviselo namnoze i to, že dotčené literární a publicistické projevy se na některá drobná fakta ze státoprávního vývoje 18. stol. dívaly často zcela opačně, než jak bychom jejich význam asi hodnotili dnes. Stačilo např. aby do některého nově vytvořeného orgánu, o jehož centralistickém smyslu je sotva možno pochybovat, byl povolán i zástupce českých zemí, třebas šlo o vyloženě byrokratického hodnostáře, a zmíněná událost byla považována nikoliv za další útok na státoprávní postavení českého státu, nýbrž naopak za důkaz, že ani tady všechny státoprávní ohledy nemohly být pominuty.[42] Ostatně něco podobného, ovšem v daleko větších rozměrech, nasnačovala

---

39) Ani K a l o u s e k tu ještě neviděl zcela jasně: Čes. stát. právo, 498 an. - tereziánský a josefinský absolutismus sice sahal bezohledně nejen na "ústavní práva stavů", nýbrž i na samu "státní samostatnost koruny "České", na zrušení dv. kanceláře pohlížel však přece jen ještě tak, že tu převládalo hledisko administrativní nad státoprávním.

T o m a n, Böhm. Staatsrecht, 150, kde zdůrazňuje, že dv. kancelář dostala svoje poslání až za Ferd. II. a že tedy se starou předbělohorskou kanceláří vlastně mnoho společného neměla; nejasnost těchto stanovisek ukazuje v jiném kontextu i W e l l n e r o v a práce: na jednom místě (II. odst.8) se k situaci po r. 1791 uvádí "noch immer bestand eine böhmische Hofkanzlei" (tj. spojená česko-rakouská), jinde (XVI.) pro období 1740-1848 W.praví: "Durch die vereinigte Hofkanzlei war dem Föderativsystem,auf welchem Osterreich aufgebaut erschien, ein nicht unempfindlicher Stoss versetzt".

40) Z čes. tisku např.: "Národ", 19.IV.1965 (105) - "Dvorská kancelář a dvorský kancléř", "Národní listy", 10.VIII.1965 (159) - "Ministři bez portefeille", "Národní Pokrok", 16.I.1868 (27) - "Rod Habsburků a národ Český".

41) Velmi dobře to odráží práce W e l l n e r o v a (65); informace tu prostředkovaly především dokumenty vydané jako "Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Osterreich" v Lipsku 1848, ale snad i jiné prameny.

42) Byl tu zřejmě i úzký vztah k požadavku obnovit v rámci vyrovnání generální sněmy České koruny - H. T o m a n, O společném sněmování zemí koruny České od Ferdinanda I.

i výše dotčená diskuse o tak řečené výhradě zákonodární pravomoci v Obnoveném zřízení. V prostředí boje a polemiky bylo ovšem užití takovýchto zbraní něčím naprosto pochopitelným.

Literatura o českém státním právu v šedesátých a na počátku sedmdesátých let minulého století tím, že akcentovala Bílou horu a že pomíjela pozdější vývoj, posouvala do popředí nejen význam bělohorských událostí samotných, nýbrž obracela pozornost i k době, která pro naše předky před sto lety byla více méně nedávnou přítomností. V tom tkvěl především aktuální smysl této argumentace: dokázat, že české státní právo nebylo vyvráceno Bílou horou jako nejosudnějším mezníkem novodobých českých dějin a že jej ohrožuje tedy teprve přítomnost. Tak se také v literárních a publicistických projevech, jejichž souhrn vytvářel státoprávní historiografii šedesátých a počátku sedmdesátých let minulého století, odrážel ethos státoprávního boje a rozvinutí těchto myšlenek jej zpětně posilovalo.

Státoprávní dějepisectví šedesátých let bylo tedy nepochybně plodem své doby; ale jen na pozadí takovéhoto úzkého sepjetí s ní lze si plně představit jeho skutečný význam politický a kulturní, jeho význam určité etapy národně osvobozeneckého boje. Naznačeným měřítkem je proto také třeba posuzovat rozdíly, jež tu existují mezi tím, jak hodnotí dnešní věda jednotlivá fakta rozhodující pro státoprávní vývoj českého státu v posledních stoletích feudalismu a mezi tím, jak se na ně dívala vědecká publicistika těchto let.

---

až do Marie Terezie, Právník IX. (1870), 649, t ý ž, Böhm. Staatsrecht, 99 a n.; v obou pracích z dobové literatury se T. odvolává Feigla a hovoří i o po usu revidovat na počátku 19.stol. zem. zřízení; jinak obecně k této problematice srv. K. K r o f t a, Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l.1526-1848, Praha 1917 (zvl. otisk z "Osvěty", roč. XLVII.)

ZUR ENTWICKLUNG DER BÖHMISCHEN STAATSRECHTLICHEN VORSTELLUNGEN AN DER WENDE DER SECHZIGER UND ZU BEGINN DER SIEBZIGER JAHRE DES VORIGEN JAHRHUNDERTS

Valentin Urfus

(Zusammenfassung)

Die auf den vorangehenden Seiten publizierte Abhandlung ist bemüht die wichtigsten Standpunkte aufzuzeigen, die die historische und journalistische Publizistik in jener Periode vertrat, da im vorigen Jahrhundert das Ringen um das böhmische Staatsrecht seinen Höhepunkt erreichte. Schon der Umstand an sich, dass in diesen Jahren zahlreiche literarische Werke entstanden, die sich mit der Vergangenheit Böhmens überhaupt und mit dem böhmischen Staatsrecht im besonderen befassen, ist vielsagend. Noch vielsagender ist jedoch die Tatsache, dass alle diese Äusserungen ein beachtenswertes Niveau haben, das weit über das übliche Format publizistischer Werke hinausgeht. Es handelt sich im wahren Sinn des Wortes um eine wissenschaftliche Literatur, die historisch und juristisch aus der Geschichte Böhmens alles analysiert, was ihres Erachtens für die das damalige tschechische politische Leben beherrschende staatsrechtliche Argumentation entscheidend ist.

Den erwähnten Arbeiten fiel auch noch in anderer Hinsicht eine bedeutende Rolle zu. Die tschechische nationale Wiedergeburt widmete zwar der tschechischen nationalen Vergangenheit beträchtliche Aufmerksamkeit. Es war dies jedoch eine Aufmerksamkeit, die sich vielfach auf die revolutionäre Hussitenbewegung oder die slawische Urzeit konzentrierte. Daher musste man diesen Horizont ausweiten. Die Publizistik aus der Wende der sechziger und siebziger Jahre wandte in Übereinstimmung damit ihr Augenmerk vor allem dem böhmischem Ständeaufstand aus den J. 1618-1620 zu. Der auf die Ereignisse nach seiner Niederwerfung am Weissen Berg am 8. November 1620 gelegte Akzent liess aber gleichzeitig alles beiseite, was dann nachfolgte. Die erwähnte Publizistik vermochte tatsächlich auch nie die Bedeutung jener Veränderungen vollauf zu erfassen, die unter der Regierung Maria Theresias und Josefs II. eintraten und die für die neuzeitliche Entwicklung des tschechischen Volkes die gleiche, wenn nicht sogar eine grössere Bedeutung hatten als die Schlacht am Weissen Berg.

Die hier resümierte Abhandlung verlegt sich, abgesehen von einer Analyse kleinerer Arbeiten aus der tschechischen Presse,vor allem auf vier Personen und ihr Werk - Václav Vladivoj Tomek,Max Wellner,Hugo Toman und Josef Kalousek.Gemeinsam war ihnen vor allem das Streben nachzuweisen, dass durch die Niederlage des böhmischen Ständeaufstandes die Kontinuität des böhmischen Staatsrechtes nicht unterbrochen wurde und dass also, mit anderen Worten, der Sieger der Schlacht am Weissen Berg auch nach der Niederwerfung der böhmischen Stände das böhmische Staatsrecht anerkannte. In der Darstellung Tomeks, der zu den Begründern der tschechischen Historiographie gehörte,fand diese These ihren Anschluss an die Ansichten der tschechischen Ständeopposition aus der Zeit kurz vor dem März des Jahres 1848, wo der (ständisch gegliederte) böhmische Landtag zur Tribüne des ständischen Widerstandes gegen den Wiener Zentralismus wurde. Tomek bezweifelte sogar, dass nach der Schlacht am Weissen Berg in Böhmen der Absolutismus eingeführt wurde. Er befasste sich sehr eingehend auch mit der Verneuerten Landesordnung aus dem J. 1627 und war bestrebt nachzuweisen, dass Ferdinand II. sich darin zwar das Recht vorbehalten hatte, ihren Inhalt nach seinem Belieben abzuändern, dass jedoch dieser Vorbehalt nur das Privatrecht betraf; das Staatsrecht des böhmischen Staates sei dadurch nicht berührt worden, denn kurz nach dem Erlass der Verneuerten Landesordnung seien auch alle Privilegien und Landesfreiheiten besonders bekräftigt worden. Dadurch wollten Tomek und die auf seinen Ideen fussende übrige Publizistik nachweisen, dass das böhmische Staatsrecht auch nach der Niederlage am Weissen Berg seinen Vertragscharakter nicht verloren hatte, wie dies die liberale Konstitutionsdoktrin des 19. Jahrhunderts verlangte. An Tomek schloss sich uneingeschränkt auch Wellner an, der sich von diesem sonst nur durch seinen weitaus konsequenteren Liberalismus unterschied. Temperamentvolle publizistische Arbeiten voll von Ausfällen gegen die Habsburgerdynastie standen mit dem Namen Tomans in Verbindung. Zu seinen Verdiensten gehört vor allem die Tatsache, dass er bemüht war, bemerkenswerte Schlussfolgerungen von jenen Ereignissen abzuleiten, die der Erlassung der Verneuerten Landesordnung vorausgingen. Sonst aber litten seine Darstellungen unter seinem krampfartigen Originalitätsstreben, das mehr als einmal dazu führte, dass ihr Sinn ziemlich konfus war. Kalousek schuf eine klassische Arbeit über die Geschichte des böhmischen Staatsrechts; er gehört auch sonst zu den bedeutendsten Gestalten der tschechischen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts. Auch bei ihm liegt aber der Schwerpunkt der Darstellung auf dem Zeitraum vor und nach der Schlacht am Weissen Berg.

POPRAVČÍ ZÁPISY JIHLAVSKÉ

František Hoffmann

Popravčí zápisy - terminologie. Jihlavské popravčí zápisy ve IV.městské knize. Doba zapsání. Přehled zápisů. Uspořádání - hledisko chronologické, obsahové, jazykové. Původ zápisů a jejich forma. Písař - národnost, vliv na jazykovou stránku zápisů, možnost identifikace. Vztahy popravčích zápisů jihlavských k ostatním pramenům - Popravčí kniha rožmberská. Dosavadní edice a historiografické využití.

Popravčí neboli hrdelní zápisy patří k nejvýznamnějším pramenům pro poznání doby předhusitské a husitské. Jejich zvláštní hodnota tkví v tom,že umožňují bezprostřední poznání některých jinak obtížně postižitelných stránek tehdejšího stavu společnosti. Tato hodnota se ještě násobí vzácností, způsobenou řídkým dochováním. Bylo by možno do r. 1419 i z dalších desetiletí nashromáždit zejména z městských knih,knih vedených u dalších institucí a z listinného materiálu poměrně dosti zápisů, jež zahrnujeme pod zmíněný název. Popravčí knihy ve vlastním slova smyslu z doby předhusitské se však u nás dochovaly jen dvě. Je to dobře známá popravčí kniha pánův z Rožmberka [1] a popravčí kniha jihlavská, která přesto, že se rozsahem vyrovná knize rožmberské, je jen částí jihlavské městské soudní knihy IV.

Pro knihy a zápisy zmíněného druhu se užívá zpravidla označení popravčí, psanecké, hrdelní, krevní, smolné nebo černé.[2] Již tím je naznačeno, že jde o zápisy povahy trestní, jež zachycují průběh výsle-

---

[1] Popravčí kniha pánův z Rožmberka, ed. F. Mareš, Praha, 1878.

[2] Knihy příp. oddíly knih tohoto druhu nebo obdobné zápisy podchytil R. N o v ý, Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526, AUC, Philosophica et historica 4, Praha 1963: kniha psanců města Chebu 1310-1390,č.689, kniha soudní města Chebu (proskripce aj.) 1379-1388, č.690, kniha psanců města Chebu 1391-1668, č. 691, kniha psanců Olomouce 1523-1598, č.899, kniha civilního a trestního soudnictví města Poličky (vyznání, proskripce aj.) 1432-1523, č.921b, kniha soudní Starého Města Pražského 1351-1367, č.929, kniha soudní půhonů a nálezů Nového Města Pražského 1377-1427-1467, č.975, kniha útrpných vyznání 1402-1421 (-1490) a testamentů (1421, 1434-1455), č.1006, kniha soudní města Šumperku (proskripce) (1402-) 1410-1531 (-1557), č.1097.
K tomu je třeba uvést z doby předhusitské některé další zápisy. K psaneckým, popravčím a příbuzným zápisům českobudějovickým srv. J. P e k a ř, Žižka a jeho doba, 2, Praha 1928, 32-33, pozn. 216-217 a I. H l a v á č e k, Nejstarší kniha města Českých Budějovic jako pramen k dějinám třídních bojů koncem 14. a poč.15.stol., Zápisky katedry čsl. dějin a archívního studia Karlovy university, 1956, č.1, 22-25. V olomouckém kodexu Václava z Jihlavy je oddíl Proscripciones hominum et scelera perpetrancium, leč nenapl-

chů, prováděných často útrpným způsobem, až po soudní řízení a výkon nejvyššího trestu, nebo jen první z fází trestního řízení. [3] Nejde o jediný druh knih a zápisů. Pro jejich určení není rozhodující pouhý název. Je možno je utřídit podle několika hledisek, zejména podle institucí, kde vznikaly, podle obsahu, funkce a způsobu vedení. V tomto

---

nány zápisy; F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech 1963, 135. F. Š u j a n otiskl spolu s českým překladem Passio raptorum de Slapanicz secundum Barthoss tortorem Brunensem, Sborník historický 3, 1885, 245-252, 301-303, líčící pohromu tlupy Kyezoltovy v r. 1401. Nový český překlad ve Výboru z české literatury doby husitské 1, Praha 1963, 417-421. Z dalších ojediněle se vyskytujících zápisů tohoto druhu uvádíme nedatované vyznání v knize prachatické (kol. 1414-1415), jež vytěžil Z. Š i m e č e k, Lapkovské bratrstvo V. Hrona na Prachaticku, JSH 24, 1955, 27-30 a ze sousedství českých zemí popravčí zápis zhořelecký z r. 1430, CD Lus. Sup. II, 142. Ojediněle dochovaný pramen jiného druhu, ale obsahově příbuzný, zpracoval F. Š m a h e l, Rejstřík budějovického lapkovského bratrstva z let 1434-35, JSH 25, 1956, 1-15 a t ý ž, Českobudějovická vojenské rejstříky z doby husitské, Historie a vojenství 1958, 321-367.

Nového Soupis a odtud uvedené knihy příp. zápisy již dílem překračují období husitské revoluce. Ke srovnání těchto knih, určení jejich druhů a k pochopení některých skutečností je účelné seznámit se s podobnými prameny i z doby pozdější. O těchto městských knihách příp. příbuzných pramenech a zejména menších skupinách zápisů není prozatím dostatečný přehled. Náběh k soupisu učinil E. P. Lány v edici knihy smolné města Dobrušky. Týž autor vydal několik knih tohoto druhu: Knihy černé jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od r. 1625, Liberec 1946, Knihy smolné města Dobrušky založené léta 1598, Liberec 1947, Kniha černá jinak smolná města Smidar 1631-1769, Liberec 1948, Smolná jinak černá kniha města Solnice 1569-1721, Liberec 1948.

Z dalších edic příp. pojednání založených na smolných neboli černých knihách - kterýžto název v 16. stol. převážil - uvádíme výběrem: V e r b í k A., Krevní kniha městečka Bojkovic 1630-1721, Uherské Hradiště 1971, K u č í k Al., Výslechy a tresty zločinců podle "Černých knih" loveckého práva na hradě Buchlově 1562-1751, VVM 2, 1947, 161-178, M. a P. Z a c h a r a l o v i, Jimramovská smolná kniha, VVM 17, 1965, 141-157 (z let 1611-1770, vydal již předtím V. L. M a r z y, Ze zápisků farního archívu jimramovského, ČMM 23, 1899, 181-192), K y t k a J. Smolná kniha města Milevska, Milevsko 1939, B i č í k Z. Smolné knihy pardubické, Pardubicko 1949, 26-33, B i č í k Z. - H r a b a l B., Knihy smolné, Hradec Králové 1969 (Pardubice), R e s n e r J., Knihy černé král. města Rakovníka, Rakovník 1927, P o h l J., Kniha černá nebo smolná král. svob. města Rokycan z let 1573-1630, Rokycany 1911, S t r a k a J., Z táborské knihy černé, Tábor 1937, T i r a y J., Loupežnictví na západní Moravě v 16. století, Od Horácka k Podyjí 1, 1923-1924, 91-92, 119-120 (podle smolné knihy města Velké Bíteše od r. 1556).

Kromě motivů historických se uplatnil při zkoumání těchto pramenů zejména motiv filologický. Hlavní podnět k tomu dal F. O b e r p f a l c e r svým dílem Jazyk knih černých, jinak smolných, Rozpravy ČAVU tř. III, č. 73, Praha 1935 a edicí Vyznání na mučidlech, Texty ze starých knih černých jinak smolných, Praha 1937. K těmto pracím použil smolných knih převážně ze 16. stol. měst Berouna, Mladé Boleslavě, Dobrušky, Chlumce n/Cidl., Kouřimě, Loun (2), Náchoda, Pardubic (2), Rakovník (2 a "škartice" archiváře Rennera), Rokycan a Solnice.

Souhrnné zpracování těchto pramenů dosud chybí. Dílčí náběh, pro otázky dnešní historiografie stěží použitelný, k tomu učinil Z. W i n t e r, Kulturní obraz českých měst, 2, Praha 1892, kniha pátá o správě policejní, zejména o škůdcích veřejné bezpečnosti 135n., a z knihy sedmé o městském soudě kapitola o věcech trestních 736n. Z posledních let zaznamenáváme knihu J. K l a b o u c h a, Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo), Praha 1967, zejména kapitoly o trestním a důkazním řízení a mučení, a popularizující článek K. M a l é h o, O smolných knihách a právu útrpném, Dějiny a současnost 3, 1961, č. 7, 16-19. - Rozborem jiných pramenů, provolacích knih dvorského soudu, přistoupil k obdobné problematice J. T e p l ý, Lapkové na českém východě, ČSČH 18, 1970, 283-290.

[3] O tom F. R a u s c h e r, O popravčí knize pánů z Rožmberka, Práce ze semináře čsl. práv. dějin na právnické fakultě Karlovy university, č. 20, Praha 1934.

pojednání postačí omezit se na zjištění, že do 15. stol. vznikaly ve městech,[4] u vrchností nebo při výkonu trestně soudní pravomoci povahy zeměpanské, zejména tzv. popravy. Přitom docházelo k různým spojením, např. k výkonu popravy královskými městy. Knihy tohoto druhu měly i svůj vývoj od počátků ve 14.stol. až do 18. století. K nim se řadí i knihy příbuzné spíše obsahem než vlastní povahou, např. rejstříky bratrstva českobudějovického. Podle hlediska správně-diplomatického je důležité určit, zdali šlo o knihu vedenou či o sbírku zápisů, pořízenou z různých zdrojů k potřebám evidenčním a informativním. V dalším se omezíme jen na to, co je důležité pro určení povahy popravčích zápisů jihlavských.

Jihlavské zápisy mají původní označení "Vyznání lapků, lupičů a zločinců".[5] Nové označení pro ně v historické literatuře kolísá.Z početnějších výše uvedených názvů se pro jihlavské záznamy užívá nejčastěji zápisy hrdelní nebo popravčí. V tomto pojednání pro ně volíme obdobně podle knihy rožmberské označení zápisy popravčí. Toto označení vystihuje jejich povahu, neboť jednak jejich vznik měl přímo či nepřímo určitou souvislost s výkonem popravčí pravomoci, jednak - béreme-li v úvahu dnešní význam slova - valná většina vyslýchaných skončila na popravišti. Dalším výkladem bude však povaha těchto zápisů zpřesněna.

Jihlavské popravčí zápisy se nedochovaly v samostatném svazku, nýbrž ve IV. městské knize. Je to kniha soudní. Její popis podal O. Smital v pojednání o městských knihách moravských.[6] V knize o 252 listech, formátu 42 x 30 cm, v pěkné gotické vazbě v temně červené safiánové kůži s kováním, která se opakuje ještě u městské knihy V., jsou nejprve zapsáni na fol. 1 - 5 měšťané přijatí v letech 1433-1536. Dalších 7 listů nebylo popsáno. Na fol. 13r - 36r jsou zaznamenány popravčí zápisy. Folia 36v - 65v jsou opět prázdná. Na fol.66 teprve začíná vlastní soudní kniha se zápisy z let 1419-1519.Již z tohoto uspořádání knihy vyvstává první otázka,a to způsobu a doby zapsání popravčích zápisů.

Vazba knihy, shodná s městskou knihou V. z let 1473-1514, naznačuje buď možnost pozdějšího svázání volných složek, nebo pozdější převazby obou knih. Zatímco jihlavské radní knihy jsou manuály autentické

---

4) V klasifikaci městských knih vymezil jejich místo mezi knihami trestními V.V o j t í š e k, O studiu městských knih českých, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, 81 a 73 -74. Z hlediska diplomatického byla prozatím těmto knihám v dalších studiích věnována nepatrná pozornost.

5) "Item recognita predomum, spoliatorum et malefactorum." Fol. 13ra. Termíny se zčásti překrývají, český překlad je volný.

6) O. S m i t a l , Das Institut der Stadtbücher in Mähren, ZVGMS 15, 1911, 256nn. O městské knize IV. na str. 261-262.

– čistopisy přepsané najednou po větších částech z konceptních záznamů v manuálu běžném[7] – o soudních knihách to jednoznačně tvrdit nelze. Zdá se spíše, že tyto knihy byly vedeny běžně. Nicméně i při běžném vedení knihy je pravděpodobný určitý rozvrh svazku, který nebyl porušen ani dodatečnou převazbou, neboť nepopsaná folia byla v knize ponechána.

Městská kniha IV. soudní navazovala v r. 1419 na předchozí knihu II., která svým obsahem je smíšená kniha soudní a radní. Městská kniha III. je první samostatná kniha radní a kniha IV. první samostatná kniha soudní od doby, kdy se obojí druh knih oddělil. V knize I. je několik proskripčních zápisů ze 60. let 14. stol.,[8] ale počátkem 15. stol. již nebylo volné místo v prvních dvou městských knihách na zapsání většího souboru popravčích zápisů. Nezbylo proto než jim vyhradit řadu folií v nově založené knize. Tak lze vysvětlit, že do městské knihy IV. byl zapsán najednou při jejím založení v r. 1419 soubor popravčích zápisů a že od r. 1419 v nich bylo běžně pokračováno – s určitými mezerami – stejně jako dále v civilní agendě soudní od folia 66.

Tento výklad znamená, že pro základní soubor popravčích zápisů na fol. 13r-34r je rok 1419 terminus ad quem a že tedy v nich nemůže být zmínky o událostech po r. 1419. Prohlídka zápisů tento předpoklad potvrzuje. Od r. 1419, tj. od fol. 34va, jsou zápisy vedeny již běžně, i když s většími či menšími časovými mezerami. Byly také zapisovány jednotlivě různými písaři. Mají odlišný ráz od základního souboru z doby předhusitské. Odděluje je mezera a nadpis: "Následují zápisy o psancích."[9] Týkají se vesměs případů zaznamenaných přímo v Jihlavě a jsou poměrně velmi řídké. Sahají až do r. 1457, k fol. 36rb.

Další zkoumání omezujeme na jednolitý soubor najednou přepsaných zápisů do r. 1419 na fol. 13–34. První představu o nich poskytne jejich přehled.

Jestliže odmítneme možnost, že pořadí zápisů je náhodné, pak se naskytá pořádací hledisko chronologické, obsahové (věcné) a jazykové. Již pohled na přehled zápisů vylučuje první možnost chronologickou a naznačuje, že také další dvě možnosti nejsou nároň průkazné. Přesto však je zřejmé, že kupodivu rozhodující bylo hledisko jazykové. Nejprve byly zapsány výslechy latinské, potom německé a nakonec české, které počtem převažují. Toto uspořádání je jen v malé míře narušeno jednotlivými zápisy v jiném jazyce nebo zápisy jazykově smíšenými. Uspo-

---

7) K městské knize III je dochována i část knihy konceptní III A.

8) O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 259.

9) "Hic sequitur de proscriptis", škrtnuto.

řádání tohoto druhu má určitý význam nejen pro posouzení vzniku a účelu zápisů, nýbrž i pro osobnost pořadatele a písaře.

Hledáme-li další pořádací princip uvnitř jazykových skupin, zjišťujeme jen menší soubory zápisů příbuzných po stránce obsahové i chronologické. Tak první zápisy, pořízené r. 1417, se zaměřují na skupinu, kde jednou z hlavních osobností byl lapka Schönpeter. Podobná skupina následuje v r. 1419. Mezi českými zápisy je takový soubor týkající se skupin, jež působily pod vlivem pana Viléma z Pernštejna příp. též pánů z Častolovic, Brandýsa, Lamberka a Kunštátu na fol. 29-32 příp. 34. Tyto souvislosti vyplynou zřetelněji z historického vytěžení popravčích zápisů.

Je pravděpodobné, že toto částečné uspořádání, které neprozrazuje smysl pro přesnější logické členění, ale zároveň nezůstává nikterak pod úrovní dobových požadavků na určité uspořádání, bylo dáno zápisům až v Jihlavě. K této otázce se vrátíme v jiné souvislosti.

Provenience zápisů co do místa vzniku i co do podoby byla rozličná. Většinou jde o záznamy výslechů, jež byly zaznamenány tzv. krevními písaři přímo při vyslýchání chycených příslušníků skupin, ať již vypovídali dobrovolně nebo při mučení. Tyto zápisy byly zaznamenávány do knih, v Čechách zejména popravci,[11] obecně pak zvláště v královských městech. Odtud byly pořizovány opisy a ty ve formě listů nebo jejich příloh byly rozesílány na různá místa, jež na takovýchto zprávách mohla mít zájem. Datované zápisy zabírají léta 1410-1419. Některé nedatované zápisy však zřejmě spadají i do doby před r. 1410, což bude možno ověřit teprve individuálním rozborem.

S původem zápisů souvisí i jejich formulář.[12] Není jednotný, nýbrž se liší podle vzniku zápisů i podle zásahů, které v nich prováděl písař při sestavování sbírky. Zpravidla jsou uvedeny nadpisem, kde je jméno vyslýchaného, někdy rok a údaj o trestu (Recongnicio Schrammonis, qui est suspensus in Wystricz). Nadpis se někdy opakuje u druhé i další části výslechu, které bývaly prováděny útrpným způsobem (Recongnicio Holy in martitio; sine tormentis, in tormentis). Vlastní zápis obsahuje v objektivní formě výčet činů a událostí, o kterých vyslýchaný vypovídal, při čemž zvláštní pozornost byla zaměřena na podchycení

---

10) Jména jsou převedena do dnešní české jazykové podoby. Jen tam, kde jde o zvláštnosti, nejistotu nebo zřejmou německou národnost příp. zkomoleninu německého písaře, je ponechán původní tvar.

11) O rejstřících vedených popravci srv. B. R i e g e r, Zřízení krajské v Čechách, 1, Praha 1999, 40 a 61.

12) Srv. k tomu též ve III. části o druzích zápisů podle kancelářské příručky Prokopa písaře novoměstského.

Pořadové číslo	Folio	Datum výslechu	Místo výslechu	Vyslýchaný[10]
1	13ra - 13rb	po 7.9.1417	?	Schönpeter
2	13rb	1417	?	Mladota
3	13rb - 13va	1417	?	Janek Zaska
4	13va - 14ra	1417(?)	?	Pavel Jablečko
5	14ra - 14rb	1417(?)	Poděbrady	Vaněk
6	14rb	?	Jičín	Bohuněk
7	14va	7.6.1419	Velké Meziříčí	Zikmund
8	14va - 15rb	4.7.1419	Velké Meziříčí	Mulač
9	15va	1419	Velké Meziříčí	Zikmund
10	15va - 17ra	1419	Bzenec	Vaněk Rowycz (Robě ?)
11	17ra - 17rb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Holý (Janek, pacholek vozatajský)
12	17rb - 17vb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Holý Janek, pacholek vozatajský
13	18ra	?	?	Jakob Czawenstek
14	18ra	?	?	Jostel
15	18ra	?	?	Martyn Swab von Düben von Behem
16	18ra - 18rb	?	Boskovice ?	N.Pyknoska z Boskovic
17	18rb	?	?	Marezin Howa
18	18rb	?	?	Jan Tlasma
19	18va - 18vb	1417	?	Michelko ze vsi Chütten (Chyšky ?) Bohuš, služebník Jindřicha z Vadštejna
20	18vb - 19rb	?	Pohořelice	Niclas pürgräff, služebník Jana Černého
21	19rb - 19va	1410	?	syn Ščenkův
22	19va	?	Jemnice ?	Jan syn Zdenkův z Brna (pověšen v Jemnici)
23	19vb - 20ra	1410	?	Zikmund z Kraví Hory Petr Kadeřavý
24	20ra - 20va		Bystřice p.Pernš.	Schramm (Šrám)
25	20va		?	?
26	20va - 21ra	před 1410?	?	Johannes Czerkowyczerius
27	21ra - 21rb		Stráž n.Nežárkou	Janek tovaryš Kolúchův

Jazyk	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
lat.	Mikuláš Sokol ml. u Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
lat.-čes.	Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
čes.			
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu		
něm.	Erhart Puška z Kunštátu Vilém z Pernštejna		
něm.			Viz č.37
něm.	Prokop z Kamenice	Pinta	Viz č.38
něm.			
něm.	Vilém Sudlice z Litovan		
něm.	= Vilém z Kraví Hory Krajířové z Krajku na Drozdovicích další páni na moravsko-		
něm.	rakouském pomezí		
něm.			
něm.			
něm.	Jindřich z Valdštejna a Rokštejna Mikuláš Sokol ml. z Lamberka (?)		
něm.	(Boček z Kunštátu na Jevišo- vicích Mikuláš Sokol ml. z Lamberka)	Jan Černý	
něm.		Zikmund Plachota?	
něm.			
něm.	Vlček z Vlčic na Kraví Hoře Mikuláš Sokol.ml. z Lamberka		
lat.-čes.	Vilém z Pernštejna Boček z Kunštátu na Jevišovicích	Michek, syn Benedův z Rozsoch	
lat.	(opat kláštera ve Vilémově)	panoše v Rušínově u Chotěboře	
lat.	markrabí Prokop různí páni		
lat.	Krajířové z Krajku Alšík z Bítova aj.	Matěj Vůdce a Byňovec	

Pořadové číslo	Folio	Datum výslechu	Místo výslechu	Vyslýchaný[10]
28	21rb	1413	?	Pastor de Gerhartz (pastýř z Heráls-ce?) Molitor (mlynář)
29	21va		?	?
30	21va	1417	Německý Brod	nejmenovaný zločinec
31	21vb		?	Petr Spívavý
32	21vb - 22ra		?	?
33	22ra - 22rb		?	?
34	22rb - 22va		?	sdělení Pušky z Kunštátu ?
35	22va - 22vb	1419	?	sděleno Jindřicho-vi z Kravař
36	22vb - 23rb	21.10.1417	?	?
37	23rb		Ivančice	Jan Pátek
38	23va		?	Jan z Kúnic
39	23va - 23vb		?	Pešík a Holý, bratři
40	23vb - 24ra		Jaroměřice	Václav a Jan (oběšeni v Jaro-měřicích)
41	24ra - 24va		Telč	Vavřinec
42	24va - 25ra	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Jan Holý, pacholek vozatajský
43	25ra - 25vb	7.9.1417	Jindřichův Hradec	Jan Holý, pacholek vozatajský
44	25vb		?	Jiřík, bratr Matúšův z Telče
45	26ra - 26rb	1416	Přibyslav	Jakůbec Rysek
46	26rb	22.2.1416	?	Buzek lazebník z Milevska
47	26rb - 26va		?	Přibík z Dubenek Kuba z Počátek
48	26va - 28vb	1416	? Jemnice ? ? ? ? ? ? ?	Jandl de Purkstol Hanzl z Antendorfa Lymberger Symon Sigmund Hayperger Freytel Kyselice

Jazyk	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
lat.			
lat.			2 zápisy o ručení za provinilce
něm.			individuální vražda
lat.			
lat.-něm.-čes.	Hašek z Valdštejna odjinud z Víckova		seznam lapků
lat.			seznam lapků
čes.	Erhart Puška z Kunštátu		
lat.-čes.	Erhart Puška z Kunštátu Jan z Brandýsa Heník z Valdštejna na Kolštejně Mikuláš Sokol ml. z Lamberka		
čes.	Jan z Brandýsa Vilém z Perštejna		souvisí s 31 ?
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			
čes.			Viz č.11
čes.	Prokop z Kamenice	Pinta	Viz č.12
čes.			
čes.	Erhart Puška z Kunštátu Mikuláš Sokol ml. z Lamberka aj.		
čes.			
čes.			
čes.	Krajířové z Krajku na Drozdovicích a j. páni		Výslechy jednotlivých osob se střídají; patrně všechny nebo většina z Jesnice

Pořadové číslo	Folio	Datum výslechu	Místo výslechu	Vyslýchaný[10)]
49	29ra - 29rb		?	Jane Bradka
50	29rb - 30rb		?	Martin z Lysic
51	30rb - 30va		?	Martin z Lysic
52	30va		?	Martin z Lysic
53	30va - 31ra		?	syn Janáčův = Mladý
54	31ra - 31vb		?	přehled stavů
55	31vb - 32rb		?	Chadima z Jihlavy
56	32rb - 33rb		?	Koléska
57	33rb - 34ra	5.4.1416	?	Janek
58	34ra	před 1.11.1416	Jihlava ?	Volek pivovarník

jmen osob. V některých zápisech je výslovná zmínka o tom,odkud výslech byl sdělen, nebo kde byl konán, v dalších se dá zjistit ze souvislosti. Přesto však je místo výslechu známo jen u třetiny zápisů.

Výjimečně se dostal do sbírky list v úplnější podobě, a to informace o vraždě z Německého Brodu. Vedle zápisů, jejichž předlohou byly listy, jež písař pro dlouhodobou potřebu zpravidla omezil na strohou skutkovou podstatu, se vyskytují i pouhé přehledy osobních jmen. Někdy jsou uvedeny větou, komu byly sděleny a koho se týkají (Subscripta nomina directi (!) sunt domino Heinrico de Crabörn pro speciali amicicia anno Domini $M^{o}CCC^{o}$ decimo nono,f.22va), jindy jen všeobecným nadpisem (Nomina predonum secuntur), takže interpretace takových skupin je obtížná.

Mezi zápisy takto zjednodušenými je nesnadno odlišit i výslechy provedené v Jihlavě.Je možno to předpokládat u posledního zápisu sbírky z r. 1416, který se týká Volka pivovárníka. Je velmi pravděpodobné, že jihlavské provenience jsou i další výslechy ze dvou třetin zápisů, kde původ nebylo možno spolehlivě zjistit. Předlohou pro tyto zápisy byla patrně jihlavská městská kniha povahy trestní, která byla vedena samostatně již asi od 60.let 14.stol. a o které se zmíníme níže.

V Jihlavě byly zprávy shromažďovány, doplňovány místními výsle-

Jazyk	Pán - ochránce	Hejtman družiny	Poznámka
čes.			
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.		Janáč Janáč Mladý	
čes.	Vilém z Pernštejna	Janáč Janáč Mladý	
čes.			Týká se tovaryšstva Janáčova.
čes.	Vilém z Pernštejna		
čes.	Boček z Kunštátu na Jevišovicích, Vilém z Pernštejna, další páni	Bepta Mikuláš z Rakús Kolóska	
lat.	Boček z Kunštátu na Jevišovicích, Vilém z Pernštejna, Čeněk z Přibyslavě, další páni		
lat.			

chy, určitým způsobem tříděny a v r. 1419 zapsány. Zápis spadá téměř přesně do počátků husitské revoluce. Uvidíme dále, že důležitým mezníkem pro soustřeďování zpráv v Jihlavě bylo privilegium Václava IV. z r. 1410. Zdali však bezprostředním motivem utřídění a souborného zapsání nashromážděných zpráv byl výbuch husitské revoluce - poslední přesné datum 4.7.1419[13] by tomu nasvědčovalo - anebo příčiny místní, např. vyhrocení konfliktů s některými pány, lze prozatím stěží rozhodnout.

Velkou roli co do uspořádání a konečné podoby zápisů měl písař Zápisy do r.1419 zapsal písař jediný. Zvyklosti známé z Jihlavy, odjinud, i podoba zápisů jihlavských prozrazují, že to byl písař podřadný, pomocný. Písaři tohoto druhu jednak opisovali čistopisy městských knih a listin, jednak psali trestní výslechy, což bylo pokládáno pro blízkost kata za práci méněcennou. Již tyto okolnosti vysvětlují úroveň zápisů.

Jejich zevrubnější prohlídka prozrazuje, že písařovým mateřským jazykem byla němčina, a to v písemném projevu nikterak vynikající. Písař poměrně dobře zvládl mechanický opis textů latinských, ale v čes-

---

13) Fol. 15va, z Velkého Maziříčí.

kých zápisech je třeba mu přičíst množství zkomolenin, jež vznikly zřejmým neporozuměním jménům i smyslu textů. I když něco padá na vrub již podřadným písařům, kteří vyslýchali jinde a psali zprávy do Jihlavy, hlavní podíl na nízké jazykové úrovni bezpochyby patří písaři jihlavskému. Českobudějovický písař popravčího zápisu "školáckým překladem z českého záznamu učiněného Němcem" dospěl k "hrozné latině".[14] U jihlavského písaře lze sotva předpokládat schopnost samostatného překladu. Chyby v českých textech vznikly buď při bezprostředním zápisu výslechu, nebo při opisu příp. diktátu odjinud došlých zpráv.

Pro kritiku pramene jsou zvlášť důležité zkomoleniny a chyby ve jménech osobních a místních, kterých je velmi mnoho. Některé z nich lze téměř odvodit jako pravidlo, jiné jsou zcela neočekávané. K pravidelným patří zejména záměny souhlásek s - z, které jinak v soudobém pravopise byly časté, ale v jihlavských zápisech vyplývaly i z neznalosti jazyka a zřejmého neporozumění (Sasemkovy - Sazemkovi, Parzissek - Pařízek, ve Zwratczy - ve Svratce). Stejně časté jsou záměny souhlásek b - p - v (Webta, Wepta - Bepta, wyba wgisda - bývá v jízdě). Záměny se vyskytují také u dalších souhlásek: ř - z (z Possyczye - z Poříčie), č - s (Slupek - Člupek), ž - š (v bossym domě - v božím domu), š - z (zlögerrzy, zlogyrze - šlojíře). Četná jména i jiná slova jsou zkomolena tím, že písař s nimi spojil předložky nebo spojky (Straka zs s Kossnyku, na Swrczowecz, Awerzynecz - s Vavřinec, řka sknyemu - řka k němu). Neporozuměním písař nejen nesprávně spojoval,ale i dělil slova (wyle moly - Vilémovi). Z neporozumění docházelo i k zaměnám velkých písmen při opisování (Dolnice - Solnice, Sovačovskej - Tovačovskej, Ramdiss - Brandýs). Písař ztroskotával na seskupení souhlásek (sbrchr - svrchu). Vedle pochybení tvaroslovných (svý dyel sukno) písař způsobil neporozuměním i zkomolení smyslu (hromada Petkaw se s ním - Hromada potkav se s ním). V příkladech by bylo možno pokračovat. Ukazují zároveň, jak nesnadný je úkol ediční zvládnutí popravčích zápisů jihlavských.

Za velmi důležitý a užitečný po stránce jazykové - co do češtiny a němčiny - je třeba pokládat zejména výslech Jana Holého, zachovaný v českém a německém znění.[15]

Popravčí zápisy jsou proto velmi bohatý pramen ke zkoumání filologickému. Ukázaly to již zmíněné práce F. Oberpfalcera, založené především na českých knihách smolných 16. století. Nemenší měrou to platí o textech německých a latinských. Zkoumání této jazykové problematiky

---

14) J. P e k a ř, Žižka 2, 217.

15) Fol. 17ra - 17vb (něm.), 24va - 25v2 (čes.). Srv. F. H o f f m a n n, K počátkům Tábora, ČSČH 15, 1967, 115-120.

v popravčích zápisech jihlavských je proto třeba přenechat odbornému zpracování filologickému.

Na další otázku po způsobu zapsání jihlavských zápisů nelze odpovědět jednoznačně. Je to dáno již tím,že některá vyznání vznikala přímo v Jihlavě, kdežto jiná tam byla písemně sdělována. Naskytá se tudíž možnost přímého zápisu jihlavským písařem, zápis podle písemné předlohy, zápis podle diktátu a kromě toho zápis podle vlastního nebo jiného překladu. I když jihlavské zápisy byly do městské knihy zapsány najednou týmž písařem, je třeba připustit v předchozích fázích vznikání tohoto souboru všechny možnosti. Diktátu nasvědčuje u zápisů cizí provenience zejména komolení vlastních jmen, neboť opis podle předlohy - jejíž úroveň však nemáme možnost porovnat - by se tomu alespoň zčásti vyhnul. Právě zmíněné zapsání výslechu Janka Holého v českém a německém znění skýtá možnost zkoumání těchto otázek. Vyznání bylo učiněno v Jindřichově Hradci a není vyloučeno, že do Jihlavy se dostalo již v obojí jazykové podobě, ač přirozeně nelze vyloučit ani pořízení překladu v Jihlavě. Zevrubnější osvětlení těchto otázek, které však sotva vždy dospějí k určitému výsledku, je třeba odložit až po filologickém zpracování zápisů.[16]

Ani pokus o identifikaci písaře popřavčích zápisů jihlavských nedospívá k určitému závěru. V Jihlavě jsou sice dobře známy ruce i jména vedoucích městských notářů z 1.pol. 15. stol., zčásti i písařů pomocných,[17] ale písmo popravčích zápisů nebylo možno paleograficky identifikovat. Bylo již připomenuto, že zapisování trestních případů a zejména těch, jež měly něco společného s "prolévánim krve", tj. s výslechy právem útrpným, bylo pokládáno za činnost podřadnou, řádného písaře, zejména jestliže byl duchovního stavu, naprosto nehodnou. Proto např. novoměstský písař Prokop ve své kancelářské příručce velmi důtklivě nabádal písaře, aby se takovým textům vyhýbali a zásadně odmítali je psát.[18] Přímo z Jihlavy pak je znám případ městského notáře Mikuláše, který v polovině 14.stol. neváhal opustit významný a výnosný úřad, aby nemusel vykonávat takovou zneuctívající práci.[19] Již z toho

---

16) O těchto otázkách i níže, v části o organizaci bezpečnostní služby. F. R a u s c h e r, O popravčí knize 13, předpokládá nejprve záznam výslechu na list, který byl zaslán popravčímu úřadu. - V jihlavských zápisech se nevyskytuje týž zápis, zapsaný v různé podobě dvakrát jako je tomu v popravčí knize rožmberské. K tomu J. P e k a ř, Žižka 2, 23. Výjimkou jen zmíněný zápis o výslechu Janka Holého.

17) Srv. B. B r e t h o l z, Johannes von Gelnhausen,ZVGMS 7,1903,14n, F. H o f f m a n n, K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě, Studie o rukopisech 11, 1972, 67n.

18) Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae, ed. F. Mareš, Historický archív č.32, Praha 1908, 47-49.

19) "Verum quia de me scire cupitis veritatem, vestra dilecio non ignorat,quod olim

je zřejmé, že po půlstoletí po této události zapsal také sbírku popravčích zápisů do IV. městské knihy písař pomocný, ne-li zvláštní písař krevní. Dosvědčuje to i nízká jazyková a pravopisná úroveň zápisů, nesrovnatelná s kvalitami vedoucích notářů, kteří patřili k významným osobnostem svého druhu, v čele s Janem z Gelnhausenu. Rozbor dostupného diplomatického materiálu nevedl zatím k dalšímu pozitivnímu výsledku. Ruka, jež zapsala ve IV. městské knize popravčí zápisy, nebyla jinak v městských knihách a listinách zjištěna a písaře nebylo možno identifikovat.[20]

Bylo již řečeno, že popravčí zápisy jihlavské mají u nás jediný soudobý protějšek v popravčí knize rožmberské. Vztah obou pramenů bude možno zevrubněji objasnit teprve po podrobném rozboru diplomaticko-právním a po historiografickém vytěžení těchto pramenů, které může objasnit četné souvislosti. Zatím můžeme vztah obou důležitých pramenů charakterizovat jen obecnějšími rysy.

Zevním rozsahem se obojí zápisy podstatně neliší. Rozdíly tkvějí v časovém rozsahu a obsahu. Zápisy rožmberské zabírají delší období 1389-1429, ale jejich hlavní význam tkví bezprostředně v revolučním období husitském. Přitom ovšem neztrácejí na významu ani zápisy z období staršího, do prvního desetiletí 15.století. Zápisy jihlavské mají naopak těžiště ve druhém desetiletí 15.stol., které v rožmberských zá-

---

fortuna mihi arrisit, que iam incipit novercari; nam domini mei cives iurati civitatis Iglavie me in notarium et rectorem scole elegerunt ceteris pre omnibus, qui promoti fuerunt, ita quod regimen scole et stilum civitatis tenui a festo Resurrecionis usque ad festum Procopii. Et ab officiis prescriptis nullatenus remotus fuissem; tandem contuguit (sic), quod literas sanguineas scribere debui et alia, que sunt in magnum periculum anime; renui et penitus officia mihi collata resignavi, sic quod quidam nomine Johannes subnotarius maioris civitatis Pragensis in locum meum successit a doctore et notario predicte civitatis promotus. Modo anxiatus est spiritus meus et turbatum est cor meum... Scriptum per manum Nicolai in domo miserie, ubi nulla copia sed summa inopia." Nedatovaný list notáře Mikuláše opatu sedleckému otiskl J. L o s e r t h, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens im XIV. und XV. Jahrhundert, MVGDB 22, 1384, 98-99, č.9. Částečně přetiskl J. T a d r a, Kanceláře a písaři v zemích českých, Rozpravy ČAVU, tř.I, roč. I, č.2, Praha 1892, 172-173, který událost položil k r.1400. Tadru opravil ve stopách J.Čelakovského O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 275,který notáře Mikuláše správně určil jako předchůdce Jana z Humpolce před r.1360. Osobnosti Mikulášovou se zabýval zevrubně Em. S c h w a b, Nicolaus von Melnik, Iglauer Stadtschreiber, ZVGMS 32, 1930, 113-128, který se však o příčinách odchodu nezmiňuje. List Mikulášův opatu sedleckému byl napsán právě asi r.1360.

"Litere sanguinee .... et alia, que sunt in magnum periculum anime" nejsou "jakési kruté listy", jak uvádí Tadra, nýbrž mohou znamenat jednak listy ve věcech hrdelních, jednak patrně i zápisy trestní agendy do městských knih. Již Smital upozornil, že zřejmě od nástupců Mikulášových se nepožadovalo zapisování těchto věcí do městské knihy. Zdá se však, že příčinou Mikulášova odchodu z funkce notáře nebyla jen tato záležitost, neboť jeho nástupce Jan z Humpolce neshledal městské písemnosti v dobrém pořádku a teprve on přikročil v r. 1360 k znovuzaložení městských knih po požáru r. 1353. Nicméně z této události je zřejmé, jaký byl postoj písařů k trestní agendě.

20) Ke srovnání je možno uvést,že rukou písaře K popravčí knihy rožmberské byly psány některé posilací listy třeboňských hejtmanů; R. R a u s c h e r, O popravčí knize 9. Také to znamená, že šlo o písaře ingrosistu, tedy písaře vedlejšího.

pisech chybí. V pozdějším období klesá význam jihlavských zápisů - až na výjimky - na místní jednotlivosti.

Přes určité rozpory v dosavadním hodnocení[21] převládá názor, že oba soubory vznikaly nikoli sice současně, ale více méně jako celky najednou a že bezprostředním podnětem k tomu byly události husitské revoluce nebo poměry, které k ní vedly. K tomu je možno připomenout, že kniha rožmberská se více blíží knize vedené, zatímco zápisy jihlavské ve své části do r. 1419 tento ráz nemají.

Velmi důležitá pro vztah obou pramenů by mohla být okolnost, že popravčí zápisy jihlavské z let v podstatě 1410-1419 téměř přesně zapadají do časové mezery popravčí knihy rožmberské.[22] K tomuto vztahu, kde je třeba odlišit vnitřní souvislost od náhody, se ještě vrátíme.

Zápisy rožmberské zachycují především území jižních Čech. Naproti tomu zápisy jihlavské postihují podstatně širší oblast, i když nestejnoměrně. Jde v podstatě o moravskou i českou část Českomoravské vrchoviny, ale i o oblasti další, zejména východní Čechy.[23]

Určitý rozdíl mezi oběma prameny tkví v tom, že kniha rožmberská zaznamenává převážně výslechy prováděné přímo v rožmberské doméně nebo Rožmberkům sdělované z titulu jejich popravčí pravomoci, při čemž úřad popravce tu vystupuje zřetelněji do popředí. Naproti tomu jihlavské zápisy jsou sbírkou výslechů, které byly shromážděny kromě výslechů domácích převážně z jiných míst.

Oba soubory zápisů mají styčné body některými jmény "lapků" i obětí, nikoli však celými zápisy. V popravčí knize rožmberské se najde zmínka o vraždě jihlavského kupce Heschla, která se několikrát v různé podobě objevuje i v zápisech jihlavských. Z jednotlivých osob se setkáváme v obou pramenech např. s Matějem Vůdcem a jeho tovaryšstvem.[24]

Vcelku je možno říci, že popravčí zápisy jihlavské poněkud ustupovaly do pozadí před popravčí knihou rožmberskou. Platí to jak co do hodnocení rozsahu,[25] tak co do významu obsahu. Skutečné srovnání obou

---

21) J. P e k a ř se domníval, že popravčí kniha rožmberská vznikla více méně najednou "k soudu nad zajatými účastníky revolučního násilí"; Žižka 2, 23 a 4, 203, p.23. Naproti tomu R. R a u s c h e r ji pokládal za knihu vedenou z titulu úřadu popravčího; O popravčí knize 12, 24.

22) Tuto mezeru vysvětluje R. R a u s c h e r ne zcela uspokojivě tím, že r. 1412-1418 nebylo dospělého člena rodu rožmberského, l.c.20.

23) K tomu srv. např. mapku v cit. článku K počátkům Tábora, která však zachycuje původ osob jmenovaných jen v jediném zápise, byť vůbec nejobsáhlejším.

24) O tom již J. P e k a ř, Žižka 2, 26-27.

25) Např. J. P e k a ř, Žižka 2, 28, je považuje za menší než popravčí kniha rožmberská, což je klamné.

pramenů, až na některé náběhy,[26] nebylo však dosud provedeno. Hodnocení je možno spíše vyvodit z využití obou pramenů v historické literatuře, kde dosud větší pozornost byla věnována knize rožmberské. Bude úkolem dalšího zkoumání, aby objektivně osvětlilo význam zápisů jihlavských. Odtud také vyplynou přesněji i další a dílčí rozdíly mezi oběma důležitými prameny.

Kromě zkoumání vztahu jihlavských zápisů ke knize rožmberské by bylo možno hledat další styčné body hlavně v místech, odkud pocházejí některá vyznání, zejména ve Velkém Meziříčí, Německém Brodě, Jindřichově Hradci aj. Výsledek prohlídky dochovaných písemností byl však negativní.

Záměr vydat popravčí zápisy jihlavské se objevil nejprve v pracovních plánech P. Chlumeckého v polovině 19. století.[27] První vážný pokus o vydání zápisů však podnikl teprve po mnoha desetiletích J.V. Šimák, který podle svědectví J.Pekaře, R.Rauschera a R.Urbánka pořídil opis zápisů a připravil jej k vydání.[28] Tento rukopis však již delší dobu v jeho pozůstalosti chybí a nepodařilo se jej zjistit ani na jiných místech.[29]

Mezitím vydal jihlavské zápisy Augustin Neumann v Nových pramenech k dějinám husitství na Moravě.[30] Tento pokus byl neúspěšný po mnoha stránkách. Zdrcující recenze O. Odložilíka[31] snad nebyla ještě dosti přísná. Editor zacházel s textem značně libovolně. Nevydal text úplný a vynechávky nevyznačoval. Otištěné části se hemží chybami a totéž platí kromě jiných nedostatků o velmi neúplném a vadném kritickém aparátu.[32] Edice sice badatele upozorní na jednotlivosti, ale svou

---

26) Zčásti J. P e k a ř, Žižka 2, 28n. a zejména R. R a u s c h e r, O popravčí knize pánů z Rožmberka.

27) P. C h l u m e c k ý, Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in den Archiven zu Iglau, Trebitsch, Triesch, Gross-Bitesch, Gross-Meseritsch und Pirnitz, Brünn 1856, oddíl Das Iglauer Stadtarchiv 4-6.

28) J. P e k a ř, Žižka 2,214; R. R a u s c h e r, O popravčí knize, 29; R. U r b á n e k, K historii husitské Moravy, ČMM 63-64, 1939-40, 239.

29) V současné době není ani v Ústavu čsl. a světových dějin ČSAV, kde byl postrádán již před r.1960 (Písemná pozůstalost J.V.Šimáka, sign.III.24, karton 10), ani v Ústředním archívu ČSAV v Praze, kde je uložena druhá část této písemné pozůstalosti.

30) Olomouc 1930, str. 215-258.

31) ČMM 55, 1931, 22ln. V odpovědi, K referátům Dra Odložilíka a ČMM, Sborník historického kroužku 33, 1932, 92n., uvádí A. N e u m a n n některá fakta o moravských pánech a duchovenstvu v době husitské, zejména o spojeních s lapky, vydání popravčích zápisů jihlavských omlouvá tím, že nevěděl o chystané edici Šimákově, ale na jádro kritiky neodpovídá.

32) Srv. např. vyznání Janka Holého v edici Neumannově a zmíněný nový otisk u stati K počátkům Tábora, 115-120.

neúplností a nespolehlivostí jej může spíše zavést k omylům a chybným závěrům.

Kritické vydání textu popravčích zápisů jihlavských je obtížný úkol. Autor tohoto pojednání konal již po řadu let přípravné práce k takové edici. Pomocí předběžného lístkového indexu se podařilo objasnit mnoho zkomolenin původního textu a přispět k objasnění různých míst a jmen osobních. K porozumění některým místům a jménům přispívají i publikované předběžné práce.[33] Celkový dobrý výsledek edice je však závislý i na dalších předběžných pracích filologických.

Prozatím jsme se zabývali převážně vnější kritikou jihlavských zápisů. Má-li být postižena jejich hodnota jako historického pramene, je třeba přejít ke kritice vnitřní. Odpověď na to poskytnou teprve studie,které vzejdou z obsahového rozboru zápisů. Nicméně v této úvodní kapitole je třeba shrnout alespoň dosavadní hlavní názory na hodnotu těchto zápisů jako historického pramene a zaujmout k nim stanovisko.[34]

První názory by bylo možno sledovat v obecnější podobě nazpět až do 15. století. Jde především o Václava z Jihlavy a Prokopa písaře novoměstského.Konfrontací jejich děl s podobou popravčích zápisů jihlavských by se také dospělo k poznání, do jaké míry tyto zápisy odpovídají soudobým zásadám, jež na pomezí praxe a teorie byly formulovány předními právníky a písaři.O tom však bude pojednáno v další části.[35]

Jihlavské popravčí zápisy nejsou v dosavadní historické literatuře, ba dokonce ani v beletrii neznámé. Znali je jihlavští historikové od 18. stol., znal je již Millauer v díle o Janu Žižkovi.[36] Poprvé jich však využil na vyšší metodické úrovni a vyslovil se obecněji o jejich účelu, spolehlivosti a hodnotě teprve Hugo Toman ve studii O dobrodružstvích a válečných jízdách Jana Žižky před vypuknutím bouří husitských.[37] Datuje jejich zapsání do r. 1419. Toman připomněl obdobu popravčích zápisů jihlavských v popravčí knize rožmberské i souvislosti v osobách. Z jihlavských zápisů "ještě jasněji patrný jest účel se-

---

33) Kromě cit. práce K počátkům Tábora: K prehistorii moravských Táborů, SMM 86,1967, 202-218, Vilém z Pernštejna, Pokus o portrét moravského pána husitské doby, ČMM 87, 1968, 163-196, Janáčovo tovaryšstvo, ČMM 90, 1971, 83-93. Této problematiky se dotýká v širších souvislostech i studie Morava před husitskou revolucí, která je v tisku.

34) Podrobnější charakteristika dosavadního vytěžení po stránce obsahové bude podána na jiném místě.

35) Viz část III.

36) Max. M i l l a u e r, Diplomatisch.historische Aufsätze über Johann Žižka von Trocnov, Abh. der Böhm.Ges.d.Wiss., N.F. (IV), 1.B., 1924-26, str. 32.

37) Osvěta 21, 1891, 1021-29.

psání jejich, že totiž sloužiti měly k vypátrání a usvědčení zločinců dotud nezvěstných".[38]

Za mezník v poznání významu popravčích zápisů jihlavských je třeba pokládat soudy J. Pekaře, ač tohoto pramene užil jen k dílčím otázkám svého díla o Janu Žižkovi.[39] Není vyloučeno, že užil i některých poznatků J.V.Šimáka, který mu dal k dispozici rukopis své edice. Podle Pekaře byly jihlavské zápisy "shromážděny v jedno později jediným písařem (kol r.1419?) a doplněny potom několika vyznáními z let 1432".[40] Pro vynucení pokládá jejich obsah sice za problematický, ale vcelku za dobrou až spolehlivou oporu zejména tam, kde určitá skutečnost je vícekráte ověřena z několika stran. Popravčí zápisy skýtají dosti bezpečný celkový obraz věcí, jimiž se zabývají.[41] Jednotlivosti je však třeba přijímat opatrně. Za spolehlivější je možno pokládat to, co vyslýchaní prozradili o ostatních než o sobě.

Krok zpět po všech stránkách znamenal přístup A.Neumanna k tomuto prameni. Úroveň jeho hodnocení je na úrovni jeho edice. Popravčí zápisy jihlavské jsou podle Neumanna "sborník různých přiznání... v l.1409 -1432",který vznikl "z důvodů čistě praktických". "Magistrát (!) prostě z bezpečnostních důvodů opatřoval výpovědi lupičů v jiných městech." "Historik v nich poznává, že se jedná o nepokojné někdy přívržence markrabí Prokopa, kteří po jeho smrti pokračovali v opovědnickém životě dále." Zápisy popravčí knihy rožmberské a popravčí zápisy jihlavské se prý obsahově a částečně i chronologicky kryjí (!) nebo doplňují.[42] Neumannovy vývody byly částečně korigovány O.Odložilíkem a R.Urbánkem.

Z historiků posledních desetiletí využil objevným způsobem popravčí knihy rožmberské pro vlastní období revoluční J. Macek.[43] Předmětem jeho zkoumání nejsou již jednotlivé osobnosti, nýbrž jeho metoda je zaměřena především k postižení významných sociálních procesů v souvislosti s husitskou revolucí.Ač náběhy k tomu byly učiněny již u starších historiků, je možno přístup J.Macka k popravčím zápisům považovat za určitý zlom v hodnocení a zejména využití tohoto pramene. Nicméně

---

38) Tamtéž, 1022.

39) Žižka 2, 28 a 30.

40) Tamtéž, 28.

41) "Historik se v tomto prameni jistě nedohledá plné pravdy, ale pokud jde o celkový ráz činnosti lupičských a spiklenecký rot, pravidlem také o data o pánech a o cílech jejich, o jména osob a míst, poskytuje mu hojnost vyznání přece dosti opory, aby mohl materiálu jejich užíti s poměrnou jistotou." Tamtéž, 2, 30.

42) Nové prameny 9-10.

43) J. M a c e k, Tábor v husitském revolučním hnutí I, 2.vyd., Praha 1956, 267nn.

soustředění na určité skutečnosti a jednostranný výklad pramene jako celku způsobily, že jeho soudy nelze pokládat za konečné.

V jiné podobě to platí obdobně o několika odstavcích, které popravčím zápisům rožmberským i jihlavským věnoval F. Graus ve II. dílu Dějin venkovského lidu v Čechách.[44] Osoby zachycené v zápisech představil jednostranně jako společenskou skupinu, kterou rozpory soudobého společenského řádu donutily bojovat proti němu zbojnictvím jako nejvyšší formou třídního boje. Ukázalo se tu, jak nedostatečně a jednostranně zhodnocený pramen ovlivňuje použití stejně jednostranně vybraných faktů.

Určitý náběh ke kritickému využití popravčích zápisů, zejména popravčí knihy rožmberské, prozatím bez zevrubnějšího rozboru těchto pramenů, učinil F. Šmahel v knize o Janu Žižkovi.[45]

Nejen proto, že popravčí kniha rožmberská a zápisy jihlavské nebyly dosud náležitě kriticky zhodnoceny podle obecných požadavků historiografických, ale zejména proto, aby těchto pramenů mohlo být využito k otázkám, jež si klade současná historiografie v souvislosti s husitskou revolucí, je třeba, aby tyto prameny byly nově zpracovány. Ve srovnání se staršími pracemi je možno považovat za základní poznatek, že tyto prameny obrazí složitou skutečnost, kterou je třeba postupně odkrývat analytickými metodami. Jakýkoli mechanický obecný rozbor vede jen ke zkreslujícím výsledkům. Pokusem o diferencovaný přístup k výkladu popravčích zápisů jihlavských byly dosud publikované předběžné studie, jež se snažily o postižení základních typů skupin zachycených v zápisech. Podobným způsobem bude třeba zkoumat další otázky, na něž popravčí zápisy mohou dát odpověď. V obecných rysech se pokoušíme o naznačení těchto otázek v závěru tohoto pojednání.

II. POMĚRY V ZEMI A BEZPEČNOSTNÍ ORGÁNY

Veřejné poměry a bezpečnost v zemi 1400-140. Bezpečnostní orgány. Poprava a popravci. Město a jeho orgány bezpečnosti vnitřní a vnější. Jihlava a šlechta. Vývoj soudní a trestní pravomoci Jihlavy. Landfrýdy. Spolky měst. Privilegium Václava IV. z r. 1410. Právní základna popravčích zápisů.

Popravčí zápisy měly odlišný ráz v dobách míru a v obdobích, kdy veřejný řád byl narušen mimořádnými událostmi. Jihlavské popravčí zápisy vznikaly právě v období mimořádně pohnutém, takřka v předvečer re-

---

44) Praha 1957, 292-293.

45) Jan Žižka z Trocnova, Praha 1969, 25-32 a 202-203.

voluce. Proto je třeba alespoň nastínit poměry v prvních dvou desetiletích 15. stol. a podrobněji se zabývat orgány, jejichž úlohou bylo pečovat o bezpečnost v zemi a z jejichž působnosti také vznikaly popravčí zápisy. Ač jihlavské zápisy se obsahem dotýkají téměř celého území Čech a Moravy, přihlédneme zejména k Moravě, neboť postavení a pravomoc Jihlavy byly určovány především právními poměry této země.

Bezpečnost, jež zavládla v českých zemích za vlády Karlovy a markraběte Jindřicha, za jejich nástupců opět upadala. V některých letech se vracely podobné poměry, jaké vládly za Jana Lucemburského anebo v ještě starších nejhorších obdobích. Jedna z hlavních příčin tkvěla ve vzájemné řevnivosti členů vládnoucího rodu lucembruského. Zároveň však narůstaly rozpory vnitřní, živené motivy hospodářskými i duchovními. Sledovat podrobně vývoj po této stránce není úkolem tohoto pojednání.[46)]

Na Moravě vládli od r.1389 společně synové Jana Jindřicha,markrabata Jošt a Prokop. Jejich vláda byla naplněna neustálými spory,intrikami a boji. Do nich v rozličné míře zasahovali kromě dalších činitelů i Václav IV. a Zikmund s ostatními členy lucemburského rodu. Tyto konflikty jen do jisté míry skončily smrtí Prokopovou v r. 1405. Joštovi se tím sice uvolnily ruce na Moravě, ale jeho vyšší zájmy,jež vyvrcholily dosažením koruny krále německého, jej strhávaly do dalších politických i vojenských srážek, kdy se střetal nejčastěji s Václavem IV.

Po smrti Joštově v r. 1411 nabyl vlády nad Moravou Václav IV. Tím se opětovně spojila vláda nad Čechami a Moravou přímo v rukou českého krále. Leč záporné stránky Václavovy osobnosti i vlády se odtud projevovaly ve zvýšené míře i na Moravě, která byla ponechána více méně péči zemských úředníků z řad vysoké šlechty. Po smrti vynikajícího zemského hejtmana Lacka z Kravař v r. 1416 se otevřela v plné míře cesta soukromým sobeckým zájmům předních představitelů šlechty a stav se neustále přibližoval anarchii. V takového situaci zastihla Moravu husitská revoluce.

Za těchto poměrů, kdy panovník nemohl nebo nebyl schopen plně uplatňovat svou svrchovanou moc a kdy byla narušena nebo dokonce dočasně zastavena činnost soudů a správních orgánů, bezpečnost v zemi upadala. Podle měnících se poměrů se v tom jevily určité výkyvy, ale vcelku patřila první dvě desetiletí 15.stol. k nejrozháranějším obdobím na Moravě vůbec.

---

46) K tomu srv. zejména F. D v o ř á k, Dějiny Moravy, 1, Vlastivěda moravská, Brno 1914, 233nn., A. N e u m a n n, Nové prameny k dějinám husitství na Moravě, A. N e u m a n n, K dějinám husitství na Moravě, Husitské války, Olomouc 1939, F.M. B a r t o š, Čechy v době Husově, České dějiny II.6, Praha 1947, F. H o f f m a n n, Morava před husitskou revolucí.

Tento stav pociťovalo velmi těžce hospodářství. Byl narušován a místy i znemožňován obchod, válečné srážky a záští odnášeli těžkými škodami poddaní a jisti si nebyli ani lidé ve městech. "Nikomu není otevřen přechod po veřejných cestách, neboť loupeže se čím dál tím více vzmáhají, čím beztrestněji lupiči smějí se jimi vychloubati."[47] V r. 1404 psal Jošt Olomouckým: "Netoliko kupci na cestách, rolníci na polích, nýbrž ani mniši v uzavřených klášteřích ani měšťané v uzavřených a hrazených městech nejsou svým majetkem i životem jisti."[48] Věnujme pozornost tomu, jak na tyto poměry reagovalo právo, spravedlnost a bezpečnostní aparát soudobého státu.

Správa a soudnictví na Moravě měly ve 14. a 15.století v podstatě podobnou povahu jako v Čechách, což vyplývalo z obdobného uspořádání společnosti. Zároveň však některé odlišné podmínky vedly k vytváření určitých zvláštních rysů. Platí to také o bezpečnostních orgánech. Jejich vývoj byl do značné míry určován vztahem centrální působnosti zemězpanské a působností místních středisek moci, což byly drobné i větší celky pod správou vyšší a nižší šlechty, měst a církevních institucí. Vývojová tendence přitom směřovala k postupnému nahrazování svépomoci veřejnou iniciativou k postihu trestných činů a k postupnému posilování a rozšiřování centrální působnosti. Panovníci vyvíjeli úsilí, aby monopolizovali výkon hrdelní pravomoci v rukou svých a svých zemězpanských úředníků. Tak tomu bylo zvláště v letech vlády silných osobností, Přemysla Otakara II., Václava II., Karla IV. Naopak páni a vladykové, města, kláštery a jiné instituce se snažili zajistit si výkon bezpečnostní a trestní pravomoci ve svých rukou, což jim nejednou bylo potvrzováno panovnickými listinami. Přitom se stávalo nezřídka, že zemězpanské úřady se octly v nepovolaných rukou příslušníků šlechty, kteří moci zneužívali ve svůj prospěch. Kromě jiných zájmů tu nezřídka hrály značnou roli příjmy z pokut a majetku viníků.Věci byly dále komplikovány tím, že jednotlivé instituce neměly ani na svém území neomezenou působnost, neboť tomu bránilo stavovské rozvrstvení. Zejména u měst se často točily spory kolem kompetence nad šlechtou alespoň v evidentních trestních případech, jež se staly na území měst nebo jejich statků. I v otázkách bezpečnostní a s tím související soudní pravomoci se tedy obrazily poměry a vývoj hlavních společenských sil ve státě.

Z orgánů, jež se uplatňovaly na postihu trestné činnosti, byli nejvýznamnější popravci. Instituce popravců má na Moravě stejně jako

---

47) CDM 12, str.V. Český překlad F. D v o ř á k, Dějiny Moravy 1, 276.

49) CDM 13, 330, č.318, 9.7.1404. Český překlad F. D v o ř á k, Dějiny Moravy 1,249.

v Čechách počátky v 2. pol. 13.století. Rozvinula se však menší měrou než v Čechách a byla doplňována dalšími bezpečnostními opatřeními, zejména spolky měst a landfrýdy. Vývoj instituce popravců na Moravě je prozatím také méně znám než v Čechách, kterým věnoval vynikající práci B. Rieger.[49]

Stará instituce popravy, zvaná též "iudicium sanguinis", znamenala náhlý soud nad zločinci při skutku dopadenými nebo vůbec zjevnými.[50] Postupem doby se význam tohoto termínu jednak vyhraňoval, jednak zpřesňoval, takže znamenal výkon práva, v užším smyslu zejména exekuci hrdelní, dále moc k úřední exekuci, úřad k výkonu moci ustanovený a konečně území, jež úřadu podléhalo.[51] Popravci pak byli úředníci zemští nebo krajští. Mohla k nim patřit i královská města, pokud je panovník výslovně pověřil popravčí pravomocí.[52]

Město feudálního období mělo orgány k výkonu bezpečnosti vnitřní a větší města, zejména královská, též bezpečnosti vnější, jež nejméně do 16. a 17. stol. souvisela s jejich mocí vojenskou. K orgánům vnitřním patřil rychtář, příp. soud, městská rada, biřici a kat. Po právní stránce bývala tato pravomoc zakotvena v listině městských práv, dalších privilegiích, ve statutech a právních nálezech.

Bezpečnost vnější - kromě obecných potřeb vojenských - znamenala zajištění obrany proti zločincům i opatření dostatečných sil pro nepravidelná střetání se šlechtou. K tomu bylo třeba nejen orgánů vnitřní bezpečnosti, nýbrž i moci v podstatě vojenské, jež spočívala v městské hotovosti, námezdných žoldnéřích a v městském opevnění.[53] Teprve výkon spravedlnosti nad dopadenými zločinci náležel již výše zmíněným orgánům bezpečnosti a spravedlnosti vnitřní.

Právní kompetence k výkonu bezpečnosti vnější se týkala dvou hlavních okruhů osob. Byli to jednak řemeslní zločinci, jednak osoby šlechtické - mezi nimiž ovšem rovněž nechyběly elementy zločinné - jež z různých důvodů v jednotlivých případech i pravidelněji sahaly vůči městu ke zbrani. Kompetence města uvnitř hradeb, na tzv. městském území před hradbami a na městských statcích vůči měšťanům, ostatním obyvatelům a poddaným byla nesporná. Otázkou však je, kdy tato pravomoc

---

49) Zřízení krajské v Čechách I, Praha 1939. Vývoj na Moravě zevrubněji neosvětlila ani práce R. R a u s c h e r a, Příspěvek k dějinám popravců v zemích českých, Časopis pro právní a státní vědu 25, 1942, 256-268, která se týká počátků této instituce.

50) B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 27, 32.

51) Tamtéž 30.

52) Tamtéž 33.

53) K tomu F. H o f f m a n n, Jihlavská pevnost, Historie a vojenství 1965, 194 aj.

nabývala širšího územního rozsahu, kdy se mohla dotýkat i osob vyššího stavu a stávala se tak popravou v plném dobovém smyslu.

Základní konflikt, který prolíná popravčími zápisy jihlavskými, je střetání měst se šlechtou. Hledáme-li kořeny tohoto nepřátelství, museli bychom se vrátit až do 13.století,do samých počátků měst. Vznik měst znamenal nesporný pokrok. Pro šlechtu však zároveň přinesl omezování jejích možností. Z toho vznikaly nevyhnutelné konflikty, jež byly živeny především momenty hospodářskými, do jisté míry však i aspekty politickými. Čím větší byla moc města, tím větší hrozbu znamenala pro okolní nižší i vyšší šlechtu. To platilo v plné míře také o Jihlavě.[54]

Vztahy hospodářské vedly ke vzniku závazků i práv mezi Jihlavou a šlechtou. Převaha práv, pohledávek, byla na straně města i měšťanů. O tom svědčí mnoho dokladů listinných, v městských knihách i v moravských knihách půhonných. Hospodářská převaha města a zejména pak jeho pronikání do držby statků, vedly ke sporům povahy civilní, které však nezřídka přerůstaly do oblasti trestní. Při povaze soudobého právního řádu nebylo snadné vymáhat pohledávky za šlechtou anebo se domoci nápravy pro oběti násilí. Určitou pomoc mělo Jihlavě poskytnout privilegium krále Jana z r. 1331, kterým udělil městu právo pohánět před jihlavskou cúdu pro dluhy i šlechtické osoby z oblasti od Jihlavy po Jemnici.[55] Tato listina je zároveň doklad, že v Jihlavě byla v 1. pol. 14.stol. cúda, která byla v moci města. Podle náznaku v listině se její územní kompetence kryla s krajem Jihlavským, který se teprve postupně vyhraňoval.[56] Privilegium však nelze pokládat za právo popravy, ani za poskytnutí omezené trestní pravomoci, nýbrž především pravomoci civilní, i když obě oblasti nebyly přesně odděleny.[57] Rozsáhlejší práva se značnou pravomocí trestní udělil král v té době městu Olomouci.[58]

Jihlavská cúda zanikla patrně za reforem Karlových, kdy soudnictví bylo soustředěno do Olomouce a Brna, ač o Jihlavském kraji jsou doklady i z 2.pol. 14. století.[59] Tím Jihlava zřejmě ztratila možnost přímého vymáhání pohledávek za šlechtou i stíhání jejích výstřelků a byla odkázána na zdlouhavější jednání před soudem brněnským. Tuto změ-

---

54) K tomu F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci, Havlíčkův Brod 1961, 146-148.- Srv. K. Malý, K českému trestnímu právu 15.-16. století, Rozpravy ČSAV, SV, 72, 1962/4 str. 6n.

55) CDM 6, 326, č.426.

56) F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 128-129.

57) K tomu B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 30, 63-67 a porůznu.

58) Tamtéž 43.

59) F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 128.

nu město nepociťovalo asi příliš citelně za vlády Karlovy a Jana Jindřicha, ale začalo si ji uvědomovat velmi naléhavě za jejich nástupců.

Karel IV. neprosadil v návrhu zákoníku Majestas Carolina zásadu, aby hrdelní moc byla vyhrazena králi a úředníkům královským, ale dosáhl alespoň sněmovních usnesení z r. 1348 a 1355, jejichž realizace přispěla k posílení bezpečnosti v zemi.[60] Usnesení prvního sněmu panovník sdělil 3. května 1348 též Jihlavským.[61] Ještě v květnu téhož roku vyzval pak Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby v zájmu hájení míru a veřejného pořádku uzavřeli spolek s Jihlavou k vzájemné pomoci proti škůdcům a rušitelům veřejného pořádku.[62] K těmto opatřením se ještě vrátíme.

Karla následoval v úsilí o pojištění veřejného pořádku na Moravě jeho bratr, markrabí Jan Jindřich. V r. 1351 udělil Jihlavským právo, aby pro bezpečnost země a svou směli bořit hrady, tvrze a pevnosti, kde sídlí nebo nacházejí útočiště lupiči a škůdci. Toto právo však bylo vázáno podmínkou, že nejprve pod přísahou prohlásí tato místa za škůdcovská.[63] Jihlaváti se tím přiblížili trestní pravomoci, které dosáhla Olomouc před dvaceti lety, ale nikoli v podobě tak blízké právu popravy. Privilegium však bylo důležitou zbraní v boji města proti osobám zřejmě šlechtického stavu, které ohrožovaly město a okolí ze svých sídel. Poukaz nejen na bezpečnost města, ale i země dodával tomuto právu obecnějšího významu a povyšoval město na činitele nadaného vyšší veřejnou mocí. K výkladu tohoto privilegia však nelze pominout skutečnost, že jen o týden později obdrželi Jihlaváti od téhož panovníka právo kupovat statky od pánů a vladyků, držet je městským právem a nezcizovat je osobám jiného práva.[64] Staré podloží konfliktů mezi městem a šlechtou tu vystupuje zřetelně na povrch.

Tato práva patrně byla dosti účinná, aby postačovala během 2.pol. 14.stol., kdy ostatně až do 90.let zavládl mír a veřejný pořádek nebyl narušován mimořádným způsobem. Proto asi nebylo třeba dalších opatření. Teprve od konce století,kdy zvláště na Moravě začínalo období rozvratu, vystupovaly otázky veřejné bezpečnosti znovu naléhavěji do popředí.

Dříve než přihlédneme k poměrům počátkem 15.stol., je třeba zabý-

---

60) K tomu kromě další literatury B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 47-49. O obecnějších souvislostech J. Š u s t a, Za císařskou korunou, České dějiny II.4, 83-86.

61) CDM 7, 572-3, č.789 = RBM 5, 183, č. 360.

62) CDM 7, 580-581, č.803 = RBM 5, 192-3, č-378.

63) K tomu B. R i e g e r, Zřízení krajské 1, 55.

64) CDM 8, 55-56, č.87 a 89.

vat se dalšími institucemi,kterými měla být zajištěna bezpečnost v zemi. Instituce popravců se na Moravě zřejmě nerozvinula takovým způsobem jako v Čechách a kromě toho popravčí úřad v rukou panských rodů mohl vést snadno ke zneužívání. Proto alespoň v některých obdobích se vyvíjelo úsilí nedostatky překonat a k tomu byly hledány cesty jinými prostředky a formami než byla instituce popravců nebo zvláštních pravomocí poskytovaných jednotlivým městům. Z těchto opatření zaslouží pozornosti zejména landfrýdy a spolky měst. Tyto organizace měly nejednou širší než jen bezpečnostní význam, neboť sledovaly také cíle správní a politické. Přesto však podstatný význam v nich měla i složka bezpečnostní.

Landfrýd je zápis, smlouva stavů mezi sebou po případě s panovníkem, kterou se zavazují k zachování zemského řádu a pokoje, slibujíce si vzájemnou pomoc někdy na čas určitý, jindy neobmezený, někdy jen na několik let.[65] V době předhusitské je možno pokládat za pokus o landfrýd již zmíněná sněmovní usnesení přijatá z popudu krále Karla IV. v r.1348 a 1355, která platila i pro Moravu.[66] Tato "ordinatio communis pacis" záměrem i výsledkem měla však dosah obecnější než obvyklá smlouva landfrýdní. Teprve v r. 1388 můžeme mluvit na Moravě o prvním pravém landfrýdu, který uzavřeli markrabí Jošt a Prokop s biskupem olomouckým a moravskými pány.[67] Z dalších landfrýdů je důležitý onen z r.1412, který uzavřel král Václav IV. po smrti Joštově a převzetí přímé vlády na Moravě s moravskými stavy.[68] Povahy landfrýdu měla i úmluva mezi Zikmundem, biskupem olomouckým, knížetem opavským a stavy moravskými z r. 1421, kdy Zikmund přinutil k poslušnosti moravské pány.[69] Oba poslední landfrýdy také zhruba vymezují základní časový úsek našeho pojednání.

Landfrýdy se postupně vyvíjely od opatření,jež,více méně jen duplikovala některá ustanovení platného právního řádu opakováním a zdůrazňováním některých naléhavě potřebných zásad a zaváděním některých mimořádných opatření k postihu provinilců, až k obecnějším řádům, které je možno považovat za předchozí vývojové stupně ke zřízením zemským 16. a 17.století. Landfrýdy neobsahovaly totiž jen ustanovení k postihu trestních činů, nýbrž zasahovaly do oblasti práva ústavního, správ-

---

65) Definice R. R a u s c h e r a, Zemské míry na Moravě, Praha 1919, str.6. Termíny pro landfrýd na str.7, k obsahu landfrýdů str. 13n.

66) Tamtéž 7-9.

67) Tamtéž 8.

68) Tamtéž 8.

69) Tamtéž 8. Z jiných hledisek byla událost mnohokrát popsána v dalších pracích.

ního, trestního i soukromého. Z ustanovení landfrýdů v jednotlivých obdobích proto lze soudit na všeobecné poměry v zemi, na ty stránky života, které byly nejvíce postihovány porušováním právního řádu, ale i na jakousi normu toho, co bylo nejnaléhavěji žádoucí upravit do potřebného stavu. Naopak konfrontace podobných pramenů jako jsou popravčí zápisy, které obrazí některé stránky skutečných poměrů, s landfrýdy může prozradit, jak se skutečnost lišila od právní normy. Ukazuje se, že téměř všechna podstatná ustanovení landfrýdů byla porušována - od drobných přestupků trestních přes loupeže na silnicích,zneužívání hradů a tvrzí jako hnízd škůdců země, až po loupežné rejsy za hranice země - a to nejčastěji z podnětu nebo přímou účastí těch, kdo landfrýd stvrzovali svými pečetěmi, totiž příslušníků vyšší a nižší šlechty.

Zatímco landfrýdy měly obecnější ráz, vynucovala si doba i ujednání užšího rozsahu i dosahu. K těm patřily v Čechách i na Moravě zejména spolky měst.[70] Tyto spolky sledovaly zabezpečení zájmů měst v ohledu stavovském - v podstatě proti šlechtě - a v ohledu bezpečnostním, a to jak v obecnějším významu vojenském co do obrany města proti útokům, tak v užším smyslu bezpečnostním, např. k ochraně kupců,postihu nebezpečných osob apod.

Jihlavy se týkají zejména dva takové spolky, z r.1348 a 1410. Jak již bylo uvedeno vyzval Karel IV. v r. 1348 Kutnou Horu, Čáslav a Kolín, aby přijaly do svého spolku (societas) též město Jihlavu. Účelem tohoto spolku bylo zajištění míru a bezpečnosti v okruhu působnosti měst (districtus), a to zejména proti zločincům.[71] K tomu si uvedená města měla poskytovat vzájemnou pomoc.Výzva Karlova,která souvisela s řadou jeho opatření k odstranění bezpráví a nastolení právního řádu a bezpečnosti, měla tedy i spolkem měst ještě dále násobit ustanovení platného práva a sněmovních usnesení povahy landfrýdu z r. 1348. Kromě blízkosti územní měla uvedená města společný znak v tom, že se podílela na horní činnosti a po právní stránce se řídila jihlavským právem, jehož vrchní stolici v Jihlavě tento panovník právě v té době poprvé výslovně potvrdil. Bylo by však v tomto případě přehnané vyvozovat z vrchního horního práva jihlavského též nadřazenost Jihlavy po stránce správní a bezpečnostní příp. i vojenské.[72]

Krize,kterou prožívaly české země a zvýšenou měrou Morava od konce 14.stol., oživila znovu potřebu důraznějších právních opatření proti rušitelům míru a bezpečnosti. V r.1402 Jihlava jen šťastnou náhodou odvrátila přepadení okolními šlechtici, ke kterému dalo podnět uvězně-

---

70) Tamtéž 10-11.

71) "Adversus homines maleficos, profugos et turbatores pacis."

72) Učinil tak Em. S c h w a b, Iglauer Wehrwesen im Mittelalter, ZVGMS 43,1941,113.

ní jednoho z nich ve městě.[73] Listina,kterou vydal Jihlavě Václav IV. 6. března 1410, obrazí již poněkud jiný stav věcí než v polovině 14. století.[74] Byla vydána v týž den jako konfirmace jihlavských privilegií, kterou Jihlavští obdrželi na přímluvu markraběte Jošta. Je tedy zřejmé, že první listina byla vyžádána s vědomím Joštovým záměrně od Václava IV., aby měla vyšší platnost a dosah. Král se nejprve zmiňuje o panovnické povinnosti pečovat o bezpečnost. Znaje věrnost Jihlavských a jejich péči o právo (legalitatis industria) udělil jim moc, aby zločince, kteří kdekoli v království Českém ruší bezpečnost cest, mohli postihovat, ničit jejich tvrze i obydlí a vykonávat nad nimi spravedlnost podle práva.[75] Zároveň nařídil všem pánům, úředníkům, městům a zejména Kutné Hoře, Kolínu, Čáslavi, Jílovému a ostatním městům, jež odedávna užívala jihlavského práva, aby Jihlavským ve výkonu této pravomoci přispívali a pomáhali. V tom se jeví zřetelná souvislost s oblastí práva jihlavského a její vrchní stolicí v Jihlavě, zejména když Václav IV.odkazoval i na starší práva poskytnutá Jihlavským jeho předchůdci, zvláště pak Karlem IV. Rozsah pravomoci k pronásledování zločinců je velmi široký a je možno ji považovat za poskytnutí práva popravy. Pravomoc krajských popravců se vyvíjela a nemohla být jednoznačně vymezena. Patřil k ní zejména výkon vlastní popravy, ochrana a podpora právního řádu a konečně jiné funkce správní, např. krajské sjezdy, bernictví a vojenství.[76] Z toho chyběly Jihlavě jen některé funkce správní. Naproti tomu privilegium poskytovalo Jihlavě čelné postavení ve spolku měst, takže je možno je považovat za obecnější pověření města bezpečnostní a trestní pravomocí. Zaslouží pozornosti, že toto privilegium dostala Jihlava v období, kdy nedávno předtím čeští páni přinutili Václava kromě jiného, aby městům právo popravy odňal a svěřoval je jen pánům příp. aby města vykonávala popravčí pravomoc jen s radou popravců krajských.[77] Podporu Joštovu je možno pokládat za doznívání jeho staré politické linie, podle které se opíral především o královská města a za výraz situace na Moravě, poněkud odlišné od

---

73) K této události a poměrům, z níž vzešla, F. H o f f m a n n, Jihlava v husitské revoluci 162n.

74) CDM 14, 117, č.127.

75) "Favimus et indulsimus ac etiam vobis liberam concedimus potestatem, ut vos ubilibet in regno nostro Boemiae publicarum stratarum notorios invasores, fures, maleficos et pacis turbatores insequi, invadere ipsorumque munitiones et habitationes suvbertere, destruere, annullare et cum eisdem iustitiam, prout criminis qualitas postulat et requirit, exequi possitis et valeatis..."

76) B. R i e g e r, Krajské zřízení 1, 63-67.

77) Tamtéž, 51-52.

Čech. Nicméně je příznačné, že v privilegiu nebylo užito termínu, který by znamenal popravu v plném slova smyslu.

Privilegium Václava IV. z r.1410 tedy dovršilo vývoj bezpečnostní a trestní pravomoci Jihlavy. Spojovaly se v ní prvky vlastního městského práva,práv poskytnutých panovnickými privilegiemi a spolu s účastí v městských spolcích a s působením landfrýdů se tak vytvářela moc schopná čelit jednotlivcům i skupinám, které město ohrožovaly. Tato právní základna dostačovala k uplatnění bezpečnostních opatření, jež město prováděllo v prvním a zejména ve druhém desetiletí 15. století. Z toho také vznikl soubor popravčích zápisů jihlavských.

III. POPRAVČÍ ZÁPISY A TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Shromažďování a výměna zpráv, vznik sbírky. Místa výslechů a vztahy k Jihlavě. Psání - proskripce. Teorie a praxe. Instituce psání v Jihlavě. Účinnost psání. Výslechy. Hodnota výslechů útrpným způsobem. Svědkové. Záznamy proskripcí v Jihlavě. Vývojové a druhové zařazení popravčích zápisů jihlavských.

Po osvětlení vnější podoby zápisů a právních i všeobecných podmínek jejich vzniku je možno již určitěji uvažovat o vlastní povaze a funkci popravčích zápisů jihlavských.

V prvé řadě je třeba se vrátit k otázce,kde a jak tyto zápisy byly shromážděny a zapsány. Víme již, že se to stalo najednou někdy v r. 1419. To však ještě nikterak neznamená, že byly samozřejmě shromážděny v Jihlavě. Zejména nápadná okolnost, že období 1410-1419, jež především zachycují, v popravčí knize rožmberské chybí, vede k otázce, zdali zápisy tohoto druhu nebyly shromažďovány společně na jiném místě, odkud potom byly pořizovány opisy a výpisy podle účelu a okolností. Leč některé zmínky potvrzují, že zápisy byly shromažďovány v Jihlavě a některé tam byly pořizovány přímo při výsleších. Tak např. je do sbírky zahrnut list z Německého Brodu, týkající se Hanse Trünkela z Rančířova, který zabil ženu jménem Kulhavá.[78] Ve sbírce je řada zápisů, u nichž sice není výslovné zmínky, kde vznikly, ale kde ze souvislosti lze předpokládat, že výslechy byly prováděny přímo v Jihlavě a bez dalšího prostředkování zahrnuty do sbírky popravčích zápisů.[79] To znamená, že iniciativa ke shromažďování musela vycházet buď z obecného usnesení anebo přímo z Jihlavy. Viděli jsme již, že po řadě před-

---

78) Fol. 21va.

79) Týká se to pravděpodobně prvních latinských zápisů na fol. 13r-14r a posledních zápisů českých na konci, fol 26r-34r.

chozích opatření zejména privilegium Václava IV. z r.1410 mohlo poskytovat k takové činnosti plné oprávnění.

Popravčí zápisy jihlavské shrnují výslechy z různých moravských i českých měst a míst. Je přitom nepochybné, že zprávy byly vyměňovány vzájemně. Četná česká i některá moravská města byla pověřena popravou, vedla tedy rejstříky psanců a vzájemné informování bylo všestranně prospěšné.

Místa,odkud pocházely zápisy příp.výslechy, jsou zachycena v přehledu zápisů v I. části tohoto pojednání a v mapě. Jsou rozseta především v oblasti Vysočiny, jižní až jihovýchodní Moravy. Z této oblasti se poněkud vymykají Poděbrady a Jičín. Z toho je zřejmé, že místa výslechů nejsou výrazem tak široké popravčí kompetence Jihlavy, nýbrž že zprávy o výsleších byly sdělovány podle obsahu místům, jež by mohla být zločinci ve výsleších zmíněnými ohrožována. Proto také se nerozlišovalo mezi osobami šlechtického a jiného stavu. Šlo tedy nikoli o kompetenci, nýbrž o zájem.

K osvětlení účelu popravčích zápisů jihlavských mohou prospět soudobé zásady právní teorie, zejména co do instituce psání neboli proskripce. Toto právní opatření sledovalo cíl učinit člověka provinilého bezprávným a donutit jej, aby se vydal nebo byl donucen dostavit se v moc práva.[80] Z řady pramenů se v této souvislosti dotkneme jen tří hlavních příp. Jihlavě nejbližších. Je to především samo jihlavské městské právo, vedle toho názory Václava z Jihlavy a konečně Prokopa písaře novoměstského.

Psání se týká řada nálezů městského práva jihlavského, známých především z prací Tomaschkových.[81] Většina nálezů byla určena pro Kutnou Horu, ale platily stejně i pro Jihlavu. Jihlavské právo především uznávalo zásadu, že psanec je bezprávný.[82] Psanci byli zapisováni do městské knihy. Žádný psanec nemohl být vymazán, dokud se neporovnal s tím, kdo proti výmazu zdvihl odpor.[83] Psanec, která se provinil vraždou nebo zabitím (Totschlag), se měl rok a den vyhýbat městu. Když se porovnal s nepřáteli, byl povinen zaplatit ještě rychtáři hřivnu a konšelům půl hřivny.[84] Psání se nemuselo dít jen pro zločiny, nýbrž i

---

80) O instituci psání srv. R. R a u s c h e r, O popravčí knize, 25-26.

81) J.A. T o m a s c h e k, Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau, Wien 1859, a zejména Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XII.-XVI. Jahrhundert, Innsbruck 1868.

82) "Proscriptus, pro quacunque causa proscriptus fuerit, semper caret suo iure." Citováno latinsky v německém nálezu pro Kutnou Horu. Oberhof 149, š.257.

83) Oberhof 102, š.177.

84) Tamtéž 149, š.257.

MÍSTA VÝSLECHŮ PODLE POPRAVČÍCH ZÁPISŮ JIHLAVSKÝCH

"pro honestis causis". Proto psanec, který nebyl obviněn ze zločinu, se mohl dostavit k soudu k hájení svého dědictví,potom však musel město opět opustit.[85] Psání nepostihovalo manželku provinilcovu, takže mohla požadovat vrácení svého jmění.[86]

Do městských knih byli zapisováni i provinilci z vesnic, zejména z těch, jež majetkově, správou nebo právně závisely na městě. Osoba prohlášená za psance veským soudem a zapsaná mezi psance městské, pokud dosáhla narovnání s veským rychtářem, neplatila již pokutu městskému rychtáři, nýbrž jen poplatek písaři za výmaz z městské knihy.[87]

Zvláště důležité pro období předhusitské, kam náležejí i popravčí zápisy jihlavské, bylo ustanovení o přechovávání psanců. Kdo psance přechovává, nebyl sice odpovědný poškozenému, nýbrž rychtáři, a to celým proviněním psance.[88]

Všechna tato dnes známá ustanovení městského práva jihlavského o psancích sice objasňují celkový význam této právní instituce, ale pro situaci v prvních desetiletích 15. stol., kdy šlo o masový výskyt zaznamenaných nepřátel města, měla jen omezený význam - až na výjimku zmíněnou v předchozím odstavci - jak ještě bude vyloženo.

Zevrubnější poučení o právních aspektech psaneckého řízení bychom očekávali v právních rukopisech slavného notáře a právníka olomouckého a brněnského Václava z Jihlavy. Rozbor jeho hlavního právního rukopisu, právní knihy olomoucké, však přináší zklamání. Ač v rejstříku je rubrika "Proscripciones hominum pro expertis videlicet pro homicidio, volnere duellari,. mutilacione, stupro ac indidiis, sive pro alia quacunque notabili et condigua causa criminali", v textu kodexu chybí. Není jisto, zda vůbec nebyla zapsána či zda se příslušná složka ztratila. Václav však založil v knize pamětní, "Liber memorialis" (č.164), zvláštní rubriku "Proscripciones hominum et scelera perpetrancium". Ale i tam vyplnil jen jednu stranu. Jeho pokračovatelé psali již zápisy jiného druhu.[89] Dílo Václavovo by vypovídalo o praxi olomoucké a brněnské, kdežto pro Jihlavu, ač odtud pocházel, by mohlo být užito jen ke srovnání. Bohužel však ponechává naše otázky bez odpovědi.

---

85) Tamtéž 101, č.175.

86) Tamtéž 87, č.124.

87) Tamtéž 98. č.133. Tomaschkova interpretace ne zcela jednoznačného textu.

88) Oberhof 89, č.134.

89) F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech 1963,134-135. - Sotva lze souhlasit s autorem, že"neuskutečnění této distinkce není škoda pro kodex a ani pro městskou historii olomouckou". Nesporně tím unikla z obrazu doby důležitá složka a po právní stránce možnost srovnání s jinými městy.

Přes poněkud pozdější původ skýtá pro výklad popravčích zápisů jihlavských největší poučení Praxis cancellariae, dílo Prokopa písaře novoměstského.[90] Týká se to jak právní instituce psání, tak písemného zachycení případů tohoto druhu v knize psanců. V oddíle o knize psanců neboli knize trestní či knize zločinů[91] pojednává Prokop o jejím vzniku. Platily pro ni čtyři hlavní zásady:

1. Do knihy se nesměl zapsat nikdo, kdo by nebyl při soudu podle zákona hoden smrti.[92] Pro lehčí činy nesměl být nikdo zapsán.

2. Jestliže byl psanec chycen, neměl být vyslýchán jen k zápisu, nýbrž měla mu být dána možnost hájit se a očistit se.

3. Psanec zapsaný podle výslechů tří nebo více osob propadlých smrti nemá práva na obhajobu, avšak může být vyslýchán a podle viny potrestán.

4. Jestliže psanec zapsaný podle výslechu jedné osoby od jiné nebo od více osob byl zbaven viny, pak to, co první proti spravedlnosti zaznamenal, má být mřežováno a vymazáno.[93]

Podle Prokopa písaře vznikala kniha psanců z pěti hlavních příčin:

1. Jestliže je někdo zaznamenán a obviněn z nějakého zločinu, za který je přisuzován trest smrti, neočistí se z toho, leč ze svého majetku záměrně uprchne, je odsouzen za hodna zapsání.

2. Zapsati dá z příčiny zločinu král nebo pán.

3. Dobrovolným vyznáním vyslýchaných bez odvolání.

4. Podle relace jiného města.

5. Vypovězením do vyhnanství.[94]

Ačkoli Prokopova příručka vznikla teprve v polovině 15. století, může lecčím přispět i k osvětlení popravčích zápisů jihlavských, a to jak výkladem instituce psání, tak i hlavních druhů zápisů.[95] Z těch přicházejí v Jihlavě zejména 3. a 4., výjimečně též 2.skupiny, i když zápisy tohoto druhu měly zpravidla podobu sdělení z jiného místa (4). Zejména formulář relace z jiného města zmínkou o seznamu spoluviníků připojeném k listu a žádostí o zápis do knihy psanců osvětlují podobu

---

90) Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae, vyd. F. M a r e š, Historický archív č.32, Praha 1908. Na význam jeho práce v tomto směru poukázal již podrobněji R. R a u s c h e r, O popravčí knize 26.

91) "De libro proscriptorum sive criminali."

92) "Proscribere est dignum morte condemnare."

93) Prokopa písaře Praxis 45.

94) Tamtéž 46-47.

95) K tomu srv. R. R a u s c h e r, O popravčí knize 29.

původního listovního sdělení, které v jihlavských zápisech bývá omezeno již jen na podstatu věci. Určitá obdoba tu byla v jihlavských právních knihách, kam byly dlouho zapisovány rovněž jen nálezy a vylíčení případu bylo pomíjeno.

Jestliže porovnáme souhrnně právní a diplomatické zásady s praxí, jak se jeví v poprsvčích zápisech jihlavských, pomáhají nám tyto zásady k osvětlení vzniku a účelu zápisů v několika směrech. Především je zřejmé, že instituce psání byla známa a praktikována v Jihlavě velmi časně, a bezpochyby ve značném rozsahu, ve 14. a počátkem 15. století. Podrobnějším právním rozborem této instituce není třeba se zde zabývat. K našemu zkoumání postačí konstatovat, že instituce psání byla velmi důležitým prostředkem zajišťování bezpečnosti, prostředkem spolupráce mezi městy a jinými místy a jednotlivci, kteří měli zájem na zachovávání bezpečnosti a postižení těch, kdo ji porušovali a že tedy přes určité rozdíly v právním chápání některých dílčích zásad byla významným nástrojem bezpečnosti povýšené nad místní zájmy, tj. bezpečnosti obecné.

Zároveň však dospíváme ke zjištění, že v době tak zjitřené, jako byla první dvě desetiletí 15.stol., kdy zločinnost přecházela do podoby drobné války soudobým právním řádem tolerované, tato instituce psání měla funkci spíše evidenční než postihovou. Viníci byli často dobře známí, ale bylo jich příliš mnoho, někteří z nich byli příliš mocní a hlavní problém byl v tom, jak je vůbec postihnout. Otázka bezpečnosti tu již přecházela do sféry politické a válečné. To se týkalo zejména postihu "psanců" šlechtických, kteří byli velmi dobře známí, ale instituce psání u nich selhávala.

Jestliže se podařilo viníka postihnout,nastávala další fáze trestního řízení. I když vina byla v některých případech jasná - slyšeli jsme již o požadavku podle pražské praxe, aby v takovém případě byla svědectví tří svědků, kteří sami propadli smrti - docházelo k výslechům. Jejich výsledkem bylo vyznání,[96] které v podobě zápisu bylo zaznamenáváno do městské knihy[97] příp. rejstříku psanců. Pokud nešlo o prokázání viny vyslýchaného, sloužily výslechy k získání zpráv o dalších vinících. Tak vznikaly řetězy zpráv, které se pak shromažďovaly ve sbírkách popravčích zápisů.

Výslechy byly buď prosté nebo se dály útrpným právem, "bez mučení" nebo "s mučením". Zpravidla se užívalo obojí metody. V zápisech je

---

96) Recongnitum, behenntnis, fol. 13ra.

97) Odlišování vyznání od zápisů v tom smyslu, jak uvádí F. O b e r p f a l c e r, Jazyk knih černých, úvod XI, XIV-XV, pro 16. a 17. stol., počátkem 15.stol. neplatilo. (Vyznání - výpověď provinilých osob a zpravidla popis celého mučení. Zápis - o osobách, jimž dána milost a upuštěno od trestu s event. reversem, že nebudou škodit městu.)

obojí druh výslechu vyznačen, bezpochyby k odlišení hodnoty zpráv. Zápisy "s mučením" přinášejí zpravidla řadu dalších jmen a nových skutečností.

Hodnota zpráv získaných mučením byla ovšem velmi problematická.[98] Názory na mučení, jež bylo běžným prostředkem trestního řízení, se již od 14.stol. různily. Velmi zajímavý a relativně pokrokový názor na hodnotu výslechů získaných mučením měl již brněnský písař Jan. Příslušný článek mohl být znám i v Jihlavě a byl později převzat do brněnsko-jihlavské sbírky nálezů, užívané zejména v Kutné Hoře.[99] Obdobný názor měl i Václav z Jihlavy. Uvádí známou skutečnost, že lidé na mučení jsou ochotni vyznat na sebe i jiné cokoli, takže pak dochází k nespravedlivým soudním nálezům. Proto radí k opatrnosti. Podle zásady "in dubio melius pro reo" je lépe v takových případech uložit trest mírnější nebo jej i prominout, než odsoudit nespravedlivě nevinného.[100] Václavovy názory jsou však kromě jiného ovlivněny právem magdeburským, takže - jako Václavovo dílo vůbec - nevycházely z jihlavské praxe a pro Jihlavu neměly zřejmě přímý dosah.

O druzích mučení při výsleších v Jihlavě ani jiných místech nás jihlavské zápisy nezpravují.[101]

Nebezpečí zneužití výslechů a mučení se mělo alespoň částečně čelit svědky. Byli jimi především představitelé městské správy - kromě rychtáře, který výslech řídil - zejména purkmistr a konšelé v nestejném zastoupení. V poddanských městech mohla být zastoupena i vrchnost purkrabím nebo jiným úředníkem.[102] Podobná praxe byla asi i v Jihlavě a v jiných městech, odkud byly výslechy zaznamenávány v jihlavských zápisech, i když výslovné zmínky o tom ve zjednodušených zápisech chybějí. Jen v případech mimořádně závažných nebo choulostivých se přítomnost úředních svědků výslovně zaznamenávala. Tak tomu bylo např. v Bystřici pod Pernštýnem, když lapka Šrám vyznával účast pana Viléma z Pernštejna - tedy vlastní městské vrchnosti a jednoho z nejvyšších úředníků zemských - na řadě loupeží a dalších nejtěžších trestních činech. Když Šrám vyznal, že návodem pana Viléma měl být zabit Blud z Kralic, byli přizváni k výslechům se zřetelem k choulostivosti věci

---

98) O možnostech zneužití mučení popravci tendenčním způsobem R. R a u s c h e r, O popravčí knize 13, 27.

99) Srv. kapitolu LXVI De tormentis, CIB II.4, 271-274.

100) F. Č á d a, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy 123.

101) O tom výmluvněji zpravují např. knihy v uvedené edici Oberpfalcerově. Souhrnně o mučení, zejména však v pozdějších stoletích, J. K l a b o u c h, Staré české soudnictví 332-350.

102) R. R a u s c h e r, O popravčí knize 12.

kromě konšelů bystřických i konšelé ze sousedních městeček Olešné a Kunštátu.[103] O dosahu způsobu výslechů pro hodnotu zápisů jako historického pramene byla zmínka již výše.

Je zřejmé, že popravčí zápisy jihlavské jsou jen částí materiálu tohoto druhu, který vznikal v Jihlavě v době předhusitské. Po obnovení městských knih v r. 1359, když předtím požár r. 1353 větší část městských písemností zničil, bylo v 60. letech zaznamenáno několik proskripcí do I.městské knihy. Je pravděpodobné, že potom byly zapisovány do knihy samostatné nebo jiné vedlejší knihy, dnes nedochované. Výjimkou je jediný zápis z počátku 15.stol., který se týká zneužití městské pečeti, a proto pro závažnost věci byl zapsán do městské knihy hlavní.[104]

Popravčí zápisy jihlavské nejsou pokračováním běžně zaznamenávaných proskripcí, tj. knihou psaneckou v kompetenci městské. Nelze je pokládat v plném smyslu ani za knihu nebo rejstřík popravčí, vedené z titulu úřadu popravčího. Jde především o sbírku, připravenou, uzavřenou a přepsanou najednou do IV. městské knihy.Účelem sbírky bylo opatřit a uspořádat zprávy o osobách městu nebezpečných, aby mohly být využity při jednáních i při bezpečnostních a odvetných akcích. Právní podklad k této činnosti byl složitý,rovnal se v podstatě popravčí pravomoci a rozsahem značně přesahoval obvyklou kompetenci městské správy. Teprve po r.1420 pokračovaly v tomto oddíle IV.městské knihy řídké psanecké zápisy, které navazovaly na starší, dnes jen zčásti dochované proskripce v užší městské kompetenci, a teprve odtud může být tento oddíl nazýván knihou psaneckou v pravém slova smyslu.

IV. DOBA V POPRAVČÍCH ZÁPISECH

1. Rozbor popravčích zápisů jihlavských z hlediska pramenné kritiky přispěl k postižení vzniku, povahy a funkce těchto zápisů, jakož i jejich vztahu k pramenům příbuzným, zejména k popravčí knize rožmberské. Tím se teprve otvírá cesta k jejich vytěžení historickému. Zároveň však zpracování historické přispívá k prohloubenému poznání tohoto pramene. Napomáhá tomu výklad jmen osobních i místních, interpretace vztahů i skutečností věcných. Ze širší problematiky, k níž může být pramene užito, se zde soustřeďujeme k naznačení několika hlavních okruhů otázek.

---

103) Fol. 20va.

104) Srv. O. S m i t a l, Das Institut der Stadtbücher 258, 278.

2. Popravčí zápisy jihlavské i popravčí kniha rožmberská se úzce stýkají s některými dalšími druhy pramenů, z nichž na předním místě je třeba připomenout moravské knihy půhonné. Téměř stoletá edice nepřimě-la dosud badatele k žádoucímu vytěžení tohoto pramene, který je neoce-nitelný zejména pro poznání šlechty, společenských konfliktů a práv-ních vztahů i pro období, jež je zachyceno v popravčích zápisech jih-lavských. Pro Čechy podobný pramen chybí. Jsou tu však alespoň dílčí prameny, např. některé zápisy desk dvorských. Poněvadž celkové zvlád-nutí těchto pramenů je zatím nedosažitelné, zůstáváme prozatím u po-pravčích zápisů jihlavských příp.popravčí knihy rožmberské jako u pra-mene hlavního.

3. Původci popravčích zápisů jihlavských zahrnovali všechny ty, jejichž jména se vyskytovala v zápisech, mezi skutečné nebo potencio-nální nepřátele a kvalifikovali je zároveň jako škůdce, lupiče a zlo-čince vůbec. V tomto nerozlišujícím pohledu pokračovala i novodobá his-toriografie, ať už ve směru odsuzujícím nebo idealizujícím. Rozbor zá-pisů vede k poznání, že šlo v podstatě o čtyři typy skupin, které se dále od sebe odlišovaly početností i dosahem působení.

Především to byly prostě hradní posádky, příležitostně rozšiřova-né o téměř námezdné členy,kteří přecházeli do jiných posádek nebo sku-pin. Příkladem byla posádka pana Viléma z Pernštejna nebo posádky kun-štátské na Jevišovicích a řady dalších pánů a příslušníků nižší šlech-ty.

K druhému typu patřily skupiny polosamostatné, ve volné závislos-ti na pánech, které se rovněž téměř námezdným způsobem či slibem podí-lu z kořisti připojovaly k akcím řízeným pány.

Třetím typem byly skupiny téměř samostatné, jejichž působnost by-la zaměřena téměř výlučně loupežným směrem.Takovou skupinou bylo např. Janáčovo tovaryšstvo, jež sídlilo hlavně na jižní Moravě, ale mělo ši-roký okruh působnosti.

Zatímco u všech těchto tří typů rozhodovaly především motivy zišt-né až zločinné, příp. u šlechty částečně kryté soudobými zvyklostmi drobné války a záští, ve čtvrtém typu skupin je možno zjišťovat či alespoň tušit určité prvky ideového zrání husitské revoluce. Předsta-vitelem tohoto typu byla kamenická družina pana Prokopa z Ústí na Ka-menici, v níž se shromáždila více než stovka lidí z celé oblasti Čech a Moravy, s určitými náznaky původu z budoucích jader revolučního hnu-tí.

Je samozřejmé, že v početných a proměnlivých skupinách byla řada útvarů přechodných, jež nelze jednoznačně a trvale zahrnovat mezi uve-dené čtyři typy. Podstatné je, že nelze všechny skupiny pokládat jed-noznačně ani za lupičské bandy ani je idealizovat za protorevoluční

husitské útvary. Velmi častý a důležitý faktor byla účast pánů a zemanů, ať již otevřená nebo skrytá v pozadí.

4. Co bylo řečeno o skupinách, platí v podstatě také o lidech, kteří v nich působili. V dosavadní historiografii se i v tomto ohledu jevily určité tendence ke zjednodušování, což ostatně souvisí s pohledem na celé skupiny. Buď byli v příslušnících družin spatřováni prostě lapkové po vzoru původců zápisů, anebo naopak zbojníci revoltující proti soudobé společnosti. K postižení skutečného stavu, zejména role šlechty, se kritickými sondami nejvíce přiblížil J. Pekař. Jihlavské popravčí zápisy umožňují zčásti postihnout povahu skupin i řady jednotlivců, sprostý zločin i náznaky ideově ovlivněných protorevolucionářů. Jen zčásti však lze dále sledovat vývoj skupin a jednotlivců, rozpornost jejich činnosti a jejich pozdější osudy za revoluce.

5. Další okruh otázek se týká povahy působení skupin a důsledků, jež přinášelo. Z popravčích zápisů je možno zjistit celou škálu činů, od drobné krádeže přes loupeže a vraždy až po rejsy povahy téměř válečné. Kořistný ráz tu naprosto převažoval. Jen část činů je možno zahrnout do oblasti kryté soudobými právními představami, jež připouštěly užití moci a násilí za určitých podmínek. Také ty však často končily u soudu a jejich stopy je možno někdy identifikovat v moravských knihách půhonných nebo jiných pramenech.

Důsledky činnosti skupin byly vesměs neblahé, zejména po stránce hospodářské. Popravčí zápisy jihlavské umožňují nahlédnout do poměrů, jež přinášely velké potíže zejména městům. Venkovský lid byl bezohlednou činností skupin jednak postihován, jednak navazoval se skupinami spojení takového rázu, že téměř předjímalo podporu husitských vojsk lidem za revoluce. Velmi zřetelně se v zápisech rýsuje narůstání antagonismu mezi šlechtou a městy, méně zřetelně se tu jeví postavení duchovních a institucí církevních.

6. Již s některými předcházejícími otázkami souvisí problém odlišení násilí povýtce zločinného od násilí protorevolučního a vůbec postižení prvků, jež se později rozvinuly v revoluci, ale jež ji také připravovaly. K tomu patří i prvky vojenské organizace zejména ve větších skupinách, která byla předobrazem organizace revolučních vojsk.

7. Popravčí zápisy jihlavské stejně jako popravčí kniha rožmberská byly historiograficky využívány přímo či nepřímo, ať již vcelku nebo k jednotlivým osobnostem, především ve vztahu k husitské revoluci. Rozbor popravčích zápisů jihlavských, jehož základní problémy zde byly naznačeny, ukazuje, že vztah poměrů v nich zachycených k husitské revoluci není bezprostřední a tím méně kauzální. Po takovém období a po takových poměrech revoluce mohla, ale také nemusela přijít, neboť ke vzniku revoluce je třeba ještě dalších činitelů, jež pramen povahy

popravčích zápisů nemůže zachytit.Skupiny a jednotlivce zachycené v popravčích zápisech jihlavských mohla další cesta vést na Tábor a k revoluci. Stejně je však mohla vést i proti Táboru, proti revoluci. Popravčí zápisy zachycují jen určitý úsek společenské situace. Interpretace tam zaznamenaných jevů ve svých krajnostech - které jednak spojovaly negativní jevy zachycené popravčími zápisy s negativním hodnocením husitské revoluce, anebo v opačném extrému spatřovaly v těchto poměrech idealizovaný předobraz revoluční skutečnosti - je nutně kusá a klamná. Popravčí zápisy je třeba interpretovat diferencovaně a k výkladu doby přibrat další podstatné skutečnosti. Jen takovým postupem bude možno odlišit to, co se dálo i v jiných obdobích uvolněného právního řádu a společenské krize, od specifických rysů, které prozrazovaly zrání revoluce a věstily její příchod.

ИГЛАВСКИЕ "ПОПРАВЧИ" ЗАПИСИ *

Франтишек Гоффманн

(Резюме)

I. С гуситского времени до нас дошли два собрания так наз. поправчих записей: это "Поправчи книга Рожмберска" и записи в IV городской книге г. Иглавы. Иглавские записи на 22 больших листах были составлены в 1419 г. в качестве собрания протоколов о допросах. За этими 22 листами на двух листах следуют "проскрипции", то-есть записи о разыскиваемых "лихих людях" - "псанцах" (то-есть лицах, з а п и с а н н ы х в эти списки); эти списки доведены до 1457 г. Настоящая статья посвящена исключительно собранию записей, относящихся к периоду до 1419 г.

В Иглавском собрании записи расположены по языкам (латинские, немецкие и чешские), а в границах языков - отчасти по содержанию. Рассматриваемые записи относятся к 1410-1419 гг., но в них имеются и упоминания о некоторых фактах, относящихся ко времени до 1410 г. Была ли гуситская революция непосредственной причиной сводной записи и расположения в ней сведений или какие-либо другие соображения, точно установить нельзя.

Нельзя установить и личность составителя-писаря записей. Это был посредственный писарь, немец по национальности, допускавший ошибки в записях как в латинских и немецких, так, особенно, в чешских, часто искажавший собственные имена и географические названия, а иногда и смысл фраз. Поэтому эти записи могли бы быть интересным предметом филологических исследований.

Иглавские поправчи записи до настоящего времени (по сравнению с Поправчи книгой Рожмберской) не привлекали большого внимания. По объему эти памятники почти одинаковы. По времени Иглавские записи за-

---

x) Krajští poptavci - областные должностные лица, назначаемые из представителей высшего дворянства, осуществлявшие на местах судебно-полицейские функции, наблюдавшие за общественным порядком и соблюдением права (законностью). Иногда, особенно при Карле IV эти правомочия в порядке привилегий вверялись и городам.

полняют пробел в книге Рожмберской, что, однако, кажется скорее случайным обстоятельством; вряд ли эти источники имеют общую базу. Книга Рожмберская скорее приближается к книге, в которую вносятся текущие записи, тогда как Иглавские записи представляют собою свод, составленный единовременно. Рожмберская книга ориентирована на область Южной Чехии, Иглавские же записи содержат сведения, относящиеся к более широкой области. В Рожмберской книге содержатся протоколы о допросах во владениях Рожмберков, тогда как в Иглавских записях сведения, относящиеся к г. Иглаве, составляют незначительное меньшинство по сравнению со сведениями, относящимися к иным областям. С позиций историографии Рожмберская книга имеет значение непосредственно для периода гуситской революции, тогда как Иглавские записи - для последнего десятилетия перед революцией.

Иглавские записи до настоящего времени были изданы (весьма неудовлетворительно) А. Неймannом, тогда как явно более качественная обработка Йоз.В. Шимака осталась в рукописи, в настоящее время утерянной. Новое издание связано с рядом подготовительных работ.

До настоящего времени историографическое использование было ориентировано преимущественно на установление данных об отдельных лицах. Только в последнее время поправчи записи стали источником изучения социальных процессов и иных вопросов, связанных с гуситской революцией. Предварительные работы показали, что большое внимание следует уделять методике. Записи должны обрабатываться аналитически и дифференцированно, так как механический общий анализ привел бы к искаженным результатам.

II. Иглавские поправчи записи были составлены в чрезвычайно тревожное время, когда дозрели общественные процессы, вылившиеся в гуситскую революцию, сопровождаемую общим упадком общественного порядка и безопасности, достигавшим, особенно в Моравии, почти полной анархии. Должностные лица, задача которых заключалась в охране безопасности, были поставлены перед неразрешимой задачей, поскольку эти должности вообще не оказались в неподходящих руках.

Кроме центральных органов забота о безопасности и общественном порядке лежала на упомянутых выше поправчих. Государь также старался укрепить безопасность объявляя "земский мир" (ландфрид) и создавая союзы городов. Если исходить из позиций крупных королевских городов, то главную причину конфликтов, нарушающих общественный порядок, следует усматривать в их соперничестве с дворянством, которое свою экономическую отсталость пыталось уравновесить применением насилия. Начиная с первой половины XIV в. Иглава получила несколько привилегий, страхующих ее на случай подобных конфликтов, состояла в союзе с горнозаводскими чешскими городами, на которые частично распространялась ее юрис-

дикция, и пользовалась выгодами земского мира. Ее правомочия в этом отношении были завершены привилегией Вацлава IV 1410 года, в результате которой она получила права, почти соответствующие правомочиям поправчиго. Тем самым закончился процесс развития юридической базы, на которой создались Иглавские поправчи записи.

III. Знакомство с внешним видом записей и условиями, в которых они возникли, приводит к более точному установлению характера и функций этих записей. Они не были переписаны с какого-то готового текста, а были собраны в Иглаве в порядке своеобразной обменной информационной службы безопасности в обширной области Чехии и Моравии. В основе етой обменной службы лежала не юридическая компетенция, а заинтересованность в собственной безопасности.

Сопоставление практики, зафиксированной в записях, с правовыми нормами ведет, прежде всего, к институту "псани" или проскрипции. Этот институт хорошо известен по решениям иглавского городского суда. Сравнительно мало можно установить о проскрипциях у известного оломоуцкого и брненского нотариуса Вацлава из Иглавы. Наоборот, мы многое узнаем из канцелярского пособия Прокопа писаря Нового Места Пражского, относящегося к середине XV в., и притом не только об институте "псани", но и о видах книг, которые велись по этим делам. На практике институт "псани" до гуситской революции не был эффективным как из-за множества регистрированных лиц, так и из-за высокого положения дворян, стоявших за кулисами многих действий, направленных против городов.

Привлекаемые к ответственности допрашивались сначала, как правило, без пыток, а затем подвергались пыткам. Хотя юристы того времени, среди них брненские писари Ян и Вацлав из Иглавы, а поэтому и составленные сборники ими решений городского суда занимали по отношению к допросам под пытками критическую позицию, пытки обычно применялись. Это обстоятельство с одной стороны оказывало влияние на установление фактических обстоятельств для современников, а с другой - на ценность записей как исторического источника. В целом же большинство данных, вытекающих из допросов, можно использовать особенно в тех случаях, когда их можно проверить взаимно или по другим источникам.

В Иглаве первоначально проскрипции и родственные уголовные записи заносились в главную городскую книгу наряду с иными записями. Приблизительно с 60-х годов XIV в. для них была выделена самостоятельная книга. Поправчи записи отличаются от этих текущих записей. Они представляют собой собрание, составленное в сравнительно короткий период и однократно записанное в IV городскую книгу. Цель заключалась в том, чтобы получить и упорядочить сведения о лицах, которые могли угрожать городу, чтобы использовать эти записи при переговорах и при мероприятиях по обеспечению безопасности и при ответных действиях. Только

после 1420 г. в этом разделе продолжались "псанецкие записи" вплоть до середины XV в. и только с этого момента этот раздел можно назвать "книгой псанцев" в точном смысле этого слова.

IV. Анализ Иглавских поправчих записей открывает путь к их использованию в историографии. Вместе с тем их обработка поможет лучше познать этот трудный источник. Для этого следовало бы обработать и другие родственные источники, особенно моравские земские книги"půhonné" (Libri citationum). Современные работы по использованию Иглавских записей помогли в первую очередь познать четыре типа групп, начиная с гарнизонов замков вплоть до разбойничьих шаек, которые зафиксированы в записях. Это относится и к различению отдельных лиц и их деяний противореволюционного насилия и ремесленной преступности. Основное значение Иглавских записей заключается в том, что они являются средством познания некоторых сторон дореволюционного периода. Их критическое использование поможет как избежать суммарного осуждения, так и идеализации явлений и лиц, отмеченных в записях, а дифференцированная интерпретация вместе с использованием других источников приведет к более глубокому познанию сложного периода, когда назревала гуситская революция.

VZNIK A VÝVOJ SPIŠSKÉHO MESTSKÉHO PRÁVA

Štefánia Mertanová

Počiatok druhého tisícročia v Západnej Európe je obdobím ekonomickej expanzie, ktorá sa manifestovala znovuobjavením úveru, intenzívnejšou produkciou drahých kovov, cirkuláciou produktov, exportom surovín a importom luxusných výrobkov (šperky, korenie, látky) a napokon rozvojom výmeny medzi byzantským a arabským svetom.[1)]

S ekonomickou renesanciou 12. storočia je spojený vznik veľtrhov a trhov. Západnému světu sa otvorily cesty do Orientu, ktoré znamenali veľký rozvoj námorného i pozemného obchodu. Zhustená cirkulácia ľudí a tovarov podmienila i organizáciu periodických stretnutí, kde sa uskutočňovala výmena za najvýhodnejších podmienok. Trhy svojou organizáciou a privilégiami právneho charakteru disponovali výnimočnými výhodami i prostriedkami na preferovanie predaja tovarov.[2)]

Zlepšené hospodárske pomery v porovnaní s predchádzajúcim obdobím si súčasne vyžiadali i zavedenie nových foriem práce do jednotlivých výrobných odvetví, ktoré niesli so sebou i druhotný následok zvýšenia životnej úrovne. Nové formy práce predovšetkým v poľnohospodárstve si osvojili flámski kolonisti, ktorí odchádzali do močaristých oblastí severného Nemecka a zúrodňovali pôdu vysušovaním močiarov i klčovaním lesov. Už toto obdobie možno označiť za začiatok rozsiahleho kolonizačného prúdenia, ktoré smerovalo zo západných oblasti Európy na Východ vo viacerých etapách.[3)] Kolonizačný prúd zasiahol najprv nemecké a neskôr slovenské územie. V 12. a 13. storočí sa kolonizovalo najprv Meklenbursko, neskôr Braniborsko, Tirolsko, Durinsko, Čechy a Východné Slovensko. V 13. storočí sa kolonisti prisťahovali do Sliezska, Pomoranska a Poznanska. Kolonisti prinášali do týchto oblastí nové formy

---

1) Fundovaný pohľad na všeobecný charakter ekonomického rozvoja 11.-13. storočia podal F o u r q u i n, Histoire économique de l'Occident médieval, Paris 1969.

2) O organizácii trhov v stredoveku pozri, Les foires en Languedoc au Moyen Age, Annales E. S. C. 1958, ďalej H u v e l i n, Essai historique sur le droit des marches et des foires, Paris 1997.

3) L e h o t s k á, Vývoj mestského práva na Slovensku, Zborník FF UK, ročník 10, 1959, str. 71.

práce a spôsob výroby v poľnohospodárstve, baníctve, remeslách a obchode.[4)]

STAV BÁDANIA V OBLASTI MESTSKÉHO A SPIŠSKÉHO PRÁVA PREDMET ŠTÚDIE

Pred pristúpením k skúmaniu témy uvediem pramene informácii o mestskom práve všeobecného charakteru, s publikáciami špeciálnejšieho charakteru sa budem zaoberať v nasledovných kapitolách štúdie.

Historici a právní historici skúmali problematiku vzniku a vývoja mestského práva na Slovensku z viacerých aspektov. Ich pohľad na danú problematiku bol ovplyvnený ich pôvodom.

Nemeckí historici i právni historici skumali uplatňovanie nemeckého mestského práva a nemeckých právnych zvyklostí v krajinách nachádzajúcich sa na východ od nemeckého územia, pričom nebrali do úvahy možnosť vplyvu domácich podmienok. Daný vývoj skúmali iba z pozícií nemeckej expanzivity zaoberajúc sa problematikou nemeckého východného osídlenia, alebo právnou oblasťou a zastávali názor, že mestá a v súvislosti s tým i mestské právo vznikalo u nás v 13.storočí prijímané v hotovej forme zo Západu ako výsledok nemeckej kolonizácie s uplatňovaním výlučne nemeckého práva. Bola to predovšetkým nacionalisticky zamerená literatúra, ktorá vyvodzovala nesprávne postupy a závery z existencie nemeckého mestského práva na území východnej Europy. Takéto stanovisko zaujíma Schubart - Fikentscherová vo svojej podrobnej a rozsiahlej práci o rozšírení nemeckého mestského práva vo východnej Európe.[5)] Podobný prístup k danej problematike uplatňuje i Weizsäcker v práci o rozšírení nemeckého práva vo východnej Európe.[6)] Územie Slovenska netvorí samostatný predmet skúmania je iba zasadené do veľkého novoosídleného územia strednej a východnej Európy. Spoločnou črtou týchto súhrnných právno-historických prác je výskum vývinu právnych obyčajov, ktorý je však separovaný od celkového hospodárskeho a politického vývoja. Z ďalších prác nemeckých historikov, ktorí sa zaobera-

---

4) M e n d l, Hospodářsky vývoj Europy, Praha 1948, str. 45 rozoznáva tri skupiny kolonistov a v súvislosti s tým tri etapy kolonizačného pohybu. Prvý prúd kolonistov smeroval na vidiek. V polovici 13. storočia zosilnel ďalší prúd kolonistov - baníkov - pri objavení rudného bohatstva v Zvolenskom lese. Treťou skupinou kolonistov boli remeselníci a obchodníci, ktorí prispeli značným podielom pri premene trhových osád na mestá.

5) S c h u b a r t - F i k e n t s c h e r o v á, Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa, Weimar 1942.

6) W e i z s ä c k e r, Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa, Deutsches Volkstum 1926.

li otázkou nemeckého východného osídlenia možno uviesť práce Schwickera,[7] Kaindla,[8] Wintera[9] a Haniku.[10]

Maďarskí historici i právni historici zaoberajúci sa problematikou vzniku a vývoja mestského práva priznávajú síce nemecký pôvod mestského práva, ktoré sa však prispôsobilo domácim pomerom a hlavne v období 15. storočia, keď prichádza k vzniku slobodných kráľovských miest sa oddialilo od svojho nemeckého vzoru a stratilo svoj pôvodný nemecký charakter.

Takéto stanovisko zaujíma Timon v rozsiahlej práci o maďarských právnych dejinách.[11] Vývin mestského práva v Uhorsku skúma Csizmadia[12] a Wenzel.[13] Michany-Lichner[14] publikovali kratšiu štúdiu o mestskom práve v Uhorsku so zameraním na právo mesta Budína spolu s množstvom prameňov z oblasti mestského práva. Novú reedíciu budínskeho mestského práva publikoval Molay.[15]

Ďalšia skupina maďarských historikov i právnych historikov sa zaoberá vývojom tavernikálnych miest i ich právom.[16]

Zo slovenských historikov i právnych historikov, ktorí sa zaoberali otázkami vzniku a vývoja miest i mestského práva, možno menovať predovšetkým Lubyho, ktorý sa zaoberal otázkami vzniku a vývoja miest z právneho hľadiska.[17] Podobnou problematikou vzniku a vývoja miest na Slovensku v 13. a 14. storočí sa zaoberal i Varsík.[18] Za základnú

---

7) S c h w i c k e r, Die deutschen in Ungarn in Siebenbürgen,Wien und Teschen 1881.

8) K a i n d l, Geschichte der deutschen in den Karpathenländern, I.-III, Gotha,1907 - 1911.

9) W i n t e r, Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathenussland, III. vydanie, Münster 1926.

10) H a n i k a, Ostmitteldeutschbayrische Volkstumsmischung im westkarpatischen Bergbaugebiet, Münster 1933.

11) T i m o n, Magyar alkotmány és jogtörténet, Budapest 1897.

12) C s i z m a d i a, A magyar városi jog, Kolozsvár 1941.

13) W e n z e l, Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben, Budapest 1877.

14) M i c h n a y - L i c h n e r, Buda, városának törvénykönyve - Ofner Stadtrecht, Pozsony 1945.

15) M o l a y, Das Ofner Stadtrecht, Weimar 1959.

16) W e n z e l, A XV századi tárnoki jog, Budapest 1878; Iványi, A városi polgárjog keletkezése és fejlődése, Budapest 1910.

17) L u b y, Dejiny súkromého práva na území Slovenska, Bratislava 1946.

18) V a r s í k, Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13.-14. storočí, H. č. VI., 1958, s. 169-201.

prácu v oblasti mestského práva na Slovensku možno považovať štúdiu Holáka,[19] ktorý poukázal na dva spôsoby vzniku miest a v súvislosti s tým i na dva spôsoby vzniku mestského práva na území Slovenska. Na význam Summy legum Raimundi v slovenskom mestskom právnom živote poukázal Rebro.[20] Vyslovil tvrdenie, že síce existovali isté nemecké vplyvy v mestskom živote na Slovensku, ale súčasne i iné oblasti vyvíjali vplyv na právnu kultúru v stredoeurópskych končinách. Okruh pôsobnosti krupinského práva skúmal Križko.[21] Na základe rozboru privilégií Lehotská[22] poukázala na špecifické znaky jednotlivých právnych okruhov a sledovala ich vývoj.

Spišské mestské právo, ktoré tvorí jeden z okruhov mestského práva na Slovensku sa stalo predmetom pozornosti staršieho maďarského historika Demka.[23] Autor podal na základe jemu štyroch známych rukopisov právnej knihy spišských Nemcov základnú charakteristiku jednotlivých právnych odvetví spišského práva. Autor ďalej skúmal spoločné ustanovenia spišského a krajinského práva.[24] Brückner[25] objavil neznámy rukopis právnej knihy zo Spišského Podhradia. Podrobnejšie informácie o predmetnom rukopise podal Rauscher.[26] Krones[27] objavil dodatky niekoľkých článkov spišskej právnej knihy.

Bohatý pramenný materiál k histórii spišských miest nachádzame v diele Wagnera,[28] Weinnelta.[29]

---

19) H o l á k, Vznik mestského práva na Slovensku, SMS XVI-XVII, 1938-39.

20) R e b r o, Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku, Zborník FF UK, ročník XV., Bratislava 1964, s. 155-169.

21) K r i ž k o, Stredoveké súdnictvo a krupinská pravda, SMS II., 1897.

22) L e h o t s k á, Vývoj mestského práva na Slovensku, Zborník FF UK, ročník 10, 1959, str. 71.

23) D e m k o, A szepesi szászok "ősi jogélete, v "Löcse története I. jog-mü és müvelödés története, Levoča 1896.

24) D e m k o, Szepesi jog, keletkezése viszonay országos jogunkhoz és a németországi anyajogunkhoz, Történélmi értekezések, 15 Kötet, Budapest 1891.

25) B r ü c k n e r, Oklevélgyüjtemény a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok leváltáraiból, Közlemények Szepes vármegye multjából, IV. 1912, s. 79-80.

26) R a u s c h e r, Několik poznámek k právní knize spišských Němců, časopis Bratislava 1933, s. 341 a násl.

27) K r o n e s, Über ein Gölnitzer Formelbuch, nebst einem Anhange, enthaltend Zusatzartikel zu der Zipser Willkühr 1370, Archiv für Österreichische Geschichte 23/k 865, s. 213-229.

28) W a g n e r, Analecta Scepucii sacri et profani, Posonii et Cassoviae I. pars, s. 240-261.

29) W e i n n e l t, Das Stadtbuch von Zipser Neudorf und seine Sprache, Levoča 1940.

Niektoré archívne materiály z archívov jednotlivých spišských miest nachádzame publikované v ročenkách.[30]

K dejinám jednotlivých spišských miest možno konzultovať diela Grüssa,[31] Brücknera,[32] Münnicha,[33] Fábryho.[34]

Uvedený bibliografický prehľad poukázal na skutočnosť, že ani po vzniku I. ČSR nebola prevedená z objektívnych i subjektívnych príčin analýza jednotlivých okruhov mestského práva. Podobne i edície prameňov a niektoré štúdie sú väčšinou zastaralé.

Impulzom ku skúmaniu spišského práva okrem uvedenej skutočnosti bolo i nedávne 700. ročné výročie založenia spišských miest.

Ďalším dôvodom záujmu o skúmanie spišského mestského práva je objavenie niektorých nových, doteraz odbornej literatúre neznamých rukopisov spišskej právnej knihy.

Zapracovanie rukopisov do systému spišského práva pomože prehĺbiť a upresniť pohľad na jeho vývojovú stránku.

Predmetom štúdie nie je analyticko-syntetické spracovanie spišského mestského práva, ale skúmanie niektorých dielčích stránok právnej problematiky: Vzniku a vývoja spišského mestského práva, vzájomné porovnanie jeho písomných pamiatok pomôže prehlbiť pohľad na jednotlivé vývojové etapy a poukázať na jeho samostatný vývoj, ktorý sa oddaloval od pôvodného nemeckého vzoru. Avšak hneď v úvode sa žiada zdôrazniť skutočnosť, že domáce hospodárske a sídelné predpoklady vytvorili podmienky pre prenikanie mestského práva a pre jeho ďalšie rozširovanie. To však zdaleka neznamenalo, že by i jeho formy museli byť domáce. Na nemeckom pôvode spišského mestského práva nemení ani určité prispôsobenie domácim podmienkam, či neskoršie prenikanie domácich právnych princípov do niektorých mestských inštitúcií.

Pri spracovaní uvedenej právno-historickej problematiky som vychádzala z poznatku, že spoločenský vývoj nachádza svoj adekvátny odraz v práve a že systém práva odráža najdôležitejšie spoločenské vzťahy. Štúdia svojim charakterom a rozsahom nemôže vychádzať zo široko

---

30) Ročenka Közlemények a szepes Vármegye multjából, vydávaná v Levoči v rokoch 1914-18, obsahuje bohatý pramenný materiál.

31) G r ü s s, Urkundliche Daten zur Geschichte der Zipser Bergstädte, Celnica 1930.

32) B r ü c k n e r, Igló király bányaváros története, Budapest 1929, vid ďalej ten istý autor Die Vergangenheit der Zipser Sachsen, Mitteilungen aus der Vergangenheit des Zipser Komitats, 12, 1921, Levoča.

33) M ü n n i c h, Igló királyi korona és bánayváros története, Zipser Neudorg 1896.

34) F á b r y, Igazságszolgáltatás az elzálogosított 13 szepesi városban, Közlemények Szepes vármegye multjából IV, 1912, Levoča.

koncipovaného ekonomického, politického a spoločenského pohľadu, ale z tohoto aspektu hodnotí predmetnú právnu problematiku.

Skúmaná problematika štúdie je vymedzená geograficky. Teritoriálne sa dotýka miest patriacich do provincie de Scepus s výnimkou banských miest a severných mestečiek.

Prvá kapitola štúdie sa zaoberá charakteristikou spoločenských, politických a hospodárskych pomerov na Slovensku v 12. - 13. storočí.

Druhá kapitola skúma okolnosti a podmienky vzniku spišského mestského práva, ako právneho následku určitého historického vývoja, ktorým prešli nemeckí kolonisti na našom území.

Cieľom tretej kapitoly je podanie charakteristiky jednotlivých písomných pamiatok spišského práva, vytvorenie chronologickej tabuľky so zapracovaním novoobjavených rukopisov, ich vzájomné porovnanie formálneho i obsahového charakteru.

Súkromno-právnymi ustanoveniami spišskej právnej knihy hlavne rodinným a manželsko-majetkovým, dedičským a majetkovým právom sa zaoberá štvrtá kapitola.

Naznačené problémy i koncepcia štúdie si vyžadujú prácu s dokumentami i s archívnym materiálom. Štúdia je doplnená údajmi z prameňov, z vydaných i doteraz nepublikovaných archívnych materiálov.

I. K a p i t o l a

CHARAKTERISTIKA SPOLOČENSKÝCH A EKONOMICKÝCH POMEROV NA SLOVENSKU V 12. - 13. STOROČÍ

Hospodárske i spoločenské pomery zapríčinené ekonomickou expanziou (ako bolo naznačené v úvodnej časti štúdie) neobišli ani Uhorsko, kde v období 12. - 13. storočia prebiehal zložitý vývoj, ktorého výsledkom bolo vytvorenie významného hospodárskeho a politického činiteľa - miest.

Stará feudálna spoločnosť dozrela a v jej lone vznikli zárodky novej meštianskej spoločnosti, ktorá bola založená na úplne nových základoch a hospodárskych predpokladoch, hlavne na rýchlej výmene materiálnych hodnôt prostredníctvom hotových peňazí. Do hospodárskeho života sa dostáva slobodný mešťan, zbavený feudálnych pút a povinností.

V 13. storočí na Slovensku prebiehal proces charakterizovaný spoločenskou deľbou práce medzi roľníctvom a remeselníkmi i celkovým rozvojom výrobných síl. Odlučovanie sa miest ako oddelených stredísk výroby od dedín prebiehalo v súlade s procesom feudalizácie spoločnosti. Obchodná a výmenná činnosť na podhradiach sa konala pod ochranou hra-

du,ktorý zaisťoval bezpečnosť výrobe i obchodu. Týmto štátna moc, ktorá podporovala rozvoj mestských osád urýchlovala i rozvoj výrobných síl v mestskom remesle.

V období tohoto vývinu trhových miest cenili sa remeslá a obchod i tí, ktorí sa predmetnou činnosťou zaoberali. Už v zákonoch Štefana I. sa hovorí,že hlavne z tohoto dôvodu treba vítať prisťahovalcov v Uhorskom štáte a zabezpečiť im určité výhody.[35] V období panovania Štefana I. prišlo na naše územie veľa cudzincov, ale možno odôvodnene predpokladať, že nemecký element prevažoval.[36]

V neskoršom období sa zo strany uhorských kráľov pokračovalo v politike zabezpečenia výsadného postavenia prisťahovalcov.[37] V počiatočnom období hospites netvorili zvláštnu uzavretú skupinu obyvateľstva, patrili pod hradskú správu, hoc používali určité výsady, napr. oslobodenie od ciel, právo voliť svojho richtára, farára, právo trhu atď.

V súčasne s naznačenými zmenami v hospodárstve nastal v Uhorsku veľký osídlovací proces, ktorý dosiahol svoj kulminačný bod po tatárskom vpáde. Na Slovensku ešte aj v 13. storočí sa nachádzalo množstvo neobrobenej pôdy a veľké lesy. Na prelome 12. a 13. storočia začali uhorskí panovníci hlavne Béla IV. udeľovať okrem veľkých donácií hradným poddaným i menšie kusy pôdy zo susedských občín. Tieto donácie boli udelené napr. lanceátom na Spiši, jobbagionom na Liptove a v Turci.

Hlavným predpokladom vzniku miest na našom území bola zvýšená hospodárska produktivita vidieka, ktorá si vyžiadala vytvorenie určitého centra v ktorom by sa sústreďoval súčasne odbyt výrobkov i organizovaná výroba remeselných produktov. Z osád, ktoré sa nachádzali pod hradmi na križovatkách obchodných ciest sa postupne vyvinuli na významné trhové strediská.[38]

Okrem spomínaných trhových osád, kde udelenie privilégia bolo za-

---

35) Štefan I./6: In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas ut digne sexto in regalis dignitas loco possit haber.

36) S c h w a n d t n e r, Rerum Hungarium Scriptorum, Wind 1766, str. 111.

37) L u b y, Dejiny súkromého práva na Slovensku, Bratislava 1940, str. 179, cituje zákon Kolomana I./35, ktorý znižuje povinnosť cudzincov na polovicu povinností iného hradného obyvateľstva, resp. na platenie 7 denárov; Koloman I./80, ktorý zakazuje brať od slovanských hospitov akýkoľvek poplatok okrem liberi denarii; Zlatá bula čl. 19/1222 zaisťovala slobodu hospitom všetkých národností.

38) V buržoáznej histórii i právnej histórii je rozšírený názor, podľa ktorého mestá na našom území, v strednej Európe vznikali v 13. storočí prijímané v hotovej forme zo Západu ako výsledok nemeckej kolonizácie. Treba konštatovat,že príčiny vzniku miest tak ako u nás i v Európe sú predovšetkým ekonomické a boli výsledkom prehlbujúcej sa spoločenskej deľby práce.

končením určitej vývinovej etapy niektorým mestám presnejšie hosťom panovník udeľoval výsady hneď na začiatku ich usadenia.[39]

Obsah a povaha mestského práva ako jedného z partikulárnych práv v období feudalizmu, ktorým sa spravovali mešťania[40] (napr.na rozdiel od šľachticov) bolo podmienené privilégiami miest a cudzím pôvodom.

Obyčajové právo ako najstarší prameň mestského práva malo svoju tradíciu dávno pred udelením privilégia, alebo písomným potvrdením panovníka. Z toto vyplýva, že mestské právo na našom území sa vytvorilo zo zvyklostí, ktoré sem priniesli nemeckí prisťahovalci a z prvkov domáceho práva trhových osád. Nie je možné poprieť cudzí vplyv mestského práva, lebo v mestských privilégiách bolo hospitom dovolené spravovať sa právom, ktoré se sebou priniesli. Toto prinesené právo nebolo rovnaké a bolo determinované pôvodom prisťahovalcov.

II. K a p i t o l a

OKOLNOSTI VZNIKU SPIŠSKÉHO MESTSKÉHO PRÁVA URČUJÚCI ZNAK ZVLÁŠTNEHO POSTAVENIA SPIŠSKÝCH NEMCOV

Obdobie európskeho kolonizačného pohybu zasiahlo i Uhorsko príchodom nemeckých kolonistov, obchodníkov, roľníkov i remeselníkov,ktorí sa tu osadzovali sporadicky už za panovania prvých uhorských kráľov. Obdobie príchodu spišských Nemcov na územie našej vlasti nie je vymedzené.[41] Pisateľ spišsko-sobotskej kroniky Belát považoval rok 1130 za dátum príchodu Nemcov na naše územie.[42] V odbornej literatúre prevažuje názor hromadného nemeckého osídlenia Spiša v období vlády Gejzu II.[43]

---

39) Podrobnejšie viď L e h o t s k á, Vývoj mestského práva na Slovensku, Zborník FF UK, ročník 10, 1959, str. 76, kde autorka publikuje prehľad miest s dátumom najstaršieho výskytu privilégia jeho okruhom mestského práva.

40) V zásade platil lex originis, t. j. každá spoločenská trieda žila svojím vlastným spoločenským právom, z čoho vyplýva, že i nemeckí prisťahovalci sa riadili svojím vlastným právom.

41) F á b r y, Igazságszolgáltatás az elzálogosított 13 szepesi városban,Közlemények Szepes vármagye multjából IV, Levoča 1912, str. 166, poukazuje na výskyt Nemcov na našom území už za obdobia panovania Karola Veľkého, ktorý po porážke Avarov vytvoril 800 východných mariek, ku ktorým patrila i Panónia. O príchode Nemcov na naše územie možno konzultovať: H r a d s k y, Szepes-Vármegye a mohácsi vész előtt, v Szepesm. társ. évk. IV, ďalej Sváby, A lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története Szepesm. Társ. évk. II.

42) Dejiny Slovenska I., SAV Bratislava, 1961.

43) Odlišné stanovisko zastáva B o r c h g r a v e, Essai historique sur les colonies belges qui s'etablirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième,douzième

Otázka pôvodu spišských Nemcov ostala v odbornej literatúre tiež dlho neobjasnená, staré kroniky a listiny nepodávali dostatočné objasnenie tejto otázky. Levočský kronikár Gaspar Hain[44] hovorí, že spišskí Nemci sú potomkovia Gepidov. (Pôvod názvu Scepuzia, ktorý vznikol z názvu Gepuzia). Táto teória pôvodu, ktorá sa opiera iba o spomínanú podobnosť mien nie je Hainovým vlastným názorom a do jeho kroniky sa dostala z prác Fröhlicha a Webera.[45] Pôvod spišských Nemcov sa snažili objasniť i jazykovedci.[46]

Okrem nemeckým kolonistov prichádzali na územie Spiša i románski kolonisti, z väčša z valónskej oblasti, ktorí sa uvádzajú v najstarších dokladoch ako Latini. Tak napr. Spišské Vlachy sa uvádzajú v 13. storočí ako Villa Latina.[47]

V stredoveku cez Spiš prechádzala veľká obchodná cesta,ktorá spájala sever Nemecka s Dunajom a Orientom, ktorá súčasne slúžila za prechod flámskym obchodníkom, ktorí prechádzali do Transylvánie.

V našich archívoch sa nezachovala listina, ktorá by uvádzala Flámov, ako osídlovateľov Spiša. Niekoľko autorov však zastáva názor o čiastočnom nizozemskom osídlení Spiša.[48] Najstaršia legenda, ktorá sa vzťahuje na kolonistov hovorí o Nizozemcoch, ktorí sa cestou do Transylvánie zastavili na Spiši pod vedením kniežaťa Reuholda.[49]

Uhorskí králi začali už za Ladislava I. ochraňovať kolonistov, obyvateľov osád a miest proti cestujúcim obchodníkom a tým vlastne začali vytvárať predpoklady pre výsady trhových osád.[50]

---

et treizième siecles, Bruxeles, La Haye 1871, ktorý považuje obdobie panovanie Gejzu II. za prvú etapu výlučne flámskeno osídlovania, na rozdiel od druhej etapy strednonemeckej v období panovania Bélu IV.

44) B a l, F ö r s t e r, K a u f m a n n, Levočská kronika Gaspara Haina, Spišský historický spolok, Levoča, 1910-1913, str. 7.

45) F r ö h l i c h, Der Uralte Deutsch Ungarische Zipserische und Siebenbürgerische Landsman, Levoča 1641, ďalej W e b e r, Dejiny výskumu spišského nárečia, "Z minulosti Spišskej župy", 1916, č. 1-4, str. 4.

46) V tejto oblasti veľmi záslužnú prácu vykonal G r ó b,A. szepesi némethek nyelve és eredete, Budapest 1913.

47) Wenzel, ÁUO VIII, 27 (k. r. 1262); Wenzel, ÁUO IX., 214-215 (k. r. 1278) a ďalej Fejér, CD V 2, 128 (k. r. 1272).

48) B o r c h g r a v e, Essai historique sur les colonies belges qui s'etablirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième, douzième et treizième siècles, Bruxelles, La Haye 1871, str. 35.

49) K r o n e s, Zur ältesten Geschichte der freien Stadt Kaschau, Wien 1864, str.8. Z. F e j é r a, C.D. II. diel, str. 124 sa dá usudzovat, že na dvore Gejzu II.bol comes palatinus Reuhold.

50) L e h o t s k á, Vývoj mestského práva na Slovensku, Zborník FF UK, ročník 10., 1959, str. 70, poukázala na ochranu trhových osád Ladislavom I. Liber III. cap. 11 De negotiatoribus de civitate in civitaten euntibus.

Belo IV. ako prvý uhorský panovník udelil prvé privilégium spišským Nemcom, ktoré sa stalo zárodkom ďalších rozsiahlejších výhod. Výsadnou listinou z roku 1243[51] ustanovil spišského grófa, ktorý mal súdiť spišských Nemcov. Týmto ustanovením sa uskutočnilo vyňatie spišských Nemcov zo súdnej právomoci spišského župana, ktorý bol kompetentný súdiť len peňažné a desiatkové spory a krádeže. Nemci, ktorí sa usadili na kráľovských majetkoch mimo svojej provincie podliehali pod rovnaké práva ako kráľovskí poddaní, ale súčasne mohli žiť podľa svojich zákonov. Súčasne výsadná listina udelila i významné hospodárske výsady: oslobodenie od platenia mýt a daňových povinností (okrem plnenia všeobecnej dane záväznej i pre šľachticov). Boli však zaviazaní v prípade zvolania kráľovského vojska vyslaním jedného ozbrojenca so štyroch osadlostí. V roku 1254 Belo IV, znovu potvrdil horouvedené privilégium.[52]

Základným zdrojom rozsiahlych práv spišských Nemcov sa však stala privilegiálna listina Štefana V. z roku 1271.[53] V štrnástich ustanoveniach dispozície privilegiálnej listiny boli konkrétne určené práva a povinnosti vznikajúceho spoločenstva spišských miest. Štefan V. svojím privilégiom vytvoril grófstvo provincia Saxonum de Scepus - politickým zjednotením spišských miest a z menších osád k nim patriacich na čele s voleným grófom (comes vel iudex provinciae), ktorý iba vo zvláštných právnych prípadoch obyčajne vo väčších sporných veciach požiadal súhlas spišského župana, (comes castrii) za spoluúčasti saských rychtárov. V menších sporových veciách súdil spolu s richtárom zainteresovaného mesta.

V súvislosti s politickým zjednotením spišských miest si Brückner[54] povšimol viac nezrovnalostí medzi pojmami XXIV regalium civitatum a XXIV regalium parochorum fraternitas. Zastáva názor, že zaužívaný termín, ako je zväzok 24 spišských miest neexistoval od roku 1271, ale až od 1370, keď tento názov zahrňuje všetky sídla. Konštatuje, že

---

51) Citované podla F á b r y h o, Igazságszolgáltatás az elzálogosított 13 szepesi városban, Közlemények IV, 1912, str. 165-6, ktorý sa odvoláva na listinu uverejnenú vo Fejérovi, CD IV. 1. s. 304.

52) M i c h n a y - L i c h n e r, Ofner Stadtrecht, Bratislava 1996, str. 237.

53) Listinu Štefana V. z roku 1271 publikoval už v r.1774 Wagner v diplomatári, Analecta Scepusii sacri et profani, Posonii et Cassoviae I. pars. str. 189-191. Wagner nepoužil originál Štefanovej listiny, a preto publikované znenie vykazuje oproti originálu obsahovú chybu v datácii. Listinu Štefana V. publikoval Fejér, C. D. V, 1.133. Podľa posledných výskumov Uličného (jeho štúdia výjde v pripravovanom zborníku Konferencie konanej pri príležitosti 700. výročia založenia spišských miest) je potrebné opraviť doterajšie chybné datovanie privilegiálnej listiny z 24. novembra 1271 na správny dátum 25. augusta 1271.

54) B r ü c k n e r, A szepesi városok XXIV szövetségének értelmezése, Közlemények a Szepes vármegye múltjából 1911, str. 88.

žiadna listina nespomína politický zväzok 24 miest, lebo fraternita bol spolkom kňazov 24 miest a mal cirkevný charakter. Iba v pol.14. stor. vzniká zväzok aj medzi mestami, ktorý spomína i Z. Willkühr. Aj v samostatnom spišskom práve pojem zväzku 24 miest má širší význam ako bratský zväzok 24 parochorum, lebo zväz miest obsahuje všetky spišské mestá na čele ktorých stojí landgróf.

Spišským Nemcom bola ďalej udelená výsada, že mimo územia provincie bol vyslovený zákaz predvolávať ich pred súdnu stolicu kráľa (quod nullius conditionis possint ad nostri praesentiam evocari).

Z uvedených privilégií[55] vyplýva, že saská provincia bola od začiatku samostatná so zvláštnym sídlom. Spišskí Nemci si právne spory vybavovali sami podľa prineseného práva a verejnoprávne boli podriadení spišskému provinčnému grófovi, ktorý ako bolo naznačené potreboval súhlas spišského župana. Provinčný gróf i spišský župan súdili na základe provinčných práv a zvyklostí, ktoré neboli totožné s krajinským právom, ináč by výsadná listina nehovorila, že: "Sasi, keďže nie sú zvyklí na práva šľachticov nech používajú len vlastné práva a zákony". Označenie civitatis provinciae capitalis z časti poukazuje na to, že usadení Sasovia žili oddelene od ostatného obyvatelstva tak, že disponovali zvláštnym sídlom, ktoré potvrdzovalo ich municipiálny život. Výsadna listina ďalej zakotvila právo voľby vlastných sudcov a vyňatie spišských Nemcov zo súdnej právomoci orgánov nachádzajúcich sa mimo provincie i v prípade spáchania trestného činu vraždy.

Mestské výsady možno zhrnúť do nasledovných bodov:

1. imunita, zákaz vykonávania činnosti kráľovských úradníkov bez spoluúčasti mestského magistrátu, 2. právo súdiť, 3. oslobodenie od platenia mýtneho poplatku, 4. patronátne právo, 5. právo finančnej správy, 6. iura regalia minora, právo mlynské, poľovnícke.

Spišské mestá boli zaviazané povinnosťou platiť terragium sumou 300 strieborných hrivien, ktoré bolo stanovené paušálne. Ďalšími povinnosťami bolo vyslanie do kráľovskeho vojska 50 kopijníkov, ďalej povinnosť poskytnúť kráľovi a jeho sprievodu primerané pohostenie počas jeho pobytu na ich území.

Získanie a využívanie mestských výsad. ktoré bolo spišským Nemcom udelené v roku 1271 uskutočnilo zmenu v ich právnom stave začlenením sa do vyššej vrstvy uhorskej spoločnosti, do radov mešťanov.

Vzniká otázka, aké bolo spoločenské a právne postavenie spišských Nemcov pred rokom 1271. Určité informácie o ich spoločenskom postavení

---

55) Privilégium Štefana V. svojím obsahom možno prirovnať k privilégiu Ondreja II. z roku 1224 určeným sedmohradským Nemcom. Porovnaním obidvoch listín možno vyvodiť spoločné tendencie. (Porovnaj Diploma Stefani V. Hungariae quo Saxonibus Scepusiensibus amplissimas immunitates largitur, datum Anno Domini 1271 a Teutsch I. 38.)

nám poskytuje privilegiálna listina z roku 1271, keď hovorí: " .., homines sunt simplices, agricultoris et laboribus intenti". Oprávnene možno predpokladať, že spišskí Nemci boli väčšinou roľníkmi a remeselníkmi viazaní i vojenskými povinnosťami, ktoré vyplývali z geografickej polohy Spiša. Aj keď ich postavenie bolo výhodnejšie ako postavenie spišských Slovákov (na základe privilegiálnej listiny Bélu IV.) vzťahy k suverénnej moci volnejšie, predsa ich právne postavenie nepresahovalo triedne medze uhorských poddaných. Tým možno vysvetliť ich snahu o získanie mestských výsad. Hoci sa nám z obdobia pred tatárskym vpádom nezachovali písomné pamiatky možno prepokladať, že spišskí Nemci žili už v tomto období vlastným obyčajovým právom odlišným od krajinského práva. Pri svojom usídlení prinášali právne zvyky svojich predkov a súdili sa na ich základe. Možno predpokladať, že žili svojim vlastným právnym životom už pred tatárskym vpádom a po ňom už len obnovili staré právne vzťahy a to tým spôsobom, že starými právami sa obohatili nové privilégia.[56] Staré privilegované postavenie sa prejavilo udržaním vlastných práv na základe činnosti comesa.

Mestské výsady, ktoré v roku 1271 získali spišskí Nemci sa stali právnym základom spoločenstva spišských miest. Spoločenstvo spišských Sasov po stránke správnej sa skladalo z týchto orgánov: radný župan (Königsgrof), krajinský gróf (Landgrof), richtári 24 miest, prísažníci, krajinský snem (Hundertmann). Kompetenciou krajinského snemu bolo vybavovanie všetkých vecí, ktoré sa dotýkali spoločenstva spišských miest. Hundertmanni boli vysielaní do krajinskej rady podľa počtu obyvateľstva zo všetkých miest.[57] Mestský magistrát tvoril: richtár,ktorý bol zvolený na čelo mesta 24 elektormi spolu s 12 prísažníkmi.

V nasledujúcom období uhorskí králi pokračovali vo vydávaní privilegiálnych listín,určených spišským Nemcom. Alžbeta v roku 1280 znovu potvrdila právne výsady Nemcov a súčasne stanovila povinnosť platenia desiatku. Ondrej III. v roku 1297 rozšíril toto ustanovenie platením troch mariek pokuty v prípade neplnenia povinnosti vyplývajúcej z platenia desiatku.[58] Karol Róbert v roku 1312 potvrdil privilégia spišských Nemcov a súčasne ustálil okruh spišského práva, ktoré sa vcelku vzťahovalo na 39 obcí. Ako jediné mesto - civitas - je uvedená Levoča. Výsadná listina znova potvrdila výlučnú súdnú právomoc spiš-

---

56) D e m k o, Szepesi jog, keletkezése viszonya országos jogunkhoz a németországi anyajogunkhoz, Történélmi értekezések, 15 Kötet, Budapest 1891.

57) M a t t y a s o v s z k y, Spišské právo, Právny obzor, ročník XVIII., 1935, č. 12, s. 248, uvádza napríklad, že Kežmarok volil 50 ľudí,delil sa na štyri štvrte a každá štvrť na štyri dvanástiny.

58) F á b r y, Igazságszolgáltatás az elzálogosított 13 szepesi városban, Közlemények Szepes vármegye multjából IV., Levoča 1912, str. 190.

ského grófa, ktorý súdil podľa ustanovení provinčného zvykového práva: "nach der Gewohnheit des Landes Rechten".[59]

Ďalšie potvrdenie výsadných práv sa uskutočnilo Žigmundom v Bázeli v roku 1433. Odpis výsadnej listiny sa nachádza na 13 strane rukopisu Zipser Willkühr zo Spišskej Soboty.[60] Nové potvrdenie výsadných práv spišských Nemcov uskutočnil Ladislav v roku 1499, Ľudovít II. v roku 1526, Ferdinand III. v roku 1638, Leopold I. v roku 1699.[61]

Nielen uhorskí, ale i poľskí králi potvrdili a rozšírili práva výsadného postavenia spišských miest.[62]

Obsah uvedených privilégií nám poskytol dostatok dôkazov i faktov, z ktorých možno vyvodiť záver, že pred rokom 1370 spišskí Nemci žili podľa nepísaných obyčajov,ktoré neskoršie spísali do Willkühru.[63] Táto kodifikácia obyčajového práva súčasne predstavovala i realizáciu práva daným privilégiom tvoriť štatúty. Prvý písomný odrez z roku 1370, ktorý sa nám nezachoval obsahuje už hotový právny systém, ktorý sa vytvoril používaním obyčajového práva. Latinský úvod neskorších odpisov Z. Willkühr oprávňuje k tvrdeniu, že najstaršia osnova spišského práva z roku 1370 vznikla v latinskom jazyku, len neskôr sa preložila do nemeckého jazyka.[64] Určité pochybnosti vznikli i okolo dátumu vzniku právnej knihy.[65] Právna kniha musela vzniknúť po roku 1271, lebo bod 90 právnej knihy obsahuje ustanovenie platenia súdneho poplatku pre grófa pri spáchaní trestného činu vraždy, alebo ťažšieho poranenia, ktoré nachádzame i v privilegiálnej listine. Uvedený bod právnej knihy, ako i ďalšie rukopisy dokazujú, že rok 1370 možno považovať za rok vzniku kodifikovaného obyčajového práva spišských Nemcov.

---

59) W a g n e r, Analecta Scepucii sacri et profani, Posonii et Cassoviae I. pars, s. 240-261.

60) Táto kópia je veľmi dôležitá, lebo podľa nej možno opraviť opis vydaný Wagnerom v Analecta Scepusii sacri et profani, Posonii et Cassoviae I. pars, s. 139.

61) W e b e r, Supplementatum Analectorum Terrae Scepusiensis, Levoča 1802, str.53-54 93-94, 194-196.

62) Napr. poľský kráľ Ján Kazimír v r. 1660.

63) D e m k o, A szepesi szászok ösi jogélete v Lőcse története I. jog-mü és müvelödés története, Levoča 1896, str. 89-90.

64) V odbornej literatúre panujú rôzne názory na toto tvrdenie. Wagner predpokladá, že pôvodná právna kniha bola zostavená v latinskom jazyku, nemčinu pokladá za neprirodzenú. Úvodná strana levočského odpisu sa stratila a úvodné riadky boli dodatočne dopísané v tridsiatych rokoch minulého storočia. Wagner tvrdí, že odpis uvedeného rukopisu previedol z Rechtspuechte Leutschau, ktorý sa nachádza v levočskom archíve. Demko sa domnieva, že azda v čase, keď Wagner uskutočnil odpis, existovala prvá strana, podľa ktorej Wagner odpísal úvodné slová.

65) V právnych knihách zachovaný výraz "tesimo septuagesimo" možno doplnit na "tercentisimo septuagesimo" a tak možno považovať rok 1370, ktorý uvádza Wagner, za platný.

Slovo Willkühr je názor patrikulárneho práva a pochádzal z jedného slovesa heuren, cüren, čo latinsky znamená statuere.[66] Úvodné slová právnej knihy osvetľujú jej vznik na základe spoločnej dohody, ktorá nevzniká náhodne, ale vytvorila sa z odlišnosti právneho života saskej provincie. Glosátor Sachsenspiegelu hovorí: "Es heiset eine Willköhr, das sie allein die bindet welche sie wollen, soll sie aber auch die umbessen binden, so wer sie ein Recht."[67] Na základe toho možno konštatovať, že výraz, ktorý nachádzame v spišsko-novoveskej mestskej knihe "haben sie verwillkührt" možno porozumiet ako dohodu.[68]

Základným ustanovením právnej knihy je zabezpečenie osobnej slobody v prvom bode, z ktorého nám súčasne vyplýva i verejnoprávne postavenie spišských Nemcov. Sú v ňom zakotvené výsady, ktoré obsahovala privilegiálna listina Štefana V. z roku 1271: vyňatie zo súdnej právomoci kráľovského dvora a vybavovanie všetkých sporov pred Landgrofom podla Landrechtu, ktorý majú od najstarších čias a ktorým ich obdarovali najstarší králi.[69]

I keď právna kniha obsahuje právne normy, ktoré upravujú súkromno i verejnoprávne vzťahy, nevytvára kompletný celok.[70] Právna kniha obsahuje úpravu len najčastejšie sa vyskytujúcich právnych vzťahov. V právnej knihe sa nenachádzajú niektoré závažné skutkové podstaty trestných činov lúpežnej vraždy, podpalačstva, smilstva, prostitúcie, atď. Niektoré body právnej knihy síce upravujú určité trestné činy,ale bez sankcie, resp. spôsobu prevedenia trestu.[71] Z toho možno usudzovať, že opis trestu bol pravdepodobne bezpredmetný, pretože bol dobre známy z pradávnych zvykov a obyčajov

---

66) Prvý bod spišskej právnej knihy hovorí: Von ersten an hab wir die gnade und das recht von allen königen von Hungeren "von anbeginne", možno vysvetlif len tak, že pod ním chápali staré prinesené právo, ktoré používali na vybavovanie si spornych vecí pred comesom.V archívnych materiáloch nachádzame pre slovo Willkühr podobné vyjadrenia Kőre, Chorae corae, Demko, Lőcse története I. jog-mi és mavelödes története, Levoča 1896, str. 90.

67) Sachsenspiegel (vysvetlivky Zobel Kristof) Lipsko 1592, Art 47, glosa, fol. 207, col. 1.

68) Iné príklady so spišsko-novoveskej knihy: "Herman Spiegel und sein Weib habin sich vor vorwilkuert... (s. 22); habin von engt ... (s. 90).

69) Prvý bod spišskej právnej knihy hovorí: "Das uns Zipser kein man zu laden hat gen hofe in keinerlei sachen. Von ersten haben wir die gnade und das recht von allen königen von Hungaren von anbeginen, das uns Zipser kein mann aber niement und keinerlei sach zu hofe hat zu laden, sonder er soll ein recht suchen vor des königsgrofe ... "Porovnaj s privilégiom Štefana V. z r. 1271, Fejér, C. D. V, 1, 133.

70) F á b r y, Igazságzolgáltatás az elzálogosított 13 szepesi városban, Közlémények Szepes vármegye multjából IV, Levoča 1912, str. 198.

71) Napr. 34. bod právnej knihy, ktorý hovorí, že ak niekoho pristihnú pri krádeži ovocia, tak "mann sill in ...".

Pôvodná právna kniha obsahovala 93 bodov, ktoré upravovali vzťahy v oblasti rodinného, dedičského, majetkového, osobného práva, verejnú správu, organizáciu súdnictva a obchodné zákony.

Jednotlivé body právnej knihy vzťahujúce sa na vymenované právne odvetvia nie sú zoradené systematicky.[72] Hoci určitá nesystematičnosť je znakom partikulárnych právnych kníh, predsa spišská právna kniha napr. v porovnaní so Sachsenspiegelom, alebo Schwabenspiegelom, pôsobí ucelenejším dojmom.

Spišská právna kniha bola v tlači vydaná 5 krát.[73] Michnay-Lichner, Wagner, Demko, vychádzali z transkripcie levočského rukopisu Z. Willkühr, pričom treba podotknúť, že Wagnerovo vydanie obsahuje značné chyby. Demko transkriboval v tom istom vydaní i najstarší odpis Z.Willkühru - Spišsko-sobotský.

Vznik spišského mestského práva je právnym následkom určitého historického vývoja, ktorým prešli nemeckí kolonisti na našom území. Nemecké kolonisti v slovanských oblastiach neprijali tam existujúce právo, ale používali prinesené právo. Súhlas k používaniu vlastných práv im potvrdila suverenná moc vo forme privilégií. Spišskí Nemci od svojho príchodu zhruba po tatárskom vpáde až do roku 1370 používali prinesené právo pochádzajúce v Nemecka,ale v uzavretej kolónii spišských Nemcov sa koncipovalo podľa miestnych pomerov - právne knihy obsahujú už len výsledky tohto vývoja. Na jednej strane možno konštatovať nemecký pôvod spišského mestského práva, na druhej však treba podotknúť istý vplyv miestnych pomerov. Do kodifikovanej zbierky sa už zapracovali i niektoré ustanovenia, ktorých pôvod možno pravdepodobne hľadať v domácom prostredí.

Pôvod vzniku týchto ustanovení možno hľadať len v zmene verejných a majetkových pomerov, ktorými prešli spišskí Nemci po príchode na naše územie.[74] Z tohoto aspektu je napr. zaujímavý druhý bod právnej knihy,[75] ktorý poskytol ženám právo volnej dispozície 1/3 z polovice majetku a súčasne deklaroval rovnoprávnosť mužov a žien pri nadobudaní

---

72) Porzi poznámku 120, 121, 122.

73) W a g n e r, Analecta Scepusii sacri et profani, Posonii et Cassoviae, s. 240 - 261; D e m k o, Lőcse története I. jog-mi és művelödes története, Levoča 1896, str. 17-96; M i c h n a y - L i c h n e r, Ofner Stadtrecht, Bratislava 1896, str. 221 - 235; W e i n n e l t, Das Stadtbuch von Zipser Neudorf und seine Sprache, Levoča 1940, str. 140-158; B r ü c k n e r, Oklevélgyütemény a Lengyelországnak elzálogositott szepesi városok levéltáraiból, Közlemények Szepes vármegye multjából, IV., Levoča 1912, str. 86-97, 136-157.

74) Z verejného i majetkoprávneho postavenia spišských Nemcov vyplýva okrem iného i neexistencia stavovských rozdielov medzi nimi.

75) Druhý bod spišskej právnej knihy: Das ein jeder erbarer mann und erbare frau ein freidritteltеil in ir güter zu bescheiden hat ...

práv. Obidve vetvy nemeckého práva neobsahovali podobné ustanovenie, i keď pripustili podobné inštitúcie v iných krajinách.[76] V saskom práve majetok manželov bol nedeliteľný a žena mala právo disponovat so súhlasom manžela len s domácimi potrebami.[77]

V žiadnom z uhorských partikulárnych práv ani v uhorskom krajinskom práve nenájdeme ustanovenia, ktoré sa nachádzajú v druhom bode spišskej právnej knihy. Tento fakt vyvracie názor Demka,[78] ktorý považuje ustanovenia druhého bodu za odraz formujúceho vplyvu uhorského práva na spišské právo. Pôvod tohoto bodu je treba hľadať skôr vo faktických a nie právnych pomeroch, v ktorých sa kolonisti ocitli v novej vlasti. Prišli do nových majetkových a verejných pomerov, ktoré vytvorili pre nich podmienky určitej rovnosti - i v práci, ktorá v tomto období prenikla do spoločenského života. Práve tu treba hľadať pôvod rovnoprávnosti obidvoch pohlaví pri nadobudaní práv.

Na druhej strane však možno súhlasiť s názorom Demka, ktorý konštatuje vplyv uhorského krajinského práva v spišskom práve prijatím birságia.[79] Privilegiálna listina Štefana V. stanovila, aby si Landsgrof ponechal 2/3 a spišský župan 1/3 súdnych poplatkov. V 30 bode spišskej právnej knihy nachádzame už pozmenený výraz birsche, ktorým sa označuje nielen podiel grófa, ale i spišských súdov a prísažníkov. 62 bod spišskej právnej knihy však obsahuje širšie formulované práva, ako krajinské právo. Na základe tohoto ustanovenia, ak si spišský Nemec kúpi majetok provincie, môže ho spravovať, a prináležia mu zemepánske práva spolu so spišským grófom, ktorému prináleží 1/3 súdnych poplatkov, vlastníkovi 2/3.

V krátkosti naznačená problematika vyžaduje v záujme hlbšieho pozorovania vývoja spišského práva previesť vzájomné porovnanie jednotlivých písomných pamiatok spišského práva i charakteristiku jednotlivých odvetví spišského práva.

---

76) Altenbergov kodex švábskeho práva, str. 71.

77) Sachsenspiegel (vysvetlivky Zobel Kristof), Lipsko 1582, Lib. I. Art. 31, kde glosátor hovorí, že v niektorých krajinách je zvykom, že ženy môžu disponovať jednou tretinou majetku.

78) D e m k o, Szepesi jog, keletkezése viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogunkhoz, Történélmi értekezések, 15 Kötet, Budapest 1891, str. 147.

79) Ibidem poznámka 78, str. 146.

III. K a p i t o l a

VZÁJOMNÉ POROVNANIE PÍSOMNÝCH PAMIATOK SPIŠSKÉHO PRÁVA

Spišské mestské právo sa nám zachovalo len z rukopisov pochádzajúcich z 15. storočia, lebo pôvodný odpis spišského práva z roku 1370 je neznámy. I na základe neskoršieho pôvodu týchto rukopisov možno usudzovať, že právne zvyklosti mali starší pôvod ako rok 1370.

V odbornej literatúre bolo doteraz známych sedem rukopisov spišskej právnej knihy. Demko[80] vytvoril chronologický sled štyroch právnych rukopisov a previedol ich vzájomné porovnanie. Toto poradie modifikoval Brückner[81] objavom nového rukopisu zo Spišského Podhradia. Krones[82] objavil v Gelnickej prísažnej knihe novšie vydanie záverečných ustanovení Z. Willkühr. Právnu knihu 13. zálohovaných spišských miest zo Spišského Podhradia publikoval Krones.[83] Doteraz odbornej literatúre neznáme rukopisy očpisov Z. Willkühr pochádzajú z Banskej Bystrice, Prešova a Budapešti. V archívoch slovenských miest sa nachádzajú ďalšie, doteraz neznáme rukopisy spišskej právnej knihy.

Na základe známych i novoobjavených odpisov Z. Willkühr podávam nový chronologický prehľad rukopisov spišského mestského práva a ich charakteristiku, ktorá obsahuje základné údaje týkajúce sa vzniku, autora, počtu bodov a formálnych textových nerovností.

1.	Spišská Sobota	pol. 15. stor.
2.	Spišská Nová Ves	1504 - 1513
3.	13 spišských miest	1511
4.	Spišské Podhradie	1531
5.	Banská Bystrica	1538
6.	Levoča	1540
7.	Prešov	1545
8.	Gelnica	1566
9.	Budapest	1580
10.	13 zálohovaných miest	1628

---

80) D e m k o, A szepesi szászok ösi jogélete v Lőcse története I.jog-mü és müvelödés története, Levoča 1896, str. 48.

81) B r ü c k n e r, Oklevélgyütemény a Lengyelországnak elzálogositott szepesi városok levéltáraibol, Közleménvek Szepes vármegye multjából, IV. Levoča 1912, str. 86-96, 136-137.

82) K r o n e s, Über ein Göllnitzer Formelbuch, nebst einem Anhage, enthaltend Zusatsartikel zu der Z. Wilkühr 1370, Archiv für Österreichische Geschichte 34/1865, str. 218 (S. 16-17).

83) K r o n e s, Zih Rechtsbuch der XIII. Zipser Städte v H. 1628, Archiv für Österreichische Geschichte 34/1965, str. 229-234.

V poradí prvý rukopis je zo Spišskej Soboty z polovice 15. storočia.[84] Nachádzajú sa v ňom staršie jazykové formy, na základe ktorých možno usudzovať, že ide o najstarší odpis Z. Willkühru. Na začiatku rukopisu nachádzame citát: Das ist das Lantbuch als es .... Czips gehalden haben und an .... als alhy hernoch heschryben stett. Potom sa nachádza latinský úvod. Rukopis pozostáva z 25 polohárkov, na str. 1 - 11 sa nachádzajú body 1 - 75. K 11 strane sú pripojené hárky pochádzajúce zo 16. storočia, alebo začiatkom 17. storočia, ktoré majú iný vodoznak a nachádzajú sa na nich body 76 - 88 odpísané z levočského rukopisu z roku 1540. Na 13. strane rukopisu sa nachádza i privilegiálna listina Žigmunda z roku 1433, ktorá potvrdzovala výsady spišských Nemcov udelené Karolom Róbertom. Ďalej sa tu nachádza kronika, ktorá obsahuje významné udalosti Spiša, ktoré nespomína ani Gaspar Hain. K 24 bodu je pripojený i 28 bod levočského rukopisu, chýbajú však body 25, 26, 27 levočského rukopisu. V rukopise sa nachádzajú i nové body, ktoré vznikli v rokoch 1505 - 1516 zakotvené i v levočském rukopise. 94 bod levočského rukopisu, ktorý hovorí o zajatí dlžníkov vznikol na schôdzi 5 slobodných kráľovských miest, Levoče, Košíc, Bardejova, Prešova a Sabinova. 95 bod pochádza z roku 1516 a pojednáva o úprave prác i kontrole cínarov. Koncipovanie právnych viet je poznamenané presnosťou a porovnaním s levočským rukopisom stručnosťou. Hlavička právnych viet sa vyznačujú krátkosťou.

V závere spišsko-novoveskej mestskej knihy sa nachádza v poradí druhý odpis, ktorého autorom je Thomas von Szlakendorf.[85] V rukopise nie je uvedený rok vzniku, ale písmo je totožné s písmom na 60 - 61 strane, kde sa nachádza zápis z roku 1504-1513. Rukopis sa nachádza na 16 stranách, ktoré majú rovnaký vodoznak. Celkove obsahuje 83 bodov bez latinského úvodu. Nenachádzame v ňom spišsko-sobotské body: 1, 66, 67, 75, 77, 80, ale obsahuje 75 bod, ktorý chýba v ostatných rukopisoch. Právne vety v porovnaní s levočským rukopisom sú veľmi skracované, niekde až nesrozumiteľné. Hlavičky právnych viet v porovnaní s ostatnými rukopismi sa vôbec navyskytujú. Prvý bod a 90 bod levočského rukopisu, ktorý upravujú verejnoprávne postavenie spišských Nemcov sú vynechané. Vyplýva to z verejnoprávnych zmien, ktorými prešla S.N.Ves po zálohovaní Poľsku.

Podobne zo začiatku 16. storočia pochádza v poradí tretí odpis Z. Willkühru, ktorý sa nachádza v zápisnici 13 zálohovaných miest Poľsku.

---

84) Text spišsko-sobotského odpisu publikoval Demko v diele uvedenom pod poznámkou 24, str. 16-84.

85) Transkripciu kompletnej spišsko-novoveskej knihy publikoval Weinnelt v diele uvedenom pod poznámkou 29, str. 140-157.

Autor rukopisu je neznámy. Podobne ako v spišsko-novoveskom rukopise nie je uvedený rok vzniku,ale písmo je totožné s písmom na strane 262, kde sa nachádza zápis z roku 1511. Rukopis obsahuje 83 bodov a v porovnaní zo spišsko-sobotským nenachádzame v ňom body 32, 42, 49, 62, 65, 67, 81 - 88. Prvý bod levočského rukopisu, tiež stráca platnosť podobne ako v spišsko-novoveskom rukopise.

V poradí 4. rukopis zo Spišského Podhradia sa nachádza na konci zápisnice Acta Forensia ab anno 1636 - 1695. Autorom rukopisu je Stefani Tchay, notár zo Spišského Podhradia, ktorý dokončil prácu 29. januára 1540. Rukopis sa skladá z 28 listov s neočíslovanými bodmi, ktorých poradie sa nezhoduje nielen s poradím troch predchádzajúcich rukopisov, ale i z poradím bodov levočského rukopisu. Rukopis obsahuje 116 bodov. Právna kniha obsahuje nadpis, z ktorého sa dozvedáme i rok jej vzniku: In dem Nemen des hern hebeth sich an: das Landrecht der 24 Steeth im Zsipser Land 1531. V texte nachádzame dosť obsahových diferencií a po vzájomnom porovnaní rukopis má najbližší vztah k spišsko-novoveskému a k rukopisu 13 miest. Vyplýva to zo skutočnosti, že Spišské Podhradie bolo tiež zálohované Poľsku a preto nepristúpilo k úprave svojho verejnoprávneho postavenia. Súkromnoprávne ustanovenia až na rozdielne zaradenie sú rovnaké, ako v levočskom rukopise.

Doteraz odbornej literatúre neznámy bansko-bystrický odpis Z. Willkühru pochádza z roku 1538 a jeho autorom je Georg Albert, levočský písar. Rukopis obsahuje názov: Rechtbüchlein durch den Ersamben W. Georgium Albertum dieser Zeit Leutscha Stadt Schreiber im Jahr 1538 beschreiben worden. (Ad fasciclum 318 N°1). Ďalej nasleduje obvyklý latinský úvod. Rukopis právnej knihy sa skladá z 50 listov, ktoré pochádzajú z dvoch nekompletných textov, majuce rovnaký vodoznak. Prvý text obsahuje 40 bodov a druhý text začína 24 a končí 74 bodom.Po vzájomnom porovnaní s levočským rukopisom prvý text rukopisu Banskej Bystrice obsahuje zámeny bodov formálneho charakteru: zmena poradia 12 a 13 bodu, kumuláciu 24 - 28 bodov levočského rukopisu do jedného 24 bodu a obsahovú zmenu právnej vety 23 bodu o ktorej sa zmienime neskoršie. 40 bod, ktorým končí prvý text nie je dokončený. Druhý text začína 24 a končí 74 bodom, ktorý možno porovnať s levočským rukopisom v bodoch 29 - 78. Iný pohľad nám naskytne porovnanie registrov levočského a banskobystrického rukopisu, ktorý sa nachádza ihneď za úvodnou stranou:[86] 1 (1) - 24 (24-28) - 38 (39) - 43 (44) - 80 (84) - 81 (85 - 91) - 82 (85 - 91) - 83 (92) - 84 (94) - 85 (95).

Na šieste miesto chronologického poradia zaraďujeme levočský odpis

---

[86] V zátvorkách sa nachádzajú body levočského rukopisu.

z roku 1540, ktorého autorom je Henrich Generšich.[87] Z predchádzajúcich rukopisov je to jeden z najčistejšie zachovaných, ktorý postráda nadpis.[88] Latinský úvod je nahradený písmom zo začiatku 19. storočia.[89] Rukopis obsahuje 95 bodov. Medzi 10. a 11. list je vložený pergamenový dvojhárok z roku 1585, ktorý obsahuje 17. bod o úprave správy majetku sirôt. Ide tu o zásadnu zmenu pôvodného práva, ktoré sa v tomto bode mení podľa Sachsenspiegelu.

Odbornej literatúre doteraz tiež neznámy je prešovský odpis, ktorý pochádza z roku 1545 a jeho autorom je Heinrich Generšich.[90] Rukopis začína latinským úvodom. Obsahuje 95 bodov, v ktorých nenachádzame žiadne zmeny formálneho, alebo obsahového charakteru. Rukopis obsahuje to isté zakončenie ako levočský rukopis.

V gelnickej prísažnej knihe (Formelbuch) Krones objavil výťah spišského práva, ktoré sa z jednej strany dotýka Z. Willkühru tým, že prináša jeho novšie vydanie záverečných ustanovení a dodatky 21 článkov.[91] Rukopis pochádza z roku 1566. Formelbuch je prísažná kniha, ktorá vznikla vďaka mestskému pisárovi, obsahujúca dodatky z rôzneho časového obdobia, ktoré používali úradníci mestskej správy i v neskoršom období. Výťah práva má názov: Jura terrae Scepusiensis edita anno 1370. Na záver sa nachádza: Ende unsers landes Rechten. Celý výťah obsahuje 116 článkov z ktorých Krones publikoval 16 (body 74 - 90) najdôležitejších zmenených článkov. Rukopis porovnal pravdepodobne s levočským odpisom z roku 1540.[92] O obsahových zmenách, ktoré prinášajú predmetné články a osvetľujú nám vývoj spišského práva sa zmienim neskôr.

Doteraz odbornej literatúre neznámy budapeštiansky odpis pochádza pravdepodobne z rokov 1580 - 1590.[93] Rukopis, ktorého autor je neznámy sa nachádza na 60 listoch. V porovnaní s prešovským rukopisom nenachádzame v budapeštianskom názov. Rukopis začína obvyklým latinským

---

87) Otec Heinricha Generšicha sa prisťahoval do Levoče v r.1509,viď. S z e l é n y i, Generšich János 1761-1823, Közlemények Szepes vármegye multjából IV., 1912, str. 33.

88) Porovnaj bližšie s poznámkou 73, prvé tri vydania.

89) Wagner poznamenáva, že transkriboval Rechtspuechte Leutschau, ktorý sa nachádza v Levočskom archíve. Ďalej porovnaj s poznámkou 64.

90) Rukopis je uložený v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove.

91) K r o n e s, Über ein Göllnitzer Formelbuch, nebts einem Anhange, enthaltend Zusatsartikel zu der Z. Willkühr 1370, Archiv für Österreichische Geschichte 34/1865, str. 218.

92) Krones v uvedenom diele pod poznámkou 91 porovnal body gelnického výťahu spišského práva pravdepodobne s levočským rukopisom na str. 222.

93) Magyar országos levéltar. Budapest, 786/qu. Germ.

úvodom.[94] Celý rukopis obsahuje 96 bodov. Body 1 - 95 v porovnaní s levočským odpisom nevykazujú žiadných formalných ani obsahových nerovností. Na rozdiel od banskobystrického odpisu na záver je pripojený register, ktorý končí slovami: Das boten Gesetz von Einem Ersamen Rath der Statt Leutschau was der von einem Nemen sollen das ist. Register neobsahuje pripojený 96 bod.V druhom bode rukopisu sa nachádza marginália vpísaná inou rukou, ktorá síce mení záverečnú vetu, ale neprináša obsahovú zmenu: Lebendigen, beÿde nach ÿrem tode zu nemen. Merginálies sa ďalej nachádzajú pri bodoch 6, 13, 15, 35, 48, 56, 68, 78, 81. Nezmenajú však obsahovú zmenu právnej vety, skôr iba text bližšie vysvetľujú. Napr. 35 bod: und hern man ein lenger messer tragen soll, alebo 81 bod, ktorý rozširuje pôvodný bod o vysvetlenie hodnoty striebornej marky v krajinskej ražbe.

Celý rukopis v porovnaní s predchádzajúcimi odpismi spišskej právnej knihy je najlepšie zachovaný. Z týchto dôvodov by sa mohlo uvažovať o jeho prípadnej publikácii.

Z dôvodu súmerneho pohľadu na vývoj spišského mestského práva som zaradila do chronologickej tabuľky i rukopis 13 zálohovaných spišských miest, ktoré už po roku 1412 nepatrili do provincie de Scepus. Spišské mestá používali Willkühr v pôvodnej podobe do 15. storočia a právna kniha 13 zálohovaných miest zo Spišského Podhradia predstavuje už i vplyvy poľského právneho života kodifikovaného poľského mestského práva (Comme privilegiem Regni Poloniae 1506).Poľské mestá používali magdeburské právo, ktoré vzniklo na základe Sachsenspiegela. Tento spoločný prameň, ako i nové verejnoprávne postavenie spišských miest vytvorilo podmienky na zlúčenie magdeburského a spišského práva, ktoré Apelles Boldizar v roku 1628 kodifikoval pod názvom:Collectanae allerley nützlicher undnotwendiger Regeln .... des Rechtens beydes aus dem göttlichen sowol auch Kaiserlichenn Rechtenn .... Anno Christi M:D:C: XXIIX.[95]

Autor zostavil právnu knihu abecedne zoradenými heslami, ktoré obsahujú najdôležitejšie ustanovenia rôznych právnych pamiatok, a vytvoril praktickú pomôcku pre súdy spišských miest.[96]

---

94) In nomine domini amen. Anno eisdem MCCCLXX iudices,iurati et seniores provinciae terrae Scepusiensis considerantes sagacitate ingenii meturitate consilii iura a praedecessoibus sius legitime et racionabiliter edita et statuta a primaevis fundationis provinciae temporibus communi bono, usi et utilitati tenaci memoria in casibus quibuslibet conservanda, studuerunt iuxta tramitem subsequentis literae humilibus, mediocribus et sublimibus, pauperibus et divitibus immutabiliter confirmare.

95) B r ü c k n e r, Oklevélgyüjtemény a Lengyelországnak elzálogositott szepesi városok levéltáraiból, Közlemények Szepes vármegye multjából, IV. Levoča 1912, str. 96-96, 136-157, publikoval transkripciu tejto právnej knihy. Právnu knihu cituje i H o m e y e r, Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften. Weimar 1931, č. 577.

V úvode sa hovorí o pojme žalobca a žalovaný a rozlišuje sa· civilná a trestná obžaloba. Pojednáva sa o prípadoch obžaloby a jej modifikácie a obsahuje tri príklady kedy je žaloba povinná. Po tomto všeobecnom úvode opisuje jednotlivé právne prípady, ktoré dávajú obraz o vtedajšej spoločnosti a súdnictve. Pri mnohých článkoch priamo cituje predlohu. Vo väčšine článkov je to saské a švábske zrkadlo. Nachádzame tu i citáty pod názvom Deutsches Recht, Landrecht, Sententaie Lipsienses, a Ius Transylvanie.

Z celkovej charakteristiky jednotlivých právnych kníh i vzájomného porovnania rukopisov vyplýva rozdielnosť v texte, nadpise kapitol, i v poradí jednotlivých bodov,[97] čo dokazuje, že rukopisy sa netvorili z jedného prameňa, ale sú zmenenými odpismi, do ktorých vnikli i ustanovenia, vzniknuté na základe domácich i dobových pomerov.

Rozdiely vidíme hneď na začiatku v nadpisoch právnych kníh. Číslovanie kapitol je pôvodné v spišsko-sobotskom a v levočskom texte, Rukopisy spišsko-novoveský, 13 miest a podhradský vytvárajú zvláštnu skupinu, ktorej postavenie je dané zmenou verejnoprávneho postavenia 13 miest po zálohovaní Poľsku. Určité rozdiely však existovali medzi rukopismi navzájom, napr. spišsko-novoveským a 13 miest. Spišsko-sobotský, prešovský, levočský, budapeštiansky vytvárajú ďalšiu príbuzenskú skupinu. Rozdiely však existujú i v tejto skupine, hlavne medzi spišsko-sobotským a levočským rukopisom, čo bolo dané postavením Levoče ako slobodného kráľovského mesta.

Vo vymenúvaní vzájomných nerovností by sme mohli pokračovat i ďalej, ale pozornosť je potrebné koncentrovať na zásadné rozdiely, ktoré v textoch tiež existujú v podobe zmien právnych viet. V právnej knihe 13 miest 6 bod, ktorý hovorí, že ovdovelý manžel disponuje majetkom detí dovtedy,kým nevstúpi do nového manželstva. Spišsko-novoveský stanovuje v 5 - 6 bode, že nadobudnutím plnoletosti detí, rodič stráca právo disponovať ich majetkom. Levočský rukopis v 45 bode stanovuje, že pri hraní hazardných hier u hráča, u ktorého nájdu viac ako 3 kocky sa vyslovuje povinnosť stíhania. Okrem spomínaných odlišností rukopis 13 miest obsahuje 63.bod o hazardných hrách, ktorý však protirečí 40 bodu toho istého rukopisu. Obsahovú zmenu obsahuje 23.bod prvého textu rukopisu Banskej Bystrice v porovnaní s tým istým bodom Levočského ru-

---

96) R a u s c h e r, Několik poznámek k právní knize spišských Němců, časopis Bratislava 1933, str. 347.

97) Za základ porovnania som volila levočský odpis z Willkührz z toho dôvodu, že sa nachádza v strede vytvorenej chronologickej tabuľky a je najbližšie k spišsko-sobotskému rukopisu, ktorý ako najstarší sa približuje k pôvodnej právnej knihe, ktorej originál je nám neznámy. Ide o edíciu levočského rukopisu, ktorú vydali M i c h n a y - L i c h n e r, Ofner Stadtrecht. Bratislava 1896.

kopisu, ktorý ustanovuje žalobu hosťa voči domácemu vo veci dlžoby a stanovuje lehotu 3 dní na pokonávku. V prípade, že sa strany nepokonajú majú sa pravotiť. Bansko-bystrický rukopis nestanovuje lehotu 3 dní. Do roku 1585 levočský rukopis používal pôvodný 17. bod, ktorý mestská rada zmenila podľa vzoru Sachsenspiegela.[98] Obsahové zmeny nachádzame i v gelnickej prísažnej knihe. 78 bod ustanovuje prechod dedičských práv vnuka na najbližších príbuzných s výnimkou starých rodičov, ktorý je v protiklade so 63. bodom levočského rukopisu, ktorý stanovuje, že ak zomrie vnuk bez rodičov a súrodencov, jeho majetok prechádza starým rodičom.[99] Ďalšie odlišnosti nachádzame v 74, 75, 77. bode. V 90. bode sú stanovené prípady vydedenia detí, ktoré vyplývajú zo zlého správania detí voči rodičom.

Charakteristika jednotlivých rukopisov, ich vzájomné porovnanie formálnych i obsahových nerovností umožnilo hlbšie skúmať vývojové etapy spišského práva. Vzájomné nerovnosti obsahového charakteru dokazujú, že spišské právo bolo odrazom meniacich sa domácich pomerov, pretože jednotlivé odpisy nevznikli z jedného prameňa.

IV. K a p i t o l a

CHARAKTERISTIKA ODVETVÍ SPIŠSKÉHO MESTSKÉHO PRÁVA

Jednotlivé rukopisy charakterizované v druhej kapitole naznačili obsahom, že v spišskej právnej knihe sa nachádzali všetky normy verejného i súkromého práva, ktoré upravovali najdôležitejšie vzťahy právneho života spišských Nemcov.

Táto kapitola sa nebude zaoberať verejnoprávnym postavením, lebo prameňom verejnoprávnych ustanovení spišskej právnej knihy bola privilegiálna listina Štefana V., o ktorej podrobne pojednáva úvodna časť druhej kapitoly.[100] Z tohoto dôvodu sa budem zaoberať soukromnoprávn-

---

98) Porovnaj 17. pôvodný bod levočského rukopisu s jeho neskoršim textom, ktorý sa nachádza na dvoch vsunutých pergamenovych hárkoch, ktoré publikoval M i c h n a y - I. i c h n e r v Ofner Stadtrecht, Bratislava 1896, str. 224.

99) Porovnaj 78. bod gelnickej prísažnej knihy, krotý znie: Ob fraw und Mann sturbe und Enckel liessen und der Enckel stürbe so wollen wir denn dasz Erbe oder geldt auff den andern, Stiebe (sie) (o) ader auff den nechsten feundt und nicht auff die anher (r) n noch anfrawn erben soll, sa nicht Enckel sein zwiss, groiff der nechste freundt dazu, so 63. bodom levočského rukopisu: An ein enkel stürbe an vater,mutter und geschwistert, auf wen sein gut kompt... wir wellen, das sein erbe und sein gut auf den anherren und auf due anfrau erben soll und nicht auf vetter noch auf wazen auf ömen.

100) Úpravou verejno-právneho postavenia spišských Nemcov sa zaoberajú body 1,3, 59, 60 a verejnej správy: 16, 31, 35, 41, 47, 56, 57, 61, 62, 72, 75, 76, 78, 80, 85, 90.

nymi ustanoveniami spišskej právnej knihy,ktorých charakteristika najlepšie osvetlí právne pomery spišských Nemcov.

A. R o d i n n é a m a n ž e l s k o - m a j e t k o v é p r á v o

Inštitúcia manželstva bola upravená kanonickým právom a stála pod ochranou cirkvi. Bolo už spomenuté, že medzi spišskými Nemcami neexistovali stavovské rozdiely. Na základe tejto skutočnosti právna kniha nehovorí o nerovnoprávnych manželstvách. Nenachádzame tu ani ustanovenia, ktoré sa zaoberajú zasnúbením, alebo prekážkami pri uzavretí manželstva.

V rodinnom práve je významný 2 bod spišskej právnej knihy, ktorý obsahuje ustanovenia orovnoprávnosti mužov a žien pri nadobudnutí práva. Práve na tomto bode sa zakladá spišské rodinné i dedičské právo, ktoré sa odlišuje od nemeckého práva. Podľe 3 bodu spišskej právnej knihy, žena nie je procesne spôsobilá, pokiaľ má žijúceho manžela. Pred súdom ju môže zastupovať iba manžel, žijúci otec, alebo jej zástupca (Vorsprecher).[101]

Spišské právo rieši prípad poručníctva v 6 bode, a stanovuje, že ked zomrie muž, alebo žena, nad maloletými deťmi a nad ich majetkom, poručníctvo sa prisúdi tej strane,ktorá ostala na žive. Ked táto strana uzavrie nové manželstvo, tak najbližší mužskí príbuzní zo strany zomrelého môžu prinútiť matku, alebo otca, aby vydali dedičstvo detí. Ak sa však jeden z rodičov rozhodol predať majetok svojich detí cudziemu, o cene majetku má rozhodnúť príbuzný, ktorý má predkupné právo pred cudzím, s richtárovým vedomím.[102] V prípade nedorozumenia o hodnote majetku, cudzí má právo kúpiť majetok detí ak ponúka viac ako pokrvný príbuzný. Žena kým nevstúpi do nového manželstva nosí meno svojho muža, a môže byť poručníčka svojho dieťaťa a jeho majetku. Muž je prirodzeným a zákonným poručníkom ženy, ale toto právo mu nedáva možnosť disponovať hnuteľným, alebo nehnuteľným majetkom ženy. Podobne žena nemá dispozičné právo na manželov majetok.

Spišská právna kniha obsahuje ustanovenia na ochranu monogamického manželstva. 16. bod právnej knihy ustanovuje, že ak sa dokáže, že po

---

101) Porovnaj so Sachenspiegelom, Lib. I.60, ktorý vyslovuje povinnosť sudcu ustanoviť zástupcu každému, kto si ho žiada.

102) Šiesty bod levočského odpisu spiškej právnej knihy hovorí: Ab ein es stürbe, und dem anderen eegenossen kinder liesz, das sich hernoch wider vorenderte, wer vor der kinder güter roten soll... so hab wir das zu einem rechten, das der geborne freund das erbe in dem selben kauf mit einem rechten zu wesen.

roku alebo dvoch spolužitia s jednou ženou muž uzavrel ešte druhé manželstvo má prísť o hlavu a jeho majetok konfiškuje gróf.[103]

Zaujímavé sú ustanovenia, ktoré upravujú inštitúciu dos,dotalium, Morgengabe. Spišské právo povoľuje mužovi použiť i nehnuteľnosť ako odvedenie podobne ako to ustanovuje saské i švabské právo. Počas života manžela žena nemôže disponovať s obvenením ani keď jej ho muž daruje. Majetok spišských Nemcov nemal charakter donácie, ani poddanského majetku, a preto majetkové právo ženy sa vyvíjalo zvláštnou cestou. Dokazujú to body 12, 13, 65 spišskej právnej knihy, ktoré stanovujú rodičom polovicu majetku, aby v starobe netrpeli nedostatkom.[104]

Bezdetná vdova má rovnaké právo na Morgengabe podľa spišského práva, ako i podľa saského a švábského práva. Ak by muž do jedného roka a 6 týždňov zomrel má žena právo na Morgengabe. Ak by v spomínanej lehote otehotnela, nemá právo na Morgengabe až dovtedy, kým sa dieťa nenarodí. Keď sa dieťa narodí živé[105] má žena právo na polovicu z celého majetku. Ak by žena zomrela do roka a do dňa,príbuzní nemajú právo na Morgengabe, ale iba na veno, ktoré žena priniesla do manželstva.

Maloletí i plnoletí ktorí žili v spoločnej domácnosti, podliehali pod otcovskú moc. V spišskom práve je stanovená zodpovednosť rodičov za deti. Deti nemohli predať nič z otcovho majetku ani ho zálohovať. Pri vstupe detí do manželstva rodičia museli vysloviť svoj súhlas,ktorý mal veľký význam pri dedení majetku rodičov a pokrvných príbuzných.

Spišské právo nestavovalo vekovú hranicu pri vstupe do manželstva viazanú na súhlas.rodičov na rozdiel od švabského práva.[106] Spišské právo však rozširuje súhlas rodičov i na príbuzných, ktorí vychovávajú sirotu. Ak sirota uzavrie manželstvo proti vôlu príbuzných, majú ju právo vydediť (15 bod). Tento bod možno považovať za samostatne vyvinutý, ktorý nenachádzame v ostatných mestských právach.

Nezákonné deti sú vylúčené z každého práva (Beikind), stali mimo príbuzenského zväzku nemohli zastupovať v právnom jednaní osobu zákon-

---

103) Šestnásty bod levošského rukopisu hovorí: Ab einer eines erbaren mannes tochter zu der ee neme, und über ein jar ader zwei jar überwert würde, das er aderswo ein ander weib hette, was do recht were... wir wellen, das er sein haupt verloren habe, und wellen, das die frau ir schand, was er gutes zu ir procht hat, die helft neme, und die ander helt soll nemen der ungerisch grofe und unser landgrofe, und was die frau vor guts hat, das soll ir niemand nemen.

104) Dvanásty bod levočského rukopisu spišskej právnej kniny hovorí: so spricht unser recht, das die kinder wieder einlegen, was in von ein elderen worden ist, und oftens die halft, auf das sie kinder ire elderen nicht also ser mögen beschuzen.

105) Trinásty bod levosského rukopisu spišskej právnej knihy hovorí: und das kind lebendig gebiet und das kind die vier wend beschreit so hat die Frau recht die helr zu nemen von allen was do ist...

106) Landrecht č. 217.

ného pôvodu, nemohli dediť po svojich nemanželských rodičov.[107] V spišskom práve mali maloleté deti rovnaké postavenie v rodine ako sluhovia. Príbuzní obidvoch manželov mali vplyv na rodinné veci, a v prípade nového sobášu rodiča, príbuzní mali právo žiadať, aby sa vyplatilo dedičstvo detí z prvého manželstva.[108] Nemanželské deti boli uzákonnené buď dodatočným manželstvom, alebo per rescriptum principis. V prvom prípade musela matka niesť svoje dieťa k oltáru a musela ich mať priviazané k pásu svojich šiat.[109]

Plnoletosť nastala 14. rokom rovnako u dievčat i chlapcov, čím nadobúdajú právo disponovať s majetkom (môžu ho prenajať, alebo testamentárne darovať.[110]

B. D e d i č s k é p r á v o

Z jednotlivých ustanovení spišskej právnej knihy, ktoré upravujú dedičské právne vzťahy, možno konštatovať, že nebolo rozdielu medzi pohlavím a dedilo sa podľa vetvy (nach der Sippe). Veno manželky splynulo s majetkom manželovým. Po vstupe mala manželka rovnaké právo ako manžel. Po smrti jedného z manželov, druhý si ponechal celý majetok, iba v prípade nového sobášu otec bol povinný vydať deťom 1/4 a matka 1/3 majetku. Časť, ktorá patrila príbuzným, sa delila rovnakým podielom.[111] V spišskom práve existovali dva základné spôsoby dedenia: testamentárne a zákonné. Prvým spôsobom bolo možné disponovať len 1/3 majetku v prípade nedostatku potomkov. Záver 2 bodu ustanovuje, že každý z manželov má právo rozhodovať o 1/3 z jeho polovice majetku, ktoré má právo darovať kostolu, alebo chudobným príbuzným, alebo komukoľvek po svojej smrti. Po spoločnej dohode môžu 1/3 spoločného majetku darovať už za svojho života, alebo po svojej smrti.[112] Z toho vyplýva, že 2/3 majetku podliehali zákonnému dedičstvu.

Už v manželsko-majetkovom práve som spomínala, že ovdovelý manžel, alebo manželka dedil i polovicu majetku druhého partnera, ktorý

---

107) Päťdesiaty tretí bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy.

108) Sedemnásty bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy.

109) M a t t y a s o v s k y, Spišské právo, Právny obzor, ročník XVIII, 1935, s.251.

110) 7,64. bod spišskej právnej knihy.

111) 5 bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy. Švábske právo je odlišné, lebo podľa jeho ustanovení vdova okrem Morgengabe nemá právo na nijakú nehnuteľnosť a celý majetok musí odovzdať zemepánovi, alebo kostolu.

112) 2 bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy: Das ein jeder erbarer mann erbare frau ein freidritteltеil in ihr güter zu bescheiben hat.

si ho mohol ponechať dovtedy, kým neuzavrel nový manželský zväzok. V tom prípade musel vydať celý majetok zosnulého.

Pri dedičských právach súrodencov nachádzame zhodné ustanovenia v spišskom i v saskom práve. Ak zo súrodencov niektorý zomrel, uplatňovala sa zásada priameho dedenia, tak, že ak zomrelý zanechal vnukov, dedili vnuci, a nie jeho súrodenci.[113] Ak však zomrel vnuk po ktorom neostali ani rodičia ani súrodenci, majetok dedili starí rodičia.[114] Podľa ustanovení spišského práva deti nemali právo požadovať od ovdovelého rodiča majetok kým tento nevstúpil do nového manželstva (65. bod). Ide o zakotvenie tzv. vdovského práva - ususfructus. Keď vstúpil rodič do nového manželstva bol povinný odovzdať polovicu majetku. Deti, ktoré boli mimo rodičovského domu dostali svoj dedičský podiel v takom istom množstve ako ostatní súrodenci, ktorí sa nachádzali v rodičovskom dome.[115]

C. M a j e t k o v é p r á v o

V období príchodu prvých kolonistov existovalo majetkové spoločenstvo. Neskoršie sa spoločenstvo rozdelilo a následkom individuálneho obrabania pôdy vznikalo i individuálne vlastníctvo. Nehnuteľný majetok spišských Nemcov bol oslobodený od všetkých daní,okrem tzv.terragia, verejnej pozemkovej dane, ktorá sa platila kráľovi. Z dôvodu zaťaženosti pozemkov verejnoprávnymi služobnosťami, po smrti mešťana, ktorý nezanechal dedičov, pripadal tento majetok mestu a nie štátu. Za nehnuteľnosť, ktorú spišský Nemec získal zo spoločného majetku platil daň, ktorá predstavovala 1/3 prípadných pokút, ktoré mal vybrať od svojich poddaných.[116] Právo voľne scudziť majetok platilo len pre tých mešťanov, ktorí nemali dedičov, ale z tou podmienkou, že vlastníctvo prejde na iného mešťana. Scudzenie sa mohlo napadnúť žalobou len do 1 roka a vydržaním vznikalo vlastníctvo Gewere.

---

113) 65 bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy.

114) O výnimočnosti tohoto 65. bodu v porovnaní so saským a švabským právom pozri s. štúdie.

115) 11 bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy: Ab eeleute miteinander kinder hetten, und der etliche ausgaben und beritten was sie nach vater und mutter tod gleich den anderen nemen solen.... Und ab sie nicht wolden einlegen, so soll der vater aber die mutter elche under inen (bleiben) pei leiden ist, den anderen kindern,einen iglichen kinde entfor als viel ausgaben, als viel der anderen geschwistert eines genomen hat, die ausgegeben sind. und oftens mene ein geschwistert als viel an der teilung, sam das andere.

116) D e m k o, A szepesi szászok "ösi jogélete v Lőcse története I. jog-mű és művelődés története, Levoča 1896.

Dlžník je povinný zaplatiť svoj dlh do 14 dní, pričom sa žaloba nepotvrdzovala svedkom.[117] Dlžoba sa vymáhala súdnym sluhom 3 dni vždy po troch hodinách, pričom sa vyberal záloh (24 bod).[118] Veriteľ bol povinný držať záloh (hnuteľnosť) 14 dní a nehnuteľnosť 1 rok a 6 týždňov, len po uplynutí tejto lehoty mohol záloh predať.[119] O predaj hnuteľného zálohu sa veriteľ musel pokúsit vždy v mieste bydliska. Predaj musel byť známy bývalému vlastníkovi. Keď dlžník zomrel a jeho potomci neuznávali jeho dlhy, veritel mohol dokázať svoje oprávnené požiadavky prísahou dvoh osôb (91 bod).

31 bod spišskej právnej knihy povoľuje majiteľovi a jeho služobníctvu, aby vlámača poranil i zabil. Podobne cudzieho človeka, ktorý sa nachádzal v dome, alebo v zahrade, mohol majiteľ poraniť, alebo zabiť. (32-34 bod). Pri krádeži, alebo lúpeži, poškodený mal právo vyhľadať ukradnutú vec, a keď ju u niekoho našiel, žiadať ju od držiteľa dotknutím sa veci. Táto žaloba sa nazývala Klage mit Anefang. Ak nevedel dokázať právny titul nadobudnutia, bol povinný vydať vec.

Spišská právna kniha okrem spomínaných právnych odvetví obsahuje i ustanovenia a právne normy, ktoré upravujú právne vzťahy v oblasti osobného práva,[120] súdnictva,[121] daňových, peňažných vecí, remeselníctva a obchodu.[122]

Samotný obsah a charakteristika jednotlivých právnych kníh nestačí k posúdeniu významu celého právneho systému spišského práva. Osobitná práca bude spočívať v komparatistike s inými úpravami a preštudovaní právnej praxe- aplikácii práva v spišských mestských knihách i iných slovenských miest, ktoré pravdepodobne používali spišské právo subsidiárne, ako to dokazuje príklad z Banskej Bystrice a Prešova. Ide predovšetkým o knihy mestského súdu,protokoly a prípadne i nálezy práva. Dôležitosť tohoto postupu dokazuje obsah mestskej knihy v Gelnici, kde sa prejavujú slovenské zápisy, ktoré dokazujú, že i keď spišské právo platilo pôvodne pre Nemcov, neskôr sa rozšírilo i na domáce obyvateľstvo. Medzi inými slovenskými zápismi v Gelnickej mestskej knihe

---

117) 19, 20, 27 bod levočského rukopisu spišskej právnej knihy porovnaj so Sachsenspiegelom L.II. Art V, L.I. 70-53, ktorý obsahuje podobné ustanovenia.

118) Porovnaj so Sachsenspiegelom (vysvetlívky Zobel Kristof) Lipsko 1582, I.70.

119) Podobne znajúce ustanovenie sa nachádza v Sachsenspiegli (vysvetlívky Zobel Kristof/Lipsko, 1582, 77 41.

120) Osobné právo: 3, 21, 28, 30 - 35, 46, 50, 51, 53, 67, 75, 78, 84.

121) Súdnictvo: 3, 14, 16, 18, 27, 30 - 39, 49 - 61, 67 - 77, 77 - 80, 82, 86, 87, 89 - 91.

122) Remeslo a obchod: 3, 24, 40, 68, 72, 74, 79, 81.

sa nachádza i výučný prepúšťací list cechu, ďalej doporučujúci dopis o presídlení istého usadlíka do druhej oblasti.[123)]

Charakteristika a vzájomné porovnanie formálnych i obsahových nerovností jednotlivých odpisov spišskej právnej knihy spoločne s charakteristikou najdôležitejších odvetví spišského mestského práva poskytuje možnosti na pozorovanie a výskum vzniku a vývinu spišského mestského práva.

V období zhruba po tatárskom vpáde prichádzali nemeckí kolonisti na územie nazývané terra Scepus. Suverénna moc im udeľovala rozsiahle privilégia, ktoré upravovali ich verejno-právne postavenie, zakotvili rozsiahle práva medzi ktorými sa nachádzalo i právo žiť podľa vlastných prinesených zákonov. Hoci z obdobia pred tatárskym vpádom sa nám nezachovali písomné pamiatky, možno predpokladať, že spišskí Nemci žili podľa prinešených zákonov.

Staré právne obyčaje spišských Nemcov sa spísali do kodifikovaného diela v roku 1370 pod názvom Z.Willkühr. Ako vyplynulo z 3.a 4.kapitoly spišská právna kniha so svojimi 93 pôvodnými ustanoveniami i novšími dodatkami sa dala uplatniť na množstvo prípadov osobného a verejného života a obsahovala atribúty potrebné na udržanie spoločenstva spišských Nemcov.

Z hľadiska patrikulárneho vývoja možno spišské mestské právo hodnotiť ako právo orginálne, lebo právna kniha obsahuje i samostatne vyvinuté normy, ktoré sa odlišujú od pôvodnej saskej predlohy. V spišskej právnej knihe nachádzame niekoľko bodov zhodných so Sachsenspiegelom. Je to však len nepatrná časť, akeď berieme do úvahy fakt, že kolonisti po príchode do nového domova sa súčasne dostali i do nových majetkových a verejných pomerov na ktoré nemohli aplikovat nepoužitelné zákony starého práva. V spišskej právnej knihe nachádzame niektoré samostatne vyvinuté body, ktorých pôvod je potrebné hľadať vo faktických pomeroch, v ktorých sa kolonisti ocitli po príchode na naše úze-

---

123) Výučný prepúšťací list cechu: My czechmistr a useczka společnost Cechu N.mjeskahiciho w.N. naszem wubce y gednemu každemu, gakožkoli hodnostji neb stavu lidem zwlaasstě pak slovutnym pánum cechmistrum i společnostj Cechu N. w Městě N. Pozdrawenj a služby swe wsakugeme.....

Ja N.N. Prijsaham skrze Boha zjeweho a skrze Trogicu S. Boha Otca, Boha Syna a Boha ducha swateho, ze ya z tych owcach, ktere znaszeho koszara skapaly newjm anj znam gakowymby zpusobem skapaly, ktomu take prijsaham ze sem ya z tych Owcow bodtože au barany, dogki, czupj, kozlowe, garkj, skrižki i gahnista, ani tož Syra od nich žadného, kterýžby na ne Prjsluchal, nikda negedol. Gestližeby sem ginače mluwil a falessne prijsahal, nech njkda zdrawj ani stestj žadneho na tomto Swetčneman ale nahle skapu a Bozke twarj nikdy newjdim, nech y wzatracenj wečne z djably sa dostanu gestliže otom neczym wjm.Zápisy publikované v diele uvedené pod poznámkou 91 na strane 213.

mie. V týchto pôvodných samostatne vyvinutých normách nemožno hladať vplyv uhorského-krajinského práva.

Za samostatne vyvinuté body spišského mestského práva okrem 3. bodu, o ktorom som bližšie pojednávala v druhej kapitole, možno považovať 6. bod, ktorý oprávňuje ovdovelého manžela, alebo manželku disponovať sirotským majetkom. Podľa ustanovení saského a švabského práva dispozícia majetkom siroty prislúchala iba ovdovelému manželovi. Za ďalšie špeciálne ustanovenie, ktoré nenachádzame v saskom práve je ustanovenie 17. bodu, ktorý mal samostatný pôvod a vznikol na Spiši. Stanovoval povinnosť ovdovelému manželovi alebo manželke vydať majetok siröt do jedného roka v prípade uzavretia nového manželstva. Ako to dokazuje pripojená listina, povôdný 17. bod sa používal až do roku 1585.

Spišské mestské právo nadobúda na význame aj tou skutočnosťou, že jeho pôsobnosť sa rozširuje aj mimo územie spišskej provincie do Zemplína a Šariša. V roku 1437 dostali mestá Sabinov, Prešov, a Veľký Šariš právo používať spišské mestské právo.[124] V roku 1411 gemerská Dobšiná bola povýšená na mesto a riadila sa spišským mestským právom.[125]

Pôvodne sa spišské mestské právo používalo až do 15. storočia. Od tohoto obdobia Levoča uplatňovala aj ius tavernicale, ale v rodinných, dedičských a majetkových veciach používala i naďalej Willkühr (poukazuje to i zápis v levočskom rukopise pri 17. bode, ktorý ho upravuje v zmysle Sachsenspiegela).

Zmenu v právnom živote spišských miest spôsobilo i zálohovanie 13 miest Poľsku v roku 1412. Zálohované mesta, hoci mohli používať svoje predchádzajúce právo dostali sa pod vplyv poľského právneho života.

Spišská právna kniha v porovnaní s inými kodifikačnými dielami mestského práva vykazuje určitý stupeň originality. Len v spišskom práve v porovnaní napr. so štiavnickým právom, ktorého 40 bodov je cudzieho pôvodu a s budinským právom, ktoré prevzatá s nemeckých miest a vzniklo na základe privilégií, nachádzame niektoré právne inštitúty, ktoré vznikli v domácom prostredí. Z toho dôvodu na podklade spišského práva možno poukázať na vývin práva a právnych zásad, ktoré vychádzali z domáceho prostredia.

---

124) Fejér, C. D. I, X.1, str. 494-495 .... "quod iidem cives et hospites de Sarus, Eperies et de Stebyn candem libertatis prerogativam habent, qua cives et hospites de terra Scepusiensi gardent et fruuntur".

125) L e h o t s k á, Vznik a vývoj spišského mestského práva, Zborník FFUK, ročník 10, 1959, str. 91 na základe privilegií usudzuje, že spišské právo mimo 24 spišských miest sa používalo ešte v nasledovných mestách: Smižany 1273, Spišská Stará Ves 1399, Prešov 1299, do 1347, Sabinov 1299 do 1347, Veľký Šariš 1299-1347, Dobšiná 1412.

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DES ZIPSER STADTRECHTES

Štefania Mertanová

(Zusammenfassung)

In der Zeit nach dem Tatareneinfall kamen deutsche Kolonisten in ein Gebiet, das terra Scepus genannt wurde. Die souveräne Macht erteilte ihnen ausgedehnte Privilegien, die ihre öffentlich-rechtliche Stellung regelten, umfangreiche Rechte verankerten, unter denen sich auch das Recht befand, aufgrund eigener von daheim mitgebrachter Gesetze leben zu dürfen. Obwohl sich aus der Zeit vor dem Tatareneinfall keine schriftlichen Denkmäler erhalten haben, kann angenommen werden, dass die Zipser Deutschen nach mitgebrachten Gesetzen lebten.

Die alten Rechtsgebräuche der Zipser Deutschen wurden in einem Kodifikationswerk i.J. 1370 unter der Bezeichnung Z.Willkühr zusammengefasst. Dieses Zipser Rechtsbuch mit seinen 93 ursprünglichen Bestimmungen und neueren Zusätzen liess sich auf zahlreiche Fälle des persönlichen und öffentlichen Lebens anwenden und beinhaltete die für die Wahrung der Gemeinschaft der Zipser Deutschen erforderlichen Attribute.

Die vorliegende Studie bezweckt eine Untersuchung der Entstehungs- und Entwicklungsumstände des Zipser Stadtrechtes.

Die Studie bringt Erkenntnisse über einige der Fachliteratur bislang unbekannte Eintragungen im Zipser Rechtsbuch und nimmt eine Charakteristik und wechselseitige Komparation der formellen und inhaltlichen Unstimmigkeiten der einzelnen Eintragungen des Zipser Rechtsbuches gemeinsam mit einer Charakteristik der wichtigsten Zweige des Zipser Stadtrechtes vor; so bietet sie die Möglichkeit, Entstehung und Entwicklung dieses Partikularrechtes zu beobachten und zu erforschen.

Das Zipser Recht entwickelte sich aus fremden Elementen in jahrhundertelanger Entfaltung, angefangen von individuellen Entscheidungen bei der Applikation von aus Deutschland mitgebrachten alten Gebräuchen bis zur Umwandlung des Gewohnheitsrechts in eine in der Z.Willkühr kodifizierte Rechtsnorm.

Die heimischen Wirtschafts- und Siedlungsvoraussetzungen schufen Bedingungen für das Vordringen dieses Stadtrechts und für seine weite-

re Verbreitung. Aber das bedeutete bei weitem noch nicht, dass auch seine Formen heimisch gewesen sein mussten. Am deutschen Ursprung des Zipser Stadtrechtes vermag weder seine gewisse Anpassung an die heimischen Bedingungen noch auch das spätere Eindringen heimischer Rechtsprinzipien in einige städtische Institutionen etwas zu ändern.

Das Zipser Rechtsbuch weist im Vergleich zu anderen Kodifikationswerken des Stadtrechts einen gewissen Grad an Originalität auf. Nur im Zipser Recht finden wir im Vergleich z.B. mit dem Recht von Banská Štiavnica,von dem 40 Artikel fremden Ursprungs sind,und mit dem Recht von Budin, das von deutschen Städten übernommen wurde und aufgrund von Privilegien entstand, einige Rechtsinstitute,die im Milieu daheim entstanden. Aus diesem Grund kann man aufgrund des Zipser Stadtbuches auf die Entwicklung des Zipser Rechtes und jener Rechtsprinzipien schliessen, die ihren Ausgang vom heimischen Milieu nahmen.

PRÁVNÍ OCHRANA VYNÁLEZŮ V ANGLII V XVI.–XVIII. STOLETÍ
(Studie z dějin patentního práva)

Stanislav Balík

Jednou z nepostradatelných součástí moderních právních řádů, ať už buržoazních či socialistických, je právní ochrana vynálezů.

Tato ochrana, kterou jsme si zvykli pokládat za zcela běžnou a přirozenou, nebyla vždy samozřejmostí. Vyvíjela se po staletí, v některých evropských státech (Benátky, Nizozemí, Anglie, Francie) už od XV. či XVI. století. Stejně jako jiné jevy v oblasti práva, byla i ona historicky podmíněna. Souvisela do značné míry především se snahou států o rozvoj průmyslové výroby, rozvoj, opírající se mimo jiné o zavádění nových výrobních postupů a o realizaci vynálezů.

I

Výrazným příkladem státu, usilujícího důsledně o zavádění nových výrobních metod a o vybudování vlastní výroby v rozličných odvětvích, byla A n g l i e .

Angličtí králové, vědomi si patrně toho, že Anglie je ve srovnání s Nizozemím, Francií atd. zemí hospodářsky málo vyvinutou,[1] se snaží už od počátku XIV. století jednak podporovat anglické řemeslníky, jednak získávat řemeslníky cizí.

Protože se už v souvislosti s tím vyskytují v historickém vývoji různé instituce a právní formy realizace tohoto úsilí, připomínající některými svými rysy právní formy ochrany vynálezů, za jejichž předchůdce bývají někdy považovány, pokládáme za vhodné seznámit čtenáře i s nimi podrobněji. Tím nehodlámě pochopitelně prozatím řešit otázku oprávněnosti názorů o "příbuznosti" či "posloupnosti" - obrazně řečeno - všech těchto forem a institucí. Tímto problémem se hodláme zabývat v budoucnosti ve zvláštní studii.

O tomto úsilí svědčí už královská proklamace z r.1327, v níž král slibuje, že "propůjčí výsady (franchises) valchářům, tkalcům, barvířům a jiným výrobcům látek, kteří žijí hlavně z tohoto řemesla, kdekoli

---

[1] F o x H.G., Monopolies and Patents. A Study of the History and Future of the Patent Monopoly, Toronto, 1947, str.30.

bude o tyto výsady požádáno."[2] O několik let později, r. 1331, byla první taková výsada udělena flanderskému tkalci Janu Kempeovi. Po této výsadě, skýtající oprávněnému právo vykonávat a učit v Anglii své řemeslo,[3] následovala výsada brabantským tkalcům r. 1336[4] a další výsady nizozemským tkalcům a soukeníkům.[5] Zákonným podkladem této soustavné ekonomické politiky se stal statut Eduarda III.(11,5) z r.1337, který stanovil mimo jiné: "Všichni tkalci z cizích zemí, ať jsou z jakéhokoli kraje, kteří přijdou do Anglie, Irska, Walesu a Skotska, jež jsou v králově moci, aby žili v těchže zemích, zvolíce si místo, kam chtějí, nechť přijdou bezpečně...a nechť jsou pod královou ochranou a záštitou; a za tím účelem,aby řečení tkalci měli větší vůli přijít a žít zde, náš svrchovaný pan král jim propůjčí tak mnohé a takové výsady, jaké je mohou uspokojit." Výsledkem této politiky bylo postupné vybudování anglického textilního průmyslu a jeho evropské prvenství v XVI. a XVII. století.

Stejnými prostředky se angličtí králové pokoušeli i o rozvoj jiných průmyslových odvětví: Např. už v r. 1324 byla dána výsada německým horníkům,[6] r.1368 delftským zvonařům, r.1440 Janovi ze Schiedamu a jeho společníkům, zabývajícím se ve velkém výrobou soli způsobem, v Anglii dosud neznámým,[7] r. 1452 skupině českých horníků s výslovným poukazem na jejich "lepší znalost dolování (meliorem scientiam in Mineriis")[8] atd.

Tyto výsady, udělované v souladu s královskou politikou povzbuzování nových nebo zaostávajících odvětví, měly v rámci této politiky chránit přistěhovalé řemeslníky i s jejich rodinami a spolupracovníky.Požadavek ochrany vystupuje v nich výrazně do popředí. Mluvíme proto o výsadách ochranných či o ochranných listech (letters of protection). Současně s osobní ochranou zaručovala výsada oprávněnému a jeho spolupracovníkům právo vykonávat

---

2) Gomme A., Patents of Invention. Origin and Growth of the Patent System in Britain, London, 1948, str. 9-10.

3) Srv. Hulme E.W., History of the Patent System under the Prerogative and Common Law, LAW QUARTERLY REVIEW 12/1896, str. 142.

4) Inlow E.B., The Patent Grant, Baltimore, 1950, str.16.

5) Gomme, Patents, str.10.

6) Gomme, Patents, str.9.

7) Inlow, Patent Grant, str.16.

8) Rymer Th., Foedera, conventiones, litterae et cujuscunque generis Acta publica, inter Reges Angliae et alios quovis Imperatores, Reges, Pontifices, Principes,vel Communitates, ab ingressu Gulielmi I in Angliam, A.D. 1066, ad nostra usque tempora,XI, London, 1727, str.317.

dané řemeslo, a to po stanovenou dobu a v místě, které si oprávněný mohl zpravidla sám vybrat.

Ochranné výsady byly ve starší době zpravidla n e v ý l u č n é a souvisely "se zaváděním činností v Anglii neznámých nebo známých málo."[9]

Ochranné výsady nevýlučné n e s k ý t a l y oprávněnému v ý h r a d n é právo na výrobu a prodej určitého zboží.[10] Oprávnění se naopak zavazovali zpřístupnit své znalosti i jiným lidem tím, že měli zaměstnávat anglické poddané a vyučit je svému řemeslu: např. už Kempe měl "učit své řemeslo". Podobně se zavazoval r. 1449 John Utynam přivést cizí odborníky, aby se králově poddaní "mohli pustit do práce a vydělávat si na živobytí a časem se naučit a být s to sami vyrábět řečené sklo a čas od času tam vyučit jiné v této znalosti a umění."[11]

Vzhledem k odlišnému chápání pojmu "novosti" (novelty) zaváděných postupů nelze ochranné výsady ztotožňovat s pozdějšími patenty na vynálezy.[12] Rozdíl mezi ochrannými výsadami a pozdějšími patenty na vynálezy spočívá v tom, že u patentů na vynálezy jde o ochranu poznatků, získaných vlastní intelektuální činností vynálezců, zatím co u ochranných výsad se počítá s poznatky, přenesenými odjinud, přičemž ochranná výsada není spojena s výlučným právem na výrobu a obchod.

Počínaje XIV. stoletím začínají angličtí králové udělovat různým anglickým městům výsady na výhradnou výrobu určitých výrobků: např. Worcester dostal takovou výsadu r. 1315, o třináct let později ji obdržel Norfolk. Za Jindřicha VIII.(1509-1547) ji získala města Norwich, Bridgeport, York a r.1534 naráz celá skupina měst (Worcester, Evesham, Droitwich aj.). S výsadami tohoto druhu se setkáváme i za Jindřichových nástupců. Připomínáme zejména statut z r.1555 (Filip a Marie, 1-2, 14), zaručující městu Norwich výlučné právo na výrobu neapolských atlasů a barchetů.[13]

Tyto výsady, usilující rovněž o rozvoj anglického průmyslu, měly charakter monopolů, protože zaručovaly oprávněným městům výlučné právo výroby daného zboží.

Potřeba o c h r a n y řemeslníka, jeho rodiny a spolupracovníků, zdůrazňovaná hlavně ve výsadách ze XIV. století, postupně slábne. Místo ní vystupuje do popředí požadavek o d m ě ň o v á n í osob,

---

9) I n l o w, Patent Grant, str.16.

10) I n l o w, Patent Grant, str.15.

11) Srv. G o m m e, Patents, str.6.

12) G o m m e, Patents, str.10.

13) K tomuto a předchozím monopolům srv. F o x, Monopolies, str.40n.

které buď zavedly nějakou novinku, v Anglii dosud neznámou, nebo vynalezly něco nového. Odměnou v tom či onom případě mělo být udělení m o n o p o l n í l i c e n c e či, jinak řečeno, povolení k výlučné výrobě dané věci. "Není nic spravedlivějšího", píše r. 1565 Alžbětě I. naturalizovaný Ital Acontius (Giacopo Acontio), "než to, aby ti, kdož pátráním vynalezli pro veřejnost užitečné věci, měli plod svých prác a snažení, ježto opouštějí veškeré jiné způsoby výdělku, mají mnohé výdaje s pokusy a často utrpí značnou ztrátu."[14]

Odměňování vynálezců či osob, které zaváděly nové výrobní postupy a věci, v Anglii dosud neznámé, udělením oprávnění k jejich dočasně výlučnému zužitkování, se stalo v XVI. století nástrojem královské politiky rozvoje průmyslu. Ochranné výsady byly tak v XVI. a XVII. století, za Tudorovců a Stuartovců, nahrazeny výsadami monopolními, či prostě monopoly.[15]

II

První monopolní výsady tohoto druhu se objevují v Anglii už v polovině XVI. století. Nejstarší z nich - na výrobu normandského skla - získal r. 1552 londýnský kupec Eduard Smyth. R. 1554 dostal monopolní výsadu na těžbu a zpracování kovů jistý Burchart Cranick. Obě monopolní výsady byly uděleny na dobu 21 let.[16]

R.1561 byl udělen monopol Groyettovi a Lauryerovi na výrobu bílého mýdla po dobu 10 let.

Ucelená soustava průmyslových (výrobních) monopolů, označovaných v literatuře jako " p r ů m y s l o v á m o n o p o l n í p o v o l e n í " (industrial monopoly licences)[17] a zasahujících postupně téměř všechna odvětví anglického průmyslu,[18] se vytváří za Alžběty I. (1558 - 1603). Značnou zásluhu o to měl lord Burghley, usilující o dosažení ekonomické soběstačnosti Anglie.[19] Burghley navázal v tomto

---

14) I n l o w, Patent Grant, str.17n.

15) F o x, Monopolies, str.55.

16) Podrobněji k oběma srv. F o x, Monopolies, str.60n.

17) W.S. H o l d s w o r t h, A History of English Law, IV, London, 1945, str.345.

18) Seznam monopolů z let 1561-1570 spolu s rozborem monopolů v letech 1570-1603 uveřejnil H u l m e, History, str.145n. Srv.dále P r i c e W.H., The English Patents of Monopoly, Cambridge (USA), 1913, str. 142n., příloha B. se seznamem monopolů podle "Notes of Queen Elizabeth s Reign, by the Lord Treasurer Burghley".

19) Podrobněji k Burghleyově hospodářské politice srv. C u n n i n g h a m W., The Growth of English Industry and Commerce in Modern Time. Pt. I. Mercantile System. Cambridge, 1921, str.53-84.

ohledu na své předchůdce, mezi nimiž vynikl např. kancléř Jindřicha VII. Morton, požadující v jednom ze svých parlamentních prohlášení, "aby se naši lidé (Angličané - S.B.) dali do práce v uměních a řemeslech, aby se naše království mohlo samo více vydržovat, aby byla odstraněna zahálka a aby bylo zastaveno odčerpávání peněz ze státní pokladny za cizí výrobky".[20] Od poloviny XVI. století se monopoly stávají charakteristickým prvkem anglické ekonomiky.[21]

Jejich podstatu definovali slavní angličtí právníci XVII.a XVIII. století takto:

Např. C o k e (Institutes, 3, 181, 85) popisuje monopol jako "královo nařízení nebo povolení, dané jeho propůjčením, poverenim nebo jinak nějaké osobě nebo osobám nebo korporacím něco v ý l u č n ě (podtrženo mnou - S.B.) kupovat, prodávat, vyrábět, dělat nebo užívat, čímž nějaká jiná osoba nebo osoby nebo korporace mají být zbaveny volnosti a svobody, kterou předtím měly nebo jim má být bráněno v jejich zákonné činnosti." V jiné, stručnější definici (Reports, 11, 86b) říká týž autor o monopolu: "Monopol je, když prodej nějakého zboží nebo výrobku je omezen na jednotlivce nebo určitý počet jednotlivců."

H a w k i n s (Pleas of the Crown, 79, 1) říká o monopolu: "Monopol je královské povolení nějaké osobě nebo osobám něco v ý l u č n ě (podtrženo mnou - S.B.) kupovat, prodávat, vyrábět, dělat nebo činit, čímž nějaká osoba má být zbavena svobody, již dosud měla nebo jí má bránit v její zákonné činnosti."

B l a c k s t o n e (Commentaries, 4, 12, 158) definoval monopol jako "králem dané povolení nebo výsadu kupovat, prodávat, vyrábět, dělat nebo užívat jakoukoli věc, čímž obecně je poddaný zbaven své svobody výroby nebo činnosti, již měl předtím".

I když se všechny tyto definice zaměřovaly v podstatě na monopoly, nezákonné z hlediska obecného práva a nebraly v úvahu výjimky, předpokládané zákonem o monopoleu (Statute of Monopolies), je zřejmé, že pokládají za podstatný pojmový znak monopolu, ať už byl z hlediska právního řádu zákonný nebo nezákonný, výlučnost oprávnění, přiznaných monopolistovi.

Už z citované C o k e - ovy definice je patrno, že monopoly byly udělovány panovníkem. Právo udělovat monopoly jako odměnu vynálezcům či osobám, zavádějícím nějakou novinku (výrobní postup aj.), bylo součástí královské moci, pokládalo se za královskou prerogativu: "Zdá se zřejmé," píše H a w k i n s (Pleas of the Crown, 79,6), "že král může dát někomu na přiměřenou dobu platné povolení k výlučnému užívání ně-

---

20) M a r t i n, W., The English Patent System, London, 1905, str.11.

21) I n l o w, Patent Grant, str. 15.

jakého umění, vynalezeného nebo vneseného oprávněným do tohoto království".[22] Bylo uznáváno i obecným právem za předpokladu, že králem poskytnuté monopoly se týkaly věcí, "prospěšných státu". Pokud se královské oprávnění udělovat monopoly pohybovalo v mezích daných obecným právem i Velkou listinou svobod, bylo právním řádem respektováno.

Monopoly, jejichž počet během druhé poloviny XVI. a první poloviny XVII. století se velmi rozrostl,lze rozdělit do několika kategorií. Např. F o x,[23] když mluví o patentech, zaručujících výlučné právo na určitou činnost, rozeznává čtyři skupiny. Pro naši analýzu vývoje ochrany vynálezů v Anglii jsou důležité dvě z nich, a to:

a) patenty, zaručující výlučné využití vynálezů, přičemž podle anglického práva mohlo jít nejen o domácí vynálezy, ale i o poznatky, přenesené jako "n o v é" do Anglie odjinud,[24] a

b) patenty, zaručující monopolní výrobu v tradičních, již dříve zavedených odvětvích. Právě tyto monopoly měli na mysli výše citovaní angličtí právníci.

I n l o w[25] mluví v této souvislosti o patentech (zaručujících monopolní činnost) obchodních (commercial), výrobních (manufacturing) a tzv. průmyslových (industrial), spjatých s vynálezy.

S tímto rozdělením lze v zásadě souhlasit. Domnívám se však, že by bylo vhodné zpřesnit jejich označení a mluvit místo o patentech či monopolech výrobních a průmyslových spíš o monopolech živnostenských (v anglickém názvosloví výrobních, manufacturing) a o patentech na vynálezy, vynálezeckých (v anglické terminologii průmyslových, industrial), tj. patentech na výlučné využití vynálezu.

Patenty, udělované vynálezcům, staly se postupně[26] formou odměny i ochrany nového vynálezu v zájmu vynálezce, protože:

1. mu dávaly výlučné právo vynalezenou věc po určitou dobu vyrábět a hospodářsky zužitkovat a

2. současně s tím po tuto dobu vylučovaly všechny ostatní z výroby dotyčné věci.

---

22) Je to patrno např. z Darcy v. Allin (1602) nebo z Clothworkers of Ipswich's Case (1615). Srv. dále projev Francise B a c o n a ve sněmovně obcí. D' E w e s Sir Simonds, Journal of all the Parliaments during the Reign of Queen Elizabeth,London, 1682, str. 644; P r o t h e r o G.W., Select Statutes and other Constitutional Documents ... of Elizabeth and James I., Oxford, 1913, str. 112; P r i c e, English Patents, str. 154n., příloha 4.

23) F o x, Monopolies, str.62n.

24) Na to, že pro nedostatek popisného názvosloví nelze přesně rozlišit patenty na vynálezy od patentů na "importované" novinky, upozornil nověji znovu F o x, Monopolies, str.62.

25) I n l o w, Patent Grant, str.12.

26) Srv. I n l o w, Patent Grant, str.13.

"Právně-politickým zdůvodněním... právní ochrany vynálezu poskytnutím subjektivních práv b y l v ž d y a stále je společenský zájem na tvorbě a společenském využívání vynálezů, poskytování subjektivních práv, uspokojujících i zájmy individuální, slouží stimulaci tvorby a využívání."[27] Mezi společenské zájmy počítá např. D a v i e s[28] obecné blaho národa, potlačení nezaměstnanosti, obranu státu, výchovu odborníků, dostatek zboží, povzbuzení vývozu.

Proto se vyžadovalo, aby osoba, jíž byl patent na výlučné využití vynálezu udělen, zavedla výrobu, výrobní postup či vynález v zemi dosud neznámý. Oprávněný měl během stanovené doby (pohybovala se od 2 měsíců do tří let) zavést a využít výrobu. Pokud se tak nestalo, byl patent odvolán.[29] Např. proklamací Tajné rady z dubna 1639 byly odvolány "všechny patenty na nové vynálezy, které nebyly dány do užívání během tří let od data udělení."[30] Dále byl povinen zaměstnávat a vyučit anglické poddané svému "umění".[31] Tento požadavek zachovávají i nečetné patenty z období anglické republiky (jako např. patent Jeremy Buckovi z r. 1651). Jeho uplatnění mělo zabezpečit rozšíření nového poznatku i výrobu nových věcí, i když se tak mělo dít po určitou dobu pod kontrolou oprávněného.

Uvedené povinnosti oprávněných svědčí o tom, že patenty na výlučné využití vynálezu měly napomáhat rozvoji anglického průmyslu a hospodářství.[32] V tomto směru sehrály nepochybně pokrokovou úlohu.

III

Později se však historické podmínky značně změnily. Zatím co zprvu se výlučné právo vyrábět nějakou věc týkalo jen nových vynálezů a výrobních postupů, později se rozšířilo i na ostatní předměty a výrobní

---

27) Tuto formulaci jsem převzal do stati z recenze doc. dr. Karla K n a p a, CSc., jemuž bych chtěl na tomto místě vyslovit dík nejen za cenné připomínky, ale i za upřímný zájem o tuto studii.

28) D a v i e s D.S., Further Light on the Case of Monopolies, LAW QUARTERLY REVIEW 48/1932, str.98.

29) A k e r m a n C., L'obligation d'exploiter et la licence obligatoire en matière de brevets d'invention, Paris, 1936, str.206.

30) G o m m e, Patents, str.12.

31) Ustanovení o tom se vyskytovalo už v prvních tudorovských patentech, jako byl např. patent Henry Smythovi z r.1552 atd.

32) H o l d s w o r t h, History, IV, str.345.

postupy.[33] Rovněž okruh osob, požívajících výlučného práva na výrobu určité věci se značně rozšířil. Zatím co původně mohl získat právo na výlučné využití určité věci (vynálezu) pouze vynálezce nebo osoba, zavádějící do Anglie nové poznatky, postupně si je mohl koupit každý,kdo měl k tomu potřebné prostředky, postavení nebo styky.[34] Za této situace se monopoly mohly stát a staly prostředkem k soustředění výroby i obchodu v rukou omezeného počtu společností nebo jednotlivců z řad kupců, vyšší feudální šlechty,[35] královských milců[36] atd.

V této souvislosti mluvíme o hospodářských (průmyslových a obchodních) monopolech.

U těchto monopolů, udělovaných "z milosti" panovníka (byť i za panovníkovu "přízeň" bylo často nutno hodně zaplatit), i u jejich vývoje v Anglii za absolutismu a za buržoazní revoluce je třeba se na chvíli zastavit, neboť i v tomto případě jde o formu, nezřídka směšovanou s právními formami ochrany vynálezu.

Monopoly tohoto druhu se staly, na rozdíl od patentů na ochranu a výlučné využití vynálezů, vážnou překážkou dalšího rozvoje hospodářství v Anglii.[37]

To muselo nezbytně vést k boji proti monopolům, vedenému buržoazií, která měla životní zájem na svobodě obchodu a průmyslového podnikání. Její boj proti monopolům "...byl tedy bojem za svobodný kapitalistický vývoj, který zastaralý politický režim rdousil."[38]

Tento zápas propukl za Alžběty I. počátkem sedmdesátých let XVI. století. R. 1571 napadli v rozpravě o podpoře finanční vládě monopoly někteří "troufalí, opovážliví a smělí (audacious, arrogant, and presumptuous)" členové parlamentu.[39] Člen sněmovny obcí Bell prohlásil mimo jiné, že pomocí monopolů "jen několik (lidí - S.B.) zbohatlo a mnoho zchudlo".[40] Protože kritika monopolů se pokládala za projev ne-

---

33) Srv. projev Sira Roberta W r o t h a v parlamentě r. 1601. F o x, Monopolies, str.71.

34) Koruna se nepochybně snažila využít jejich prodeje k naplnění státní pokladny. Srv. F o x, Monopolies, str.70.

35) K o s m i n s k i j L.A. aj., Anglijskaja buržuaznaja revoljucija 17v. Moskva, 1954, str.65.

36) Klasickým příkladem monopolů tohoto druhu byl Essexův monopol na sladká vína.

37) F o x, Monopolies, str.72.

38) M o r t o n A.L., Dějiny Anglie, Praha, 1950, str.161.

39) D´ E w e s, Journal, str.151.

40) C o b e t t W., Parliamentary History of England, I, London, 1806, str.735.

spokojenosti s královskou mocí,[41] byl Bell předvolán před Tajnou radu a důrazně pokárán: "Máme vám dát na srozumněnou přání Jejího Veličenstva, v tom směru, že její královská moc nemá být brána v potaz, pokud jde o platnost patentů."[42]

Vážnější povahy nabylo vystoupení sněmovny obcí r. 1597, kdy byla královně předložena adresa o udělování monopolů. Parlamentní rozpravu o monopolech však odvrátil královnin slib, že monopoly budou přezkoumány z hlediska právního.[43]

Dočasné uklidnění bylo však jen klidem před bouří. Už v listopadu 1601 předkládá v parlamentě Lawrence Hide návrh zákona, nazvaný "An Act for the explanation of the Common Law in certain cases of Letters Patents". Cílem zákona mělo být odstranění potíží, vyvolaných monopoly a obnovení svobody obchodu v souladu s obecným právem.[44]

Požadavek použití obecného práva jako "prubířského kamene" při zkoumání zákonnosti byl velmi důležitý. Jednak jako důkaz toho, že i Angličané XVII. století pokládají obecné právo za záruku svobody a zákonnosti, jednak proto, že obecné právo - i když připouštělo výjimky ve prospěch vynálezů a nových poznatků - bylo v zásadě proti monopolům.

V souvislosti s Hideovým návrhem došlo v parlamentě k ostré rozpravě o monopolech. Jak říká I n l o w,[45] šlo v ní o jednu z nejdůležitějších bitev v britských ústavních dějinách, protože se v ní střetly protikladné zájmy obchodníků a průmyslníků, královských právníků a právníků obecného práva, malých obchodníků a velkých monopolistů. Ve hře byly konec konců i zájmy královniny.

Parlamentní debatu zahájil Spicer Burgess z Warwicku výpadem proti monopolistům, kteří, týrajíce jeho město, se odvolávají na prerogativu, jež, jak se sarkasticky vyjádřil, "je tak transcendentní, že se ...(mezera v původním textu - S.B.) poddaného nemůže o ni ucházet."[46]

Na tento výrok odpověděl Francis Bacon. Zastávaje zájmy koruny, prohlásil: "Královna jako náš svrchovaný vládce(sovereign) má jak rozšiřující tak omezující pravomoc. Neboť svou královskou mocí (Prerogative) předně může osvobozovat věci, omezené statutárním právem nebo jinak, a za druhé, svou prerogativou může omezit věci, které jsou svo-

---

41) H o l d s w o r t h, History, IV, str.347.

42) ACTS OF THE PRIVY COUNCIL, New Series, XXXII(1601-1604), str.237.

43) C o b e t t, Parliamentary History, I, str.906.

44) F o x, Monopolies, str.75.

45) I n l o w, Patent Grant, str.22.

46) D' E w e s, Journal, str.644.

bodné."[47] V další části své řeči podal Bacon i charakteristiku jednotlivých druhů monopolů. V této souvislosti řekl mimo jiné: "Jestliže někdo ze svého vlastního důvtipu, píle nebo snažení objeví něco prospěšného pro stát, nebo přinese nějaký nový vynález, který každý poddaný tohoto království může užívat, Její Veličenstvo snad bude ochotno udělit mu výsadu, aby téhož užíval jen on sám nebo jeho zástupci po určitou dobu."[48] I když se tu staví na roveň vynálezce (inventor) a osoba, která zavádí nějaký cizí poznatek (bringer in), neubírá to nijak Baconově klasifikaci na ceně. Naopak, jak později uvidíme, stala se i v této podobě úhelným kamenem dalšího vývoje patentního práva v Anglii.

Na obhajobu koruny proti kritice v otázce monopolů Bacon uvedl, že některé monopoly byly po r. 1597 podrobeny šetření a zrušeny.[49] Zkoumáním zákonnosti monopolů se zabývaly:

a) soudy obecného práva na základě žaloby pro rušení vlastnictví (action of trespass),

b) finanční komora (Exchequer) na základě žaloby královského prokurátora (Attorney general) a

c) koruna na základě petice, podané přímo královně.

Všechny tyto orgány mohly nezákonný monopol zrušit.[50]

V závěru své řeči se Bacon postavil na stanovisko, uplatněné později v zákoně o monopolech (Statute of Monopolies) z r.1623/24 (čl.9), že výlučné právo na výrobu nebo obchod, dané společnostem nebo sdružením, není monopolem. Je jím však tehdy, bylo-li stejné výlučné právo poskytnuto jednotlivci.[51]

Po tomto svém výkladu Bacon znovu důtklivě připomněl sněmovně: "Pravím,a pravím znovu, že bychom se neměli zabývat prerogativou Jejího Veličenstva nebo ji soudit..."[52]

Tím, že ve svém výkladu podtrhl monopoly na vynálezy či nové poznatky, pokusil se Bacon

1. zachovat královské moci právo udělovat monopoly (byť i se tato možnost měla týkat právě jen monopolů na vynálezy a nové poznatky) a

2. spojit korunu nikoli se všemi soupeřícími skupinami a vrstva-

---

47) D' E w e s, Journal, str.644.

48) D' E w e s, Journal, str.644.

49) D' E w e s, Journal, str.644.

50) D' E w e s, Journal, str.644.

51) D' E w e s, Journal, str.644.

52) D' E w e s, Journal, str.644.

mi, ale pouze s tou nejpokrokovější, s průmyslníky, s průmyslovou buržoazií. [53]

Baconovi se podařilo, ať už s tím počítal či nikoli, svým vystoupením rozdvojit mínění sněmovny obcí. Ukazuje to průběh rozpravy,v níž někteří řečníci (jako např. Hastings a Hackwell[54] z Lincoln´s Inn, či navrhovatel zákona Hide[55]) zastávali umírněné stanovisko zejména také v otázce královské prerogativy, jiní naopak ostře napadali monopoly a monopolisty. Např. Francis M o o r e prohlásil, že monopol "...dává veškerý zisk do soukromých rukou a důsledkem toho všeho je žebrota a zbídačení poddaných... Žádný z královniných aktů" - řekl dále - "nebyl nebo není škodlivější samému Jejímu Veličenstvu, nenáviděnější poddanými nebo nebezpečnější pro stát než propůjčování těchto monopolů."[56] V podobném duchu se vyslovil i jiný řečník, doktor Bennet.[57]

Během rozpravy vystoupil ještě jednou Bacon, který se postavil proti pojetí navrhovaného zákona s poukazem na to, že návrh zákona je nevhodný, protože, jak se vyjádřil, "všichni právníci vědí, že návrh, který je pouze vysvětlovací (expository), aby vyložil obecné právo,nic nestanoví..."[58]

Kromě už citovaného prvního Baconova projevu přednesl pozoruhodný výklad také lord B u r g h l e y.[59] Zdůraznil, že ve sporu jde jednak o královskou moc,jednak o svobodu Angličanů. Porušení práva Angličanů na svobodnou výrobu a obchod není důvodem k pochybnostem o královské moci. I když Burghley připomněl důtklivě Bractonův výrok "Praerogativam nostram nemo audeat disputare", vyslovil se současně pro to, aby bylo nově upraveno, co královna může nebo naopak nemůže udělovat.

Burghleyovo i Baconovo vyjádření vytvořilo příznivé ovzduší i pro vystoupení královnino. O dva dni později předložil předseda sněmovny obcí Alžbětin dopis, v němž královna vyslovuje parlamentu dík za péči, věnovanou státním záležitostem a ujišťuje sněmovnu o svém odhodlání "chránit svůj lid před veškerým útlakem." Královna ve svém listě připustila omyly v některých patentech, což podle jejího mínění nebylo vrozenou vadou (malum in se) patentů jako takových. Zastávajíc názor

---

53) I n l o w, Patent Grant, str.23.

54) D´ E w e s, Journal, str.648.

55) D´ E w e s, Journal, str.645.

56) D´ E w e s, Journal, str.645.

57) P r o t h e r o, Select Statutes, str.112-113.

58) D´ E w e s, Journal, str.648.

59) D´ E w e s, Journal, str.649.

že mají být chráněny jak zájmy koruny, tak zájmy poddaných, královna se vyslovila pro odvolání a pozastavení nežádoucích patentů. Zároveň slíbila, že v případě zamítnutí návrhu zákona nebudou platit žádné patenty, aniž by byly prozkoumány "pro dobro lidu podle práva."[60]

Po přečtení královnina dopisu vystoupil znovu Burghley, který potvrdil, že patenty jako takové nejsou "malum in se". Vycházeje z královnina slibu o přezkoumávání patentů, navrhl, aby se měřítkem jejich zákonnosti stalo obecné právo.[61]

Burghleyův návrh, počítající s obecným právem jako jednou ze záruk svobody, naklonil sněmovnu definitivně k umírněnému stanovisku a vedl ke kompromisnímu řešení otázky monopolů a královské prerogativy.[62]

Královské moci se podařilo za cenu určitých ústupků odvrátit přijetí navrhovaného zákona a zachovat panovníkovo právo udělovat monopoly, byť i v poněkud omezené podobě.

Odpůrci monopolů dosáhli omezením královské moci jistého ústavního pokroku. Spočíval v tom, že posuzování zákonnosti monopolů přešlo z Tajné rady a Hvězdné komory na soudy obecného práva. Vezmeme-li v úvahu postavení Tajné rady a Hvězdné komory v Anglii, vidíme, že tímto opatřením byl oslaben vliv dvou významných pilířů absolutní monarchie. Oslabena byla i sama královská moc. O tom, že její možnosti při vydávání patentů o monopolech byly omezeny, jsem už mluvil. Navíc králo[illegible] sama tím, že se vzdala práva uplatňovat listy k vynucení svých patentů (letters of assistance),[63] se připravila o část své moci, oslabila právní sílu patentů a i možnost ovlivňovat důrazněji monopolní sféru.

Dosažený kompromis byl nepochybně v daných historických podmínkách anglického absolutismu počátku XVII. století značným pokrokem. Avšak, jak ukázala následující desetiletí, nebyl řešením konečným a tak zápas mezi stoupenci monopolů na jedné straně a jejich odpůrci na druhé straně pokračoval i za Stuartovců (Jakuba I. a Karla I.). Jeho průběh i po r. 1601 byl velmi dramatický.

Důležitým mezníkem se stalo už soudní rozhodnutí sporu D a r c y v. A l l i n [64] (označované také jako C a s e o f M o n o p o l i e s) r. 1602.

---

60) D' E w e s, Journal, str.652; S t e e l e R., A Bibliography of the Royal Proclamations of the Tudor and Stuart sovereigns...1485-1714. I.England and Wales, Oxford, 1910, č.922.

61) I n l o w, Patent Grant, str.22n.

62) I n l o w, Patent Grant, str.24.

63) F o x, Monopolies, str.78; H u l m e, History, str.151.

Soudnímu rozhodnutí v této při předcházelo rozhodnutí vrchního soudního dvora (Court of King´s Bench) ve věci D a v e n a n t v. H u r d i s (známé také jako Merchant Tailor´s Case)[65] r.1599, naznačující

1. záporné stanovisko obecného práva vůči monopolům (vyjma na vynálezy či nové poznatky prospěšné státu) a

2. možnost zrušení právních předpisů, zavádějících nezákonné monopoly, i když se opíraly, jako v tomto případě, o výsadní listinu (chartu), potvrzenou parlamentem.

K tomu, aby bylo možno zrušit i královské patenty na protiprávní monopoly, zbýval už jen krok.

Stal se jím rozsudek vrchního soudního dvora ve věci Darcy v. Allin. Byl to první případ zkoumání ústavnosti patentu z hlediska obecného práva.[66]

I když pro takové opatření by bylo možno nalézt vzor v minulosti (např. přezkoumání a zrušení patentu Johna Peachie na dovoz sladkých vín z Francie ve XIV. století.[67]), hraje rozsudek ve věci Darcy v.Allin významnou úlohu nejen v procesu omezování prerogativy, ale i ve vývoji moderního patentního práva. Pro jeho důležitost budeme se jím zabývat podrobněji.

Úkolem soudu bylo nejen rozhodnout při, ale vytvořit a vyvinout - s ohledem na královnin dopis a Burghleyovo prohlášení r. 1601 - teorii patentu,[68] dát soudům pro budoucnost směrodatný precedent. O závaznosti případu i pro současníky svědčí mimo jiné fakt, že o něm referovali tak významní právníci a soudní zpravodajové jako C o k e, N o y a M o o r e.

Žaloba zněla na porušení monopolu na dovoz hracích karet, získaného žalobcem na podkladě královského patentu z r. 1598.

---

64) A b b o t B.V., Decisions on the Law of Patents for Inventions, 1602-1833, Washington, 1837, č.1; D a v i e s, Further Light on the Case of Monopolies, str.394.

65) Blíže k tomuto sporu srv. F o x, Monopolies, str. 214n. a 311, App. I. Žaloba zněla na vniknutí žalovaného do domu žalobcova a na odnětí žalobcovy látky v hodnotě 20 liber.
Žalobce jako člen londýnské Society of Merchant Taylors byl podle jejího nařízení povinen odevzdat polovinu své látky ke zpracování členům společenstva.
Toto nařízení, opírající se o výsadní listinu společenstva, schválenou parlamentem, však žalobce porušil tím,že prodal více než polovinu látky nečlenu společenstva. V souladu s nařízením společenstva byl pak pokutován zabavením látky.
Soud v této souvislosti rozhodl:
1. že společenství svým nařízením zavedlo monopol a
2. že zákaz, zaručující výlučnou výrobu a obchod společenstva nebo jednotlivci s vyloučením ostatních, je protiprávní.

66) I n l o w, Patent Grant, str.27.

67) F o x, Monopolies, str.59.

68) I n l o w, Patent Grant, str.27.

Soud rozhodl ve prospěch žalovaného, který prodával hrací karty bez ohledu na zákaz, obsažený v patentu. Soud zrušil žalobcův patent na dovoz, výrobu a prodej hracích karet v království, protože:

1. vytvářel monopol a

2. porušoval zákony, přijaté parlamentem.

Předseda soudu P o p h a m,[69] vycházeje ze stanoviska, že patent odporuje svobodě podnikání, zabezpečené obecným právem, zdůvodnil rozhodnutí následujícími argumenty:

1. každé zaměstnání, které "odvrací zahálku a vyučuje mládež a muže v práci, je užitečné pro stát",

2. výlučné právo provozovat určité řemeslo škodí nejen řemeslníkům daného oboru, ale i ostatním poddaným, protože "cílem všech monopolů je soukromý zisk oprávněného",

3. královna byla v patentu podvedena, protože " ... chtěla, aby sloužil obecnému blahu, zatím co (patent) byl použit k soukromému zisku oprávněného" a

4. podle mínění soudu "nikdy předtím nebyl takový patent vydán pod velkou pečetí a proto je to nebezpečná novinka."

Soudce tak vyzvedl ve svém výkladu dvě myšlenky, velmi důležité pro další vývoj monopolů a patentního práva:

předně, podtrhl v zájmu buržoazie, usilující o svobodu podnikání, doktrínu obecného práva v poměru k monopolům a

za druhé, použitím formule "královna byla podvedena" dal najevo, že soud bude nezávisle posuzovat tvrzení, uváděná v královských patentech a že bude rozlišovat mezi zákonem a neodpovědnou mocí.[70]

Není jistě třeba zdůrazňovat, že tato doktrína směřovala proti královské moci, že ji objektivně omezovala, podřizujíc i její rozhodování zákonu.

Z hlediska teorie patentního práva byl ve sporu Darcy v. Allin zdaleka nejdůležitější výrok zástupce žalované strany, F u l l e r a: "Kde někdo svým vlastním nákladem nebo úsilím nebo svým důvtipem nebo vynalézavostí zavede do království nějaké odvětví nebo vynález, směřující k podpoře odvětví, předtím nikdy neužívaného, a to pro dobro království;... v takových případech král mu může udělit monopolní patent na přiměřenou dobu než by se poddaní mohli naučit totéž, v očekávání dobra, které přináší svým vynálezem státu, jinak ne."[71]

---

69) A b b o t, Decisions, I, č.1.

70) I n l o w, Patent Grant, str.28n.

71) N o y N., Reports of cases taken in the time of Queen Elizabeth etc., 1656, str. 173n.

Tento úsudek, rozvádějící Baconův výklad ve sněmovně obcí r.1601, se pokládá za nejranější a nejlepší výklad cíle a rozsahu patentního práva.[72]

I když nebyl okamžitě vtělen do rozhodnutí soudu, byl posléze přijat soudci jako výklad základních zásad pro udělování patentů vynálezcům.[73]

Plného a jednoznačného uplatnění se Fullerově tezi dostalo r. 1615 v soudní při, označované jako C l o t h w o r k e r s o f I p s w i c h ´s C a s e.[74] Žalobu podali mistři a představení společenstva krejčích v Ipswichi. Odvolávajíce se na královskou výsadní listinu, podle níž nikdo neměl vykonávat krejčovské řemeslo bez vyučení, žádali potrestání žalovaného pro porušení tohoto pravidla. Soud rozhodl,

1. že uvedené ustanovení je nezákonné a

2. že král může sice tvořit korporace a udělovat jim právo řídit řemeslo a vydávat nařízení, že však korporace nesmějí vytvářet monopoly, protože monopoly odporují právu každého poddaného na svobodnou činnost;[75]

3. dále, že "... kdyby někdo uvedl nový vynález nebo nové odvětví do království v nebezpečí svého života, vynaložení svého jmění a kapitálu, atd. nebo, kdyby někdo udělal nový objev něčeho, v takových případech král může ze své milosti a přízně náhradou za jeho náklady a práci mu propůjčit chartou, že pouze on bude užívati takového řemesla nebo obchodu po určitou dobu, protože zpočátku lid království je nevědomý a nemá znalost nebo zručnost toho používat; ale, když tato smlouva vyprší, král nemůže na to dát nové povolení."[76]

Soudní rozhodnutí v C l o t h w o r k e r s o f I p s w i c h ´s c a s e bylo důležitým krokem ve vývoji monopolů a patentního práva, protože:

1. ve srovnání s rozhodnutím ve věci Darcy v. Allin dále omezilo královskou moc v možnosti udělit nové povolení (patent, monopol) po uplynutí starého,

2. zachovalo průmyslové povolení (industrial grant), známé už ve středověku, pro budoucí právní vývoj" jako zákonné vlastnické právo

---

72) G o m m e, Patents, str.2.

73) C o m m e, Patents, str.2.

74) A b b o t, Decisions, I, č.6.

75) A b b o t, Decisions, I, č.6.

76) A b b o t, Decisions, I, č.6.

(as a legitimate property right),"[77] i když toto povolení, zaměřené na pravý a původní vynález, je užší než široce pojaté průmyslové povolení středověké:

3. soud se ve svém rozhodnutí snaží použitím slov, "a new invention and a new trade" odlišit importované poznatky od vynálezu (invention) či nového objevu (new discovery) jako výsledků intelektuální činnosti. Tímto úsilím stojí soud pevně na stanovisku obecného práva, rozlišujícího mezi osobou, zavádějící nový poznatek (bringer in, institutor), na jedné straně a objevitelem (discoverer) či vynálezcem (inventor) na straně druhé.[78] Zajímavé je, že zákon o monopolech (Statute of Monopolies), přijatý o několik let později, používá formulace "první a pravý vynálezce (first and true inventor)", který však v anglické praxi vyžadoval rozšiřující výklad[79] ve smyslu soudního rozhodnutí v Clothworkers of Ipswich´s case.

Udělení patentu se v tomto soudním rozhodnutí chápe jako projev panovníkovy "milosti a přízně (grace and favour)". I když se toto pojetí věci uplatňuje i v jiných evropských zemích, bylo už ve své době krokem zpět oproti benátské praxi.[80] To však nemění nic na skutečnosti, že rozhodnutím v Clothworkers of Ipswich´s case se obecné právo co do systému a zásad dostalo do stadia, z něhož vychází anglické patentní právo v celém dalším vývoji.

Anglické soudy, postupujíce od Davenant v. Hurdis (1598) k Darcy v. Allin (1602) a posléze ke Clothworkers of Ipswich´s case (1615), omezily, jak jsme viděli, královskou moc a zkoumaly monopoly a patentní právo z hlediska obecného práva. Další krok měla udělat legislativa.

IV

Stalo se tak zákonem o monopolech (Jakub I., 21, 3) z r. 1623. I tento zákon byl výsledkem rozhořčených bojů, probíhajících již v prvních desetiletích vlády Stuartovců, od r. 1603 až do vydání zákona.

Zápas mezi stoupenci a odpůrci monopolů byl velmi ostrý, plný zvratů, naklánějících misky vítězství hned na tu, hned na onu stranu.

---

77) I n l o w, Patent Grant, str.29.

78) H u l m e E.W., On the History of Patent Law in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, LAW QUARTERLY REVIEW 18/1902, str. 280. Dále jen "H u l m e, History of Patent Law".

79) H u l m e, History of Patent Law, str.281.

80) Např. už benátský dekret z r.1474 chápal vynálezcova práva jako práva subjektivní, vznikající faktem vynálezu a uznané a chráněné na podkladě formální registrace.

Zatím co poslední leta Alžbětiny vlády lze charakterizovat jako období ústupků královské moci v oblasti monopolů, nástup Jakuba I. na anglický trůn tuto perspektivu nesliboval. "Příchod Stuartovců neznamenal žádný odklon od tradičního monopolisty."[81]

Jakub I. (1603-1625) sice po svém nástupu zrušil řadu monopolů, šlo však spíš o opatření nového krále proti Alžbětiným milcům, než o projev zásadního rázu.

Dá se tak usuzovat mimo jiné i z faktu, že za Jakubovy vlády počet monopolů dále roste. S ním pochopitelně i projevy nespokojenosti. "Jako samotní upíři a pijavice monopolisté vyssávají životní síly a utlačují ty končiny,které by měly svobodně dýchat", prohlašuje ve sněmovně obcí Sir John Sackville.[82] Člen Výboru pro stížnosti (Committee of Grievances) a slavný právník C o k e mu dramaticky sekunduje svým výrokem o tom, že "monopoly nyní rostou jako dračí hlavy, narůstají, jakmile jsou uťaty."[83] Sir Edwin S a n d y s konstatuje ve sněmovně obcí, že veškeré zboží království není v rukou více než 200 osob.[84]

R. 1604 byl zřízen dokonce zvláštní vyšetřovací výbor,zvaný "Commissioners for suits to examine upon all applications for grants." Přesto už na zasedání parlamentu r.1604 se monopoly znovu stávají jednou z nejpřednějších otázek, projednávaných "Výborem stížností".

R. 1610 parlament předkládá králi petici ve věci monopolů. V červenci téhož roku byla králi odevzdána další petice a současně byl do parlamentního protokolu zaregistrován protest proti tomu, že královská moc nedodržela svůj slib, že otázky monopolů budou rozhodovány soudy obecného práva.[85]

Teprve potom král vydává prohlášení proti monopolům, potvrzující proklamaci z r. 1601 a posléze uveřejňuje tzv. "K n i h u m i l o s t i (Book of Bounty)". V ní se mezi věcmi proti zákonům uvádějí na prvém místě monopoly, zatím co mezi věcmi, které jsou naopak v souladu se zákony, se mluví o "návrzích nového vynálezu (Proiects of new invention)". Mohou být udíleny za předpokladu, že neodporují zákonu, nejsou škodlivé státu či obchodu, nebo nejsou jinak nevhodné.[86]

I když se v "Knize milosti" ještě zdůrazňuje panovníkovo svobodné

---

81) I n l o w, Patent Grant, str.30.

82) R u s h w o r t h J., Historical Collections, I, London, 1721, str.23.

83) C o b e t t, Parliamentary History, I, str.1193.

84) K o s m i n s k i j, Anglijskaja buržuaznaja revoljucija, I. str.65.

85) I n l o w, Patent Grant, str.29.

96) F o x, Monopolies, str.96n.

rozhodování, jinými slovy, i když Jakub I. pokládá patenty za záležitost své "milosti a přízně", stojí v otázce přípustnosti či nepřípustnosti, lépe zákonnosti či nezákonnosti monopolů na stanovisku obecného práva.[87] Současník C o k e se v této souvislosti zmiňuje - patrně právem - o vlivu soudního rozhodnutí ve věci Darcy v. Allin na králův postoj.[88] Novodobý badatel hodnotí "Knihu milosti" slovy: "Uveřejnění Knihy milosti je důkazem toho, že královská moc držela krok s vývojovým procesem obecného práva." Usuzuje tak jistě právem, protože principy, o něž se "Kniha milosti" opírá a které došly svého plného uznání v Clothworkers of Ipswich's case r. 1615 i v zákoně o monopolech, byly vysloveny už Baconem v parlamentní rozpravě r. 1601 a rozvedeny Fullerem ve sporu Darcy v. Allin r. 1602. Mohly být proto vzaty královskou mocí na vědomí, i když patrně ne příliš ochotně.

Ať tak či onak, teoretické pozice královské moci a její praktické počínání nebyly ve sféře patentního práva v souladu.

V důsledku toho boj mezi stoupenci monopolů, podporovanými činností koruny, a odpůrci monopolů neztratil nic na své urputnosti ani soudním rozhodnutím v Clothworkers of Ipswich's case a dokonce ani vydáním zákona o monopolech. Naopak, bylo by spíš překvapením, kdyby první Stuartovci, přesvědčení o své absolutní moci "z boží milosti", a jejich stoupenci se vzdali bez boje.

Zápas se neodehrával jen před soudy obecného práva, ale i na půdě parlamentu.

Při jeho zasedání r. 1614 se monopoly dostaly několikrát na pořad jednání při různých příležitostech. Parlament dospěl přitom ke zjištění, že monopoly, určené původně - stejně jako daně - k řízení obchodu a průmyslu, se používaly, či lépe, zneužívaly k jiným účelům.[89] Ještě důležitější však bylo to, že parlament se zabýval i svým oprávněním brát v potaz královské patenty na monopoly a případně je zrušit. Parlament se mohl v této souvislosti odvolat ústy Francise M o o r a dokonce na historické precedenty. Jedním z nich bylo zrušení monopolu Johna Peachieho na dovoz francouzských sladkých vín v 50. roce vlády Eduarda III.[90]

Své protimonopolní stanovisko však parlament už neměl kdy uplatnit, protože byl předčasně rozpuštěn.

---

87) S i l b e r s t e i n M., Erfindungsschutz und merkantilistische Gewerbeprivilegien, Winterthur, 1961, str.203.

88) F o x, Monopolies, str.91.

89) F o x, Monopolies, str.100.

90) Srv. Darcy v. Allin (1602) nebo C o k e, Reports, 11, 84.

V letech 1620-21 se v parlamentě znovu zvedla vlna nespokojenosti s monopoly. Byla namířena zejména proti Jakubovu milci vévodovi z Buckinghamu, který se snažil (do značné míry proti politice Baconově) získávat a využívat monopoly ve prospěch své rodiny.

Proto parlament rozhodl, že všechny patenty, na něž budou vzneseny stížnosti, mají být projednány výborem stížností, v němž neměly zasedat osoby, zainteresované na patentech.[91] Práva zasedat ve sněmovně měli být zbaveni všichni monopolisté, jejichž patenty byly napadeny stížností.

Navíc - a to bylo nejdůležitější - počátkem r. 1621 se vyslovili pro vyšetřování monopolů dva největší angličtí právní zpravodajové (law reporters) N o y a C o k e. Hnutí, které takto vyvolali, se neomezilo jen na vyloučení Sira Gilese Mompessona a Sira Roberta Floyda ze sněmovny v březnu 1621,[92] ale vedlo k předložení a po průtazích i ke schválení zákona o monopolech r. 1623 (Jakub I., 21, 3).

O povaze zákona o monopolech (Statute of Monopolies) není v literatuře jednoznačné mínění. Problém vytýčil mimo jiné velmi výstižně H u l m e[93], když se pokusil odpovědět na otázku, zda šlo o zákon, obecné právo pouze vyhlašující či o zákon, který monopoly teprve nově upravuje.

Týž autor zastával názor, že"zákon se musí vykládat jako rekapitulace (shrnutí,recapitulating) omezení,vznesených obecným právem."[94] Podobné stanovisko zastává také I n l o w[95], podle něhož vydáním statutu došlo k uzákonění dřívější zkušenosti parlamentu a soudů obecného práva. F o x[96] soudí, že zákon o monopolech není začátkem anglického patentního systému, který je plodem úsilí státu jak o řízení, tak o povzbuzování obchodu a průmyslu, uskutečňované mimo jiné i formou a pomocí výsad, patentů. Historickým předpokladem vývoje patentního práva nejen v Anglii, ale i ve Francii, se stala feudální absolutní monarchie, sjednocující stát politicky i ekonomicky (vytvářením jednotného národního trhu). Tomuto procesu napomáhal rozpad středověké organizace obchodu a výroby, vyvolaný zrodem a postupným rozvojem nových buržoazních vztahů v lůně feudální společnosti. S i l b e r -

---

91) JOURNALS OF THE HOUSE OF COMMONS, I, str.511.

92) JOURNALS OF THE HOUSE OF COMMONS, I, str.536 a 567.

93) H u l m e, History of Patent Law, str.280.

94) H u l m e, History of Patent Law, str.55.

95) I n l o w, Patent Grant, str.125.

96) F o x, Monopolies, str.124.

s t e i n[97] zastává názor, že v zákoně o monopolech se projevil vliv Fullerových myšlenek a Knihy milosti. K vydání zákona i k jeho formulaci přispěly nepochybně nejen tyto zdroje, ale i Baconovo stanovisko v parlamentní rozpravě r. 1601, doplněné Fullerem a v této úplné podobě uplatněné nejen v Knize milosti, ale i v Clothworkers of Ipswich´s case r. 1615.

Zákon nebyl otrockým převzetím použitých předloh, ale jeho tvůrci se pokoušeli o osobité řešení, zachycující současný stav. Nejen ve své době, ale i později byl významným zákonodárným aktem, pokoušejícím se řešit naléhavé problémy patentního práva a zaujímajícím v podstatě pokrokový, protimonopolní postoj mladé anglické buržoazie.

Protimonopolní hledisko vystupuje do popředí už v čl. I. zákona, zrušujícím obchodní a průmyslové monopoly (for the sole buying, selling, making, working or using) jako odporující zájmům království.

Výjimky z této zásady stanovily články V-VI, IX-XIV.

Velmi důležitý byl v tomto ohledu čl. X, týkající se monopolů na tisk (printing), střelný prach (saltpeter or gunpowder), výrobu děl a dělostřeleckého střeliva (ordnance or shot for ordnance). Jejich další zachování bylo v zájmu státu, jak se už dříve obecně uznávalo. Stačí připomenout řeč lorda Burghleye v parlamentě r. 1601 o monopolu na výrobu střelného prachu a bezvýhradný souhlas Dolní sněmovny s tímto monopolem.[98] Ke zrušení monopolu na střelný prach došlo až za revoluce zákonem Karla I.(16, 21) z r. 1641. Avšak už o dva roky později, r. 1643, byl obnoven.[99] Podobné, ne-li ještě pohnutější osudy měl i tisk.[100]

Zachovány měly být nadále: monopol na kamenec (čl. XI), monopol bratrstva hostinských v Newcastle-upon-Tyne na vydržování hospod, prodej vína a na prodej dopravu, plavení atd. různých druhů uhlí po řece Tyne (čl. XII), Mansellův monopol na výrobu skla a Maxwellův monopol na dopravu teletin (čl. XIII), Bakerův monopol na smalt a Dudleyův na tavení železné rudy (čl. XIV). Jaké důvody vedly k zachování těchto monopolů, není ze zákona zřejmé. Není vyloučeno, že tu sehrála svou úlohu nejrůznější hlediska, o nichž blíže nevíme.

---

97) S i l b e r s t e i n, Erfindungsschutz, str.204.

98) D´ E w e s, Journal, str.653.

99) C u n n i n g h a m, The Growth of English Industry, I, str.61.

100) Srv. blíže B a l í k S., K některým institucím tiskového práva anglické buržoazní revoluce 1640-1660. ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE, Iuridica I, 1965, str.49n.

Mnohem důležitější hlediska se uplatnila nepochybně v článcích V. a VI., týkajících se patentů na nové užitečné vynálezy.

Čl. V. stanovil, že opatření zákona se nevztahují po dobu 21 let na patenty a povolení k výlučné výrobě nějakého druhu nového výrobku, udělené "prvnímu a pravému vynálezci nebo vynálezcům (first and true inventor or investors)". Ti mají zaručenou ochranu svých vynálezů a právo na jejich výlučnou výrobu a zpracování za předpokladu, že jde o"takové výrobky, jichž jiní v době vydání takových patentů a povolení neužívali (such manufactures which others at the time of making of such letters patents and grants did not use)" a že nejsou protiprávní, škodlivé státu (např. v důsledku zvyšování cen, poškozování obchodu) a nevhodné. Po dobu platnosti těchto patentů a povolení jsou všichni ostatní vyloučeni z výroby nového zboží (výrobků).

Čl. VI jednal o budoucích patentech a povoleních k výlučné výrobě. Měly být poskytovány za stejných podmínek (jaké předpokládá čl.VI), avšak jen na 14 (nikoli 21) let.

Tato úprava se stala základem moderního anglického patentního práva.[101]

Články V a VI byly vítězstvím buržoazie, vítězstvím.nových podnikatelů.[102] Jak právem usuzuje H u l m e[103], zákonem vůbec a těmito články zvláště se mělo předejít škodlivým patentům,přiznat výsady těm, kdo přispěli k zavedení nové výroby či výrobků a tím současně zbavit dvorní milce možnosti získat monopoly.

Přesto, že zákon a jmenovitě čl. V a VI navazují na ideje Baconovy, Fullerovy, na Knihu milosti i na rozhodnutí v Clothworkers of Ipswich´s case a jsou tak logickým pokračováním koncepce obecného práva, přece jen se od nich do jisté míry liší. Podle H u l m a[104] se rozdíly jeví především v tom, že obecné právo rozeznává dvě kategorie osob, jimž může být patent jako projev královské "milosti a přízně" udělen. Byly to jednak osoby,které zavedly nějakou novou věc do Anglie (bringer-in, institutor), jednak vynálezci či objevitélé (inventor, discoverer).[105] Toto rozlišení došlo svého výrazu např.v Clothworkers

---

101) H o l d s w o r t h, History, IV, str. 353; J e n k s E., A Short History of English Law, London, 1920, str.130.

102) I n l o w, Patent Grant, str.32.

103) H u l m e, History, str.151, pozn.1.

104) H u l m e, History of Patent Law, str.280n.

105) Toto rozlišování se v patentech formálně nepromítá. Předrevoluční anglické právo nezná rozdílné patenty pro vynálezce a pro osoby, přinášející poznatky odjinud.

of Ipswich´s case, kde se používá výrazu "invention and new trade" k odlišení vynálezu, jako výsledku intelektuální činnosti vynálezcovy, od poznatku, dovezeného či přineseného (importovaného) odjinud.

Zákon o monopolech volí výraz "první a pravý vynálezce (first and true inventor)." Přesně vzato, mohl by v tomto případě patent dostat jen vynálezce a nikdo jiný. Protože však slovo "to invent" znamená "to originate, to bring into use formally or by authority, to found, establish, institute or appoint", lze připustit rozšiřující výklad výrazu "first and true inventor" na "first and true inventor, founder or institutor of a manufacture".[106]

Další rozdíl tkvěl v tom, že před vydáním zákona musel žadatel o patent dokazovat ve své žádosti, že podnikl kroky k zavedení výroby, k realizaci svého vynálezu. Zákon nic takového nepožaduje.

Vliv obecného práva se promítl výslovně i v čl. II zákona, kde se stanoví, že veškeré monopoly (zejména také jejich platnost a účinnost) mají být zkoumány "podle obecného práva tohoto království a ne jinak (according to the common law of this realm and not otherwise)". Až do konce XVI. století (lépe do případu Darcy v. Allin) se vyšetřováním monopolů, jejich porušením atd. zabývaly jiné orgány (zejména Hvězdná komora a Tajná rada), nakloněné stíhat odpůrce monopolů "pro urážku tohoto našeho královského rozkazu (for contempt of this Our Royal command.". Uvážíme-li, že také rozhodnutí o zrušení královských patentů na monopoly záviselo v téže době na vůli jednoho z pilířů královské moci, Tajné radě, vidíme teprve, jakou cenu měl čl. II zákona a jeho precedentů pro demokratický vývoj patentního práva. Protože podle obecného mínění soudců "monopol byl p r i m a f a c i e proti obecnému právu",[107] byl čl. II velkým vítězstvím odpůrců monopolů.

Slabinou zákona a příležitostí pro stoupence monopolů byl naopak čl. IX. Ponechával totiž nadále v platnosti výlučná práva (monopoly) sdružení a společností, založených "k udržování, rozšiřování nebo řízení nějakého obchodu zbožím (for the maintenance, enlargement or ordering of any trade of merchandise)". V tomto ustanovení se uplatnilo hledisko, hájené Baconem r. 1601. Přežívají v něm i středověké názory o úloze řemeslnických cechů. Jak silná byla dosud představa mnoha lidí o společenské prospěšnosti korporací a jejich kontrolních a řídících funkcí, svědčí i případ Davenant v. Hurdis nebo Clothworkers of Ipswich´s case.

Není vyloučeno, že právě toto vědomí ovlivnilo natolik tvůrce zá-

---

106) H u l m e, History of Patent Law, str. 281; A k e r m a n, L´obligation, str. 205.

107) H o l d s w o r t h, History, IV, str. 349.

kona, že ponechali v platnosti monopoly korporací dokonce i navzdory Velké listině svobod z r. 1215, zákonu Jindřicha VII. (12,6) z r. 1497 atd. Lze však stěží předpokládat, že by sami tvůrci zákona, navazujíce v tomto ohledu na Bacona, chtěli čl. IX umožnit únik z tíživých omezení zákona,[108] i když královská moc této příležitosti bohatě využila.

Zákon o monopolech, jehož význam měla plně ocenit teprve budoucnost, nebyl přeceňován ani odpůrci monopolů, ani jejich stoupenci.

Např. podle C o k a měl zákon pouze deklaratorní ráz, byl pouze prohlášením zásad, známých už obecnému právu. Důkazem tohoto tvrzení měl být výklad těchto zásad v I n s t i t u c í c h (3,184),kde uvádí, že platný patent

1. se uděluje prvnímu a pravému vynálezci na věci ve své podstatě a v hlavních rysech nové,jejichž pojmovým znakem je "naléhavá nutnost" (urgens necessitas) a "zřejmá užitečnost" (evidens utilitas);

2. se uděluje nejvýš na 14 let,

3. nesmí být protiprávní a

4. nesmí být škodlivý státu nebo obchodu (např. zvyšováním cen) či jinak nevhodný (např. tím, že působí nezaměstnanost).

Stoupenci monopolů, vědomi si slabin zákona, nedali se jím natrvalo odradit.

Nelze se proto divit, že už v únoru 1625-26 musela sněmovna obcí znovu protestovat proti rostoucímu množství monopolů.[109]

VI

Stížnosti na monopoly byly předneseny také na zasedání Krátkého parlamentu na jaře 1640.[110]

V srpnu 1640 se mluví o "množství monopolů a jiných patentů, jimiž jsou velmi zatěžovány výrobky a průmysl tohoto království k velké a obecné škodě... lidu" v "Prosbě dvanácti pairů o svolání nového parlamentu".[111]

V listopadu 1640 bylo sněmovnou obcí Dlouhého parlamentu přijato usnesení, že práva v ní zasedat jsou zbavení

a) všichni monopolisté,

---

108) F o x, Monopolies, str.187.

109) R u s h w o r t h, Historical Collections, I, str.207.

110) R u s h w o r t h, Historical Collections, III, str.1134n.

111) G a r d i n e r S.R., The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625-1660, Ocford, 1906, str.135.

b) osoby, které se podílely na monopolech nebo z nich měly nějaký prospěch a

c) ti, kdo se domáhali uvěznění a potlačení odpůrců monopolů.

Členům sněmovny se současně ukládala povinnost oznámit jména již známých monopolistů, zasedajících ve sněmovně.[112] V lednu 1641 byli skutečně vyloučeni ze sněmovny obcí někteří členové (Sandys, Webb, Wingham aj.) jako monopolisté.[113]

Zmíněnému usnesení předcházela bouřlivá debata o monopolech. Jeden z vůdců parlamentní opozice John P y m kritizoval v listopadu 1640 (jeho řeč byla v podstatě opakováním projevu o monopolech v Krátkém parlamentě) ostře podporu monopolů se strany Tajné rady, Hvězdné komory a krále jako škodlivou a poukázal na těžké hospodářské i jiné důsledky existence monopolů.[114] Jiný řečník, John C u l p e p p e r, přirovnávaje monopolisty ke starozákonním "egyptským žábám", prohlásil o nich, že "jsou to pijavice, které vyssávají stát do té míry, že téměř upadl do stavu naprostého vyčerpání...Někteří z nich" - pravil dále - "se stydí za svá vlastní jména. Nosí masky, aby skryli znamení, která jim vtiskl znamenitý zákon posledního parlamentu krále Jakuba. Zahalují se názvem sdružení. Vytvářejí všeliká pravidla, která jim slouží k tomu, aby nás odírali a plnili své měšce. Jsou to lidé vlivní ... nejsou to drobní kupci, ale velcí obchodníci."[115]

Monopoly byly pokládány za jednu z nejvážnějších příčin stávajících obtíží. Např. obyvatelé Londýna a některých okolních hrabství pokládají ve své petici z 11. prosince 1640 za jednu z příčin kritického stavu "množství monopolů a patentů."[116] O monopolech se mluví také ve V e l k é r e m o n s t r a c i z 1. prosince 1641.[117]

Podobných stížností na monopoly bylo více. Požadavek jejich odstranění se ozýval často zejména v peticích a spiscích tzv. rovnostářů (levellers), hájících tak naléhavý požadavek drobné buržoazie.

Za revoluce - ať už se tak stalo pro kritiku v Dlouhém parlamentě či z jiných důvodů - počet monopolů silně poklesl. Nevymizely však úplně. Dá se tak soudit např. z protestu skupiny obchodníků a mydlářů proti monopolu Sira Bromfielda v srpnu 1653,[118] ze stížnosti starosty a

---

112) JOURNALS OF THE HOUSE OF COMMONS, II, str.24.

113) JOURNALS OF THE HOUSE OF COMMONS, II, str.70n.

114) R u s h w o r t h, Historical Collections, IV, str.21n.

115) R u s h w o r t h, Historical Collections, IV, str.33n.

116) G a r d i n e r, Constitutional Documents, str.140.

117) G a r d i n e r, Constitutional Documents, str.212, 221-222.

118) STATE PAPERS, Domestic, 1653, XXXIX, 68.

radních města Norwiche proti monopolu na poštovní službu, předložené lordu-protektorovi v březnu 1653-54[119] atd.

Podle F o x e[120] pokračovaly vláda i obce přes kritiku v Dlouhém parlamentě v udílení protiprávních monopolů korporacím, i když se snažily omezovat je jen na případy, nevyvolávající odpor lidu.

Je zajímave, že dokonce i v Dlouhém parlamentě se vyskytly hlasy (např. člen parlamentu Peyton), zastávající názor, že "zákonné jsou ty patenty, které nejsou ke škodě lidu (ad Damnum Populi)a kde je to dobré pro kupujícího i prodávajícího."[121] Tento názor, ovlivněný pravděpodobně Cokeovým stanoviskem v parlamentní debatě r. 1621,[122] je pro vývoj otázky monopolů za revoluce příznačný.

VII

Patentní právo po revoluci navazuje na právní úpravu před r.1640. Teprve po revoluci, ve 2. polovině XVII. a v XVIII. století se plně uplatnily zásady, vypracované během XVI. a 1.poloviny XVII. stol., vyhlášené zákonem o monopolech a formulované krátce nato i C o k e m v "Institucích".

Královská moc upouští v tomto období od předchozí praxe prodlužování patentů na výlučné využití vynálezů,přidržujíc se důsledně výkladu monopolního zákona o jejich maximálním trvání a ponechávajíc řešení této otázky parlamentu. Tím se anglická praxe odlišuje v zásadě od kontinentální, která prodlužováním oprávnění vedla k postupné přeměně vynálezeckých výsad na živnostenské.[123] Patenty byly nadále udíleny jen vynálezcům.[124]

Charakteristickým rysem vývoje patentního práva v prvních desetiletích po revoluci bylo postupné oslabování úlohy královské moci při udělování patentů. Ústavní tečkou tohoto vývoje se podle mínění řady autorů stala L i s t i n a p r á v z r. 1689 ustanovením, že "údaj-

---

119) STATE PAPERS, Domestic, 1653-54, LXVII, 71.

120) F o x, Monopolies, str.153.

121) D'E w e s (Sir Simonds), Journals from the Beginning of the Long Parliament to the Opening of the Trial of the Earl of Strafford. Vyd. W. NOTESTEIN, New Haven, 1923, str.248.

122) C o b e t t, Parliamentary History, I, str.1193.

123) S i l b e r s t e i n, Erfindungsschutz, str.206.

124) F o x, Monopolies, str.156.

né právo koruny zprostit od účinku zákonů nebo od výkonu zákonů.:.je nezákonné."[125)]

V porevolučním období došlo také k rozšíření patentního práva o další důležité prvky, jako bylo

1. zpřesnění pojmu "new manufacture", užitého v zákoně o monopolech a

2. zavedení tzv. patentní specifikace (specification).

Vyjasnění a zpřesnění pojmu "new manufacture", vyskytujícího se v čl. VI zákona o monopolech a tvořícího předmět (subject-matter) patentní výsady,[126)] se stalo jedním z nejobtížnějších problémů nejen pro praxi, ale i pro vědu.

Obě, praxe i věda, byly postaveny především před úkol vymezit jak pojem "manufacture", tak pojetí "novosti".

Obtížnost řešení vyplynula z toho, že jak v zákoně o monopolech, tak v obecném právu se používalo různých výrazů, které nebyly blíže a přesněji definovány.

Např. v Darcy v. Allin (1602) kladl zástupce žalovaného F u l l e r důraz na slova "trade" (řemeslo, živnost) a "engine tending to the furtherance of a trade" (nástroj, prostředek, směřující k podpoře řemesla). "Kniha milosti" (1610) používá slovo "invention" (vynález). V Clothworkers of Ipswich´s case (1614) se vyskytují výrazy "invention and new trade" (vynález a nové řemeslo) a "discovery" (objev). Zatím co podle H u l m a[127)] je zřejmé, že fráze "invention and new trade" měla sloužit k odlišení dovezeného výrobku či výrobního procesu (imported manufacture) od výsledku vynálezcovy intelektuální schopnosti (invention), není zcela jasné, co bylo míněno slovem "discovery". Zákon o monopolech (1623.24), přestože mluví o"vynálezci" či "vynálezcích", nepoužívá slova "vynález" (invention), ale "manufacture". V Edgebury v. Stephens (1693) soud použil výrazu "new devices" (nová zařízení), předpokládaje jeho shodu s "new manufacture". Ve sporu Cornish v. Keene (1844) se soud staví na stanovisko, že slova "manufacture" a "invention" jsou obsahově shodná.

Nejdůležitější hledisko uplatnil koncem XVIII. století soudce E y r e ve sporu Boulton v. Bull (1794), kde prohlásil: "V argumentaci před soudem se připustilo, že slovo "manufacture" ve statutu má široký (extensive) význam; že se používá nejen na výrobky (things made), ale i na výrobu (výrobní proces, practice of making), na zásady, vne-

---

125) Srv. T u r e č e k J. a kolektiv, Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva, Praha, 1956, str.363.

126) LAWS OF ENGLAND. Vyd. Earl.of Halsbury aj., XXII, London, 1912, str.135.

127) H u l m e, History of Patent Law, str.281.

sené do praxe nově (in a new manner), na nové výsledky,vnesené do praxe. Sledujme tento postup. Mezi výrobky můžeme zařadit především nové složeniny věcí (compositions of things), takové jako výrobky v nejvlastnějším smyslu slova; za druhé, všechny mechanické vynálezy, ať už byly vytvořeny k dosažení starých nebo nových výsledků (effects), protože nový mechanismus (a new piece of mechanism) je jistě výrobek. Jako výrobu (výrobní postup) můžeme zařadit všechny nové umělé způsoby působení rukama nebo nástroji v obecném užívání, nové postupy (procesy, processes) v nějakém řemesle, dosahujícím výsledků, užitečných pro veřejnost."[128]

Toto stanovisko, vyjadřující nejúplněji obsah pojmu "new manufacture", bylo přijato i některými autory.[129]

Zákon o monopolech nemluvil v čl.VI o jakémkoli výrobku či výrobním postupu, ale výslovně o výrobku či výrobním postupu (manufacture) "novém" (new).

"Novost" (novelty) byla nezbytnou podmínkou udělení platného patentu. Současně se v zákoně také předpokládalo, že "jiní to (výrobek, výrobní postup - S.B.) v době vydání takových patentů a povolení nebudou užívat (others at the time of making such letters patents and grants shall not use it)".

Požadavek "novosti" se zdůrazňoval nejen před vydáním zákona o monopolech, jak nasvědčuje Baconův projev ve sněmovně obcí r. 1601, Fullerovo stanovisko ve sporu Darcy v.Allin (1602), v Knize milosti(1610) či v Clothworkers of Ipswich's case (1615), ale i po něm. Stačí připomenout Edgebury v. Stephens (1693) nebo Boulton v. Bull (1794). Velmi důrazně se v tomto směru vyslovil soudce G i b b s ve sporu Wood v. Zimmer (1815), když prohlásil: "Aby opravňoval člověka k patentu, musí být vynález nový pro svět (But to entitle a man to a patent, the invention must be new to the world)."

Pojetí "novosti" vynálezu nebylo však po dlouhou dobu jednoznačné, protože se připouštěl dvojí výklad pojmu "vynález" (invention) a jeho ekvivalentů, jako "new manufacture" aj. Za vynálezy se totiž pokládaly nejen věci nebo výrobní postupy, vytvořené činností vynálezcovou, ale i věci či výrobní postupy, přenesené do Anglie odjinud. Pro historický vývoj je příznačné, že v XVI. a XVII. století se kladl důraz právě na druhou možnost.[130] Co do pojetí "novosti" je zajímavý

---

129) Srv. B l a c k s t o n e J., Reports of the Common Pleas, II, London, 1796, str.463.

129) Srv. např. LAWS OF ENGLAND, XXII, str.134.

130) I n l o w, Patent Grant, str.133.

právě citovaný výrok soudce G i b b s e , omezující svou formulací "nový pro svět" výklad naopak pouze na první možnost, tj. na vynálezy jako výsledky činnosti vynálezcovy.

Zdokonalení věcí, již dříve známých, se původně nepokládalo za vynálezy. Např. C o k e soudí (s odvoláním na Bircot´s case z r.1573) ve svých I n s t i t u c í c h (3,184), že zdokonalení věci již známé neopravňuje k získání patentu. Za restaurace bylo toto stanovisko převzato a rozvedeno jistým Yarrantonem.[131)]

Y a r r a n t o n se pokusil r. 1661 bez úspěchu získat patent na výrobu cínovaných plátů. Nepodařilo se mu to, protože patent na stejnou výrobu byl už předtím udělen W. C h a m b e r l a i n o v i a D. D u d l e y o v i. Přesto, že patentovaná výroba nebyla vůbec zahájena, a přes ustanovení patentu, že patent bude zrušen v případě, že výroba "není nový vynález žadatelů (is not a new invention of petitioners)", byl po uplynutí 14 leté lhůty patent obnoven ve prospěch původních žadatelů. Yarranton proto předložil písemný rozbor, v němž položil několik zásadních otázek:

1. zda je patent platný, když oprávnění od jeho vydání nic neučinili,

2. zda by byl platný v případě, že by cínované pláty vyráběli i jiní,

3. zda nejsou zrušeny patenty na výrobu různých druhů skla, když se sklo vyrábělo už dříve.

Yarranton vycházel ve svém pojednání ze zákona o monopolech. Zdůrazňoval především, že podle zákona mohou být patenty udíleny jen na nové vynálezy, nikoli na pouhá "zdokonalení". Králi přísluší za této podmínky právo udílet patent na dobu 14 let. Yarrantonovo stanovisko tak bylo shodné nejen se zákonem, ale i s Cokeovým míněním.

Yarrantonovo vystoupení mělo za následek, že bylo postupně upuštěno od vydávání tzv. "překážejících" (obstructive) patentů, umožňujících oprávněným bránit zavedení nějaké průmyslové výroby. Praxe však nepřijala jeho a Cokeovo stanovisko ve věci patentů na zdokonalení již známých věcí. Cokeova autorita byla citelně otřesena v Morris v. Branson (1776), kde se upouští od stanoviska v Bircot´s case (1573), zamítavého vůči patentům na zdokonalení. Obdobné stanovisko zaujímají soudy i v pozdějších rozhodnutích, jako např. bylo Boulton v.Bull (1795), nebo Ralston v. Smith (1865), kde lord W e s t b u r y prohlásil mimo jiné: "Vaše Lordstva jsou si dobře vědoma toho, že díky širokému výkladu, danému slovu ´manufacture´, zahrnuje nejen výrobky,ale také prostředky k jejich výrobě;proto dodatkem k vyrobené věci bude zahr-

---

131) Podrobněji o Y a r r a n t o n o v é pojednání srv. H u l m e , History of Patent Law, str.28ln.

novat nový nástroj nebo novou kombinaci strojnictví, bude zahrnovat nový postup nebo z d o k o n a l e n í s t a r é h o p o s t u p u (podtrženo mnou - S.B.)"[132]

Předmětem patentní ochrany se mohla stát za určitých okolností také nová složenina (new composition), i když její části samy o sobě byly známé již dříve. Lze tak usuzovat ze soudních rozhodnutí z XVIII. a XIX. století, jako např. ve sporu Boulton v. Bull (1795), Huddart v. Grimshaw (1803), Hill v. Thomson (1817), Brunton v. Hawkes (1821) aj.

Jak už jsem výše uvedl, "novost" výrobku či výrobního postupu byla podstatnou podmínkou platnosti patentu.

Patent se stal neplatným, jestliže veřejnost o patentovaném výrobku či výrobním postupu věděla už před vydáním patentu v důsledku předchozího použití. Předchozí veřejné užití vynálezu rušilo patent, protože:

1. bylo v rozporu s ustanovením zákona o monopolech (čl. VI)o tom, že patent má být poskytnut pouze na takové vynálezy, "které jiní v době vydání patentů nebo povolení nebudou užívat (which others at the time of making such letters patents and grants shall not use)",

2. bylo v rozporu se samotným patentem, požadujícím, aby vynález byl nový co do veřejného užívání a

3. bylo důkazem veřejné znalosti patentu.[133]

Otázku, co je "předchozí užití" (prior use) a kdy má za následek zrušení patentu, vyřešily během XVIII. a XIX. století soudy, které dospěly v zásadě k závěru, že:

a) k předchozímu veřejnému užití (public use) musí dojít na veřejnosti, i když zdaleka nemusí jít o takové místo, jako tržiště atd. (dá se tak usuzovat z rozhodnutí ve sporu Carpenter v. Smith z r. 1842);

b) vynález nemusí být používán veřejností, ale, že stačí, aby byl otevřeně vyráběn, jak ukazují rozhodnutí ve sporech Carpenter v. Smith (1841), Heath v. Smith (1845) atd., nebo vystavován v obchodě či dílně (dá se tak usuzovat z Humpherson v. Syer z r. 1887), aby všichni dělníci znali výrobu (podle Saxby v.Gloucester Wagon Co. z r. 1883) atd.;

c) o veřejné užití nejde v případě předvedení modelu třem nebo čtyřem osobám (Lewis v. Marburg z r. 1829), užití vynálezu před osobami, zaměstnanými při jeho výrobě (Morgan v. Seaward r.1837, Bentley v. Fleming r. 1844 atd.), nebo osobami, které mají ověřit způsobilost vynálezu;

d) veřejný prodej vynalezeného výrobku se pokládá za veřejné užití, způsobující neplatnost patentu a

---

132) I n l o w, Patent Grant, str.136.

133) LAWS OF ENGLAND, XXII, str.142n.

e) že, zatím co veřejné užití výrobku či metody za těchto podmínek je důvodem neplatnosti patentu, nesloužilo podle Dolland´s case z r. 1766 naopak jako důkaz prvenství vynálezu jeho tajné užívání vynálezcem.

Z toho, co bylo řečeno, vysvítá, že v Anglii se nejen v XVI., ale i v XVII. a XVIII. století uplatňuje názor, že "nové" je to, co se dosud v zemi neužívalo, bez ohledu na to, zda šlo o věc vynalezenou nebo přenesenou odjinud. Pokud došlo před vydáním patentu k veřejnému prodeji vynalezené věcí nebo ke zveřejnění jejího popisu, ztrácel vynález svou "novost".[134)]

Veřejnost mohla být o vynálezu informována také předběžnou publikací (prior publication). Jak vyplývá z výroku Lorda M a n s f i e l d a ve sporu Liárdet v. Johnson (1778), že (to, co bylo známo veřejnosti před datem patentu, má být dostupné všem,"[135)] měla předchozí publikace za následek neplatnost patentu.

Zatím co utajení vynálezu před vydáním patentu mělo chránit vynálezce před ztrátou vynálezu v důsledku ztráty jeho "novosti", bylo naopak utajení vynálezu po vydání patentu nežádoucí. Aby vynálezu mohli po uplynutí patentní lhůty využít i jiní, bylo nutno vynález po vydání patentu zveřejnit.

Během XVI, a částečně i XVII. století bylo uveřejnění a zejména také rozšíření vynálezů umožněno tím, že majitel patentu byl povinen zavést výrobu a vyučovat anglické dělníky.

Tento způsob uveřejnění vynálezu byl po dlouhou dobu pokládán za postačující. Tím si vysvětlíme, proč zejména v raných obdobích vývoje patentního práva koruna nevyžadovala ani popis vynálezu (tzv.specifikaci), ani jinou formu písemného vysvětlení vynálezu.[136)]

Uvedená forma, uplatňující se úspěšně zejména v podmínkách řemeslné malovýroby, stala se postupně brzdou průmyslového rozvoje Anglie. Kapitalistickému podnikateli totiž nešlo o vyučení dělníků, ale o to, získat popis vynálezu, který by umožnil zavést jeho výrobu.

Tuto možnost měla poskytnout tzv. specifikace,[137)] kterou lze vymezit jako úplný a podrobný popis vynálezu, srozumitelný vyučenému dělníku natolik, aby mohl věc vyrábět bez dalších pokusů. Takový popis, oddělený od patentu, se stal podmínkou platnosti patentu.

---

134) S i l b e r s t e i n, Erfindungsschutz, str.207, pozn.43.

135) H u l m e, History of Patent Law, str.287.

136) H u l m e E.W., On the Consideration of the Patent Law, Past and Present, LAW QUARTERLY REVIEW 13/1897, str.313.

137) Podrobněji k patentní specifikaci a jejímu vývoji srv. G o m m e, Patents,str. 25n.

Za první doložený případ specifikace se pokládá specifikace, spojená s patentem Johna Nasmitha z r. 1711. Nasmith sám ve své žádosti o patent na výrobu léků z melasy se o specifikaci nezmiňuje. S největší pravděpodobností ji dokonce přes úřední výzvu odmítl předložit před vydáním patentu. Dá se tak usuzovat z úřední zprávy státního zástupce Sira Edwarda N o r t h l e y e. "Žadatel", píše se ve zprávě, "nepokládá za bezpečné popsat, v čem spočívá nový vynález, ale navrhuje,že, jakmile bude patent vydán, zajistí, aby popis s jeho podpisem a pečetí byl zapsán u kancléřského soudu..."[138] Královna s tím vyslovila svůj souhlas v příkazu státnímu zástupci[139] a Nasmith dostal patent na výlučné užívání svého vynálezu "takovým způsobem a s takovými surovinami, jakmile bude prokázáno,že je to nový řečený vynález,písemně s podpisem a pečetí řečeného Johna Nasmitha a zapsáno u našeho vysokého kancléřského soudu během šesti kalendářních měsíců od data těchto listin."[140]

Slíbená a předepsaná specifikace byla ve stanovené lhůtě skutečně předložena a zaregistrována.

Nebylo by správné předpokládat, že myšlenka specifikace vznikla izolovaně od předchozího vývoje.

Jak ukázal G o m m e,[141] už během XVII. století byla vydána řada patentů, do nichž, ať už z iniciativy vynálezců nebo na žádost koruny, byl vložen popis vynálezu (převzatý zpravidla z textu vynálezcovy žádosti o patent). V této souvislosti je možno připomenout např. patenty Elliota a Meyseye z r. 1613, Crumpeův z r. 1618, Fordův z r. 1642 atd. Zvláštní pozornosti zasluhuje patent Simona Sturtevanta z r. 1612, v němž se - v souladu se žadatelovým slibem - poskytuje monopol na vynález, "jak je popsán v dodatku nebo jak má být úplněji popsán v pojednání."[142] Téhož roku se požaduje v patentech R. Barnewellovi a J. Usherovi přeložení modelů (v obou případech vodních čerpadel) a v Usherově dokonce alternativně "popis, aby zůstal a byl k dispozici, jak náš řečený kancléř shledá za vhodné." Popis, který by bylo možno pokládat za nejstarší patentní specifikaci, nebyl nalezen. Několik patentů s podobnými klauzulemi bylo vydáno také r. 1614. Předložení modelu se požaduje také v patentu markýzi z Worcesteru r. 1663. V patentu P. Clowderlymu a druhům se požaduje předložení "takového písemného

---

138) G o m m e, Patents, str.34.

139) Ke znění příkazu srv. H u l m e, Consideration, str.316.

140) G o m m e, Patents, str.34.

141) G o m m e, Patents, str.27n.

142) G o m m e, Patents, str.31.

vylíčení celého tajemství...tak, aby mistr tkadlec byl po přečtení řečeného popisu s to účinně drhnout... shora zmíněná hedvábí."[143]

K obecnému přijetí praxe[144], poprvé uskutečněné v Nasmithově případě r.1711, nedošlo ihned. Z více než 150 patentů v letech 1711-1739, kdy se konečně praxe ustálila, byla specifikace zapsána v necelé pětině případů. Důležitou úpravu vnesl do praxe patentního práva Championův patent z r. 1723. Podle specifikační klauzule tohoto patentu (užívané až do r. 1883), se patent zrušoval, nebyla-li specifikace zapsána ve stanovené lhůtě.

Specifikace nebyla přijímána se všeobecným souhlasem. Nasvědčuje tomu návrh zákona r. 1793, předpokládající utajení specifikace a její zápis až po vypršení patentu, nebo akty parlamentu, umožňující provést zápis specifikace až dodatečně.

V souvislosti s tím, že podle zákona o patentním právu z r. 1852 (Viktorie 15-16, 83) nabýval vynálezce práv, vyplývajících z patentu, již dnem podání žádosti, bylo dovoleno vynálezcům v zájmu ochrany svého prvenství předložit "úplnou" specifikaci už se žádostí.

Přes tuto úpravu i pokusy o zrušení specifikace se praxe předkládání a registrace podrobného popisu vynálezu během stanovené lhůty po udělení patentu udržela až do r. 1883.

Tehdy byla také odstraněna několik století stará patentní procedura,[145] jejíž složitost, těžkopádnost a nákladnost tak plasticky vylíčil D i c k e n s v povídce "A Poor Man´s Tale of a Patent."

Závěr

První patenty vynálezcům a osobám, které zavedly nové výrobní postupy, dosud v zemi neznámé, se objevují v Anglii v polovině XVI. století. Tyto patenty zaručují oprávněným jako "odměnu" právo na výlučné využití vynálezu nebo přenesené novinky. Od těchto patentů je třeba odlišovat výsady na monopolní výrobu věcí již známých a monopoly obchodní, či, jinak řečeno, monopoly hospodářské, udělované "z milosti" panovníka.

Obě tyto formy byly praxí po určitou dobu směšovány. Teprve během dlouhého zápasu, vedeného jednak na půdě parlamentu, jednak na soudech obecného práva, došlo k odlišení monopolů hospodářských od patentů na

---

143) G o m m e, Patents, str.33.

144) K vývoji specifikační klauzule a praxe srv. G o m m e, Patents, str.34.

145) Její podrobný popis podává např. G o m m e, Patents, str.17n.

vynálezy, udělovaných vynálezcům nebo osobám, přinášejícím nové poznatky.

Základní zásady patentního práva byly zformulovány parlamentem na konci XVI. a počátkem XVII. století a soudní praxí během XVII.a XVIII. století.

Jak ukázal heslovitě už H u l m e,[146] v XVI. a na počátku XVII. století, v podmínkách rozkládajícího se feudalismu, se uplatňovaly následující zásady:

1. k udělení patentu se požaduje zavedení výroby,
2. koruna nepožaduje formální objasnění vynálezu,
3. platnost patentů na dodatky je sporná,
4. požaduje se doklad prvenství vynálezu či nového poznatku v království,
5. prodej výrobku před vydáním patentu nevadí.

Na přelomu XVII. a XIX. století, v době rozvoje kapitalistického průmyslu, se postupně prosazují následující zásady:

1. požaduje se písemné objasnění vynálezu,
2. nepožaduje se důkaz toho, že vynález funguje,
3. právo připouští patenty na dodatky,
4. požaduje se přesvědčivý důkaz absolutní novosti vynálezu,
5. předchozí prodej výrobku má za následek neplatnost patentu,
6. začíná se uplatňovat názor, že vynálezce má právní nárok na patent, byla-li splněna podmínka absolutní "novosti" vynálezu. Dá se tak podle mého názoru usuzovat nepřímo z výroku soudce G i b b s e ve sporu Wood v. Zimmer (1815): "Aby o p r a v ň o v a l člověka k patentu, musí být vynález n o v ý p r o s v ě t (podtrženo mnou - S.B.)."

---

146) H u l m e, Consideration, str.318.

LEGAL PROTECTION OF INVENTIONS IN ENGLAND IN THE 16th TO 18 th CENTURIES

(A study from the History of Patent Law)

Stanislav Balík

(Summary)

In the opening part of his article on the legal protection of inventions in England in the 16th to 18th centuries, the author discusses such institutions, as, for example, protective privileges of craftsmen and monopoly privileges of the towns, which are reminiscent of patents and sometimes are being confused for them.

In the second part the author outlines the developments in this particular field in 16th century England where the idea was raised of remunerating inventors or individuals introducing some novelty.

This progressive trend was forced into background by the granting of monopoly licenses for already introduced production and for trading. Protracted and stubborn struggle was waged against this type of monopolies (Parts III, IV, V and VI) during the reign of Elisabeth I, under the Stuarts and during the Revolution. Eventually it resulted in a suppressions of the monopolies and in the gradual development of the principles of legal protection of inventions. An important role was played in this respect by parliamentary debates, the Monopoly Act of 1623/24 and judicial decisions.

In Part VII of his study the author discusses the development of patent law after the Revolution, the basic trends, the principles and the legal forms of patent protection.

In conclusion the author compares the two stages in the development of patent law in the given period and their contribution to the formation of a system of legal protection of inventions.

UNIVERSITA KARLOVA 1348 – 1973 (K 625. VÝROČÍ ZALOŽENÍ)*

Akademik Václav Vaněček

Instituce a osoby, i celé země, státy a národy, mají výročí velká, sekulární, jichž vzpomínají především, a mají i výročí menší, průběžná a jaksi podružná, která však rovněž není možno přecházet. Někteří z nás byli přímými účastníky událostí z historického roku 1948, událostí, mezi nimiž významnou roli mělo 600. výročí založení University Karlovy, slavené sedm týdnů po velkém Únoru, v době pro náš stát a pro naše národy opravdu mimořádně pohnuté.

Oslavy byly velkolepé, hodné výročí tak významného a University tak staroslavné. A vzpomínalo se mezi jiným i toho, že k a ž d é sekulární výročí naší university spadalo do závažných, ba přímo osudových chvil v dějinách našeho národa, jaké vždy na leta poznamenávaly i vývoj pražské university. Stačí poukázat na roky 1648 a 1848, jejichž dějinný dosah je obecně znám. Není v tom nic mystického. Dokazuje to jen, jak těsně je spjata Universita Karlova s našimi dějinami a jak hluboce vrostla do života lidu a národa.

Jubileum letošní, šestistédvacátépáté, slavíme také ještě ve vnitřním spojení s rokem 1948, ve s v ě t l e Února 1948 a nezbytně vzpomínáme všeho toho, co velkého a převratného přineslo čtvrtstoletí právě uplynulé a co svůj odraz nalezlo i v bytostných a zásadních změnách, jimiž prošly za toto krátké poměrně období naše vysoké školy vůbec a naše Alma mater zvláště. Nesmíme přitom ovšem zapomenout na to, že rok 1948 byl u nás jen zákonitým výsledkem r. 1945, roku osvobození naší vlasti armádami Sovětského svazu, roku, kdy také dekret presidenta republiky z 18. října 1945 po téměř šestiletém uzavření českých vysokých škol nacisty, ve vší formě zákona zrušil německou universitu v Praze a definitivně tak vyřešil staleté spory o historický smysl a charakter fundace, jejíhož vzniku dnes vzpomínáme, a to v těchto dnech právě v souvislosti se 17.listopadem, kdy před 34 lety k onomu uzavření českých vysokých škol došlo.

---

x) Slavnostní projev v Collegiu Maximu právnické fakulty University Karlovy 19. listopadu 1973.

K založení naší Almae matris, která byla první universitou ve střední, severní i východní Evropě, přistoupil český královský dvůr v pozoruhodné historické situaci.Český panovník byl tehdy zároveň hlavou veškerého západního křesťanstva jako římský král a později i římský císař. Česká feudalita navenek neobyčejně upevnila svůj stát pěti - a dočasně pak šesti - zemí České koruny, avšak uvnitř tohoto mohutného politického celku zostřoval se v nejrůznějších formách třídní boj a vzrůstal třídní neklid.

Jednou z forem tohoto neklidu bylo i rostoucí napětí mezi živlem českým a německým, a dále napětí mezi církví a ostatními složkami společnosti. Nová universita záhy se stala politickým kolbištem, stala se místem, v němž materiální rozpory společnosti zrcadlily se v nadstavbové sféře specifickým způsobem. A tato skutečnost jakoby trvale již předznamenala další dějinné osudy naší university, jejíž vývoj po celých dosavadních 625 let zdaleka nebyl hladký,přímočarý, pokojný a klidný, nýbrž naopak byl bouřlivý, dramatický, plný přeryvů a v některých historických momentech přímo tragický. Dokonalým symbolem tohoto vývoje byla na rozhraní 14. a 15. století postava největšího z rektorů této university a zároveň jednoho z největších synů našeho lidu Mistra Jana Husa, který pro vědeckou a politickou pravdu obětoval život a jemuž dějiny daly skvělé zadostiučinění.

Z přebohaté historie naší university budeme při dnešní jubilejní příležitosti moci věnovat pozornost jen bodům nejzávažnějším, a to ještě - jak to odpovídá odbornému prostředí právnické fakulty - s určitým zúžením na zákonnou úpravu a na vnitřní organizační strukturu této vysoké školy, jak se rozvíjela během dlouhých staletí.

Vlastní zakladací akt udál se, jak známo, 7. dubna 1348. Je o něm - po vleklé diskusi - už celkem jasné, že se stal z české královské pravomoci, a to po předchozí papežské autorizaci a byl dodatečně ještě doplněn listinou Karla jakožto krále římského. Vznikla tak v Praze universita o čtyřech fakultách, obdařená významnými výsadami a označovaná tehdy jako generální studium. Nejpřednější z fakult byla teologická, po ní následovaly co do čestného pořadí právnická, lékařská a artistická čili filosofická.

Dalším středověkým zákonem, který pronikavě zasáhl do osudů pražského generálního studia, byl universitní zákon Václava IV., známý jako Dekret kutnohorský, z r.1409. Výsledek tohoto Václavova zákona byl, že místo dosavadního neurčitého stavu, za něhož faktické poměry daly na universitě převahu cizincům, nastoupil stav právní, a sice takový, že pražská universita se stala vysokou školou č e s k o u a pokud

bereme v této době českou vládnoucí třídu za nositele české státnosti, vysokou školou i v politickém smyslu českou.

Avšak tcto byla pouze jedna stránka proměny, jakou v důsledku Václavova zákona Karlova universita zažila. - Druhá významná stránka zákonodárného aktu z r. 1409 je ta, že si tu český panovník poprvé jasně osobuje právo o universitě samostatně rozhodovat, jakoby byla institucí práva světského, bez ohledu na jakékoli instance církevní.

Myšlenka, která stojí v pozadí Kutnohorského dekretu, je skutečně převratná. Nemá to být již církev, papežská stolice a její orgány, nýbrž místní světská moc, která vládne universitními korporacemi. Už v dřívějších desetiletích najdeme mnohé příznaky toho, že český panovník pokládá universitu za ústav přinejmenším právě tak královský český jako církevní. Když v roce 1366 zřizuje Karel pro universitu její největší kolejní nadání, prohlašuje v listině o tom vydané, že pražská universita trvá "ex consensu regio Bohemiae", tedy ze souhlasné vůle českého panovníka, a uvádí mimo to, že byla zřízena na přání, ba z vůle českých stavů. R. 1372 proměnila se jedině z k r á l o v y vůle fakulta juristická v samostatnou právnickou universitu v rámci pražského generálního studia a známe i řadu jiných aktů, jimiž Karel upravoval pražské universitní poměry samostatně jen jako český panovník, za český stát a po poradě s představiteli české feudality.

Universitním zákonem z r. 1409 dal český král naplno a zcela bezohledně najevo, že universitu pokládá za instituci podrobenou právnímu řádu českého státu, a za Kutnohorským dekretem přicházejí další panovnické akty, jež jsou výrazem téže myšlenky. Mezi universitu a její dosavadní nadřízené církevní instance se vsunul se vší rozhodností stát reprezentovaný králem.

Tato zásadní změna odráží se v zápětí i ve statutech, jež si universita jako korporace sama dává, důležitým ustanovením, na němž se veškerá universitní obec usnáší ještě téhož roku: každý nový student přijímaný za člena universitní obce a každý nový rektor na začátku úřadu mají vykonati slib v ě r n o s t i k r á l i a s t á t u.

Odklon Karlovy university od mohutné organizace katolické církve, její vstup na půdu státu a co nejtěsnější její p ř i m k n u t í ke státu nemohou být ničím lépe ilustrovány než touto od r. 1409 povinnou přísahou. A uvědomíme-li si, že za Dekretem a tím, co jej provázelo, stojí velká osobnost rektora Jana Husa, vyvstává před námi po staletích Hus nejen jako mimořádná osobnost morální a kulturní, ale také jako státník a politik vidící daleko vpřed.

V husitském revolučním hnutí odpadlo z Karlovy fundace vše, co bylo v rozporu s novým pojetím university jako nejvyššího fora české husitské reformace. Zmizela juristická universita jako nenáviděná pa-

pežská bašta, zanikla přirozeně fakulta teologická a odumřela posléze i fakulta lékařská. Na dvě století byla pak pražská universita faktic-ky redukována jen na jednu fakultu, totiž artistickou čili filosofic-kou, na níž se udržovala tradice Husova kultu, a která se v této době stala i hlavou veškerého českého školství s příslušnými administrativ-ními i odbornými funkcemi. Byla to pokroková vysoká škola, která v 16. století soustřeďovala v Praze řadu významných představitelů raně novo-věké vědy.

Přesně po dvou stoletích od Kutnohorského dekretu dochází pak k dalšímu opět skoro převratnému datu, k dalšímu takovému časovému bodu, v němž historie, vyjádřená novým právním aktem, zákonem, jakoby přeskakovala se stupně na stupeň do nové éry. Toto důležité datum je rok 1609, kdy se na pražské universitě také organizačně proti dosavad-nímu středověku hlásí ke slovu novověk. Již od poloviny 16.století ozý-valy se v tehdejší české veřejnosti hlasy, že pražská universita, jíž se tehdy renesančně říkalo a k a d e m i e, nevyhovuje, že má zasta-ralé zřízení, že se tu nerespektují nové vědy, že se nikdo nestará o obnovení fakult právnické a lékařské a že zkrátka celá universita potřebuje od základu zreformovat. Zejména často se takovéto hlasy ozý-valy na zemských i generálních sněmech. Že by bylo potřebí reforem, uznávala i sama universita. Ale věc měla svůj problém, a to problém ústavněprávní. Shledávalo se, že není nikoho, kdo by se o věci univer-sitní ve státním aparátu stavovské monarchie staral. Nabízela se různá řešení, ale úspěch mělo teprve řešení z r. 1609. Mám na mysli Rudolfův zákon o náboženských poměrech známý obecně pod názvem Rudolfův Majes-tát.

Mimo jiné měl Rudolfův náboženský zákon i rozhodující ustanovení o reformě pražské university. Znělo takto: "Nicméně i akademii praž-skou od starodávna straně pod obojí náležející .... jim stavům se vším jejím příslušenstvím tolikéž v moc jejich milostivě dávati ráčíme, tak aby ji muži hodnými a učenými osazovati, dobré, chvalitebné řády naří-zovati a nadtím .... z prostředka svého jisté osoby za defensory naří-diti mohli." Poznamenejme hned, že název "defensor" je terminologie velmi stará, jíž se užívalo tradičně všude tam, kde šlo o laické osoby vykonávající působnost ve věcech náboženských.

V defensorech dostala universita konečně ústavní o r g á n, kte-rý jí byl instančně nadřízen a jehož povinností byla přímá péče o ni. Bezděky se vtírá učiniti srovnání s nynějšími funkcemi ministerstva školství v poměru k universitám. Ale srovnání to by značně kulhalo. Vztah defensorů k universitě byl ještě mnohem bližší. Pro universitu se r. 1609 stali defensoři jakousi s p r á v n í r a d o u, jak ji

nalezneme dnes třeba při amerických universitách, a to správní radou stavovskou a evangelickou.

12. října byli defensoři sněmem zvoleni a 21.října dostali od něho (ovšem od jeho nekatolické části) podrobnou instrukci, v níž, pokud šlo o universitu, byly jim vytčeny hlavní úkoly. Zejména měli se postarat o obnovení všech čtyř fakult, měli jmenovat potřebné profesory, měli reorganizovat správu nadání universitních a měli podniknout dobrovolnou sbírku mezi stavy ve prospěch university.

Téměř každá stránka života university byla podrobena zkoumání a bylo uvažováno o její reformě, po případě o její právní úpravě: zkušební a studijní řády, správa majetku, zřízení kolejní, právní postavení profesorů, funkce university ve správě nižšího školství, universitní jurisdikce a podobně.

V letech 1609 až 1612 jakoby pak odpadávala, jedna za druhou vrstva starých slupek, které dosud, namnoze zcela povrchně ovšem, lpěly na universitě jako zbytky onoho ryze církevního rázu, jejž měla universita původně.

Tak zejména byl roku 1610 zrušen fakticky celibát profesorů, dosud povinný, r. 1612 bylo zrušeno dosavadní kolejní společenství, čili byl od základů změněn způsob požívání universitního nadání členy university, r. 1611 bylo předepsáno,že každý profesor má si zvoliti určitý speciální obor, čímž byla nahrazena dosavadní volnost každého přednášeti o jakémkoli oboru, a tak dále.

Krátce řečeno, rokem 1609 se Karlova universita dostala na nejlepší cestu, jak se vyvinout v moderní vysokou školu. Věc narážela od začátku sice na nedostatek peněz, ale definitivně byla zmařena teprve událostmi, které tragicky začaly bělohorskou porážkou českých stavů.

K reformám byla pražská universita se svými politickými příznivci tlačena i závažnou skutečností, že zatím v druhé polovině 16. století objevila se v Praze, se sídlem v dnešním Klementinu,nová škola jezuitská, podporovaná králem a bohatou katolickou šlechtou, škola, která částečně fakticky, částečně na základě královských privilegií, začala se jasně vyvíjet ve školu v y s o k o u, v nebezpečnou konkurentku staré fundace Karlovy, která sídlila v Karolinu.

Těsně před stavovským povstáním stály tak proti sobě v Praze dva ústavy navzájem se nenávidící, odlišně orientované nábožensky, politicky i pedagogicky, odlišné povahy juristické, ústavy, jež se částečně doplňovaly (Karlova universtia měla obnovenou právnickou fakultu, jezuitská theologickou) a částečně vyučovaly témuž (obě měly fakultu filosofickou). Jedna byla v moci stavů a druhá v moci organizace stojící za dynastií.

Když propuklo české stavovské povstání,jedním z prvních aktů pro-

zatímní vlády direktorů byl zákon, jímž se jezuité do osmi dní vypoví-dají z oblasti státu České koruny. Universita Karlova byla tak zbavena své konkurentky. Zdálo se, že se stane skutečně ústavem celostátním, společně vydržovaným a spravovaným stavy všech pěti zemí České koruny. Ale potlačením českého povstání všechno se obrátilo. Ihned po bitvě na Bílé Hoře byla Praha obsazena královským vojskem. Jezuité se vrátili do Prahy, ujali se ihned své koleje a navíc jim bylo přiděleno i samo Karolinum. V červnu 1621 byli potrestáni smrtí vůdcové povstání, mezi nimi také rektor university Karlovy profesor Jan Jessenius. Je to už druhý rektor, který končí na popravišti, vzpomeneme-li rektora Husa.

Pokud jde o Karlovu universitu, v březnu 1622 zabavili královští místodržitelé klíče od jejího archívu, v dubnu složil svou hodnost rektor, insignie akademické převzalo do úschovy místodržitelství a nový rektor nebyl již volen. V květnu dostali profesoři úřední vyrozumění, že mají opustit starobylé koleje.

Výslovně Karlovu universitu s jejími právy nikdo nezrušil. Bylo možno dobře hájit výklad, že tato universita sice nepůsobí, ale právně existuje dále, zbavena ovšem svého původního osobního substrátu a se jměním spojením s nadáním jezuitským. Celých dalších 16 let trvala pak v Praze situace velmi nejasná a zcela mimořádně komplikovaná. Až teprve r.1638 vydal král dekret, jímž se věcem universitním dostalo v Praze nové úpravy, a to úpravy radikální.

Král tehdy rozhodl, aby staré nadání university Karlovy, odevzdané r. 1622 k účelům jezuitské university, se znovu oddělilo jako jmění samostatné a utvořilo majetkový podklad světské university na jezuitech nezávislé. Tato světská universita měla mít sídlo v Karolinu, měla mít dvě fakulty, právnickou a medicínskou a měl na ni úředně dozírat zvláštní vysoký úředník, královský p r o t e k t o r. Naproti tomu jezuitská universita měla mít fakultu theologickou a filosofickou a měla mít i nadále ráz ústavu církevního.

Ale k definitivní úpravě došlo r. 1654, š e s t l e t p o t ř í s t é m j u b i l e u z a l o ž e n í pražské university a šest let po vestfálském míru.

Dne 23. února 1654 vyšla z královské kanceláře řada přípisů, v nichž se sděluje místodržitelství, arcibiskupství, dále protektorovi Karlovy university, profesorům Karlovy university a také jezuitům, každému tomuto adresátu zvláště, královské rozhodnutí, že se má státi s p o j e n í o b o u p r a ž s k ý c h u n i v e r s i t. Provedení se ukládalo místodržitelství. A po tomto rozhodnutí, takto sděleném, proti němuž nikdo nic nenamítal, došlo za deset dní, dne 4.března 1654, k slavnostnímu a skutečně s neobyčejnou pompou provedenému aktu spojení obou universit, při čemž u n i e universitní byla na-

značena symbolicky dvěma průvody, jež vyšly z každé university a setkaly se v týnském kostele.

Od tohoto data, ode dne 4.března 1654, byla v Praze opět jen jedna universita nazvaná U n i v e r s i t a s C a r o l o - F e r d i n a n d e a. Položily se tak základy ke stavu, který trval od této doby až do druhé polovice minulého století, po případě až do r. 1918,a projevoval se nejtypičtěji ve jméně university, respektive po r.1882 (budeme o tom ještě mluvit) ve jméně obou pražských universit,jež znělo: "Česká universita Karlova-Ferdinandova" a "Německá universita Karlova-Ferdinandova". Současně byl v Praze zřízen královský universitní superintendent, takový jako byl již i na universitě vídeňské. Byl členem akademického senátu a jeho nejdůležitějším právem bylo právo suspendovat kterékoli usnesení senátu a kterékoli opatření rektora i děkanů. Samospráva university byla podle toho samosprávou velmi omezenou s přísným státním dozorem. Zostřeno to bylo ještě za vlády Marie Terezie tím, že do čela fakult byli postaveni úředníci-direktoři a děkani se stali pouhými hlavami doktorských sborů.

Je zbytečné upozorňovat, že takto po celý zbytek 17.století a po většinu 18. století hlavní slovo měli na universitě jezuité a že ideologické zaměření university bylo ostře protireformační a zpátečnické.

Obrat nastal teprve roku 1773, kdy rozhodnutím papeže Klementa XIV. byl zrušen jezuitský řád. Znamenalo to, že náhle odpadla korporace, která až dosud se státní koncesí podle starých zákonů provozovala fakultu filosofickou a theologickou a která byla až dosud svými zvláštními právy největší překážkou skutečného sjednocení všech fakult pražské university v jednotnou moderní, světskou vysokou školu.

Josef II.při svém nastoupení přejímá již pražskou universitu skutečně jednotnou a nyní následují důležité reformy ráz na ráz. Odpadají (aspoň zásadně) hned v prvních čtyřech letech Josefovy vlády tři prvky, jež byly od doby středověku podstatnými znaky universit: n á b o ž e n s k ý r á z, jehož kořen byl v papežském universalismu, l a t i n s k ý j a z y k, který byl zevním výrazem jednoty západní křesťanské kultury, a výsady v oboru j u r i s d i k č n í m, které byly přežitkem období zvláštních práv středověkých pro jednotlivé osoby či stavy.

Roku 1781 byla zásadně vyslovena způsobilost nekatolíků k hodnostem akademickým. Téhož roku vyslovil zvláštní dvorský dekret, že se doktorát práv a doktorát lékařský (jiné nikoli) smějí udílet i židům. Roku 1782 byla zrušena povinnost přísahy profesorů i studentstva na neposkvrněné početí P.M. Roku 1783 byly pevně stanoveny určité církevní svátky, které smí universita světit. Roku 1785 bylo zrušeno povinné vyznání víry a přísaha poslušnosti papežské stolici při promocích a

při nastupování profesorského úřadu. A mezitím královským dekretem z 29.července 1784 se nařizovalo, že od studijního roku 1784-1785 mají se přednášky na pražské universitě konat jazykem německým.....

K tomu je třeba hned upozornit,že němčina byla na universitu uvedena jako jediný toho času ve střední Evropě k takovému účelu způsobilý živý jazyk, nikoli snad jakožto jazyk německé národní menšiny v Čechách, a to za rozhodujícího vlivu nově se tehdy tvořící německo - rakouské státní ideje. Ještě r. 1780, když přišel do Prahy z Freiburgu nový profesor Josef v. Riegger a chtěl tu přednášet německy o německém státním právu, bylo mu to zvláštním dvorským dekretem zakázáno. Musil přednášet latinsky. Zavedením němčiny r. 1784 se tehdejší pražská universita nijak nestala universitou národně německou.

Ale také tato nepřirozená situace s němčinou jako vyučovacím jazykem měla být na pražské universitě jen dočasná. Od poslední čtvrtiny 18.století probíhá v našich zemích mohutné hnutí, které je běžně označováno jako národní obrození a má velice složitou povahu, i se svými složkami sociálně a politicky revolučními. Blíží se konec rozloženého už feudálního společenského řádu, konec, který přišel v jubilejním roce 500. výročí založení university v Praze.

Hned dne 15. března 1848 pořádá všecko pražské studentstvo (universitní i technické) veliké shromáždění, na němž usnáší petici, jež se má podat vládě prostřednictvím akademického senátu. Žádá se tu zejména, aby studentstvu bylo dovoleno volně se spolčovat, a dále, aby při výuce byla zavedena rovnoprávnost češtiny s němčinou. Akademický senát projednával věc hned druhý den. A kupodivu jednomyslně se za petici postavil a předložil ji místodržitelství. Už 31. března, tedy za 14 dní, byly pak vídeňskou vládou skoro všechny body petice příznivě vyřízeny. Ovšem, pokud jde o rovnost či rovnoprávnost národní a jazykovou, nebyla vládou povolena úplně. Povinné přednášky řádných profesorů se měly i nadále konat pouze německy. Naproti tomu přednášky doktorů konané na pouhé ohlášení mohly být podávány kterýmkoli jazykem, česky i německy. Uveďme také hned, že svobodné spolčování studentů bylo po potlačení revoluce bachovským režimem zase zrušeno.

Pro nedostatek času nelze se pouštět do podrobného výkladu o všech reformách, jež přinesl na pražské universitě kapitalistický společenský řád se svou snahou přizpůsobit vysoké školy potřebám nové vládnoucí třídy, měšťanstva. Spokojme se konstatováním, že organizační struktura university Karlovy, tak jak vyšla ze zákonů a jiných norem prvního čtvrtstoletí vlády buržoazie v Rakousku, zůstala pak v platnosti přes buržoazní republiku až do prvních let. budování socialismu u nás, a to včetně některých podrobností vzniklých za bachovského absolutismu (např. disciplinární řád).

Věnujme spíše pozornost onomu nezadržitelnému procesu, kterým byl populační, hmotný, kulturní i politický vzestup českého živlu v našich zemích, obnovení starých tradic české státnosti, oživení dobrých tradic české národní kultury včetně tradic husitských a posléze i ponenáhlé vystřídávání i samé buržoazie v roli představitelky a hegemona národa n o v o u t ř í d o u, která jedině mohla představovat český lid, totiž masami pracujících měst i venkova.

Už od šedesátých let minulého století se tento vývoj zřetelně rýsoval a okamžitě nalezl svůj odraz ve vývoji školství a ovšem i ve sporech o pražskou universitu. Zde, na universitě, ostatně byla půda už připravena. Zatímco po Bílé Hoře, v 18.stol. a ještě v prvním desetiletí stol. 19. nejen většina profesorů, ale i valná část studentstva byla ve vleku habsburské a protireformační pozdně feudální ideologie, od třicátých let 19.století je české studentstvo a mladá česká inteligence z university vycházející stále více vtahována do proudu národního obrození a mnozí přímo do úsilí,snah a bojů protirakouských, národně osvobozenských. Jasně se to projevilo v r.1848, kdy studentstvo - a s Čechy šli tu zčásti i mladí Němci - masově se účastnilo revolučních akcí a vedle dělnictva bylo hlavní složkou červnového povstání pražského lidu a zejména bojů na barikádách. V šedesátých letech je pražské studentstvo hluboce angažováno v boji za české státní právo a ve všenárodním odporu proti rakousko-uherskému vyrovnání; v sedmdesátých a osmdesátých letech účastní se bojů českého dělnictva a akcí organizovaných československou sociální demokracií; v devadesátých letech je hlavní složkou tehdejšího pokrokového hnutí.

Avšak vraťme se k osudům pražské university v dalším průběhu epochy kapitalismu. Vnějším příznakem nové situace bylo, že od r.1869 byly všechny universitní i fakultní vyhlášky na naší universitě již německé i české. Zatím r. 1868 zmizely po českých městech dosavadní německé střední školy. Gymnasia se počešťovala a zřizovaly se české reálky - a nikoho přitom nenapadlo, že by se tím rušila snad práva Němců. Každému bylo jasné,že se něco musí stát i s pražskou universitou, která cestu počešťování již nastoupila.

R.1864 znovu rozvířila otázku úplné rovnoprávnosti obou národností na universitě petice českých mediků a lékařů,která vyvolala na českém zemském sněmu rozsáhlou debatu.

Z české strany byla odmítána absurdní myšlenka zřízení nové university pro Čechy i myšlenka tzv. "rozdělení" university. České projevy vycházely ze správného poznatku, že zřízení nové university Čechům bylo by "historický nonsens" a znamenalo by nejtěžší a i největšímu nepříteli Čechů zřejmé porušení spravedlnosti, poněvadž by tím český národ byl vyřazován ze své vlastní university. A pokud jde o tzv. roz-

dělení, bylo Čechům jasné, že by sice bylo okamžitou výhodou, ale zároveň, že je Němcům východiskem z nouze a uzavírá Čechům další přirozené vývojové možnosti. Proto český národ žádal zachování jediné university v Praze a zatímní uplatnění české vědy a národních snah v jejím rámci. Čeští profesoři a docenti r.1880 přímo upozorňovali,že splnění současných českých návrhů na národnostní rovnoprávnost v rámci university nebude než úpravou prozatímní, "která potrvá 5,10,20 let", až do definitivní úpravy jiné.

Vláda a vídeňský parlament ovšem rozhodly jinak. Pokusily se přerušit počešťovací proces, jejž pražská universita jinak musila prodělat a snažily se zajistit v jedné z obou částí, na něž se universita měla "rozdělit", německé menšině z českých zemí "národní" německou universitu, která by jinak nutně musela vzniknout jako universita n o v á. Jako "rozdělení" byla totiž všeobecně chápána úprava pražských universitních poměrů z roku 1882, provedená říšským zákonem, který sice výslovně o "rozdělení" nemluvil, ale byl pak prováděn tak, jakoby dosavadní universita byla rozdělena na dvě. § 1 tohoto zákona praví prostě: "V Praze budou počínajíc zimním semestrem 1882-83 dvě university, německá Karlo-Ferdinandova a česká Karlo-Ferdinandova." V témž paragrafu se ještě dodává: "Na německé universitě je výlučným vyučovacím jazykem němčina, na české čeština."

Teprve předmnichovská republika provedla na situaci takto vzniklé závažnou korekturu. Zákonem z r.1920 bylo prohlášeno,"že česká universita jest pokračovatelkou starobylého učení Karlova" a že jedině jí se nadále přiznává označení "Universita Karlova" i vlastnictví starých universitních památek, včetně Karolina, archivu, původních insignií atd., což však nikdy nebylo plně realizováno.

Blížily se tragické události druhé světové války. Jednou z jejich předzvěstí byly sociální a národnostní rozpory a konflikty, na něž předmnichovská republika byla tak bohatá. Politická struktura společnosti se stále více polarizovala. Jasně do budoucnosti viděli jen komunisté, jak to dokládá řada tehdejších výroků a projevů Klementa Gottwalda. Německá universita v Praze octla se plně ve vleku fašistické sudetoněmecké strany. Na Universitě Karlově převládly pravicové elementy, které byly rozhodnuty kdykoli ukřičet zdravé hlasy, jichž přitom nebylo málo a byly zastoupeny zejména na fakultě filosofické, kde levici představoval především profesor Zdeněk Nejedlý.

Hned po Mnichově se německá universita v Praze prakticky zcela vymkla - via facti - z pravomoci československých úřadů. Nechala si od nich jen poukazovat finanční prostředky. Za okupace byla tato vysoká škola napřed dne 1. září 1939 ve vší formě služebně podřízena přímo říšskému ministerstvu školství v Berlíně, aby vzápětí, dne 4.listopa-

du, ji okupanti mohli prohlásit za říšskou universitu a za nejstarší vysokou školu německého národa. Stalo se tak slavnostním způsobem v dnešním Tylově divadle.

O 14 dní později, po demonstracích, které proti fašistům vedli dělníci a studenti, nacisté všechny české vysoké školy v čele s Universitou Karlovou uzavřeli.

Jak jsem již uvedl na začátku, s konečnou platností zde promluvily dějiny v roce 1945, a to hned v květnu, v prvních dnech svobody. Dekret presidenta republiky z 18.října 1945, č.122 Sb. přesně vystihuje historickou skutečnost, když praví:

"Aby bylo dovršeno dávné historické úsilí všeho českého lidu v otázce pražské university a aby byly právně zabezpečeny plody národní revoluce a boje o osvobození Československé republiky, ustanovuji k návrhu vlády:

§ 1

Německá universita v Praze,která zanikla 5.května 1945, prvním dnem povstání pražského lidu, se navždy zrušuje jako ústav nepřátelský českému národu.

§ 2

Vědecké ústavy a jejich zařízení, jakož i veškerý majetek německé university v Praze připadají Universitě Karlově.

§ 3

Tento dekret nabývá účinnosti dnem 17. listopadu 1939; ...."

Stanovila se tedy zpětná platnost tohoto zákona ke dni, kdy se nacisté pokusili veškeré české vysoké školství zcela potlačit.

Onen zákonitý, nezadržitelný vývojový trend, o němž jsme již dříve mluvili, vedl pak v následujících letech k dalším historickým proměnám. Vedl zejména k tomu, že od svého 600.výročí vyvíjí se Universita Karlova v moderní vysokou školu socialistického typu, pro niž je stejnou samozřejmostí jak její historicky daný český národní charakter, tak její na proletářském internacionalismu založené politicko-výchovné a mezinárodně vědecké poslání.

Vzpomínajíce dnes, kdy všechno úsilí pokrokových sil světa je zaměřeno k zajištění trvalého míru, na proměny, konflikty, porážky a vítězství, jimiž naše universita od doby krále Karla prošla, vyslovujeme přání, aby tato staroslavná Alma mater rozvíjela se a rozkvétala i nadále tak, jak začátek toho šťastně byl učiněn právě v posledním čtvrt-

století a jak to nejlépe vystihuje heslo,ražené před třemi lety: "Svou tradicí husitská, svou přítomností a budoucností leninská."

ALMUŽENKY – ŽEBRAČENKY*

Zbyněk Švarc

Žebrota je společenským jevem, jehož příčiny tkví především v sociálních poměrech třídně antagonistických společností. Pokud vyplývá ze skutečné nuzoty a potřeby, je dokladem neutěšeného postavení sociálně nejslabších vrstev. U řemeslné žebroty hrají velkou roli také subjektivní příčiny spočívající zejména v negativním poměru k poctivé práci.

Stejně jako v ostatních kapitalistických státech byla otázka žebroty a jejího potírání v Československé republice a především v Praze, jako hlavním městě státu, v letech 1918-1938 velmi aktuální. Většina opatření směřujících k likvidaci žebroty však spočívala v odstraňování jejích vnějších a nejzávažnějších projevů, nikoli ve změně sociálních poměrů, které k ní vedly. Projevilo se to nejvýrazněji v období velké hospodářské krize. To bylo dáno právě buržoazním charakterem Československé republiky.

Jedním z opatření, které mělo v Praze, resp. ve Velké Praze, likvidovat žebrotu, bylo ustavení "Sboru pro léčení žebroty v hl. městě Praze" z podnětu Ústředního sociálního úřadu hl. města Prahy v roce 1926. Svoji činnost zahájil Sbor pro léčení žebroty 1.1.1927. Jeho úkolem bylo:

1. Vést evidenci žebráků, zejména profesionálních. Sbor pro léčení žebroty byl policejním ředitelstvím upozorňován na každý případ pražského žebrajícího příslušníka. K evidenci žebráků sloužily také žebračenky (viz dále).

2. Řádným individuálním šetřením případu zjišťovat příčiny a důvody k žebrotě a jejich odstraněním žebrotě zabraňovat.

Sbor pro léčení žebroty pomáhal evidovaným žebrákům při hledání práce. Při této činnosti úzce spolupracoval s některými podniky a firmami, které přijímaly osoby Sborem doporučené.

3. Případy skutečně zjištěné bídy odevzdávat orgánům k tomu povolaným, aby trvalým podpůrným nebo ústavním opatřením zabraňovaly žebrotě.

---

x) Použitý pramen: Archiv hl. m. Prahy, Fond Ústředního sociálního úřadu III/10/313-318. Vypracováno ve vědeckém studentském semináři akademika Václava Vaněčka na jaře 1973.

4. Případy profesionální žebroty odevzdávat policejnímu ředitelství, aby podle platných zákonů a nařízení (šlo zejména o zákony č.59/1868 ve znění č.46/1896 Ř.z.; č.89/1885 Ř.z.; č.102/1929 Sb.;č.48/1931 Sb.) učinilo opatření k potrestání žebrajícího.

5. Věnovat zvláštní pozornost žebrotě dětí a spolupůsobit k tomu, aby se orgány k tomu povolané náležitým způsobem o ně postaraly.

Sbor pro léčení žebroty obstarával přímo korespondenci s péčemi o mládež. Pomáhal při umisťování dětí do různých ústavů, útulků apod. (V Praze např. Ústřední dětská ochranovna, útulna "Dobrý pastýř"). Kromě toho sbor spolupracoval v otázkách ochrany dětí a mládeže s policejním ředitelstvím.

6. Informovat pomocí plakátů, letáků a článků veřejnost o stavu žebroty a ukazovat na správný způsob spolupráce v boji proti žebrotě. K tomu poznamenejme, že leckdy část žurnalistiky dělala větší reklamu žebrákům, než protižebrotním akcím.

7. Zavedením almuženek ("žebračenek") odstranit přímé poskytování almužny ať v penězích nebo naturáliích.

Almuženka ("žebračenka") nebyla náhradou almužny, ale poukázkou žebrajícímu k úřadu (zde ke Sboru pro léčení žebroty), který mu po zjištění jeho stavu měl poskytnout pomoc. Tento postup byl na almužence přímo vyznačen. Používání almuženek bylo také druhem evidence a kontroly zejména žebroty podomní, která byla jinak velmi těžko stihatelná.

Almuženky byly veřejnosti prodávány Sociální poradnou Hl. města Prahy v blocích po 25 kusech v ceně Kč 2,50. Poradna také prodávala odznaky s nápisem, že majitel bytu vydává jen žebračenky a nedává almužen.

Byl zřízen "Žebrotní fond", jehož hlavní vydání, tj.různé chudinské podpory,byla zčásti hrazena právě výnosem z prodeje žebračenek.Tento prodej přinesl Žebrotnímu fondu v letech 1927-1937 zisk 336.477 Kč.

Jak konstatuje zpráva Ústředního sociálního úřadu pro radu Hl. města Prahy o stavu žebroty v Praze a nutných opatřeních proti ní z 18. 3.1935, se systém almuženek osvědčil jen v prvních letech. Jejich zavedením bylo totiž umožněno osobám, žebrajícím ze skutečné bídy získat jakousi pomoc, zejména nalézt práci. Tímto způsobem se dostávali do evidence i žebráci řemeslní, což do určité míry umožnilo jejich důraznější postih.

Dokladem o tom mohou být svým způsobem přípisy, v nichž se město Praha žádá o sdělení opatření realizovaných proti žebrotě v Praze a které dostával k vyřízení Sbor pro léčení žebroty. Tyto přípisy vedle měst Tábora, Kladna, Humpolce, Košic, Přerova (1933), Teplic, Prešova,

Užhorodu (1935) zaslaly také Lotyšské vyslanectví v Praze [1932), magistrát v Linci (1935) a konzulát Polské republiky (1937).

Se vzrůstající nezaměstnaností, praví se dále ve zmíněné zprávě, se zvyšuje i počet žebrajících. Za tohoto stavu přesahuje problém likvidace resp. omezování žebroty v Praze možnosti samotné obce pražské a vyžadoval by účinná opatření ze strany vyšších orgánů. Z tohoto důvodu nelze také dnes (tj. v r.1935) doporučovat propagaci a rozšiřování almuženkové akce při zachování její dosavadní povahy. Přesto je nutné pokračovat ve všech dosavadních protižebrotních akcích s cílem odstranit v Praze žebrotu řemeslnou a přespolní, diferencovat ty, kteří žebrají za všech okolností a ty, kteří jsou k žebrotě donuceni "mimořádností dnešní doby" (tj. krizí a nezaměstnaností).

Jak z této zprávy vyplývá, zhruba v první polovině 30.let se přestaly žebračenky osvědčovat. Bylo to dáno nejen početním vzrůstem nezaměstnaných v důsledku hospodářské krize, ale i odmítáním almužen ze strany žebráků, zejména řemeslných, a tím i nechutí obyvatelstva almuženky dávat. Ti, kdož přicházeli s vyžebranými almuženkovými lístky, nedostali, jak si přáli a předpokládali, větší množství peněz, nýbrž teprve po zjištění jejich hmotných poměrů jim bylo nabídnuto příslušné opatření. Proto mnozí žebrající odmítali almuženky přijímat a vynucovali si přímo peníze.

V této souvislosti se objevila vedle návrhů na důraznější policejní postih žebroty řada nových návrhů na řešení tohoto problému mimotrestními prostředky. Jedním z nich byl i návrh z r.1934 na vydávání viditelných legitimací pro potřebné pražské žebráky a to na poukaz Ústředního sociálního úřadu hl. města Prahy. Tento návrh byl zamítnut nejen proto, že odporoval § 4 zákona č. 59 z r. 1868, ale i proto, že v Praze nežebrali jen pražští příslušníci. Těch bylo zpravidla podstatně méně než žebráků mimopražských, v průměru jen 1/3 z evidovaných.

Také návrh na výměnu almužen za peníze nebo naturálie byl zamítnut. Šlo by opět jen o almužnu udělovanou tentokrát prostředníkem, což by si mimo jiné vyžádalo další náklady spojené s jejich výměnou, kontrolou atd.

Návrh na zavedení legitimací pro potřebné žebráky se znovu objevil v r. 1937. Z téhož roku je návrh na vybírání pravidelného ročního příspěvku od předplatitelů. Při tomto způsobu by došlo k zamezení přímého styku se žebráky, neboť pro předplatitele by byl prodáván (za Kč 10,- - 15,- ročně) štítek s nápisem "Almužnu nedáváme, obraťte se na Sbor pro léčení žebroty v Praze I., Husova č. 20".

Ústřednímu sociálnímu úřadu hl. města Prahy a ani Sboru pro léčení žebroty nelze upřít snahu po likvidaci žebroty ve Velké Praze. Do

určité míry si uvědomovaly i kořeny rozmáhající se žebroty spočívající v nezaměstnanosti širokých vrstev způsobené hospodářskou krizí. Samy svými prostředky nemohly celou problematiku řešit. Řešení by bylo možné jen změnou sociálně ekonomického postavení širokých vrstev pracujících, která však byla pro buržoazní vládu Československé republiky nepřijatelná. Proto veškerá opatření k odstranění žebroty včetně almuženkové akce měla jen omezený účinek a nepřinesla očekávané výsledky.

O STÁTOPRÁVNÍM POSTAVENÍ SLEZSKA DO ROKU 1526
(Na okraj knihy G. von Grawert-Maye)

Jiří Kejř

V nejistotách o teritoriálních změnách, státoprávních vztazích a vládních formách, které panují ve starších dějinách pro leckterá území, přichází vhod každý nový badatelský přínos. Máme-li pak před sebou pokus vyrovnat se se složitými otázkami státoprávního postavení Slezska, které se přímo dotýkaly právních, dynastických i mocenských zájmů českého státu a spoluurčovaly i jeho mezinárodně právní vztahy k sousedům, zejména k Polsku, je pozornost věnovaná takové práci zvláště napjatá, tím spíše, jde-li o specializované dílo právněhistorické.

Inaugurální disertace, kterou předložil universitě ve Freiburku im Breisgau Gernot von Grawert-May, vyšlá 1971, má přesně vymezené téma: Das staatsrechtliche Verhältnis Schlesiens zu Polen, Böhmen und dem Reich während des Mittelalters (Anfang des 10. Jahrhunderts bis 1526), s. XXVII + 168; práce současně vychází i v řadě Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, NF Band 15, Aalen 1971. I když se autor nemůže samozřejmě vyhnout otázkám obecné historie, dynastickým problémům a kritice pramenů, je záměr i těžiště jeho práce skutečně na poli dějin státu a dějin práva,a z tohoto hlediska je jistě první, kdo dané téma v takové zevrubnosti rozebírá. V tomto přístupu je jeho přednost, když snaha po bezpečném vymezení státoprávních vztahů ho vede k jasným formulacím a umožňuje mu dát celému dílu sevřený a jednolitý tvar, ale současně i jeho slabina, když - jak uvidíme dále - sklouzává mnohdy až k přílišnému formalistickému přecenění právních jevů v odtržení od podmiňujícího je života politického a mocenských změn.

Lze předem říci,že autor ovládl bezpečně techniku historické práce, v čemž lze vidět nejspíše i zásluhu jeho učitele a prvního posuzovatele díla prof. Hanse Thiemeho; že již při prvním prolistování práce zaujme výběr pramenů, o které se opírá, i dosti široký okruh citované vědecké literatury. Výsledek je třeba brát jako vážný pokus a právě proto je třeba se mu věnovat hlouběji a zkoumat, zda obstojí jeho závěry při kritickém posouzení. Recenzent tu je však v obtížném postavení. Samo téma a množství problémů věcných, metodických i ideových,které jsou s jeho zpracováním spojeny,si vyžadují hlubší přístup než pros-

tého referátu o knize. Ale úplnou analýzu e podrobným oceněním přínosu díla a s pokusem o opravu všech případně zjištěných nedostatků není možné podat prostě proto, že to nedovoluje počet stran, který je dán k dispozici. Bude tedy možno jen naznačit, či na příkladech ukázat, kde dochází k diferencím v názorech, a hlavní pozornost se může soustředit, třebaže ani tu ne v potřebné úplnosti, především k otázce metody a celkového autorova přístupu k látce.

Autor si ihned v úvodu správně uvědomil, že Slezsko ve zkoumané době netvořilo jednolitý ani samostatný státní útvar. Poloha území mezi dvěma mocnějšími sousedy, českými zeměmi a Polskem, také vyvolávala pokusy obou ovládat co největší část nebo dokonce celé teritorium a na osudech příslušnosti Slezska k tomu či onomu státu se často prokazuje i jejich vzájemný mocenský poměr. Ačkoliv na území Slezska bylo několik vévodství vzájemně různě svázaných dynastickými svazky i politickými zájmy, které autor často bedlivě sleduje nebo aspoň krátce naznačuje, nejde mu o jejich vnitřní charakteristiku, nýbrž hledí především k celku slezských zemí v jejich proměnlivých dějinných vztazích. Slezsko v tomto pojetí pak je konec konců pojem geografický, území,na kterém se odehrávají změny státoprávní a na kterém se politické hranice posunují podle mocenské situace.

V. Grawert-May věnuje mnohdy značnou pozornost otázkám teritoriálním a bylo by k některým vývodům vhodné zaujmout stanovisko. Lze od toho však upustit, neboť nový speciální Labudův průzkum tohoto problému podá na mnoha místech výsledky daleko podrobnější a přesnější, a bude pak zajímat jen, do jaké míry kniha v.Grawert-Maye obstojí v konfrontaci s tímto novým zevrubným dílem.[1)]

V. Grawert-May se snažil postihnout svým rozborem všechny důležité prameny starší doby, jež mohou podat svědectví o otázkách postavení Slezska. Tuto snahu by bylo lze jen uvítat, kdyby byla podložena i potřebným respektováním dosavadních vědeckých poznatků o příslušných otázkách. Právě zde se ukazují značné mezery v použití literatury[2)] a zdánlivě bezpečné opření autorových závěrů o dosavadní vědecká díla

---

1) G. L a b u d a, Polska granica zachodnia, Poznań 1971. Kniha Labudova nemohla být samozřejmě v. G r a w e r t - M a y o v i ještě přístupná, ale nelze nevytknout zanedbání článku K. M a l e c z y ń s k é h o, Najstarsza zachodnia granica Polski na podstawie źródeł X wieku, in Początki państwa polskiego 1, Poznań 1962, s. 213 - 232.

2) Je samozřejmé, že ve vědecké práci není třeba citovat veškerou literaturu předmětu, jestliže jde o díla již překonaná a zastaralá, a že někdy i dosažitelnost příslušných děl je nesnadná. Ale jen velmi těžko je možno porozumět tomu,když mezery jsou příliš nápadné, když chybí články a knihy poslední doby a když nadto právě tyto práce v mnohém korigují a doplňují literaturu, o kterou se autor opírá. Není ovšem úkolem posuzovatele vydat jakýsi doplňující seznam děl, která autor necitoval, nýbrž jen upozornit na nejdůležitější zanedbání, aby se objevil v plném světle nedostatečný zřetel na nové vědecké výsledky.

je velmi otřeseno zjištěním, jak značné množství závažných prací mu uniklo. Co je při tom pozoruhodné, je pak skutečnost, že autor nedbá na novější vědeckou tvorbu českou a polskou, ač jinak v obou jazycích čte a jiná díla uvádí. Chybí např. závažné rozbory tzv. Geografa bavorského,[3] známého a politicky mimořádně závažného aktu Dagome iudex[4] či hranic pražské diecéze z r. 1086.[5] Zanedbání literatury vede i k uvádění mylného data 929 při dějinách sv. Václava,[6] či k nemožné interpretaci Widukindovy urbs nova jako Nymburk n. Labem (str. 20).[7] Naproti tomu tvoří častou oporu pro řadu míst knihy literatura starší, mnohdy už nedostačující (např. Neagle) nebo dokonce zcela zastaralé (Bachmann). Zejména poslední jmenovaný autor patří mezi nejčastější opory v. Grawerta-Maye bez ohledu na to, že byl ve všech hlavních tezích a ideových záměrech již prakticky zcela vyvrácen a že i věcně je většinou již dávno překonán. Uvidíme ostatně dále, že i jiné mezery ve znalosti literatury podrývají spolehlivost závěrů, které v důsledku toho nejsou prokázány v míře odpovídající současnému stavu znalostí. Již toto nedostatečné využití dosavadních výsledků staví knihu do nepříliš příznivého světla a činí pochybnými řadu jejích analýz, neboť nestojí na bezpečném základě. Čtenář se tu ocitá v nepříjemné situaci, když musí skoro stále být ve střehu, aby zjistil, do jaké míry jednotlivé úsudky a závěry autorovy odpovídají skutečnému stavu znalostí, dosaženému již dřívější vědeckou prací, a nově jej dále rozvíjejí, a do jaké míry je nucen neustálou kontrolou zjišťovat případné mezery a tím vznikající nespolehlivost vývodů i závěrů.

Ještě jeden aspekt má autorova práce s literaturou. Zejména pro starší období často konfrontuje názory vědců německých a polských; přitom převážnou většinou nepřipouští, že může mít polská literatura pravdu, a prakticky ve všech podobných střetnutích popírá státoprávní dů-

---

3) B. H o r á k - D. T r á v n í č e k, Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t.zv. Bavorský geograf), Praha 1956, nebo studie H. Ł o w m i a ń s k é h o v Roczniki historyczne 20 (1955) a ve Studia źródłoznawcze 3 (1958).

4) Zde chybí nejen důležitý článek K. B u c z k a, Zagadnienie wiarogodności regestu Dagome iudex, Studia źródłoznawcze 10 (1965), s. 117 - 139, nýbrž dokonce i kritická studie o samém prameni a jeho dochování, B. K ü r b i s ó w n a, Dagome iudex - studium krytyczne, in Początki państwa polskiego I, s. 363-424, s obsáhlou bibliografií.

5) B. K r z e m i e ń s k a - D. T ř e š t í k, O dokumencie praskim z roku 1086, Studia źródłoznawcze 5 (1960), s. 79 - 88; ale i E. S c h w a r z, Die Stammesnamen in der Pragen Bistumsurkunde, in Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, Wiesbaden 1967, s. 29 - 30.

6) Z. F i a l a, Dva kritické příspěvky ke starým dějinám českým, Sborník historický 9 (1962), příspěvek 1, O datu smrti knížete Václava I. Po tomto článku už je sotva možné říkat, že začátek vlády Boleslava I. je sporný, jak činí v. G r a w e r t - M a y, s. 41 a je mutno počítat s datem 935.

7) Zde postačilo nahlédnout do V. N o v o t n é h o, České dějiny I, s. 486 - 487, které v. G r a w e r t - M a y jinak uvádí v seznamu použité literatury.

sledky, které Poláci vyvozovali pro historickou nezávislost svého státu,[8] avšak ani zde nelze pokládat jeho znalost literatury za úplnou a zejména mu mnoho uniká z velikého díla polských vědců z posledních let, jak je vyvolalo v život tisíciletí polského státu.[9] Opět se tedy klade otázka, zda v. Grawert-May ve svých vývodech stojí na úrovni dosud dosaženého poznání, a odpověď ukazuje jednoznačně, že nikoliv.

I když již to, co bylo dosud řečeno, zpochybňuje výsledky knihy, přece jen daleko závažnější nedůvěru vzbudí autorův přístup k některým otázkám, které jsou pro státoprávní vztahy různých politických celků příznačné. Vztahy poplatnosti jsou často ve středu jeho pozornosti a tu je dosti pozoruhodné jeho pojímání takových finančních povinností, kterými je jeden celek zavázán druhému. V.Grawert-May vyvozuje na většině míst, kde se tohoto problému dotýká, z povinnosti tributu i vázanost státoprávní, ba dokonce jde tak daleko, že předpokládá poplatnost i tam, kde není o ní pramenné zmínky.[10] Fialovi vytýká (s. 19), že při svém výkladu zanedbal reálné mocenské poměry a donucovací charakter tributu; sám však všude jinde právě tuto stránku opomíjí. Vždyť byly přece často konány vojenské výpravy především proto, aby byl vynucen vztah poplatnosti, a expansivní politika Otty I. k tomu přináší množství dokladů.[11] V. Grawert-May nemůže nevidět, že mnohdy byla poplatnost výsledkem prostého násilí,[12] ale chápe i takto založené vztahy jako právně zdůvodněné a naopak tam, kde změna mocenské situace dovolila podobný vztah přerušit (Boleslav I. po smrti Jindřicha I. r. 936), děje se to prý "einseitig". Chápání tributu jako výrazu státoprávní nadřazenosti ovšem vede ke zjednodušení mnoha relací, které vyvolávaly v život různé vztahy poplatnosti, a nadto i k rozpakům při interpretaci, jak se to projevuje při výkladu o polském tributu Čechám

---

8) Na tomto postoji nemění nic, uznává-li v. G r a w e r t - M a y místy, zejména pak pro období po r. 1194, polskou nezávislost od Říše, neboť tu jde o zcela nepopíratelný historický fakt.

9) Dokonce mu není znám ani zásadní článek K.T y m i e n i e c k é h o, Państwo polskie w stosunku do Niemiec i cesarstwa średniowiecznego w X wieku, v častěji již citovaném souhrnném díle Początki państwa polskiego I, s.261 - 297, které mu zřejmě uniklo celé a odkud měl vzít pro závěrečné kapitoly své knihy v úvahu i článek K. M a l e c z y ń s k é h o, Trwanie łączności Śląska z Polską od połowy XIV do początku XVI wieku, tamtéž díl 2, s. 281 - 294. Co pak už zcela zaráží, je skutečnost, že v celé knize nesahá ani k jediné práci H. Ł o w m i a ń s k é h o.

10) S. 15 - 16, domnělá poplatnost Spytihněva a Vitislava po r. 895. Zde měl mít v. G r a w e r t - M a y na zřeteli i V. V a n ě č k a, Prvních tisíc let, Praha 1949, s. 119, opět jednu z prací, které mu unikly. - Podobně předpokládal, že i r. 978 se zavázal Boleslav II. k tributu, ač zpráv o tom není (s. 25).

11) Obecná charakteristika, jak ji přináší G. B a r r a c l o u g h, Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Deutschlands, Weimar 1953, s. 34 ns. je platná.

12) Stačí ostatně srovnat jen údaje o poplatnosti různých kmenů Jindřichovi I., jak je přináší v. G r a w e r t - M a y, s. 18 - 19.

po r. 1054, který prý zakládal "die rein formale Anerkennung einer gewissen böhmischen Suprematie über ganz Polen".

Ostatně i jiný prospěch, který mívala Říše ze vztahu k sousedům, totiž válečnou podporu, není možno pokládat jen za výraz jejich vázanosti a lenní závislosti;[13] mnohdy mohlo jít přece o politicko-mocenské zájmy a vojenské spojenectví. Zde bude nutno pečlivěji rozvažovat, zda účast branného kontingentu značí opravdu plnění závazku lenního či jiného, nebo zda je podnícena jiným důvodem.

Lenní vztahy jsou vůbec základním kamenem v. Grawert-Mayova státoprávního pojetí a lze říci, že na mnoha místech své knihy překračuje dosud hlásané názory o lenní svrchovanosti Říše k Čechám i Polsku. Zde je mu v mnoha směrech vodítkem kniha Wegenerova,[14] kterou ve většině případů přejímá bez kritiky a rezervy.[15] Odchyluje-li se od ní, činí to zpravidla ještě v rozhodnějším tónu, než ke kterému se odhodlal sám Wegener, jak se ukazuje např. při posuzování vztahu sv.Václava ke králi Jindřichovi. V. Grawert-Mayovi již tento poměr je poměrem vazalským.[16]

Uvážíme-li však na tomto i na jiných místech, kde na základě výroků kronik se dochází k tvrzení vazalské podřízenosti, jaká je pro to faktická opora pramenná, doporučovala by se větší opatrnost v deducích. I když připustíme technickou přesnost výrazů v kronikách - ve skutečnosti tomu tak být nemusí! - přece jen nemáme záruku jejich obsahové jednoznačnosti a správnosti. Z termínu se commendare, který je skutečně označením pro podřízení vazala, nelze však vždy a za všech okolností právě vznik takového poměru vyvozovat, když mohou jím být vystiženy i nevazalské ochranné vztahy.[17] A jsou-li dokonce i z jiných, méně určitých výrazů vyvozovány důsledky ve smyslu vazalských a

---

13) Tak při posuzování branné pomoci Jaromíra Jindřichovi II, s. 78, kde není sice zpráv o žádné lenní formě, ale přece jen se vyvozuje odtud lenní závislost; podobně se uvažuje na lenní povinnost Oldřichovu oproti Konrádu II. z jeho účasti na válečných výpravách proti Polsku a Uhrám (s. 79).

14) W. W e g e n e r, Böhmen, Mähren und das Reich im Hochmittelalter, Köln-Graz 1959.

15) V. G r a w e r t - M a y sice uvádí v seznamu literatury kritickou recensi F i a l o v u v ČSČH 8 (1960), s. 176 - 185, nepřihlíží však k jejím výhradám, neboť by to nezapadlo do rámce jeho koncepce. Ale i recenze F.G. H e y m a n n a ve Speculum 35 (1960), s. 160 - 164, by ho byla upozornila na potřebu zdrženlivějšího použití W e g e n e r o v y knihy.

16) Děje se tak na základě Widukindova obratu fidelis et utilis mansit; zde měl autor mít po ruce jasný rozbor Z. F i a l y, Dva kritické příspěvky s. 27, kde by byl nalezl správný výklad na podkladě dalšího srovnávání s jinými obdobnými místy u Widukinda.

17) K. B o s l, Das ius ministerialium, in K. B o s l, Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa, München-Wien 1964, s. 28n.

lenních poměrů, pak už je to mnohdy na pováženou. U Boleslava I, nemáme po jeho podrobení r. 950 Ottovi I. žádný doklad pro vazalský vztah, nicméně v. Grawert-May (s. 21) se pokouší vyložit události jako vznik vazalského poměru, ačkoliv i tu jde zase dále než Wegener a jeho hlavní oporou je analogie s domnělou vazalitou Václavovou (!), právě tou, která rovněž nikde nebyla prokázána. Z velmi vzdálených a nepřímých důvodů, ze kterých je na pováženou docházet k tak dalekosáhlým konsekvencím, uvažuje o vazalitě Jaromírově,[18] a dokonce dospívá ke kategorickému tvrzení (s. 79), že "seitdem (tj. po roce 1003!) haben alle böhmischen Herrscher ihr Land vom deutschen König als Lehen empfangen beziehungsweise die Lehnshoheit anerkannt". S tímto tvrzením se už dále zabývat nelze, neboť tu jsme se ocitli zcela mimo půdu historie. Jeho ilustrací je pak u některých dalších panovníků hledání tak vzdálených indicií pro jejich domnělý vstup v lenní poměr,[19] že je potřebí opravdu značné odvahy k tomu, aby byly podobné dedukce prezentovány.

Vůbec se v celé knize Říše jeví jako naprostý suverénní útvar bez zření k tomu, o kterém období je řeč. Od Karlovců do 16. století je to stále táž svrchovaná moc bez ohledu na politicko-mocenské přesuny, změnu společenské struktury či vnitropolitické a zahraniční vztahy a je nejen uznáváno, nýbrž samozřejmě předpokládáno její právo disponovat českým státem. Rozhodujícím momentem je pro v. Grawert-Maye vždy oblenění; kde je nelze zjistit, pak je třeba si je vykombinovat, jak už na to bylo poukázáno. Tento postup ale mlčky předpokládá, že státní zřízení české i polské znalo veškeré příslušné lenní formy a plně uznávalo jejich právní závaznost z hlediska - budiž dovoleno užít moderního slova - ústavního; to ale pro dějiny českého i polského státu prokázat nelze.[20]

Zcela ahistorické a statické pojetí Říše jako neměnné svrchovanné moci bez zření ke všem politickým zvratům má v celé knize někdy důsledky až absurdní, kdy juristické konstrukce na něm založené nemají vůbec oporu ve skutečném životě států a v jejich reálných vztazích. Která opatření kterého z proucích se protikrálů na počátku 13. století oproti Přemyslu I. jsou skutečně platná, když jsou (s. 88) řazena jednoduše vedle sebe bez nejmenší úvahy o tom, kdo z nich vlastně byl pra-

---

18) Viz pozn. 13. Podobně se uvažuje o oblenění Jaromírově pro rok 1033, kdy o něm však historické zprávy mlčí (s. 79).

19) Předpokládané lenní svazky při nástupu Spytihněva, Vratislava II, či Přemysla I. k roku 1204 (s. 80-81, 88).

20) Dokonce je možné poukázat, že vůbec poměrně pozdě pronikalo lenní právo i na česká území, jak posledně kriticky rozebral S. R u s s o c k i, Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym, Czasopismo prawno-historyczne 23 (1971), s. 35-46.

vým panovníkem v samé Říši? Formálně zdánlivě bezvadné právní myšlení se tu dostává zcela do jiné polohy, než jakou připouští historická práce, a vůbec nevznikne u autora ani nejmenší pochyba o platnosti podobných konstrukcí, i když jim celý reálný život odporuje.[21] První schema je mu prvotní a vše, co ve skutečné politice se mu příčí, je třeba posuzovat jako "rechtswidrig", "eingenmächtig" či "einseitig" (s.120, 132, viz i výše), aniž byly brány v úvahu všechny okolnosti, jež tvořily mocenské i právní vztahy mezi státy.[22] Absolutizovaná svrchovanost Říše pak je v. Grawert-Mayovi tak výlučným činitelem, že zcela přehlíží poměr císařství a papežství jako mezinárodní a právní problematiku, což pro vztahy mezi středověkými politickými celky bylo mnohdy rozhodujícího významu, když v okruhu zkoumané látky by byla velmi sporná hodnost a pravomoc kacířského Ludvíka Bavora.

Mnohokrát se v díle objevují otázky poměru Moravy k Čechám nebo k Říši. Oddělení Moravy po r. 1182 je v. Grawert-Mayovi platné až do r. 1222[23] na základě i tak slabých rádobyargumentů jako je konstrukce přijatá od Wegenera, že ve Zlaté bulle sicilské se nevztahuje právo českého krále investovat "episcopos regni sui" na biskupa olomouckého (s. 89), naproti tomu autor ale nedbá mimořádné závažnosti podřízení Moravy českému panovníkovi, ať se tak stalo již smlouvou knínskou r. 1186[24] nebo narovnáním mezi Přemyslem I. a Jindřichem Vladislavem r. 1197, ve kterém vidí, vzdor úplné citaci pramene, jen vnitřní rodinné uspořádání (s. 89), a vůbec přehlíží fakt, že r. 1216 potvrdil král Friedrich II. zlatou bullou volbu krále Václava I., při které mezi českými šlechtici a velmoži stojí na prvním místě markrabí moravský.[25]

---

21) Před takovým vážným metodickým prohřešením varoval při úvaze o poměru právněhistorického a historického bádání již T. M a y e r, Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im Hochmittelalter, Historische Zeitschrift 159 (1939), s.458: "Die Begriffssysteme aber müssen immer an die Wirklichkeit angelegt werden."

22) Zde by bylo možno poukázat na příklad závažného článku J. S p ě v á č k a, Lucemburské dvouvládí v českých zemích v letech 1334 - 1346, ČSČH 19 (1971), s. 53 - 92, který přesným diplomatickým rozborem všech aktů o poměru moci královské Jana Lucemburského a markrabské Karlovy prokázal, že je zcela marné hledat v nich ustálená právní pravidla a že jejich vzájemný poměr závisel vždy na poměru politické síly v dané chvíli. Tím v žádném případě nemíním popírat, že závazná pravidla pro různé státoprávní vztahy na různých úrovních existovala, ale je třeba počítat s tím, že okamžitá situace je mnohdy buď nerespektovala či měnila a že tudíž za každou cenu trvat na apriorním izolovaném právnickém hledisku, zejména u vztahů vynucených původně prostou přesilou moci, znamená ocitat se mimo reálné historické hodnocení.

23) Nutno přiznat, že nejde tak daleko jako W e g e n e r, který bezprostřední podřízení Moravy Říši hledá až do r. 1253, srv. W e g e n e r, zejm. s. 198 - 199. Nelze sice upřít důmysl abstraktním kombinacím, které toto mínění mají obhájit, ale vadí jen jediné: totiž naprosté nepřihlédnutí ke skutečnému běhu dějin.

24) Jarloch v FRB II, s. 507.

25) CDB II, č. 127, s. 117. W E G E N E R, s. 195 - 196, se sice snaží prokázat, že i tu markrabí vystupuje jako říšský kníže, ale jeho argumentace je zcela vyumělkovaná.

I oddělení Opavska od Moravy r.1318, prý protiprávní, bylo právně zhojeno až jednáním ve Frankfurtu r. 1339, (s. 132, 144), ale i tu jde o chápání značně formalistické, neboť autor vůbec nedbá na pozadí frankfurtského smíru,který je výsledkem celoevropských mocenských přesunů a tehdejší dočasné převahy Ludvíka Bavora, [26] ale na skutečné události minulé již vliv mít nemohl.

V. Grawert-May arci sledoval poměr Říše k Polsku a k Čechám především proto, aby uvažoval o státoprávním postavení Slezska. Jeho kniha ukazuje až v překvapivé jasnosti, jak t é m ě ř p o c e l ý s t ř e d o v ě k b y l a s l e z s k á ú z e m í a ž n a d o č a s n é a n e p ř í l i š v ý z n a m n é v ý j i m k y o d Ř í š e p r a k t i c k y n e z á v i s l á. Tento závěr ovšem nemůže při svém celkovém zaměření připustit a proto musí sledovat právě vztahy Polska i Čech resp. Moravy k Říši, aby mohl prokazovat prostředečné ovládání slezských teritorií Říší. Ale tu vznikají nové nesnáze, když prameny v takových souvislostech mluví o Slezsku jen nepravidelně a je tedy třeba opět a opět aspoň nějaký vztah vykombinovat.[27] Tady je autorovi víra v reálnou platnost lenních vazeb, předurčujících pomyslné schema státoprávních vztahů, jedinou oporou pro závěry,které jsou předem dány zaměřením jeho práce. Odtud pak plyne, že i tam, kde snad lze nějakou podobnou pramennou zmínku zjistit, se neohlíží vůbec,zda opravdu lenní formy jsou s to samy vyjádřit historickou skutečnost,[28] která se za nimi skrývá.

Ač nebylo možné jít do všech detailů a kriticky prozkoumávat v. Grawert-Mayovy vývody krok za krokem ve sledu celé knihy, přece jen

---

26) K politickému pozadí J. Š u s t a, Otec a syn, Praha 1946, s. 303 ns.

27) Markantně se to ukazuje na s. 161, kdy je řeč o odstoupení některých slezských oblastí Polsku, schváleném úmluvami hlohovskými r. 1462. V. G r a w e r t - M a y o v i leží na mysli, že tu šlo u umenšení říšského léna Čech a klade si proto otázku po souhlase se strany Friedricha III. Protože marně pátral v historických pramenech po schválení tohoto aktu či po nějakém protestu se strany Friedricha III., dospívá k závěru, že šlo asi o schválení učiněné mlčky!

28) Stačí tu upozornit na uvedený již článek T. M a y e r a, s. 484, kde se zabývá otázkami lenního práva v poměru k vytvoření státu a jasně říká: "Für die deutsche Entwicklung war entscheidend, dass das Lehnrecht sich nur in den äusseren Formen durchsetzte, nicht dem Wesen nach. .... Nun ist aber das Lehnrecht eine Form, ein Programm vielleicht, nicht eine treibende Kraft; eine solche konnte nur eine politische Macht sein, die dahinter stand und sich ihrer bediente.Deshalb konnte auch nicht eine Rechtsform einen Staatsaufbau herbeiführen ...." Možná, že by byl v. G r a w e r t - M a y leckterá své kategorické soudy zmírnil, kdyby mu byly již k dispozici závažné postřehy o povaze lenního práva, které vyjádřili pro pozdní středověk někteří autoři v souboru Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert I - II, Vorträge und Forschungen XIII - XIV, Sigmaringen 1970 - 1971, kde se přesvědčivě ukazuje uvolňování lenních vazeb ve 14. století. Stačí citovat odtud W. S c h l e s i n g e r a, II, s. 121: "... ist für das 14. Jahrhundert charakteristisch der fortschreitende Verfall des Lehnwesens, das immer mehr in leerem Formalismus erstarrte."

aspoň v přehledu jsme se mohli seznámit s přednostmi i chybami, které se v díle jeví. Nikdo jistě nemíní upřít autorovi způsobilost k vědecké práci, jeho dobrou průpravu, schopnost přesné formulace myšlenek a dosažených závěrů, k čemuž přistupuje i sevřený způsob zpracování jednotlivých kapitol, doplněných vítanými a výstižnými shrnutími, jež dobře slouží k přehledu po látce. Žel, kladů práce je mnohem méně než jejích stinných stránek. Nedostatečné užití literatury, zejména polské a české, velmi zpochybňuje řadu výsledků, ale závažnější nedostatky vyplývají z ideových a metodických východisek. Jakési zvěčnění Říše v odtržení její idealizované formy od reálné politiky vytváří z ní jen právní abstrakci, která ale je apriorním východiskem autorova ideového plánu; jak vyumělkované jsou pak odtud plynoucí pokusy o vystižení státoprávních relací, jsme mohli aspoň na vybraných příkladech ukázat. Ale tato abstrakce vede k absolutizaci právnických konstrukcí i za cenu, že už vůbec neodpovídají skutečnému průběhu dějin. Právněhistorické bádání se zabývá dějinami reálných právních vztahů a institucí, podmíněných veškerým historickým děním, nebo právními ideami a naukami, jak je vytvořil právní, filosofický i politický život věků; jeho předmětem však nemohou být aprioristické formálně juristické konstrukce, které jdou mnohdy zcela libovolně za zachovanou historickou látku, bez pravého porozumění podstatě věci.[29)]

---

29) Pouhé juristické, od ostatních zřetelů izolované pojetí historických skutečností už nepostačí ani tam, kde pramenná základna je nesporná. Snaha po formální sevřenosti, jakou se dílo v. G r a w e r t - M a y e vyznačuje, jde opravdu na úkor proniknutí k historické podstatě jevů. Pro metodické hodnocení by bylo možné uvádět leckterý citát a leckterou autoritu; uveďme aspoň autora, jehož význam uznává určitě i v. G r a w e r t-M a y, H. M i t t e i s e, který v závěru dnes již proslulého článku Über den Rechtsgrund des Satzes Stadtluft macht frei, pův. 1952, nově vydáno in H. M i t t e i s, Die Rechtsidee in der Geschichte, Weimar 1957, s. 723, se zamýšlí nad výhledy právněhistorického bádání a ukazuje, že není nadále možná snaha po formální sevřenosti a jasně prokazatelných výsledcích, jaké charakterizovaly starší právněhistorické práce. M i t t e i s dále pokračuje: Je mehr die Rechtsgeschichte danach strebt, die Isolierung ihres Gebiets und die Beschränkung auf das rein Juristische und "dogmatisch Erfassbare" aufzugeben, je mehr sie die inneren, ausserrechtlichen Triebkräfte und Hintergründe der Rechtsentwicklung aufzuhellen versucht, um so schwieriger wird es für sie, die einstige Präzision und Bestimmtheit der Begriffe aufrechtzuerhalten. ... Wir glauben heute nicht mehr alles rational erklären zu können; um so mehr bemühen wir uns, die historische Dynamik zu verstehen. Das Verstehen ist aber ... gegenüber dem Erklären die höhere Form der historischen Erkenntnis."

SÚČASNÝ STAV BÁDANIA O POJME "CORONA REGNI HUNGARIAE"

Jozef Karpat

Podľa koncepcie maďarskej buržoáznej historiografie štátu a práva zo začiatku tohto storočia bol pojem koruny v právnych dejinách Uhorska originálnou zvláštnosťou a predchodcom moderného pojmu štátu pochopeného ako subjekt práva. Túto koncepciu najviac rozpracoval právny historik Ákos T i m o n, ktorý pôsobil na Právnickej fakulte v Budapešti až do konca prvej štvrtiny tohto storočia. Proti jeho koncepcii sa ozvali kritické hlasy najmä z cudziny. Tak český právny historik K a d l e c z komparatistického hľadiska s dôrazom poukazoval na obdobné javy v štátoch strednej (Čechy, Poľsko, Srbsko) a západnej Európy (Anglicko, Aragónsko).

Ale tak argumentácia maďarskej buržoáznej právnej historiografie, ako aj argumentácia kritických stanovísk sa opierala o ojedinelé pramenné doklady. Preto obidve tieto protichodné stanoviská trpeli zovšeobecňovaním. Tento nedostatok si vynucoval doplnenie v tom smere, aby sa získalo podľa možnosti čo najväčšie množstvo pramenných dokladov, lebo len z hromadného výskytu takýchto dokladov možno vyvodzovať zovšeobecňujúce dôsledky.

Po prieskume takého množstva pramenného materiálu, ktoré možno považovať za pomerne vyčerpávajúce, sa ukázalo (r. 1937), že v prvých troch storočiach dejín uhorského kráľovstva bol pojem koruny známy. Kým v 11. a 12. storočí sa v prameňoch vyskytuje len ojedinele, zatiaľ v 13. storočí bol jeho výskyt priam masový.[1] V týchto prvých troch storočiach uhorského kráľovstva vládla v Uhorsku domáca dynastia a príslušné pramene boli skoro výlučne listiny, ktoré pochádzali z kráľovskej kancelárie. Z toho plynie ako dôsledok, že pokiaľ bol vývin pojmu koruny v kráľovskom Uhorsku samorastlý, potom to platí hlavne o prvých troch storočiach jeho štátoprávnej existencie, keď tam vládla domáca dynastia.

Výsledok výskumu založeného na hromadnom pramennom materiáli bol napokon záver, že pojem koruny sa v prvých troch storočiach dejín krá-

---

[1] K stavu problematiky dejín pojmu koruny v Uhorsku v tridsiatych rokoch tohto storočia a potom k výsledkom získaným pre 11.-13. storočie na podklade prieskumu prameňov porov.: Jozef K a r p a t, Corona regni Hungariae v dobe árpádovskej. Bratislava 1937.

lovstva v Uhorsku používal n a m i e s t o alebo v e d ľ a panovníka. Tento pojem vyjadroval kráľovskú hodnosť pochopenú v jej časovej nepretržitosti a odpútanú od osoby jednotlivého panovníka. Masovosť výskytu pojmu koruny v skúmanom období vrcholila v čase obzvláštneho poklesu autority kráľovského úradu, keď vládol nezletilý panovník a v krajine bol rozvrat. To svedčí o tom, že pojem koruny sa vžil ako náhrada za predstavu panovníka, ktorá najmä v časoch rozvratu nevzbudzovala patričnú antoritu. Porovnaním s pomermi vo Francúzsku a Anglicku sa podľa prameňov ukázalo, že v týchto krajinách dosiahol v tom istom čase pojem koruny vyšší stupeň abstraktnosti a vyjadroval panovnícky úrad pochopený hlavne v jeho sudcovskej funkcii a ako subjekt majetkovoprávnych vzťahov.[2] Tak sa potom maďarská buržoázna vedecká spisba o pojme koruny v Uhorsku súhrnne prejavila ako súbor nacionalisticky predpojatých téz. To platí najmä o tzv. idei sv. koruny a náuke o uhorskej sv. korune, tak sa totiž v uvedenej literatúre označovali poučky vyvodené o pojme koruny pre dejiny štátu a práva v Uhorsku. V skutočnosti to boli umelé konštrukcie maďarských právnych historikov rozpracované od druhej polovice 19. storočia a potom spiatočnou interpretáciou aplikované na predchádzajúcu minulosť.[3]

Na dosiahnuté výsledky podľa pozn. 1 - 3 nadviazal maďarský právny historik Ferenc E c k h a r t, ktorý od začiatku svojho pôsobenia na Právnickej fakulte v Budapešti v druhom desaťročí tohto storočia zaujal kritické stanovisko aj vo veci pojmu koruny, a to proti nacionalisticky predpojatým názorom nielen Timona, ale aj vtedajšej maďarskej buržoáznej právnej historiografie vôbec. Napokon pôsobil na uvedenej fakulte až do svojej smrti r. 1958. Vo svojom obsiahlom diele o pojme koruny v Uhorsku, ktoré vyšlo r. 1941, jednoznačne odmietol predpojaté názory maďarských bádateľov, a to najmä údajnú jedinečnosť a pokrokovosť tohto pojmu v štátoprávnych dejinách Uhorska. Ničmenej pripúšťal, že pojem koruny sa v Uhorsku predsa len zachoval nepretržito až do najnovších čias v podobe tzv. idey sv. koruny Uhorska, z ktorej sa vyvinula tzv. náuka o uhorskej sv. korune.[4] Toto svoje modifikované stanovisko však podoprel zase len ojedinelými pramennými dokladmi a staršou politickou literatúrou. Hoci tým urobil ústupok voči maďarskému nacionalistickému stanovisku, predsa jeho zásadná kritič-

---

2) Jozef K a r p a t, K dejinám pojmu corona regni vo Francúzsku a Anglicku. In: Miscellanea historico-juridica, Praha 1941, s.91-141.

3) Jozef K a r p a t, Die Lehre von der heiligen Krone Ungarns im Lichte des Schrifttums. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 6/1941, č.1, s.1-54.

4) E c k h a r t Ferenc, A szentkorona-eszme története (Dejiny idey sv.koruny), Budapest 1941.

nosť proti tomuto stanovisku vyvolala už v tridsiatych rokoch priam búrku odporu v tábore nacionalisticky orientovanej buržoáznej maďarskej historiografie.Hlavní predstavitelia tejto historiografie si pritom nárokovali funkciu reprezentantov verejnej mienky a túto mienku aj s podporou časti vládnych miest skutočne ovplyvňovali. Tak sa rozpútala ostrá polemika, ktorá sa stala známou pod názvom "Eckhartovská diskusia" (po maďarsky: Eckhart-vita) a jej jadro sa sústreďovalo práve na problém dejín pojmu koruny. Dozvuky tejto diskusie trvajú až doteraz, teda už vyše štyroch desaťročí.[5)]

Nový popud na bádanie o dejinách pojmu koruny v celoeurópskom meradle, a tým aj v Uhorsku, dal osobitný zborník, ktorý vyšiel r.1961 o význame tohto pojmu v stredoveku.[6)] Tento zborník umožňuje v súvislosti s danou problematikou použiť vo velmi širokom meradle metódu komparatistiky a najmä uviesť na pravú mieru predstavy o jedinečnosti pojmu koruny ako javu štátoprávnych dejín Uhorska.Ukazuje sa totiž už aj podľa výsledkov doterajšieho bádania, že išlo celkom zrejme o celoeurópsky jav. Takýto záver je prípustný už aj podľa výskumu založeného len na ojedinelých pramenných dokladoch, ktorými sa dosvedčuje aspoň výskyt tohto javu v jednotlivých krajinách Európy. Pritom je len prirodzené, že sa medzi týmito krajinami vyskytovali rozdiely v koncepcii pojmu koruny. Tieto rozdiely boli primeraným odrazom najmä ekonomickej a spoločenskej základne, ktorá bola daná v jednotlivých krajinách a ktorá pôsobila na kultúrnu nadstavbu založenú na tejto základni. Pravda, správne je tieto rozdiely chápať zakaždým ako svojráz a nie ako jedinečnosť, ktorá by nebola mala obdoby vôbec alebo len výnimočne: preto sa v maďarskej buržoáznej historiografii dovolávali takejto jedinečnosti neprávom.

V novšej maďarskej marxistickej historiografii štátu a práva sa problematika dejín pojmu koruny v Uhorsku v podstate sústredila na hodnotenie výsledkov, ku ktorým dospel Eckhart. Popud na riešenie tejto problematiky dal právny historik Márton S a r l ó s, ktorý zaujal voči uvedeným výsledkom zásadne polemický postoj.[7)] Koncepciu pojmu

---

[5)] Porov. nižšie pozn. 7-9.

[6)] C o r o n a r e g n i, Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter, ed. M. H e l l m a n n, Weimar 1961. V tomto zborníku je nemecký preklad spisov uvedených v pozn. 1 a 2, ako aj štúdie: Jozef K a r p a t, Idea uhorskej sv. koruny v novom svetle. Pôvodne vyšlo v zborníku: Carpatica Slovaca I/II, Bratislava 1943/44, s.501-532. - Zborník "Corona regni" obsahuje okrem toho príspevky k dejinám pojmu koruny v Čechách, Poľsku, Rusku, Srbsku, v rímsko-nemeckej ríši a v Európe vôbec.

[7)] S a r l ó s Márton, A "szentkorona-tan" kialakulása (Ako vznikla tzv. náuka o sv. korune). In: Jogtudományi közlöny 15/1960, s.596-601. T e n i s t ý, Az organikus és a szentkorona államelmélet a magyar jogtörténetírásban (Organická teória štátu a teória sv. koruny v maďarskej právnej historiografii). In: Magyar tudomány 1960, č. 3, s. 111-112. Tento bádateľ umrel r. 1971.

koruny v Uhorsku považoval za bežný spôsob stavovského nazerania na štát, založený na predstave o zmluve uzavretej medzi panovníkom a národom. Priebeh Eckhartovskej diskusie, ako sa utvárala v podmienkach vlády buržoázie, bol novšie podrobený rozboru z triedneho hľadiska.[8] Pritom sa zásadne kladne hodnotí Eckhartov boj proti nekritičnosti maďarskej buržoáznej historiografie, ktorá aj v tejto otázke slúžila politickým cieľom vtedajšej vládnúcej triedy. Buržoázia totiž používala koncepciu pojmu koruny ako podklad na zdôvodnenie veľmocenskej pozície niekdajšieho Uhorska a po r. 1918 dokonca na argumentáciu za revíziu trianonskej mierovej zmluvy. Pokrokový prínos Eckharta teda bol v danej súvislosti v tom, že svojím bojom proti predpojatosti a nekritičnosti maďarskej buržoáznej historiografie napomáhal riešeniu danej problematiky na ozaj vedeckej úrovni. Preto sa aj na inom mieste vytýka Sarlósovi,[9] že dostatočne neanalyzoval Eckhartove dielo,pokiaľ ním prispel ku kritike predpojatých téz právneho historika Timona, ktoré ovládali maďarskú buržoáznu historiografiu štátu a práva.

Pravda, tieto novšie príspevky k problematike dejín pojmu koruny v Uhorsku prinášajú len hodnotenie, resp. marxistické prehodnotenie doterajších výsledkov bádania. Skutočné nové poznatky môže priniesť iba ďalší prieskum prameňov, samozrejme s tou výhradou, že sa uskutoční na báze takého počtu prameňov, ako sa to urobilo pre prvé tri storočia dejín uhorského kráľovstva. Kým se tak nestane,ostáva táto problematika naďalej otvorená.

Napriek tomu zaslúži pozornosť výsledok aspoň čiastočného prieskumu prameňného materiálu. Z neho vysvitá, že v 14. - 15. storočí sa pojem koruny v Uhorsku používal aj naďalej. Zmena se však prejavila v tom, že kým v 14. storočí sa uvádzal ako v 11. - 13. storočí hlavne v spojitosti s osobou kráľa (corona regis),[10] zatiaľ od polovice 15. storočia sa uvádzal v spojitosti s kráľovstvom (corona regni).[11] To

---

8) K a r d o s József, Az Eckhart-vita és a szentkorona-tan (Eckhartovská diskusia a náuka o sv. korune). In: Századok 103/1969, č. 5-6, s. 1101-1117

9) V a r g y a i Gyula, Adalékok a magyar nacionalista állam- és jogtörténetírás kritikájához. Timon Ákos állam- és jogtörténetírása (Príspevky ku kritike maďarskej nacionalistickej historiografie štátu a práva. Dejiny štátu a práva podľa koncepcie Ákosa Timona). In: Történeti szemle 13/1970, č. 4, s. 451-482

10) Porov. pramennú edíciu:A zichy és vásonkeöi gróf Zichy család idösb ágának oklevéltára (Diplomatár staršej vetvi rodu Zichy, Pest 1871) - 1319 (I.171), 1323 (I.219), 1342 (II.2), 1343 (II.64), 1346 (II.216), 1347 (II.265), 1364 (III.236), 1368 (III.357, 363,372,403), 1380 (IV.150,155), 1391 (IV.478).

11) Porov. pramenú edíciu: A Héderváry család oklevéltára (Diplomatár rodu Hédérváry), vydali Béla R a d v á n s z k y a Levente Z á v o d s z k y, Budapest 1909 - 1439 (II.191), 1455 (I.283), 1458 (I.287), 1458 (I.290), 1460 (I.293), 1467 (I.330), 1491 (I.467), 1491 (I.469), 1507 (I.507), 1523 (I.584)

svedčí o tom, že sa tento pojem odpútaval od predstavy panovníka a toto chápanie sa zachovalo aj v ďalších storočiach.[12] Pri tomto predbežnom prieskume prameňov sa okrem toho zistilo, že frekvencia výskytu pojmu koruny sa zmenšovala. To dovoľuje usudzovať, že výskyt tohto pojmu bol čoraz zriekavejší.

V danej súvislosti ešte treba poukázať na nevšedný stupeň intenzity, aký dosiahol v Uhorsku kult koruny pochopenej v zmysle korunovačného klenotu. Známe je, že pritom platila zásada, podľa ktorej bolo korunovanie právoplatné len vtedy, ak sa uskutočnilo korunou,ktorej pôvod sa podľa tradície odvodzoval od prvého uhorského kráľa Štefana I. Preto tiež bolo rozhodujúce, v moci koho bola táto koruna. V tom bola zvláštnosť uhorských pomerov v porovnaní s inými krajinami, kde neplatila takáto výlučnosť určitého korunovačného klenotu, lebo na korunovanie sa používali aj viaceré koruny. Ale pre uhorské pomery bolo okrem toho príznačné hľadisko, ktoré sa údajne rešpektovalo ešte koncom 17. storočia. O tom sa zachoval výrok istého magnáta z r. 1681, podľa ktorého aj keby boli vola korunovali pravou uhorskou korunou, patrila by mu úcta a mal sa považovať za kráľa.[13] Keď sa aj tento výrok chápe ako upríšený krajnosť, predsa dokazuje celkom mimoriadny význam, aký sa pripisoval korune v Uhorsku. To samo o sebe je dostatočným svedectvom toho, že na korunovanie a potom aj na korunu sa vo feudálnom Uhorsku nadväzovali početné predstavy, ktoré mali významné dôsledky vo vtedajšom štátoprávnom myslení. To spôsobilo okrem iného, že aj termín "corona" chápaný ako pojem dosiahol v listinách taký frekvenciu, že jej odraz v písaných prameňoch právom vzbudzoval pozornosť bádateľov dejín štátu a práva. Správne docenenie tejto frekvencie, pravda, bude možné len, keď sa porovná s výsledkami bádania aj v iných feudálnych monarchiách. Pritom tieto výsledky musia byť porovnateľné, t.j. založené na podklade prieskumu aspoň obdobného množstva pramenného materiálu, aké sa preskúmalo pre uhorské pomery.

Podľa terajšieho stavu bádania teda súhrnne platí, že pojem koruny bol celoeurópskym javom, ktorý bol príznačný pre stredoveké štátoprávne myslenie. Keď sa v novoveku utváral pojem štátu, vtedy pojem koruny alebo celkom vymizol,alebo jeho význam poklesol na obrazný ter-

---

12) Monumenta Hungariae historica, Budapest 1526 (I./1,50), 1527 (I./1,64), 1532 (I./1,148,149,150), 1548 (I./2,195), 1550 (I./2,249), 1551 (I./3,3), 1605 (I./3.172), 1607 (I./3,241), 1608 (I./3,282,287,290), 1608 (I./3,291), 1608 (I./3,297,304,310), 1608 (I/4,6,28), 1611 (I./4,46,48,49,52), 1620 (I./4,207), 1621 (I./4.267), 1669 (II. trieda, zv. 38,426). V prameňoch nemeckého znenia sa používa názov "Cron Hungern."

13) Ex Primatibus Hungariae Michael Ország ad Proceres contra Matthiam Regem conjurantes, dixit: Quemcunque Sacrâ Hungariae Coronâ coronatum videris, etiam si bos fuerit, adorato, ac pro Rege habeto. - In: Sigismundus Drugeth, Nucleus rerum Hungaricarum studio non modico excerptus, ex Bonfinio historico, Tyrnaviae (1713-1715).

minologický zvrat. V jednotlivých krajinách Európy sa prirodzene uplatňoval v prípade dejín pojmu koruny primeraný osobitný svojráz. Pre Uhorsko spočíval v tom, že sa tento pojem vyskytoval v prameňoch v masovej frekvencii, že pôvodne úzko súvisel s kráľovou osobou, resp. kráľovským úradom a že v jeho masovom výskyte treba vidieť nadväznosť na osobitný význam, aký sa v Uhorsku pripisoval v štátoprávnej sfére korunovačnému klenotu odvodzovanému od prvého uhorského kráľa. Údajná jedinečnosť, pokrokovosť, ba demokratickosť, ktoré sa v staršej maďarskej historiografii štátu a práva spájali s pojmom koruny a z dôsledkami z neho vyvodzovanými - ako bola tzv. idea uhorskej sv. koruny a tzv. náuka o uhorskej sv. korune - boli výplodom umelých špekulatívnych a retrospektívne aplikovaných konštrukcií maďarských buržoáznych právnych historikov. Skutočná zvláštnosť spočívala vo vyššie spomenutom svojráze, ktorý však sám o sebe nie je nijakou jedinečnosťou Uhorska. Lebo každá krajina, kde sa pojem koruny vyskytol, mala v súvislosti s ním vlastný osobitný svojráz. Problematiku dejín pojmu koruny v Uhorsku nemožno považovať za uzavretú, kým sa neuskutoční taký vyčerpávajúci prieskum prameňov, ktorý zodpovedá súčasnému stavu prístupnosti pramenných materiálov a ktorý pokryje rozpätie dejín siahajúce až do novoveku. Na takom pramennom základe získané vecné závery môžu priniesť nové výsledky v danej problematike.

K DĚJINÁM ČESKÉ STÁTNOSTI VE 14. STOLETÍ*

Emanuel Michálek

V hlavním referátu prof. Vaněček podnětně upozornil na to, že předmětem právněhistorického zkoumání musí být nejen vývoj politické a právní kultury, ale také politické a právní ideologie minulosti ve spojitosti se společenskou dynamikou a s procesem politických dějin.

Příkladem takové dějinné závažné politické ideologie jsou slovanské koncepce kronikářů doby Karla IV. Tehdy se slovanské vědomí začalo projevovat v písemnostech královské kanceláře i ve výkladech kronikářů mnohem intenzívněji než dříve. Bývá spojováno s tradicí velkomoravskou a využíváno pro soudobé politické koncepce.

V tomto směru je zvláště důležitá Česká kronika Pulkavova, jednak proto, že slovanským poměrům věnuje relativně značnou pozornost, jednak pro svůj blízký vztah k politickým koncepcím panovnického dvora. Ve shodě se svědectvím kroniky samé uznává i moderní historiografie, že Pulkavova kronika vznikla z podnětu Karla IV. a nese stopy jeho vlivu, zvláště ve výběru a uspořádání historické látky.[1)] Historická cena Pulkavovy kroniky tkví především v koncepci dějin českého státu. Hlavní tendence Kroniky jsou dobře patrny např. z Pulkavova líčení o převodu moravského království, podle analogie tzv. translatio imperii, do Čech za krále Vratislava: "skrze ciesařovo vypověděnie i potvrdzenie i učiněnie Vratislav .... dóstojenstvím králové koruny byl jest povýšen; a tuž ihned ciesařským ustavením... zjednal a ustavil jest tak,...aby v českú zemi království převedeno bylo a z moravské pak země, aby jemu, točíš Vratislavovi, i budúcím jeho věčně markrabstvie poddané bylo i s Polskem i s Ruskem i s jinými vévodstvími, i s zeměmi, kteréž někdajšieho času k Moravě jsú příslušely, plnú mocí i plným panstvím i vším poslušenstvím poddány byly a mocně podrobeny" (PulkR 59a).

---

x) Z diskusního příspěvku na právněhistorické oborové konferenci konané 17.-18.října 1972 v Brně. Viz hlavní referát v časopise Právník, roč. 1973.

1) M. P a u l o v á, L'idée cyrillo-méthodienne dans la politique de Charles IV et la fondation du monastère slave de Prague, Byzantinoslavica 11, 1950, 178; R. H e c k, Problem słowiański w średniowiecznej historiografii czeskiej, Europa-Słowiańszczyzna - Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego, Poznań 1970, 295n. - Prameny citujeme podle Staročeského slovníku, red. B. Havránek. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek, Praha 1968.

Zájem o Slovany projevují i jiné kroniky než Pulkavova, např.spis Jana Marignolliho. Myšlenku o přenesení královské hodnosti z Velké Moravy do Čech vyjadřující státoprávní nároky české na východní území Svatoplukovy říše najdeme již v naší prvé česky psané kronice, tzv. Dalimilově,[2] ovšem v podobě mnohem stručnější. V Dalimilovi je vylíčeno jen "kako jest koruna z Moravy vyšla..., kako jest z té země Čechóm přišla ... Král (tj. Svatopluk), pozvav kněžě českého, před ciesařem postúpi jemu království svého" (DalL 24), aniž je událost nějak šíře rozváděna na rozdíl od podání Pulkavova.

V jiné podobě než v záznamech kronikářských je traktována myšlenka kontinuity s Velkou Moravou a translace imperia do přemyslovských Čech v legendách. Jako příklad můžeme připomenout legendu Karla IV. o svatém Václavu. Autor zde hned na počátku uvádí, že moravský arcibiskup Metoděj pokřtil českého knížete Bořivoje i jeho manželku, pozdější vychovatelku mladého knížete Václava, a že se křest konal na Velehradě v chrámě svatovítském. V jiných starších pramenech se v souvislosti s Bořivojovým křtem o tomto velehradském kostele nemluví, v Karlově legendě je však záměrně pojat jako protějšek stejnojmenné metropolitní katedrály pražské.[3]

Jaký význam lze takovýmto vývodům přisuzovat? Nepochybně mělo být tímto způsobem zdůrazněno, že panovník pochází po přeslici ze staré slovanské dynastie a zároveň poukázáno na to, jaké politické nároky jsou s tímto původem spojeny. Dnešním badatelům umožňuje studium takových koncepcí hlouběji poznat myšlenkové pozadí dobových politických plánů a sledovat jejich odezvu v následujících údobích. Podobně jako slovanská bohoslužba emauzská nebo zájem o domnělého Slovana sv. Jeronyma nezůstaly ani výklady 14. stol. o Slovanech a Velké Moravě bez vlivu na ideologii doby husitské,[4] v níž dále působily za změněných podmínek sociálně politických.

---

2) Srov. Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, vyd. B. Havránek a J. Daňhelka, Praha 1957, 248. (Komentář Zd.Kristena zde navazuje na studii V. C h a l o u p e c k é h o, Uherská politika Přemysla Otakara II, Pekařův sborník I, 1930, 136n.)

3) Srov. A. B Í a s c h k a, Die St. Wenzelslegende Kaiser Karls IV., Prag 1934, 57; 83n.; 106n.

4) Srov. Idea národa v husitských Čechách, České Budějovice 1971, 146.

RECENZE

V. Plevza, Slovenská štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Práca, Bratislava 1971, str. 364

Známý slovenský historik V. Plevza předkládá čtenářům knihu, která je zatím nejsouhrnnější interpretací této problematiky. Zachycuje v hlavních rysech období od 2. poloviny 19. století, včetně tehdejších snah o federativní uspořádání Rakousko-Uherska až po rok 1968 a problematiku vytváření československé federace.

Prvá část knihy pod názvem "Cesta k leninskému chápání slovenské otázky v československém státě" tvoří většinu knihy (str. 13-235))druhá část "Zápas o československou federaci" (str.239-253) se zabývá touto problematikou v roce 1968.

Šest kapitol prvé části Plevzovy práce sleduje jednotlivé etapy historického vývoje v této oblasti v ideologii a politické praxi buržoazních politických stran a směrů a socialistického, resp. komunistického hnutí.

V prvé kapitole "Od ideje federalizovaného Rakouska k československé státnosti" zkoumá autor nejprve koncepci československé národní jednoty, její historické, ideologické a sociální kořeny a vztah k této koncepci na slovenské a české straně v různých politických seskupeních. Zvláštní pozornost věnuje čechoslovakismu v politické praxi na přelomu 19. a 20. století, zejména Masarykově úloze v propracování této koncepce a jeho vlivu na slovenské prostředí (hlasismus). V této souvislosti rozebírá politiku sociální demokracie v národnostní otázce a ukazuje, v čem spočívaly její nedostatky, upozorňuje i na rozdílnosti mezi sociálně demokratickým hnutím českým a sociálními demokraty na Slovensku, které měly svůj původ nejen v rozdílech ideologické a politické úrovně, ale i v celkově odlišných podmínkách jejich působení v rámci Rakouska či Uherska.

V druhé kapitole "Revoluční alternativa řešení slovenské otázky v Československu" autor, který před tím vyložil buržoazní chápání slovenské otázky do VŘSR, kriticky zkoumá řešení slovenské otázky v období vytváření ČSR a vztah k česko-slovenskému uspořádání uvnitř sociální demokracie v českých zemích a na Slovensku i rozporné tendence v souvislosti s rozštěpením sociální demokracie na revoluční a reformistické křídlo.

Třetí kapitola "KSČ a slovenská otázka v předmnichovském období"

je věnována zkoumání této problematiky a jejích složitých peripetií v ideologii a politice KSČ v jednotlivých etapách vývoje buržoazní ČSR. Autor kriticky zkoumá, jak se KSČ postupně propracovávala ke správnějšímu a hlubšímu pochopení národnostní otázky a zvláště i slovenské otázky a jejího vztahu k třídnímu boji revolučního proletariátu o vydobytí politické moci a socialistickou přeměnu společnosti. Autor oceňuje úlohu B. Šmerala v prvém období vzniku a formování KSČ a zkoumá specifické podmínky a vlivy, které působily na politickou činnost KSČ v tomto období. V dalším při zkoumání vývoje KSČ od V. kongresu KI po V.sjezd KSČ objasňuje v souvislosti s počínajícím úsilím o bolševizaci strany i působení Klementa Gottwalda na Slovensku. Vysvětluje příčíny levičácko-sektářských tendencí, které byly na Slovensku zvlášť silné a spočívaly v odlišné sociálně třídní diferenciaci obyvatelstva na Slovensku. Po výkladu zostřování národnostních rozporů včetně rozporů v česko-slovenských vztazích v období hospodářské krize 30tých let sleduje autor politiku a ideologii KSČ v období jejího boje za zachování Československé republiky a ukazuje, jak KSČ při stanovení nové strategicko-politické orientace lidové fronty postoupila i v chápání slovenské otázky a jejího významu v antifašistickém demokratickém zápase i v perspektivě příštího socialistického vývoje.

Čtvrtá kapitola je věnována problematice československé a slovenské státnosti v období 2. světové války, názorům a postojům KSS a jejích vedoucích orgánů k otázce budoucího začlenění Slovenska, zda se má stát sovětskou republikou či zda má opět dojít k obnovení československé státnosti. Podrobný výklad věnuje též známé problematice vývoje názorů moskevského vedení KSČ k této otázce a problematice vytváření nových koncepcí obnovení československé státnosti v době slovenského národního povstání, při jednání delegace SNR s presidentem Benešem v Londýně a posléze v Moskvě při přípravě nového vládního programu. Rozebírá důvody, proč původní federativní myšlenka SNR z doby povstání nebyla v Košickém vládním programu akceptována a proč nakonec bylo voleno jiné politické řešení, které mělo ve formě politické autonomie zajišťovat rovnoprávnost slovenského národa v lidově demokratickém Československu.

Poslední dvě kapitoly se zabývají vývojem slovenské otázky a jejího řešení již v lidově demokratickém, resp. socialistickém Československu. Pátá kapitola postihuje komplikovaný politický zápas mezi Květnem 1945 a Únorem 1948, v němž přístup k slovenské otázce a jejímu řešení měl značnou roli v politických třídních zápasech. Vysvětluje, jak se v tomto období upevnilo - proti původním představám vedení KSS z doby SNP asymetrické státoprávní uspořádání československých vztahů v ČSR. Věnuje přitom pozornost vnitrostranickému vývoji, kdy do čela

KSS místo povstaleckého vedení přišel V. Široký a důsledky, které tyto kádrové a s nimi spojené politické a ideologické změny měly na vývoj a politiku KSS. Šestá kapitola je letmým přehledem vývoje asymetrického státoprávního uspořádání, ideologických a politických problémů v československých vztazích, jak se projevovaly v politice KSČ od přijetí Ústavy 9. května po Únoru 1948, v padesátých letech, v době přijetí Ústavy ČSSR z roku 1960 až do roku 1968.

Druhá část knihy se zabývá komplikovanou problematikou kritiky dosavadního asymetrického uspořádání a přípravou federalizace ČSSR v průběhu roku 1968 z hlediska společenskopolitické úlohy otázky federalizace ve slovenském národně politickém životě a na pozadí rozporného společenskopolitického vývoje a krizových jevů narůstajících pod vlivem protisocialistických a revizionistických tendencí. Na rozdíl od prvé části, která zachycuje poměrně dlouhé historické období a je proto členěna podle historického hlediska na výklad kratších vývojových etap,v druhé části autor zvolil kombinaci časového a problémového kritéria. Nejprve se zabývá kritikou asymetrického uspořádání a přechodem od této kritiky k návrhům na nové federativní státoprávní řešení a jejich konkrétním rozpracováním, jehož iniciátorem byly ÚV KSS a SNR. V dalším se zabývá problematikou etapového přístupu k vytvoření federativního uspořádání s nímž počítal akční program KSČ z dubna 1968, spornou otázkou termínů k uskutečnění nového státoprávního systému, vytvoření českého národního orgánu jako předpokladu federalizace na české straně a velmi konfliktní otázkou tzv. trojfederace, s níž přišel tehdy jihomoravský KNV, a kampaní kolem postavení Moravy a Slezska v rámci čs. federace, kterou organizovala tzv. Společnost pro Moravu a Slezsko. Konečně charakterizuje hlavní zásady čs. federace a rozebírá jisté střetové situace, k nimž docházelo při konfrontaci různých stanovisek z české a slovenské strany, se strany politických představitelů, odborníků apod. při propracování výchozích principů nového státoprávního uspořádání. Autor uvádí, jak byly tyto rozpory vyřešeny a jak probíhala práce odborné vládní komise pro přípravu nového státoprávního uspořádání i dalších politických a státních orgánů v závěrečné fázi prací na čs. federaci v září a říjnu 1968, než došlo v Národním shromáždění k přijetí ústavního zákona č.143/1968 Sb., o čs.federaci, který vstoupil 1. ledna 1969 v účinnost.

Předností práce je autorův postup,který v historickém vývoji charakterizuje politické a ideové proudy a síly v jejich rozporném působení v českém a slovenském politickém táboře. Výklad se snaží postihnout objektivní i subjektivní podmínky a vlivy, z nichž jednotlivé politické tendence a ideologické koncepce, zejména uvnitř KSČ a v jejím rámci v KSS vycházely, včetně úsilí o vystižení úlohy jednotlivých po-

litických osobností. Pozitivně je třeba hodnotit i autorovu snahu o konkrétní výklad jednotlivých historických jevů ideové a politické povahy i státoprávních projektů v jejich proměnlivém historickém významu vzhledem k jejich sociálně třídnímu obsahu i vzhledem k měnící se vnitřní i zahraniční politické situaci (např. rozbor požadavku autonomie v programových koncepcích KSČ a Hlinkovy lidové strany za buržoazní ČSR).

Toto autorovo úsilí není však v analýze jednotlivých časových údobí stejně úspěšné. Zdařilé je zejména v části zabývající se výkladem o slovenské problematice v rámci Rakousko-Uherska, buržoazní ČSR a v době 2. světové války. Pozdější výklad vývoje lidově demokratické ČSR, ať již v období Února 1948, přípravy Ústavy 9. května nebo v dalších obdobích, postihuje především jevovou stránku těchto historických procesů. Některé závažné otázky zůstávají nedostatečně vysvětleny, např. příčiny toho, že KSS, resp. její vedení neusilovalo o včasnější nápravu v česko-slovenských vztazích, souhlas představitelů vedení KSS v roce 1960 při přípravě nové ústavy se státoprávním řešením, které dále omezovalo pravomoc a působnost slovenských národních orgánů. Subjektivní faktory, jako např. působení skupiny V.Širokého ve vedení KSS nejsou objasněny v širších společensko-politických souvislostech.

Citelným nedostatkem je i to, že autor věnuje poměrně malou pozornost vývoji v šedesátých letech, kdy se v této sféře projevil vliv rehabilitace vedoucích činitelů KSS z doby SNP, neoprávněně obviněných z buržoazního nacionalismu i ve vzrůstajícím úsilí o kritickou teoretickou analýzu česko-slovenských vztahů a jejich státoprávní úpravy na společenskovědním úseku i v sílících politických tendencích o nápravu státoprávního uspořádání vztahu Čechů a Slováků, jimiž se vytvářely politické a ideologické předpoklady pro příští principiální dořešení státoprávní otázky na bázi federace.

Některým partiím práce rozebírajícím vývoj od roku 1945 by rovněž prospěla hlubší analýza vztahu revolučního třídního boje dělnické třídy k státoprávním formám řešení národnostních vztahů a hledisko vytváření státoprávních forem jako procesu poznání a revoluční tvůrčí praxe. Větší pozornosti by zasluhoval též rozbor ideologie zdůvodňující asymetrické uspořádání a problematika jejího překonávání. Uplatnění zmíněných hledisek by vedlo i k hlubšímu, méně aprioristickému zdůvodnění federativního uspořádání jako optimálního řešení národnostních vztahů v našich podmínkách.

(Pokud jde o historiografii šedesátých let, autor nepřesně uvádí, že komisi k přezkoumání buržoazního nacionalismu u vedoucích představitelů KSS vedl J.Lenárt, ve skutečnosti ji vedl pouze na začátku prací, později jejím vedením byl pověřen Vl. Koucký.

V druhé části o vlastním průběhu prací na novém státoprávním uspořádání ČSSR autor využívá toho, že jako tajemník odborné vládní komise pro přípravu nového státoprávního uspořádání se účastnil přímo mnoha jednání o těchto otázkách a mohl též využít přístupu k širokému materiálu v této věci. V této části se zároveň projevuje i krátký časový odstup od těchto událostí, i nedostatečná analýza některých otázek i konkrétních návrhů v průběhu velmi komplikovaného a rozporuplného vývoje. V důsledku toho některé závažné otázky zůstávají neobjasněny a některé návrhy jsou posuzovány nekriticky, ačkoliv s odstupem času jsou jejich nedostatky a jednostrannosti zřejmé.

Tak například je opomenut rozbor výsledků jednání prosincového a lednového pléna ÚV KSČ z přelomu let 1967 a 1968 v této relaci, který by mohl objasnit i příčinu koncepce tehdejšího etapového přístupu k novému státoprávnímu uspořádání. Při posuzování některých českých návrhů z oné doby autor zůstává u jejich obecné charakteristiky z této doby, motivované určitými obavami na slovenské straně o osud federativních snah, aniž však je rozebírá z hlediska obsahového (státoprávního a ekonomického).

Autor oprávněně vyzvedá iniciativu komise SNR, která na jaře 1968 připravila návrh zásad ústavního zákona o československé federaci, nekriticky však přechází jeho, vzhledem ke krátkosti času na jeho přípravu i k tehdejším rozporným vlivům pochopitelné jednostrannosti a nedostatky, které se částečně podařilo překonat v průběhu prací na návrhu ústavního zákona o československé federaci. Některé z nich však zůstaly i ve vlastním zákoně (úst. zák. 143/1968 Sb.) a byly poměrně brzy při hodnocení zkušeností z fungování československé federace překonány ústavní novelou z konce roku 1970. Máme tu na mysli např. tézi o národních ekonomikách, na níž byl původně založen článek 4 ústavního zákona jako dominujících ekonomických elementů, resp. tézi o ekonomické svébytnosti českého a slovenského národa, místo základního východiska jednoty československé ekonomiky jako rozhodujícího faktoru hospodářského vývoje při zajištění potřeb obou našich národů. Odtud plynuly i další důsledky pokud jde o vymezení kompetence federace a republik v ekonomické sféře, zejména omezení řídící a sjednocující funkce federace a kompetence jejích orgánů. Týkalo se to i dalších stanovisek ze slovenské strany v oné době, kdy např. se podceňovala potřeba jednotné zákonodárné úpravy pro celou federaci v řadě úseků hospodářského, sociálního a kulturního života, dále se odmítala potřeba nejvyššího soudu na federální úrovni apod. To platí i pro některé další státoprávní a ekonomické otázky, které autor přehlíží, zejména proto že se koncentruje na celkový politický výklad. Taková podrobnější ana-

lýza některých dílčích otázek by prospěla i celkovému kritickému rozboru a hodnocení, o které autor usiluje.

Přes výhrady, bez nichž se těžko obejde hodnocení práce, podávající tak obsáhlý úsek naší novodobé historie a sledující přitom monografické zpracování tak teoreticky náročné a komplikované problematiky jakou je otázka politického a státoprávního řešení národnostních vztahů v československé státnosti, přísluší V. Plevzovi zásluha, že ji poprvé v takto celistvém průmětu zpracoval a že tím dává podnět pro její další zkoumání jak z hledisek historických, tak státoprávních i jiných společenskovědních oborů.

Jiří Grospič

Jozef Fischer, KSČ – Vedúca sila, zakladateľka a budovateľka národných výborov, Vydavateľstvo Pravda, Bratislava 1971, počet strán 132

Problematike národných výborov vo všeobecnosti venovala naša historická literatúra dost značnú pozornosť. Recenzovaná práca, i keď nie je rozsiahla, vhodným spôsobom dopĺňa okruh skúmanej problematiky, a to predovšetkým z hladiska štátno-mocenského a štátoprávneho.

Publikácia bola vydaná z príležitosti 50. výročia založenia KSČ, ktorá stála pri zrode a budovaní národných výborov.

Práca je rozdelená na tri časti. V prvej časti autor venuje pozornosť protifašistickému odboju našich národov,ako aj realizácii myšlienky národných výborov. Na základe stručného historického exkurzu potom objasňuje myšlienky, ktoré sa stali základom koncepcie Národného frontu, podľa ktorej sa vytvárali ilegálne revolučné národné výbory.

Komunistická strana Slovenska v smerniciach pre okresných a miestnych funkcionárov už v r. 1941 vyzývala k vytváraniu revolučných národných výborov. Podľa nášho názoru v tejto časti sa mal autor podrobnejšie vyrovnať s otázkou národných výborov v Čechách a na Morave počas celého obdobia okupácie, a to najmä s ohľadom na to,ako k nim pristupovali jednotlivé politické odbojové skupiny. Hlavný dôraz kladie na obdobie Slovenského národného povstania, ktoré sa stalo rozhodujúcim medzníkom z hľadiska ďalšieho štátoprávneho vývinu nielen pre Slovensko, ale pre celú Československú republiku. Slovenská národná rada ako revolučná moc na oslobodenom území sa jednoznačne prihlásila k idei československého štátu a k obnoveniu Československej republiky. Autor správne konštatuje, že ustanovenie novej moci sa neuskutočnilo len hore na pôde Slovenskej národnej rady a orgánov ňou vytvorených, ale národné výbory sa ako mocenské orgány konštituovali v mnohých prípadoch už skôr ako sama Slovenská národná rada.

Pravda, proces vytvárania a fungovania národných výborov nebol jednoduchý a priamočary. Bol to proces postupného vyjasňovania ich funkčného zaradenia i náplne, ich činnosti, a preto bol aj predmetom prudkého stretávania sa rozdielnych politicko-mocensko-triednych pohľadov na túto otázku.

Pre právnu historiografiu, ale aj štátovedu, je najcennejšie rozpracovanie a poukaz na normotvorbu Slovenskej národnej rady, ktorá sa vzťahovala na činnosť národných výborov z uvedeného obdobia. Normotvorbu tohto obdobia dopĺňa predovšetkým Ústavný dekrét prezidenta republiky č. 18/1944 Zb. o Národných výboroch a Dočasnom národnom zhromaždení.

V závere tejto časti sa autor zaoberá národnými výbormi v košickom období činnosti Slovenskej národnej rady. Na území, oslobodenom Sovietskou armádou preberali do svojich rúk správu štátnych záležitostí národné výbory, ktoré organizovali obnovu národného hospodárstva a poskytovanie pomoci Sovietskej armáde.

V druhej časti práce autor rozoberá československý vývin a postavenie národných výborov v rokoch 1945-1948. Je to etapa víťazstva našej národnej a demokratickej revolúcie, ktorou vstúpila naša vlasť do novej, ľudovodemokratickej etapy svojho historického vývoja.

Obnovenie Československej republiky, ktoré vyplynulo z oslobodenia Sovietskou armádou a z víťazstva národnej a demokratickej revolúcie, malo za následok podstatnú zmenu v triedno-mocenskom základe nášho štátu oproti predmnichovskému obdobiu. Rozhodujúcu váhu, a tým aj rozhodujúcu úlohu v novom štáte mala robotnícka trieda, ktorej veľkú časť ovplyvňovala a viedla Komunistická strana Československa.

Základy novej revolučnej moci boli postavené už v priebehu národnooslobodzovacieho protifašistického boja na báze revolučných národných výborov, ktoré sa stali po oslobodení hotovou organizačnou formou novej štátnej moci v miestnom meradle. Tieto skutočnosti boli zakotvené v Košickom vládnom programe rovnako ako výdobytky národnodemokratickej revolúcie vo všetkých sférach politického, hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho života.

Komunistom bolo jasné, že ak revolúcia má pokračovať, musí sa ďalej rozvíjať na základe najširších demokratických premien pri aktivizácii a angažovanosti čo najväčšieho počtu obyvateľstva.

Autor správne dôvodí, že národné výbory, majúc v rukách faktickú moc, boli rozhodujúcim popretím štátomocenskej organizácie predmnichovskej Československej republiky. Zároveň sa stali masovou protiváhou prípadných protiľudových snáh aparátu ministerstiev, ktoré ešte boli v rukách predstaviteľov buržoáznych strán a ktoré sa usilovali o reštauráciu správnej organizácie z predmnichovskej buržoáznej republiky. Národné výbory boli aj najvhodnejším nástrojom, pomocou ktorého sa ľudové masy učili kvalifikovane spravovať a riadiť štátne záležitosti.

Ďalej v tejto časti venuje pozornosť VIII. zjazdu KSČ vo vzťahu k národným výborom a voľbám do Ústavodarného národného zhromaždenia; Budovateľskému programu, ktorý sa realizoval v Dvojročnom pláne obnovy a ďalšieho národného hospodárstva.

Februárové víťazstvo sa stalo rozhodujúcom medzníkom. Po februári sa uskutočnilo obrodenie národných výborov ako mocenských orgánov diktatúry proletariátu. To všetko sa prejavilo v Ústave 9. mája, podľa

ktorej sa národné výbory stali orgánmi a nositeľmi jednotnej štátnej moci v obciach, okresoch a krajoch.

V záverečnej časti práce autor venuje pozornosť IX. a X. zjazdu KSČ, ktorý sa zaoberal otázkou ďalšieho socialistického vývinu a určil generálnu líniu výstavby socializmu. IX. zjazd KSČ venoval pozornosť aj otázkam štátnej správy, dovtedajšej činnosti národných výborov.

K definitívnej zákonnej úprave národných výborov, ako aj k prvým voľbám do národných výborov došlo v r. 1954. Ustanovenia nových zákonov prehlbovali demokratický charakter národných výborov. Národné výbory sa podľa týchto zákonov chápu ako najširšie organizácie pracujúcich, opierajúce sa vo svojej činnosti o zväzok robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie. Demokratický charakter zákonov o národných výboroch vyplýva aj z toho, že ešte pred ich prijetím tieto boli predložené na celonárodnú diskusiu. Pracujúci si takto uvedomovali svoje práva pri rozhodovaní o štátnych záležitostiach, spoluúčasť a podiel na rozvoji socialistickej demokracie. Proces demokratizácie štátneho aparátu, hlavne národných výborov,sa v zákonnej forme zakotvili i ďalšími normami, ako napr. zákonom č. 10/1957 Zb., vládnym nariadením č. 39/1958 Zb., ako aj ďalšími.

Vývoj národných výborov autor uzatvára rokom 1960, prijatím Ústavy Československej socialistickej republiky. Nebolo by na škodu, keby autor bol venoval pozornosť zákonu č. 69/1967 Zb., o Národných výboroch, ktorý Ústavu ČSSR na podmienky národných výborov konkretizuje. Možno povedať, že právna úprava sa tu vzťahuje na práva i povinnosti poslancov a na utváranie podmienok pre úspešný výkon poslaneckej funkcie.

V plnom rozsahu možno s autorom súhlasiť, že pohlad na históriu a vývoj národných výborov spĺňa aj politické zámery, aby najmä funkcionárom národných výborov pomohol na základe poznania minulosti zlepšovať a zdokonaľovať prácu v súčasnosti. Z celej práce je zrejmé,že problematika národných výborov je autorovi veľmi blízka. Je to práca nielen o histórii národných výborov, ale aj o ich postavení a poslaní, a preto si zaslúži patričnú pozornosť.

Florián Sivák

Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, I., 1848 – 1918, Bratislava SAV 1971, 447 str.; II, 1918 – 1945, Bratislava SAV 1973, 782 str.

Československá právní historie dosud neměla mimo vysokoškolských učebních pomůcek, z nichž prvé místo zaujímá Vaněčkova učebnice,[x] ucelené marxistické zpracování dějin kapitalismu u nás. O to vítanější je vydání "Dejin" vydavatelstvím SAV.

Obsáhlé, česky a slovensky psané dílo více než dvacetičlenného kolektivu autorů, pracovníků Ústavu státu a práva ČSAV, Ústavu státu a práva SAV a kateder právních dějin bratislavské a pražské právnické fakulty je významným dokladem spolupráce českých a slovenských právních historiků. Rozsáhlostí tématu i způsobem zpracování je publikací, jakých je mezi výsledky kolektivní vědecké produkce u nás jen málo a v oblasti společenských věd patří k jednomu z největších. Rozsahem a hloubkou analýzy jednotlivých úseků jsou "Dejiny" dosud nejširším pokusem o celkovou marxistickou koncepci buržoazního státu a práva na našem území.

Náročné a rozsáhlé dílo si vyžádalo víceletou práci, kterou znesnadňovala skutečnost, že právněhistorických studií s dílčí tématikou z tohoto období je dosud málo. Některé oddíly jsou výsledkem původního bádání, vycházejícího ze studia archívních materiálů. Přitom příslušné archívní fondy novějšího období jsou zpřístupňovány teprve v posledních letech.

Mimořádné zásluhy o vydání kolektivního díla má užší redakční kruh, který se ujal úkolu zkoordinovat činnost mnoha autorů, zredigovat jednotlivé příspěvky, dbát o jednotnou koncepci a sestavit co nejucelenější výsledný elaborát.

Kolektivní dílo na 1229 stranách bylo vydáno ve dvou svazcích, každý zahrnuje jednu základní etapu periodizace našich dějin státu a práva za kapitalismu. Na počátku prvého svazku mohou čtenáři postrádat úvod nebo alespoň ediční poznámku u podobných děl obvyklou. Jejich účel částečně plní doslov zařazený na str. 619 an. druhého svazku. Obsahuje stručnou historii vzniku díla, informuje o postupu prací a dosti nepřehledně seznamuje s podíly jednotlivých autorů a redaktorů na celkové kolektivní práci. Úlohu úvodu mohou také s jistou výhradou suplovat záložky, jimiž jsou opatřeny oba svazky.

---

x) V a n ě č e k, Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945, Praha, Orbis I. vyd. 1964, II. vyd. 1970.

První svazek zahrnuje období od r.1848 do r.1918. Ve čtyřech kapitolách pojednává nejprve o revoluci v roce 1848 a nástupu reakce poní. V další je popsána absolutistická a ústavní cesta k dokončení hlavních buržoazních reforem pomocí dualismu. Třetí kapitola nese označení "Češi a Slováci v štátnom a právnom systéme dualistickej monarchie do nástupu imperializmu." Poslední je věnována závěrečným etapám tohoto období, státu a právu v době nástupu imperialismu a první světové války. V každé kapitole je charakterizována politická situace a státní aparát, zásahy státu do hospodářství a z oblasti právní je hodnoceno pracovní a sociální zákonodárství a jednotlivé judiciální obory, a to vždy paralelně v českých zemích a na Slovensku. Na konci svazku je připojen seznam literatury, uspořádaný podle oborů, odděleně pro českou a slovenskou problematiku.

Druhý svazek, venovaný období let 1918-1945 je zpracován podrobněji, má mnohem větší rozsah, i když v něm zahrnuté období je kratší než ve svazku prvém. Autorský kolektiv správně zaměřil větší pozornost na etapu buržoazní československé republiky, jejíž potřeba zkoumání je aktuálnější a naléhavější. Druhý svazek se člení také na čtyři kapitoly, číslováním navazuje na svazek první. Pátá kapitola pojednává o vzniku ČSR a boji o její charakter. Šestá o upevňování a dočasné stabilizaci vlády buržoazie. V následující kapitole je zachycen vývoj státu a práva u nás v období hospodářské krize a boj na obranu republiky a poslední zahrnuje období od Mnichova až do vítězství národní a demokratické revoluce. Připojený seznam literatury je rozdělen jednak chronologicky, jednak tématicky. Cennou přílohou druhého svazku jsou tabulky o personálním a politickém složení státních orgánů a některé statistické údaje důležité pro dějiny státu a práva, zpracované pro celé období kapitalismu a opatřené rovněž přehledem pramenů a literatury.

"Dejiny" najdou uplatnění v pedagogickém procesu zejména na právnických fakultách. Představují také příspěvek k dějinám dělnického hnutí u nás, zvláště pro soustavnou pozornost, kterou autoři věnovali politice KSČ a její kritice buržoazního státu a práva ČSR. Kolektivní dílo jistě bude též platnou pomůckou pracovníkům státní správy hledajícím poučení o dějinách státních orgánů a institucí za kapitalismu u nás. Je vítaným přínosem k poznání minulé etapy vývoje našeho státu a práva, neboť podává právnicky fundovaný, ucelený a systematický přehled této široké problematiky. Vzhledem k obtížím, před kterými autoři i redakční kolektiv stáli, je pochopitelné, že některé úseky nejsou propracovány do stejné hloubky jako jiné a lze doufat, že v dalším vydání budou odstraněny i některé drobnější mezery.

"Dejiny" mají i aktuální význam politický. Autorský kolektiv v nich zkoumá a odhaluje z důsledně marxistických pozic v jednotlivých vývo-

jových etapách pokrokové i reakční prvky v uspořádání a činnosti buržoazního státního aparátu i v poslání jeho právního řádu. Zvláště druhý svazek proto může být využit i na ideologické frontě boje proti buržoaznímu idealizování demokracie a proti zastírání protilidového charakteru naší první republiky, které mělo i u nás v nedávné době své zastánce.

Přes poměrně krátkou dobu od vydání druhého svazku se kolektivní dílo setkalo s příznivým ohlasem i v zahraničí, např. v Polské lidové republice.[x)]

Ladislav Soukup

---

x) Viz recenzi v Państwo i prawo, XVIII, 1973, sešit 1; Czasopismo prawno-historiczne XXV, 1973, sešit 1.

Istoria gosudarstva i prava Belorusskej SSR 1917 – 1936 gg, tom 1, Izdateľstvo "Nauka i technika", Minsk 1970, str. 608

Recenzovaná práca je výsledkom vedecko-výskumnej práce širokého kolektívu vedeckých pracovníkov z rozličných odvetví právnej vedy.

Prvý diel práce rozdelili autori do piatich hláv. V prvej hlave sa zaoberajú problematikou "Utvorenia Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky" (str.11-197). Autori zdôrazňujú, že základným predpokladom vytvorenia bieloruskej štátnosti bolo víťazstvo sovietskej moci v Bielorusku. Do víťazstva Októbrovej socialistickej revolúcie nemal bieloruský národ svoju národnú štátnosť. Dlhé obdobie trpel pod jarmom litevských v poľských feudálov. Koncom XVIII. stor. bieloruské územie sa dostalo do zväzku Ruského impéria, ktorého vládnúce kruhy okrem nesmierneho vykorisťovania vykonávali aj politiku národnostného útlaku a násilnej rusifikácie.

Víťazstvo Októbrovej revolúcie podnietilo k revolučnej akcii aj pracujúci ľud Běloruska. Už 25. októbra všetka moc v Minsku a na jeho okolí prešla do rúk Minského sovietu robotníckych a roľníckych zástupcov a k 20. novembru 1917 bola moc sovietov ustanovená na celom území Běloruska, neokupovanom Nemcmi. Ale proces víťazstva tým nebol završený. Revolúcia musela bojovať o upevnenie sovietskej moci s kontrarevolučnými silami vo veľmi zložitých podmienkach.

Vyjadrujúc vôľu pracujúcelo ľudu Běloruska, vyhlásila sa VI. severozápadná oblastná stranícka konferencia dňa 30. decembra 1918 za I. zjazd KS (b) Běloruska a jednohlasne prijala uznesenie o utvorení Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky na čele s Dočasnou robotnícko-roľníckou sovietskou vládou.

Dňa 1. januára 1919 Dočasná robotnícko-roľnícka sovietska vláda opublikovala manifest o vyhlásení nezávislej Bieloruskej socialistickej sovietskej republiky. Bol to prvý ústavný akt v histórii sovietskeho Běloruska.

Predmetom analýzy II. hlavy recenzovanej práce je Bielorusský štát a právo v etape obnovy národného hospodárstva v rokoch 1921-1925 (str. 198-294).

Historicky podmienené spoločenstvo ekonomického i kultúrneho rozvoja ruského i bieloruského národa, ich spoločný boj proti cárskemu samoderžaviu, politická jednota pracujúcich vzniklá v období prípravy a prevedenia Októbrovej revolúcie a upevnená v bojoch s cudzími interventami a domácou kontrarevolúciou vytvorili podmienky pre vznik a roz-

voj úzkych štátnych zväzkov medzi BSSR a RSFSR. Autori sledujú tento proces rozvoja federatívnych vzťahov Bieloruska a RSFSR od historickej Októbrovej revolúcie až do roku 1922 - po vznik ZSSR.

Vzniku ZSSR a účasti Bieloruska v príprave a prijatí prvej Ústavy ZSSR venujú autori pozornosť v ďalšej časti práce. V súvislosti s rozšírením teritória Bieloruskej SSR hodnotia proces nového administratívno-teritoriálneho rozdelenia republiky,

Ďalšia kapitola práce je venovaná problémom orgánov štátnej moci BSSR v boji za obnovu národného hospodárstva. Hodnotia činnosť Všebieloruských zjazdov sovietov, Ústredný výkonný výbor BSSR a jeho Prezídium, Radu ľudových komisárov a jednotlivé ľudové komisariáty, miestne orgány štátnej moci, štátne riadenie priemyslu, poľnohospodárstva, vnútorného obchodu, v sociálnokultúrnej oblasti, problémy finančnej politiky a hodnotia činnosť a organizáciu súdov, prokuratúry a orgánov ochrany verejnej bezpečnosti. Pozornosť venujú aj otázkam medzinárodných vzťahov a činnosti ľudového komisariátu zahraničných vecí Bieloruska, najmä v súvislosti s rozvojom obchodných vzťahov Bieloruska so zahraničnými partnermi.

Značné miesto venujú autori otázkam rozvoja základných odvetví práva. V osobitných kapitolkách venujú pozornosť otázkam občianskeho práva, občianskeho procesu, pracovnému právu, rodinnému právu, pozemkovému právu, vodo-meliorizačnému zákonodárstvu, vzniku kolchozného práva, trestnému právu, trestnému procesu a pracovno-nápravným zariadeniam.

Tretia hlava je venovaná skúmania otázok štátu a práva BSSR v období socialistickej industrializácie a kolektivizácie v rokoch 1926-1932 (str. 295-453). Vstupnú časť tvorí pojednanie o Ústave BSSR z roku 1927.

V poslednej, štvrtej hlave sledujú autori vývoj štátu a práva Bieloruskej SSR v období završenia socialistickej rekonštrukcie národného hospodárstva a víťazstva socializmu v rokoch 1933-1936 (str. 454-544). Podrobne rozoberajú činnosť jednotlivých orgánov štátnej moci a správy a venujú sa rozboru jednotlivých odvetví práva, rozvoju zákonodarstva atď., ako sa ono vyvíjalo a obohacovalo v nových podmienkach.

Recenzované práca predstavuje významný prínos sovietskych právnych historikov pre poznanie konkrétneho vývoja štátu a práva v jednej zo zväzových republík ZSSR v Bieloruskej SSR.

Ľadislav Hubenák

Cziszmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László, Magyar állam és jogtörténet (Maďarské dějiny štátu a práva) Budapešť 1972, 704 strán

Prvá socialistická vysokoškolská učebnica maďarských dejín štátu a práva je výsledkom dlhoročných prípravných prác právnych historikov na právnických fakultách v Budapešti, Pécsi, Szegedíne, na pracoviskách Maďarskej akadémie vied, v archívoch atď. Autori popri vlastnom výskume a skúsenostiach z pedagogickej činnosti, použili tieto prípravné práce k tvorbe zdarilého diela a využili pritom aj výsledky desiatich konferencií československých a maďarských právnych historikov v r.1959-1967 (napr. Moravany, Smolenice, Pécs, Budapešť, atď.), najmä pripomienky slovenských právnych historikov,uplatnených pri prediskutovaní učebných textov r. 1966 v Egeri (kapitalizmus).

Učebnica obsahuje dejiny feudálneho a kapitalistického štátu a práva v Uhorsku resp. v Maďarsku. Výklad končí zánikom horthyovského režimu r. 1944. Učebná látka je rozdelená úmerne. Prvá polovica (381 strán) pripadá na feudalizmus, druhá (347 strán) na kapitalizmus, včítane obdobia buržoázno-demokratickej a proletárskej revolúcie r. 1918-1919 (osobitná časť, 77 strán). Výklad sa delí na päť častí. Úvodom sa rozoberá predmet a systém maďarských dejín štátu a práva a podáva sa prehľad výsledkov maďarskej právnohistorickej vedy od druhej polovice 18.storočia dodnes. Druhá časť obsahuje dejiny feudálneho štátu a práva od založenia uhorského štátu do r. 1848 a delí sa na 4 kapitoly: prvá obsahuje vznik štátu a ranofeudálnu monarchiu (spoločenské a triedne pomery, pramene práva, štátna organizácia) do polovice 13. storočia, druhá kapitola obsahuje vývin feudálneho štátu do r. 1526 (vznik stavovstva, jednotlivé stavy a vrstvy, pramene práva, štátna organizácia), tretia feudálny štát od r. 1526 do r. 1848 (triedna štruktúra stavovskej spoločnosti, pramene práva, štátna organizácia) a štvrtá kapitola obsahuje prehľad feudálneho súkromného, trestného a procesného práva (spolu 160 strán). Hlavným periodizačným medzníkom v dejinách feudálneho štátu ostáva tradične rok 1526 t.j.zánik samostatného uhorského štátu. Jednotlivé formy štátu (monarchia feud. rozdrobenosti, stavovská monarchia, absolutistická monarchia) ako všeobecne uznané periodizačné medzníky v dejinách feudálneho štátu (resp. formy vlády) spomínajú sa v 2. a 3. kapitole krátko pred výkladom štátneho aparátu. Týmto spôsobom sa podčiarkuje, že uhorské stavy bojovali a vybojovali formálnu samostatnosť Uhorska a habsburský absolutizmus bol nanútený a cudzí. Táto koncepcia by si vyžadovala podrobnejšiu analýzu.

Tretia časť obsahuje výklad kapitalistického štátu a práva od r. 1848 do r. 1918. Delí sa na tri kapitoly. Prvá sa zaoberá s buržoáznou revolúciou a s národno-oslobodzovacím bojom, druhá s neoabsolutizmom a dualizmom (1849-1918), tretia s vývinom buržoázneho práva do r. 1918. Vnútorné delenie kapitol a periodizácia sa ani v tejto časti neriadi podľa formy štátu resp. vlády. Štvrtá časť obsahuje v 1. kapitole výklad štátu a práva za buržoázno-demokratickej revolúcie (október 1918-marec 1919), v druhej kapitole štát a právo Maďarskej republiky rád. Piata záverečná časť sa zaoberá štátom a právom horthyovskej kontrarevolúcie t.j. obdobím 1918-1944. V častiach o kapitalistickom štáte a práve sa autori nemohli oprieť o staršie monografie a štúdie a nových je málo. Aj príslušné fondy Krajinského archívu boli počas II. svetovej vojny zničené, čo sťažilo ich prácu. Predsa sú podrobnejšie rozpracované najmä jednotlivé odvetvia buržoázneho práva (súkromé, obchodné, trestné, procesné právo - autori prof. dr. Kovács a prof. dr. Asztalos); je to nesporne veľkým kladom učebnice. Na konci každej kapitoly je uvedená odporúčaná literatúra a ku každej časti je pripojená prehľadná grafická schéma príslušnej štátnej organizácie.

Redaktor učebnice, prof. Cziszmadia píše v úvode, že cesta príprav anotovanej knihy bola dlhá, pretože "v máloktorom inom vednom odbore jestvovalo také množstvo predsudkov, nacionálnej zaujatosti, prekonaných dogmatických predpokladov" ako v maďarskej právnohistorickej vede. Bolo treba s nimi zápasiť, odstraňovať ich a prehodnocovať dotedajšie poznatky. Úsilie autorov nebolo márne, lebo vykazujú pozitívny výsledok: napísali dobrú vysokoškolskú učebnicu, ku ktorej im blahoželáme.

Leonard Bianchi

Bonis György, A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon (Právoznalá inteligencia v predmoháčskom Uhorsku), Budapešť, Akadémia, 1971, 440 strán
Bónis György, Középkori jogunk elemei.Római jog, kánonjog, szokásjog (Prvky nášho stredovekého práva. Rímske, kanonicke a obyčajové právo), Budapešť, 1972, 350 strán

Prvá knižka je časťou doktorskej dizertácie známeho maďarského právneho historika. Analyzuje vznik a vývin ústredných štátnych orgánov maďarského feudálneho štátu do r. 1526 prostredníctvom skúmania činnosti, vzdelania, odbornej tvorby právnikov, ktorí v týchto orgánoch účinkovali. Na podklade publikovaných výsledkov maďarskej diplomatiky a vlastného dlhoročného archívneho výskumu rekonštruuje autor životopisy väčšiny významnejších právnikov, ktorí účinkovali v uhorských ústredných štátnych orgánoch a na kuriálnych súdoch od posledných Arpádovcov až do r.1526 a v praxi rozvíjali uhorské feudálne právo. Vychádza z tézy, že bez poznania právoznalej inteligencie sa nedá pochopiť ani formovanie uhorského zvykového práva, ani obmedzená recepcia rímskeho práva v Uhorsku, ani vývin uhorskej súdnej organizácie, resp. oneskorený vznik uhorskej právnej vedy. Autor teda rieši veľmi zaujímavé a aktuálne otázky, ktoré boli predmetom smolenických konferencií o právnickej vzdelanosti r. 1967 a 1971.

Vývoj právoznalej inteligencie v Uhorsku analyzuje autor v štyroch kapitolách: začiatky v 13.-14.storočí, obdobie vlády Žigmunda a interregna, obdobie vlády J.Hunyadiho a Mateja Korvína, a obdobie vlády Jagellovcov. V úvodnej kapitole sa zaoberá autor s vymedzením pojmov a s metodikou spracovania diela. V prílohách sú podrobné personálne výkazy právnikov, zamestnaných v kráľovskej rade, v kráľovskej kancelárii, v kráľovskej kaplnke a u ústredných sudcov krajiny (menovite protonotárov a notárov).

Autor prichádza k záveru, že v kráľovskej kancelárii účinkovali doktori, kanonisti a legisti, ktorí sa nezúčastnili na tvorbe obyčajového práva, kým na kuriálnych súdoch účinkovali protonotári a notári, praktickí právnici, bez univerzitného vzdelania, bez znalosti rímskeho práva; oni však ovplyvňovali súdnu prax a tým aj vývin obyčajového práva. Táto skutočnosť, ako aj obmedzené používanie kanonického práva len na cirkevných súdoch, malo za následok, že v Uhorsku nedošlo k recepcii rímskeho práva v takom rozsahu, ako v okolitých krajinách.

Autor došiel k tomuto, v podstate správnemu názoru, len na podklade analýzy organizácie a personálneho obsadenia kráľovskej kancelárie a kuriálnych súdov. Nezaoberal sa s právoznalými pracovníkmi (sud-

cami, prísediacimi, notármi) mestských súdov a magistrátov, stoličných súdov, stoličných orgánov a s advokátmi. Svoj postup zdôvodňuje tým, že právny život v stoliciach a v mestách sa rozprúdil až v 16. storočí a vidiecki právnici boli spravidla len znalcami partikulárneho práva. Pravdou je však, že prax mestských súdov v spišských mestách, v slovenských tavernikálnych a banských mestách aj pred r. 1526 prispela k tvorbe uhorského právneho feudálneho poriadku, do ktorého patrilo aj mestské právo. Ide skôr o to, že archívne fondy vierohodných miest, stolíc a kráľovských slobodných miest nie sú ešte prebádané resp. zverejnené a spracované v takej miere, ako ústredné fondy.Komplexný výskum by nemal obísť ani archívy zemepanských vrchností, najmä veľkých panstiev.

Vzhľadom na pozitívne výsledky autora sú otvorené otázky vlastne impulzom pre ďalšie spracovanie a komplexné riešenie problematiky. Anotovanou monografiou prispel autor novými poznatkami k dejinám štátnych úradov a súdnictva feudálneho Uhorska a demonštroval význam diplomatiky pre právnu históriu. Objasnil súčasne spoločenskú úlohu právnikov v kráľovskej kancelárii a na kuriálnych súdoch a vysvetlil ich aktívnu právotvornú úlohu pred r. 1526.

Druhá monografia prof. Bónisa obsahuje ďalšiu časť jeho doktorskej dizertácie. Súvisí s knižkou z r. 1971. Autor podrobne analyzuje a vyhodnocuje romanistickú a kanonistickú literatúru známu v Uhorsku do 16. storočia, skúma vplyv rímskeho a kanonického práva na uhorský feudálny právny systém, sleduje vznik a vývin uhorského obyčajového práva pred Tripartitom a poukazuje na možnosti a prekážky romanizácie práva v Uhorsku. Tak ako v prvej anotovanej knižke, i tu sú závery autora dobre fundované, tvoria výsledky dlhoročnej bádateľskej činnosti, sčasti už uverejnenej v dielčích štúdiách.

V prvej kapitole dokazuje, že v 11.-12. storočí prenikla do Uhorska len deformovaná rímskoprávna terminológia; platnosť kanonického práva sa musí predpokladať. Koncom 13. storočia, prostredníctvom poslucháčov zahraničných univerzít, získali najmä kapitulské knižnice vzácne odborné knihy. Teoretická tvorba však bola v 15. storočí minimálna. V 2. kapitole uznáva autor, že obmedzuje svoju pozornosť len na vplyv rímskeho práva na uhorské právo; nezaoberá sa vplyvom slovanského práva (právnymi aspektami obščiny atď.) a kanonického práva, používaného na cirkevných súdoch. Prichádza k záveru, že recepcia rímskeho práva sa ani v oblasti teórie v Uhorsku neuskutočnila. Prvá vlna európskej recepcie v 12.-13. storočí zanechala stopy v štátnom a súkromnom práve. Druhá vlna koncom 13. storočia sa odráža v renunciačných klau-

zulách. Keďže ústredné kuriálne súdnictvo sa po r. 1320 dostalo do rúk praktických právnikov (záver prvej monografie), vznikla neprekonateľná prekážka pre ďalšie vlny recepcie v 15. storočí. Rímske právo narážalo na hotový systém domáceho práva, ktorý už neprijal cudzie vplyvy. Subsidiárna platnosť rímskeho práva v mestskom práve sa rozvíjala len po r. 1526.

V 3. kapitole sa autor podrobne zaoberá so "záznamami domáceho obyčajového práva", menovite s knihami formúl, ako prvými učebnicami práva. Právo sa vyučovalo v kráľovskej kancelárii, na kuriálnych súdoch, v kapitulských a kláštorných školách a na vierohodných miestach; uhorské obyčajové právo je dielom právnikov účinkujúcich v praxi.

V poslednej 4. kapitole skúma autor možnosti romanizácie feudálneho práva v Uhorsku. Porovnáva Tripartitum s knihou formulárov, tzv. "Formularium Posoniense", ktorá vznikla okolo r. 1514. Bola vlastne prvou učebnicou rímskeho práva v Uhorsku. Autor hľadal odpoveď na otázku, prečo sa na túto knihu zabudlo a prečo získalo Tripartitum monopolné postavenie v uhorskom právnom živote? Podľa jeho názoru príčina tkvela v tom, že mocenské ústredie štátu, ktoré bolo aj strediskom "právnického stavu", sa presunulo do Viedne a ústredné súdnictvo po r. 1526 dlhý čas nefungovalo. V Uhorsku nebolo takých právnikov, ktorí by boli vstave prijať a spracovať nové impulzy. Povrchná prax na sedriách a u advokátoch nemohla nahradiť univerzitné štúdium (výuka práva na Trnavskej univerzite sa začala až v r. 1667).

Závery autora sú pozoruhodné pokiaľ ide o šľachtické právo (súkromné, trestné, procesné právo). Otvorené zostali nadhodené otázky v oblasti štátneho práva, verejnej správy a najmä v oblasti mestského a pozemkovo-vrchnostenského poddanského práva. Anotovaná knižka je čo do spôsobu spracovania svojimi pozitívnymi výsledkami významným dielom maďarskej právnej historiografie. Je prínosom aj pre československých právnych historikov, ktorí najmä na Slovensku, musia vychádzať z celouhorského vývoja.[1)]

Leonard Bianchi

---

1) Medzičasom vyšla aj tretia časť doktorskej dizertácie autorom ktorý sa v r.1974 dožíva svoje šestdesiatiny. Pod názvom "A jogtudó értelmiség a középkori nyugatés közép Európában" (Právo ovládajúca inteligencia v stredovekej západnej a strednej Európe), vyd. mad. akademie vied, Budapešť 1972, str. 177 sa vydala knižka, obsahujúca prehľad škôl a učebníc právnikov, výuky práva na univerzitách a právnej vedy. V osobitnej kapitole, aj pre našich právnych historikov zaujímavej, zaoberá sa autor úlohou doktorov a praktických právnikov v právnom a politickom živote Talianska, Francúzska, Anglicka Holandska, Burgundska a zvlášť aj v Českom kráľovstve a v Poľsku.

Závažné příspěvky k právním dějinám Latinské Ameriky

Důležitost tohoto úseku dějin státu a práva byla v nedávné době shodně zdůrazněna ze strany sovětské vědy i ze strany naší.[1] Pro badatele ze socialistických zemí jsou nyní k dispozici některé nové práce, které z hlediska faktografického mají prvořadý význam a z hlediska metodologického poskytují řadu podnětů k úvahám o správném historickém i právnickém přístupu k složitým problémům, jakými právní historie Latinské Ameriky přímo oplývá.

Institucionálně jsou tyto nové práce spojeny jednak s "Mezinárodním ústavem pro dějiny latinskoamerického práva"[2] v Buenos Aires, jednak s "Národním ústavem právnických studií"[3] v Madridu, jednak konečně s "Fakultou věd právních a sociálních Chilské university" v Santiago de Chile. Osobně jsou nerozlučně spjaty s prof. Alfonsem García-Gallo, řádným profesorem španělských a latinskoamerických dějin na madridské universitě a generálním sekretářem madridského ústavu právě uvedeného.

V edici Chilské university vydal A. García-Gallo před třemi lety pozoruhodnou "Metodologii dějin latinskoamerického práva",[4] v níž na více než dvou stech stranách analyzuje hlavní otázky a přehledně je sestavuje v 352 logicky uspořádaných tezích, přičemž hlavní váhu klade na charakteristiku pramenů (i rukopisných) a na soupis literatury, jinak v takovéto úplnosti sotva postižitelné. Jako první úvod do dané problematiky je kniha velmi vítanou příručkou doporučitelnou také etnografům a sociologům.

Podrobnější informace o současném stavu rozpracování problematiky latinskoamerických právních dějin poskytuje ovšem mohutný svazek

---

1) Viz nyní v časopise "Právník", roč. 112, 1973, str. 407.

2) "El Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano" založený r.1966. - Zde je nutno upozornit na terminologickou nesnáz spočívající v tom, že adjektivum "indiano" odvozené od jména "Las Indias", označujícího tradičně středoamerické a jihoamerické země, nelze překládat jako "indický" anebo "indiánský", nýbrž podle smyslu dnes nejspíše jako "latinskoamerický". V úvahu by ještě nanejvýš přicházel novotvar "indijský", vzhledem k tomu, že jde např. i o Filipíny.

3) Instituto Nacional de Estudios Jurídicos.

4) Alfonso G a r c í a - G a l l o, Metodología de la historia del Derecho Indiano, Santiago de Chile, 1970, 208 str. (Publicaciones del Seminario de Historia y Filosofía del Derecho de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Sociales de la Universidad de Chile, Estudios de Derecho Indiano, 2).

o 1136 stranách[5] obsahující v sedmi oddílech práce vzešlé z III. kongresu "Mezinárodního ústavu pro dějiny latinskoamerického práva" (viz výše) konaného v lednu 1972 v Madridě. Z oddílu I. upozorněme na rozsáhlou studii o obyčeji jako prameni práva v Latinské Americe ve století 16. a 17. (V.Tau Anzoátegui); z oddílu II. řadu příspěvků k ústavním dějinám latinskoamerických oblastí; z oddílu III. věnovaného místní a provinciální administrativě stať o různých typech jihoamerických místodržitelů (R. Zorraquin Becú); z odd. IV. práci o chilské šlechtě na konci indiánského období (G.Vial Correa); z odd. V. články o právní povaze desátků v Latinské Americe (A.de La Hera) a o vlastnictví k nerostům (E.Martiré); z odd.VI. analýzu projektu na zřízení "Univerzální společnosti pro obchod s Amerikou" ze 17.století (J.A.Alejandre García) a z odd. VII. upozornění G.Fl. Margananta na mexické archívy důležité pro bádání o latinskoamerickém právu.

Neméně bohaté a zčásti i nové poučení o právních dějinách Latinské Ameriky přináší sborník, v němž A. García-Gallo nově uspořádal své dosavadní menší práce týkající se někdejších španělských "Indií" a práva v nich platného.[6] Vznikl tak uzavřený celek obsahující úvodní metodické úvahy, celkový stručný přehled latinskoamerických právních dějin, čtyři speciální pojednání o pramenech, šest statí k vývoji státního práva, čtyři studie o dějinách administrativy atd. Stranou zůstaly přirozeně větší monografie téhož autora, zejména jeho znamenitá kniha, vyšlá před 15 lety, o bulách papeže Alexandra VI. a o právním uspořádání portugalských a španělských výbojů v Africe a v "Indiích" na počátku novověku.[7]

Pro badatele, který by se pokusil tvůrčím způsobem z marxistických pozic zpracovat tuto pro nás v podstatě panenskou látku, poskytují všechny uvedení knihy - jako poslední slovo západní vědy k daným otázkám - velmi užitečné východisko.

Václav Vaněček

---

5) III. Congresso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano, Actas y Estudios, Madrid 1973, 1136 str.

6) Alfonso G a r c í a - G a l l o, Estudios de Historia del Derecho Indiano, Madrid 1972, 816 str.

7) T ý ž autor, Las Bullas de Alejandro VI y el ordenamiento juridico de la expansion portuguesa y castellana en Africa e Indias, Madrid, 1958, 370 str. (s řadou pramenných textů z let 1344-1506).

Fani G. Milkova, Pozemlenata sobstvenost v bălgarskite zemi prez XIX vek, Sofija (Nauka i izkustvo) 1970, 259 stran, 10 příloh

Monografie, jejíž název přeložen zní"Pozemkové vlastnictví v bulharských zemích v XIX. století", jak z počtu stránek patrno objemná, má tématiku zdánlivě vzdálenou od zájmů československého právního historika. Leč jen zdánlivě. Není tomu tak dokonce ani u našich právníků vůbec. Nedávno ukázal Viktor K n a p p,[1] že mezi světové právní soustavy patří nejen historicky, ale i současně právo islámských zemí od Maroka až po Indonésii a Turkestán. Důvody pro to nejsou jen historické, tj.rozšíření islámu arabskými a potom tureckými výboji,ale i praktický význam, plynoucí ze zájmu o právní řády zemí, kdysi islámskými bojovníky dobytých, jejichž stopy lze shledat i v novodobých řádech těchto zemí. Kromě K n a p p a informuje stručně o islámském právu Zdenka P o l í v k o v á.[2]

Ale i česká věda historická věnovala svým vynikajícím, bohužel předčasně zesnulým představitelem, brněnským profesorem Josefem K a b r d o u trvale všestranný zájem tureckému feudalismu a jeho pozemkové ekonomické základně.[3] Rovněž Zdenka V e s e l á zabývá se touto problematikou.[4]

Není tedy otázka, jak na ni dává odpověď autorčin spis pro nás nikterak odlehlá a jeho studium, zpřístupněné francouzským resumé, může vzbudit zájem z několika důvodů. Uveďme jen názorný a důsledně sledovaný vztah sil ekonomických a sociálních k ryze juristickým jevům, mezi základnou a nadstavbou,nebo snahu zachytit vývoj v kritickém stádiu zkoumaných jevů, tj. v době, kdy neudržitelné poměry feudální se vnitřně hroutí, aby pak v osvobozeném Bulharsku po r. 1879 ustoupily buržoazním vztahům k půdě.

Mezi postuláty, které r. 1961 kladl Josef K a b r d a badatelům o tureckém feudalismu, byly otázky pozemkové držby a jejího charakte-

---

1) Článek "Velké právní systémy", Právník 110 (1971) sv1. str. 714-717.

2) "Vývoj studia islámského práva", Orientalistický sborník, Bratislava, 1963, str. 92-97.

3) "K problematice studia tureckého feudalismu na Balkáně a v uherském Podunají," Orient. sborník 1963, str. 86 - 91) "Hlavní rysy tímársko-sipáhiského zřízení v osmanské říši", Českosl. časopis historický 14 (1966) str. 293 - 311 s resumé; Les traits caractéristiques du système de timar dans l'Empire ottoman (pp. 310,311).

4) "Vývoj osmanského feudalismu a problematika jeho zkoumání", Orient. Sborník 1963, str. 78-85.

ru, dále zdůrazňoval význam a potřebu studia práva, a to jak normativního, tak zvykového, a doporučoval významové zpřesnění turecké feudální terminologie.[5] Není pochyby, že práce toho druhu, jakou je autorčina, přicházejí také jako odpověď na tyto požadavky a doporučení, takže o jejich aktuálnosti nelze se vyjádřit jinak než kladně. Nelze také pochybovat, že jejich předností je, že se zabývají problematikou místně i časově omezenou. Jen od přehledu studií takto vymezených bude totiž možno jednak postoupit k souhrnným pracím o osmanském feudalismu v někdejší říši vůbec, jednak využít metod a výtěžků jedné lokální monografie k téže práci v jiném prostředí, jak to činil K a b r d a pro Slovensko.[6] Je to posléze výskyt tureckých pramenů na tomto území našeho státu, který činí recenzovanou studii aktuální i pro nás.

Autorčina práce je po "úvodu" rozdělena na tři kapitoly. První pojednává o vývoji a povaze pozemkového vlastnictví a pozemkového tureckého zákonodárství v osmanském státě v 19.stol.,druhá o přímé (bezprostřední) státní formě pozemkového vlastnictví a třetí o jeho čiftlické formě. V "úvodu" si autorka klade za úkol 1. roztřídit formy pozemkového vlastnictví v 19.stol. a podat rozbor jejich vnitřní skladby, jakož i charakterizovat je komplexně; 2. charakterizovat přímou státní i čiftlickou formu zmíněného vlastnictví jako nové, pro osmanský stát a feudalismus osobité jevy s dalšími podružnými úkoly; 3. odhalit vykořisťovatelskou podstatu přímé státní, i čiftlické i vakfovní formy a objasnit skutečnou ekonomickou i právní situaci vykořisťovaných rolníků a jejich třídní zápas o proměnu jejich půdy v soukromé buržoazní vlastnictví; 4. analyzovat osmanskou pozemkovou legislativu v 19. stol. a odhalit reakční úlohu turecké feudální státoprávní nadstavby, ježto zdržela rozklad feudálního pozemkového vlastnictví a tedy oddálila nástup kapitalistických výrobních vztahů.

Autorka tedy zkoumá problematiku pozemkového vlastnictví v její celosti, v aspektu jak ekonomickém, tak právním, jakož i v jejich vzájemném působení, a studuje, s prioritou otázky základny i nadstavby. Jde o úkoly velmi náročné, které kladou na badatele značné požadavky jak po stránce juristické, tak pokud jde o historické a jazykové znalosti. Badatel musí mít stále na zřeteli, že psané (normativní) právo se nevždy krylo s praxí, a musí shánět těžko dostupné a nepublikované prameny listinné povahy, což činí práci složitou a obtížnou. Nejinak je tomu při zkoumání hospodářských a sociálních podmínek zejména vykořisťovaných rolníků.

---

5) Orientalistický sborník 1963, str. 89,91.

6) "Kánúnnáme novozámeckého ejáletu. (K 300. výročí dobytí Nových Zámků Turky)", Historický časopis 12 (1964) 186 - 214; "Kánúnnáme szécsényských rájů", Slovenská archivistika 2 (1967), 48 - 62.

V kapitole I. vykládá autorka vývoj a povahu pozemkového vlastnictví a k němu se vztahujícího zákonodárství v 19.stol. Předesílá vypsání vývoje v dobách rozkladu tureckého feudalismu, zejména původní spojení vojenské služby s pozemkovou držbou, tzv. tímársko-sípahíjskou soustavu vojenských lén. Vzhledem k tomu, že těžiště práce je v 19. stol., lze se spokojit s tím, co o tom autorka uvádí. Přechází pak k době vnitřních reforem osmanského státu, které - pokud jde o půdu - se táhnou od r. 1839 přes vydání Zákona o půdě a Zákona o držebních listinách (tapiích) r. 1858 i Občanského zákoníku (Medžellé) až do Osvobození bulharských zemí z tureckého jha (1879). Tyto reformy se shrnují pod označení Tanzimát tj. uspořádání. Nato vypočítává autorka jednotlivé druhy pozemkového vlastnictví, a to Wakf (vakuf), tj. institut sui generis islámského práva, jehož genesi, odrůdy a sociálně-ekonomickou funkci podrobně líčí. Nato přechází k úplnému soukromému pozemkovému vlastnictví, mülk, jenž bývá srovnáván se západoevropským alodem, a ukončuje kapitolu výkladem dvou forem státního vlastnictví. Je to metruke, zhruba res omnium communes a občiny,a dále mevat, "mrtvá půda", půda ve státním vlastnictví, kterou mohou jiné osoby získat do kvalifikované držby kultivací.

V II. kapitole se pojednává o přímé státní formě pozemkového vlastnictví. Především se určují subjekty (autorka je označuje jako "tituláři") a předmět práva držby k pozemkům zvaným mírínské, což je zhruba převážná část orné půdy, pastvin a kultivované půdy, a popisují se způsoby nabývání a pozbývání práva držby k nim. Pečlivým rozborem zjišťuje autorka obsah i povahu vlastnického práva státu - rakabe, načež stejně podrobnou analýzu koná u práva držby - tasarruf samostatně a bezprostředně vyrábějících rolníků. Kapitolu uzavírá rozborem forem ochrany této, jak i z této recenze má být patrné, držby právního charakteru, držby specifickými znaky tureckého právního řádu vybavené.

Těžiště práce je v kapitole III., která se zabývá čiftlickou (u autorky čiflickou) formou pozemkového vlastnictví. Autorka zevrubně vykládá historické kořeny čiftliku i další vývoj a charakterizuje jej jako specifický jev v bulharských zemích, kde se podařilo feudálům nového typu, opírajícím se o majetek, vystřídat někdejší feudály vojenské. Došlo k tomu tak, že jedna složka vykořisťující třídy byla nahražena novou, vznikl čiftlikář (čiftlikčij), nový typ vykořisťovatele. Autorka ve dvou nejzávažnějších a nejzdařilejších úvahách celého spisu (str.200 - 237) vykládá nejprve ekonomickou podstatu a právní formu vztahů k pozemkovému vlastnictví mezi tureckým feudálním státem a čiftlikáři. Správně rozpoznává, že tento stát není nic jiného než organizace vykořisťujících příslušníků feudální třídy. Nato se obrací k povaze a právní formě oněch vztahů mezi čiftlikáři a rolníky, kteří jako

příslušníci třídy vykořisťované vzdělávají půdu ončch. Autorka správně určuje juristickou povahu těchto vztahů, označujíc čiftlickou držbu v praxi za dominium utile, i když teoreticky stát podržuje formálně vlastnictví. Naproti tomu vztah rolníků k půdě není právem věcným, nýbrž toliko osobním, obligačním poměrem, ať jde o kesim (= úsek), tj., přenechání části půdy rolníku k obdělávání za předem určený roční plat, ať o izpolicu, tj.societas partiaria, ať o pracovní smlouvu.Po stránce sociální charakterizuje autorka zvláště kesim jako vysloveně vykořisťovatelskou formu čiftliku.

Také poslednímu ze čtyř shora vytýčených záměrů, totiž ukázat, že turecký feudální stát a jeho právní nadstavba, zejména Zákon o půdě i Občanský zákoník, staly se překážkou vývoje směrem ke kapitalistickým vztahům, věnovala autorka péči, jejíž výsledkem je přesvědčivý závěr, že toto zákonodárství bylo ve službách tureckých feudálů a zabránilo, aby se vztahy k půdě proměnily, aby právo držby přešlo v plné buržoazní vlastnictví.

Předmětem práce Fani M i l k o v o v é je nedostatečně probádaná problematika pozemkového vlastnictví. Autorka v ní není nováčkem, jak svědčí šest jejích dosavadních studií, počínajíc r. 1961 a uvedených v Bibliografii (str.245/6). Jejím záměrem (str. 253 p.1) je neomezit se jen na juristicko-formální pojednávání o zvoleném tematu. Probírá vlastnictví jako kategorii hospodářsko-sociální a vlastnické právo jako kategorii juristicko-dogmatickou. Nestaví je však proti sobě izolovaně, nýbrž současně osvětluje vztahy k půdě, jak pokud jde o jejich právní úpravu, tak pokud jde o jejich sociální dosah. Dospívá tak ke komplexnímu pohledu a úsudku. Tato pracovní metoda je v právněhistorických spisech ojedinělá a možno říci, že díky jejímu použití podařilo se autorce podat neobyčejně fundovaný a plastický obraz právního a sociálního řádu v bulharských zemích v posledním století před osvobozením.

Uznání zasluhuje také její kritický poměr k pramenům. Ve spise jako jeho deset příloh je také reprodukováno a vyloženo několik důležitějších dokumentů. Díky mimořádným jazykovým znalostem mohla autorka využít nejen tištěných, ale i neuveřejněných archivních pramenů. Velmi uvážlivě hodnotí také význam právní praxe, otázku, pokud normy zákona a nařízení zůstaly na papíře, jakož i význam práva obyčejového. Názornosti výkladu slouží také několik schemat, rozdělení právních forem vztahu k půdě (str. 46) a rozvržení půdy při třech různých formách čiftlického hospodaření (186-189). Práci doplňuje bohatá bibliografie (str. 243 - 249), výklad tureckých slov (str. 250, 251; chybí zde jen "akče") a termínů, jakož i francouzské resumé, velmi obsáhle pojaté (252 - 259).

Studii nelze po žádné stránce nic podstatného vytknout. V názvech spisů tištěných latinkou je několik typografických chyb. Z jiných jsem si všiml, že autorka pokládá sbírku Harmenopulovu za církevní sborník, ačkoli jde o světský (str. 61). Do české odborné literatury zavedl J. Kaberda psaní "čiftlik", místo dřívějšího "čiflik", opíraje se o původní turecké prameny. Tohoto psaní bylo použito také v této recenzi. Pokud jde o wakf, přiklání se autorka (str.44, 50 a p.l tamže) k názorům, které jej pokládají za právnickou osobu, ale jsou i názory jiné,[7] podle nichž islámské právo nezná pojem právnické osoby.

Úsudek o práci Fani M i l k o v o v é "Pozemlenata sobstvenost v bălgarskite zemi prez XIX vek" možno shrnout tak, že je to vynikající přínos bulharské právněhistorické vědy, který obtížností problematiky, smělou koncepcí a originálním marxistickým zpracováním, svědčícím o bezpečném ovládání pramenů, stojí vysoko nad průměrem. Zaujme i nebulharské čtenáře, české také zmínkami o účasti Konstantina Jirečka na snahách mladého bulharského státu o agrární reformy.[8]

Jiří Cvetler

---

7) W e n s i n c k, A.J. - K r a m e r s, J.H., Handwörterbuch des Islam, Leiden 1941, str. 788.

8) I r e č e k - S a r a f o v, Raport na komisijata,izpratena v Kjustendilski okrag da izuči položenieti na bezzemlenite seljani. Dărž. vestnik 1880 69-77.

Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379 – 1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae – (Visitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379 – 1382) – Ediderunt Ivan Hlaváček et Zdeňka Hledíková, Academia Praha 1973, S. 529

Mnohokrát se literatura, zabývající se předpoklady vzniku husitství a dějinami církve v Čechách, opírala o - dnes jej lze označit přímo za proslulý - visitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic z prvních let vlády krále Václava IV, (přesně z let 1379 - 1382), nicméně běžně přístupné byly zatím jen zlomky z částečných nebo příležitostných edic. Zásluhou dvou autorů, jejichž jména představují pevnou hodnotu v bádání o dějinách předhusitské doby a v diplomatice 14. století, má konečně odborný čtenář v ruce objemný svazek kompletního vydání pozoruhodné památky, edici tím vítanější, protože je jisto, že z ní bude čerpat poučení řada vědních disciplin.

Visitační protokol není totiž jen památkou historickou či zajímavostí diplomatickou. Bohatství materiálu v něm zachovaného totiž zaujme i historika kultury a mravů, etnografa, právníka, místopisce či demografa, takže můžeme očekávat již ve velmi blízké době, že edice bude patřit k nejcitovanějším ve vědeckých pracích o druhé polovině 14. století.

Autoři předeslali zasvěcenou předmluvu, která vysvětluje vznik protokolu, ve výběru se zabývá dosavadním vědeckým zpracováním, informuje o povaze visitace a kompetenci úřadu arcijáhna, popisuje rukopis a rozebírá jeho složení, zabývá se i osobou visitujícího arcijáhna i jeho pomocným personálem a písaři, sleduje časově průběh visitace a probírá i typy zápisů. Jakkoli jsou tedy údaje předmluvy velmi bohaté, přece jen z nich vyplývá, že autoři v ní nevyužili veškerého svého shromážděného materiálu, neboť rozsah předmluvy by jim to byl asi nedovolil; je zřejmé, že sem uložili pouze výběr svého bádání. Lze vyslovit naději, že se oni sami ve své další práci znovu vrátí k objemné látce a využijí svých poznatků ať již snad ve speciální monografii nebo při zpracování jiných themat o této době.

Svědectví protokolu je tím cennější, že je bezprostřední. Nejde tu o literární zpracování nebo o zápisy formulované ex post, nýbrž o skutečné obsahové vystižení mluveného slova při výsleších tak, jak je stačil zachytit přítomný písař. Při tom i v geografickém smyslu zachycují údaje protokolu rozsáhlé území středních a severozápadních Čech, takže jsou i velmi representativní ukázkou poměrů, kterým obdobné vládly asi i jinde v pražské arcidiecézi. Nadto nelze nezdůraznit zvláštní cenu památky v tom, že nevystupují tu před námi, jako větši-

nou v jiných pramenech doby, významní šlechtici, preláti či osoby z okruhu královského dvora, nýbrž že defiluje před námi ohromná řada drobných postav, typických pro onu dobu a její hospodářskou i etickou tvářnost, od obyčejných farářů venkovských a městských farností, kaplanů a jiných osob v duchovní správě až k prostým lidem, nevýznamným měšťanům, vesničanům, ženám a dokonce i dětem.

I obsah protokolu dovoluje nahlédnout jedinečným způsobem do života doby. V plné syrovosti a barvitosti lze sledovat běžné lidské zájmy a dobové poměry, zejména nepevnou morálku ve vztazích mezi mužem a ženou, naprosto obvyklý zjev kněžských konkubinátů, otázky nemanželských dětí, poměry finanční a úvěrové či řadu lidských slabostí jako pitky, pobývání v krčmách, hry v kostky. Ačkoli protokol postrádá naprosto jakékoli hodnoty literární, přece jen jeho četba strhuje atraktivností skutečných událostí, anekdotických příběhů i osobních dramat.

Cennou pasáží některých zápisů, ne však důsledně uváděnou, jsou seznamy majetku kostelů, mezi nimiž zaujmou údaje nejen o bohoslužebných předmětech, nýbrž především o knihách. Těchto údajů využil již velmi důkladně I. Hlaváček na příslušných místech své cenné práce Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích, Praha 1965; nyní se badateli dostává do rukou plný text příslušných zápisů. Jde většinou o knihy liturgického běžného obsahu, někdy nezcela přesně označené, mezi nimiž chybí skoro všude závažnější rukopisy právnické. Zvláštní pozornost věnoval visitator zjištění, zda mají duchovní správci, jak bylo jejich povinností, diecesní statuta.

Ačkoli se edice může opírat o jediný rukopis, jehož hodnota je autentická, přece jen se musela vyrovnat s některými problémy technickými. Škrty, opravy, přípisky a zřejmě často i grafické a gramatické nejednotnosti textu si vyžadují mnohdy četná upozornění v poznámkách. Autoři dali přednost shrnujícímu souboru poznámek za každou kapitolou o jednotlivé visitaci před umístěním aparátu pod čarou. S tím lze vyslovit plný souhlas, když poznámky samy většinou obsahovou stránku zápisů nijak podstatně nemění a také jejich závažnost je nestejnorodá, takže v použité podobě nepřichází čtenář nikterak o potřebná upozornění na zvláštnosti textu, ale má usnadněnu práci při souvislém procházení zápisů. Znění veškerých zápisů je zřejmě velmi pečlivě přepsáno a zachovává zvláštnosti rukopisu. Při zběžném zapisování se arci vloudilo do textu mnoho chyb, zvláštností a nepřesností, na které kromě upozornění v poznámkách je třeba často vzít zřetel umístěním vykřičníků v textu, resp. doplňováním vynechaných slov či písmen.

Naprosto nezbytnou pomůckou k náležitému zvládnutí materiálu a vůbec k používání edice jsou zevrubné rejstříky, které autoři sestavili s velikou péčí. Téměř čtvrtina rozsahu knihy je věnována rejstříko-

vé práci, kde index jmen i index věcný jsou příkladně pořízeny s téměř perfektní úplností. K rejstříku věcnému lze podotknout, že správně se snaží shrnovat všechny příbuzné údaje k jednomu heslu, když rozlišování některých významových odstínů by zatěžovalo neúměrně rozsah i nákladnost tisku a ve skutečnosti by badateli práci neusnadnilo, když by musel při studiu určité instituce navíc procházet řadu hesel dalších.

Jakkoli je obsah památky mimořádně bohatý pro řadu vědních disciplin, přece jen zvláštní cenu má pro historika práva. Sám vznik pramene je spojen s činností úřední, s výkonem povinností vysokého církevního hodnostáře; jeho obsahem jsou ve skutečnosti především zjištění o správném výkonu úředních funkcí, o případném porušení právních předpisů církevních, o řádné správě farností a jejich majetku. A tu se potvrzují studiem celého pramene úvahy, které byly vysloveny již na základě jeho znalosti částečné. Stav kleru vizitované oblasti je velmi nedobrý a porušování základních povinností je příliš časté a markantní. Snad nejčastějším proviněním klerikŭ je soužití se ženami, mnoho z nich má i děti. Nedodržování povinnosti residenční, zanedbávání bohoslužeb, návštěvy krčem a hry, lichva, nedbalost o věci kostela - to jsou další velmi častá provinění, která ukazují již sama o sobě, jak málo respektu v té době si kněží získávali i mezi prostými věřícími. Ale ukazuje se také, jak vyplývá z uložených trestů a napomenutí, že ani vrchnost církevní nestíhá příliš přísně viny bezpečně zjištěné, že kázeň je velmi uvolněna a že mnoho přestupků se vlastně toleruje. To je tím zajímavější, když uvážíme, že tu je vlastně postižen stav doby ještě Karlovy - vždyť vizitace se koná na samém prahu období krále Václava IV. Pod skvělou stavbou české arcidiecéze a velkými kulturními výboji se skrývá velmi již rozložený život obyčejného kléru. Vidíme, že ani moralistní projevy karatelů z předhusitského období nijak nepřehánějí, líčí-li kriticky nedostatky církevního života. Čtenář zápisů vizitačního protokolu s odstupem věků má možnost pozorovat to, co unikalo ještě současníkům, blížící se krizi, vyúsťující až do husitské revoluce.

Oběma editorům, kteří předkládají odborným zájemcům zralé dílo, patří dík za zpřístupnění pramene již tak často citovaného, přece však v plném znění, všech souvislostech a historické váze nedosti známého.

Jiří Kejř

Burchard Brentjes, Die orientalische Welt. Von den Anfängen bis Tschinggis-Khan. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1970. 523 stran, 66 fotogr. příloh, 74 kreseb, 1 synchronická tabulka. Cena neudána

Autor se pokusil v této obsažné práci o syntézu desetitisícileté-ho prehistorického a historického vývoje Orientu - od Přední Asie až do Číny a Japonska - na podkladě historického materialismu. Jde pochopitelně o vyjádření této rozsáhlé časové periody i teritoriální rozlohy jen ve zkratce a o zdůraznění nejvýznačnějších bodů sociálně ekonomického a politického vývoje. Práce je určena především pro zájemce, kteří hledají názorné podání dialektiky dějin předkapitalistických společností, byť v hrubých rysech, na doložitelných skutečnostech. Proto je pokus autorův především eklektického charakteru, kdy se lze dotknout jen nejpodstatnějších problémů a postavit je do správného světla vytýčením horizontální jednoty a trvalého sepětí orientálního prostoru, aniž se, pochopitelně, zdůrazňuje vlastní dějinný vývoj.

Ve své práci rozlišuje autor 4 nestejně obsáhlé oddíly: I. Agrární revoluce (r.10000-3000 př.n.l.), str.25-38; II. Státy a říše poříčních kultur (r.3000-500 př.n.l.), str.57-187; III. Veleříše na východě a západě (r.500 př.n.l.-600 n.l.), str. 188-327; IV. Poslední "orientální" tisíciletí (r. 600 n.l.-1600), str. 328-446. Není naším úmyslem zabývat se v této anotaci autorovým dílem v plné šíři, všimneme si jen některých úseků: Oddíl věnovaný zemědělství a dobytkářství obsahuje zajímavé odkazy vyplývající pro společenský vývoj na podkladě nových archeologických objevů v Jerichu a Seyl Aqlatu z 8. a 7.tis.př.n.l.; tyto objevy dávají podnět k představám o těžkém údělu zejména jerišského obyvatelstva v zajetí: nebylo utráceno, ale přidržováno k nuceným pracem. Autor soudí, že už v této době (7.tisíciletí) lze mluvit o třídní společnosti, charakterizované vykořišťovatelským systémem; dochází k tomu tedy o 4000 let dříve než dosud bylo přijímáno (v souvislosti s tzv. městskou revolucí), a jež nadále platí pro Sumer, kde teprve ve 4, tisíciletí vznikají městské státy s třídně rozvrstvenou společností. Té je pak věnován II. oddíl práce, který se zevrubně obírá se sumerskými městskými státy (podobně i se starým Egyptem), pokud jde o jejich společenské uspořádání a hospodářské poměry. Přitom autor sleduje zákonodárnou a reformátorskou činnost mezopotamských vladařů,

vykládá její účel jako potlačování třídních bojů (proklamacemi o ochraně chudých, vdov a sirotků), třebaže si dlužno položit otázku, zda tyto proklamace, které nikdy nebyly formulovány jako lex perfecta, tedy vždy jim chyběla sankce,nebyly spíše pouhým prostředkem vladařovy propagace. Autor se zabývá obrazem třídní společnosti mezopotamské, ovšem ještě podléhá starším názorům, které za svobodné obyvatelstvo považovaly pouze amurské válečníky, kdežto domácí akkadské obyvatelstvo řadily mezi tzv. muškény. Také právní postavení mezopotamské ženy autor poměrně snižuje, nehledí např. ani k možnosti jejího nároku na rozvod, který jí přiznávaly za určitých předpokladů zákony Chammurabiho.

Přednostní autorovy práce je jeho snaha o zachycení hlavních hypotéz a jejich řešení při všech společenských a hospodářských vztazích orientální společnosti. V tom směru je jeho práce opravdu podnětnou.

J.K.

Erkki Salonen, Über das Erwerbsleben im alten Mesopotamien. Untersuchungen zu den akkadischen Berufsnamen. Teil I. Studia Orientalia. Edidit Societas Orientalis Fennica, XLI, Helsinki 1970, Stram 344 + XI tab. Cena není udána

Tato publikace nás seznamuje s obsáhlým přehledem mezopotamských, tj. sumerských a akkadských výrazů pro různá povolání a tím nám podává výrazný, obraz sociálního složení obyvatelstva této oblasti od nejstarších prameny doložitelných dob až do pozdněbabylónského období. Úvodem se dovídáme o mezopotamských cezích a gildách, o dozorcích a mistrech. Obsažný oddíl je věnován řemeslníkům (str.28-332); nacházíme v něm části o učních, o postavení žen-řemeslnic (při kovozpracovatelství, pletení rákosu, textilnictví); v této souvislosti autor rozbírá i předpisy Chammurabiho zákoníka upravující adopci učňů. Jednotlivým řemeslům je věnováno - lexikografickým způsobem - celkem 11 oddílů: I. Stavebnictví (str.35-58), tj. stavitelé, zedníci, cihláři, budovatelé kanálů, přehrad, propustí a mostů; II. Zpracování dřeva (str.59-77); truhláři a tesaři; III. Zpracování kůže (str.78-96); výroba obuvi, jirchářství, barvířství; IV. Zpracování kovu (str.97-147): kováři, zlatotepci, klenotníci, rytci; V. Potravinářství (str.149-216): mlynáři, pekaři, kuchaři, pivovarníci, vinaři; VI. Výrobci pergamenu, zejm. v novobabylónském období (str. 217-218); VII. Zpracování rákosu (str. 219-230); VIII. Kamenictví (str.231-243): rytci pečetítek,sochaři atd.; IX. Soukenictví (str.244-315); X. Hrnčířství (str. 316-326) a XI. Zbrojařství (str. 325-331). U každého řemeslníka je vyznačeno jeho sociální postavení, buď jako samostatně pracujícího nebo v pracovním poměru.

Kniha je doplněna obsáhlými rejstříky a bohatým obrázkovým materiálem. Druhý, autorem chystaný díl, bude věnován povoláním, která nebyla probrána v díle prvním, takže celek bude spolehlivým průvodcem po důležitém úseku mezopotamského společenského a hospodářského života.

J.K.

Mezopotamia. Praca zbiorowa pod redakcją Jana Brauna. Warszawa 1971, Państwowe wydawnictwo naukowe, 8vo, 339 stran + 106 obr. Cena 45 pol. zl.

Kolektivní práce význačných polských orientalistů, jazykovědců a historiků má charakter vysokoškolské učebnice a slouží proto především didaktickým cílům, takže se nezabývá hlubším rozborem detailní problematiky staroorientální historie. Při tom však jednotliví autoři nezastávají vždy stejná stanoviska např. v otázce původu Sumerů nebo staroorientální chronologie. Práce se dělí na 11 kapitol, z nichž úvodní (str.11-25) od M. Krogulské podává přehled bádání o Mezopotamii od 18. stol. až k dnešnímu stavu s přehledem nejvýznačnější bibliografie. Zmínky zasluhuje V. kapitola o jazycích mezopotamských z toho o sumerštině a churitštině od J.Brauna, str.50-57, a o semitskych jazycích od K. Lyczkowské, str.58-73). V VI. kapitole (str.77-185) pojednává K. Szaryńska o mezopotamské prehistorii (str. 77-88), kdežto politické a hospodářské dějiny a společenské vztahy jsou vylíčeny od J.Zablocké (str.99-105). Klínopisným právům je určena VII. kapitola od C.Kunderewicze (str. 186-211), kde jsou předvedena všechna sumerská a akkadské právní díla ("kodexy") a kde je též stručně poukázáno na význam dokumentů z právní a hospodářské praxe. Zmínky zasluhuje VIII. kapitola, jež pojednává o náboženství (str.212-233); jejím autorem je nestor polské orientalistiky R.Ranoszek. V IX. kapitole K.Szarzyńska (str. 234 - 269) podává souhrnný přehled sumerské a akkadské literatury, v jejímž rámci probírá i literaturu právní, odbornou a religiózní.

V celku lze říci, že se společnému úsilí polských odborníků podařilo dát do rukou vysokoškolských posluchačů orientalistiky příručku, která splňuje svůj účel a dává v podstatných rysech obraz mezopotamské společnosti a kultury, jak se podává z nejdůležitějších památek materiální k duchovní kultury.

J.K.

Hans Julius W o l f f, Griechische Rechtsgeschichte als Anliegen der Altertumswissenschaft und der Recntswissenschaft. Novořecké resumé. Helléniké anthrópistiké hetaireia, Praktika, I, Atény 1970, str. 152 – 162 (Referát na I. mezinárodním vzdělávacím symposiu v Delfách)

Vynikající právní grécista H.J. W o l f f, se již dříve věnoval vztahům řeckych právnícn a státních institucí k některým souvislostem, patrným z jeho článku Das Verhältnis der Rechtsordnung zur gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und politischen Ordnung antiker Staaten (ve sborníku Zur Einheit der Rechts- und Staatswissenschaften, Freiburg i.Br. - Karlsruhe 1967, 167 - 181). Tentokrát se zabývá otázkou řeckých právních dějin jako záležitosti vědy o antice a vědy právní. Jde mu o to, zda řecké právo má být ponecháno k pěstování klasickým filologům a historikům starověku, či zda jeho místo je v rodině právní vědy.Uvádí doklady dobrého i neuspokojivého traktování ze strany oněch badatelů. Doporučuje, aby přesto jejich zájem neutuchal, ale dospívá k přesvědčení, že "pravou vlastí studia řeckého práva je jurisprudence, protože je dostupné jenom tomu, kdo, ať již je původem filolog nebo právník, přistupuje k řecké právní problematice z právnického hlediska (156, 157). Uvádí některé příklady (oikos a gentilské zřízení, status ženy a propuštěnců, majetkové právo rodinné, rozklad gentilské sounáležitosti v nově zakládaných městech a místech, úpravu vlastnictví - s uvedením obou prací J. P e č í r k y - a vztah justice k státní formě), jak je přinesla poslední literatura a avizuje vlastní práci o kontrole norem v Aténách.

Méně místa věnuje W o l f f otázce, jakou cenu má pěstování řeckého práva v rámci právních dějin. "Kdo pokládá jen naši, z pandektistiky vyrostlou kontinentálněevropskou dogmatiku a její historické stupně v římském právu za předměty hodné učené námahy, tomu řecké právo nemůže mnoho znamenat..... Kdo se snaží odhalovat a hodnotit právní ideje, které byly v činnosti u národa tak vysoké civilizace, jako byli Řekové, třebas byli ve srovnání s Římany na nižším stupni právní kultury, přijde si v řeckém právu zcela na své", končí autor a dodává, že přece jde o právo, jež upravovalo čilé a vysoce vyvinuté zbožní a jiné ekonomické jevy.

J.C.

Hans-Albert Rupprecht, Studien zur Quittung im Recht der graeco – ägyptischen Papyri. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 57. Heft, C. H. Beck´sche Verlagsbuchhandlung, München 1971, 127 stran

Od počátku 20. let vydává mnichovská universita ve shora uvedené řadě monografie, jejichž počet dosáhl úctyhodné výše. Z toho jich bylo 14 vydáno podruhé, zpravidla s doplňky. Jméno autora není čtenářům PHS neznámé. Jeho monografie navazuje pramenným materiálem i tematem na jeho doktorskou práci, o níž PHS přinesly recenzi.

Nový spis sloužil k autorově habilitaci v Mnichově a přispěl k nynější profesuře v Marburgu.

R u p p r e c h t se zabývá tématikou, na kterou jsem obrátil pozornost počátkem 30. let (sr. H.J. W o l f f, Gnomon 41, 1969, 380). Na rozdíl od své disertace rozšiřuje autor zkoumaný materiál časově až k Diokleciánovi a také obsahově: nejde totiž jen o soluci půjček, ale i jiných závazků. Připojen je seznam literatury, rejstřík věcný i pramenů.

Pracemi nejvýznamnějšího právního grécisty naší doby, H.J. W o l f f a byly položeny základy k novému, na římskopandektních brýlích nezávislému pohlížení na řecké právo závazkové. Monografie posledního čtvrtstoletí, vycházejíce ze zásadních W o l f f o v ý c h názorů, dospívají i v podrobnostech k některým novým výsledkům. Došel k nim i autor již v první práci, a nyní i zde. Přirozeně neznamená odložení římskopandektní optiky úplné opuštění těch pojmů, které vytvořila, abychom si věděli se zařazením vůbec rady. Ale dochází se, též u autora, k zjišťování některých institutů řeckému právu vlastních a od římských odlišných. V tomto poznávání řeckého práva tkví vůbec smysl a cíl jeho moderního studia.

Autor využil materiálu i poznatků z doktorské práce, ale tematem daná nutnost překročit časově i rozsahově hranice půjček, přiměla jej k rozsáhlému záběru několika set dalších pramenů. Cíle, ukázat přímo na pramenném materiálu svébytnost některých řeckých institutů a upozornit na pole ještě neprobádaná (zejména z pracovního práva, str. 38, p. 4), autor jistě dosáhl, a jeho výsledky jsou obohacením právní papyrologie i znalostí o řeckém právu.

J.C.

Hans Julius Wolff, Some Observations on Praxis. Proceedings of the Twelfth International Congress of Papyrology, American Studies in Papyrology, vol. 7, Toronto 1970, str. 527 – 535

Značné části evropských papyrologů nebylo možné zúčastnit se 12. mezinárodního papyrologického kongresu v americkém Ann Arboru r.1968 a také úplné jeho výsledky, Proceedings, nejsou u nás dostupné. Zde lze podat zprávu jen o jednom z nejvýznamnějších referátů, protože se referent pokusil úspěšně o korekturu jedné ze vžitých představ helénistického procesního práva.

V řeckých, zejména helénistických listinách, setkáváme se s doložkou, podle které splnění dlužníkova závazku je pojištěno možností vymoci jej výkonem: praxis kathaper ek dikés. Autor nejprve vyvrací tradiční výklad těchto slov, podle něhož věřitel mohl domněle vymáhat závazek "jakoby z rozsudku", protože diké neznamená soudní rozsudek, ale žalobu. Poté za rozboru pramenů dospívá k závěrů, že ona doložka znamená jen způsob, jehož má věřitel použít při vymáhání. Na otázku, zda vůbec někdy měla tato doložka význam ve smyslu "exekuční listiny", jak teorií o ní vyvinula zejména německá papyrologie minulého půlstoletí - diskuse se zúčastnil i český romanista Josef V a n č u r a (Exekuční listiny dle práva papyrů,1915) - odpovídá autor záporně. Závěrem vykládá, arci výslovně jako hypotézu, genezi užívání této doložky v souvislosti s vývojem helénistického soudního zřízení a procesu v Egyptě.

J.C.

Karl-Heinz Ziegler, Das private Schiedsgericht im antiken römischen Recht. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 58 Heft. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1971, XVIII + 303 stran

K. J. Z i e g l e r vstoupil do právní romanistiky před necelými desíti lety disertací z mezinárodního práva starověku, Die Beziehungen zwischen Rom und dem Parthenreich, která vyšla po přepracování r.1964 (Wiesbaden, 158 stran). Očekávání, vzbuzená v kruzích historiků i právníků, splnil autor dokonale shora uvedeným spisem z římského práva procesního. O tom svědčí, že byl na jeho základě habilitován r.1970 ve Frankfurtu, a nyní že byl povolán jako řádný profesor římského práva do Hamburku po nikom menším, než po Maxu Kaserovi.

Spis takového významu zasloužil by si ovšem delší studium a bedlivější pozornost, ale pokládám za nutné seznámit s ním zde aspoň touto anotací. Práce je rozdělena na čtyři kapitoly. V první se pojednává o prétorském ediktu jako základu soukromé arbitráže na sklonku republiky, s úvahami o vzniku ediktu a o počátcích dogmatického formování arbitráže právníky té doby. Těžištěm práce je kapitola druhá, arbitráž v klasickém právu. Autor podrobně zkoumá její smluvní základy, compromissum a receptum arbitri. Přechází k prétorské ochraně arbitráže, k osobnímu a věcnému rozsahu arbitráže, k jejímu průběhu, končícímu výrokem, sententia arbitri. Charakterizuje klasickou jurisprudenci v tomto směru a hodnotí její význam pro arbitrium za principátu. Ve třetí kapitole sleduje autor arbitráž v poklasické době. Pozoruhodné jsou zde úvahy o uznání nestátního soudnictví (episcopalis audientia, zvláštní soudy židovské i soukromá arbitráž v už. sm.) státem. Autor pokračuje v hodnocení poklasické jurisprudence pro tuto tématiku a v rozboru praktického významu soukromé a církevní arbitráže. Čtvrtá kapitola je věnována justiniánské době a podrobným uváděním pramenů a jejich výkladem, s úvahami o postoji justiniánské legislativy i praxe k tomuto institutu a s výhledem do středověkého vývoje. Kromě obvyklých rejstříků, pramenů a předmětů, je připojen zvláštní přehled listin, týkajících se arbitráže z římské a římsko-byzantské doby (str.289-291).

Poslední, kdo učinil římskou arbitráž předmětem komplexního pojednání, byl B. M a t t h i a s s r. 1888 (Die Entwicklung des römischen Schiedsgerichts, Festschrift Winscheid). Je přirozené, že zejména díky papyrům, pokud jde o prameny, a více než osmdesátiletému vývoji právní romanistiky vůbec, bylo lze dospět k novým poznatkům a předložit je souhrnně odborné obci. Autorovi se to podařilo. Jeho přehled pramenů ukazuje, jak i pro "pouhého" romanistu je cenné, může-li se opřít o papyrovy materiál. Kromě osmi latinských listin - herkulánských tabulek, je to 22 řeckých papyrů (mezi nimi dosud neznámý ženevský, o němž spolu s vydavatelkou, L. M i g l i a r d i-ovou psal autor v Revue internationale des droits de l´antiquité, 1971, str. 18) i byzantské texty normativní.

Přehled autorem použité literatury je impozantní a svědčí o tom mj. počet poznámek (celkem 1371). Je sledována až po r. 1970 včetně v Dodatcích (str.292), a těžko si lze představit, že by cokoliv podstatného autoru zůstalo neznámým. Přirozeně bylo by možno zkoumat i ekonomické a sociální příčiny římské soukromé arbitráže, jak cestu k tomu ukázal E. V o l t e r r a ve studii La base economica della elaborazione sistematica del diritto romano (viz PHS 15, 1971, 244), ale autor si takovou úlohu nevytkl a jen okrajově (str. 25) se zmínil

o sociologických předpokladech pro rozšíření arbitráže. Naproti tomu se pokaždé úvodem k vlastnímu tematu vypořádal kriticky s některými obecnými problémy soudobé romanistiky, takže jeho práce je zároveň informací o posledním stavu bádání o nich. Jen namátkou lze uvést problém vzniku prétorského ediktu, stav interpolační metody, otázky intuitivního ingenia římských právníků nebo problémy justiniánské kodifikace.

Výsledky, které autor shrnuje (str.283 - 287) nepochybně představují to, k čemu lze za současného stavu pramenů a literatury vůbec dospět jen skutečnému znalci, a zůstanou jistě po mnoho desítiletí bezpečnou informací o římském soukromém arbitriu a ústavech s ním souvislých.

J.C.

Luigi Labruna, Vim fieri veto. Alle radici di una ideologia. Camerino 1971, ss. 319

Po druhej svetovej vojne stretávame sa častejšie ako predtým v právnej romanistike se štúdiami z civilného procesného práva a medzi nimi aj s takými, ktoré sú venované otázkam ochrany proti násiliu. Autor práve nadväzuje na tieto posledné a postavil si vo svojej práci za úlohu vysledovať a objasniť, kedy a v akom zmysle sa inštitucionalizovalo v rímskom právnom poriadku "násilie" a pritom sa najmä zameriava na praetorský edikt Uti possidetis, v ktorom sa v spojitosti s ochranou držby nehnuteľností stretávame jednak so zákazom použitia násilia (vim fieri veto), jednak s námietkou násilného získania držby (exceptio vitiosae possessionis -..nec vi nec clam nec precario..).

Práca je rozdelená na štyri kapitoly, konkrétne v nich sa pojednáva o dejinách problému, o násilí a interdiktnej ochrane, o násilí a formule interdiktu Uti possidetis a konečně interdikte Uti possidetis a úpravách zákona de modo agrorum. S poukazom na Marxom odkrytú podmienenosť právnej nadstavby spoločensko-hospodárskou základňou snaží sa autor objasniť ideovo-triedne pozadie potláčania násilia v rímskej spoločnosti. Zaujímavý je autorov stručný prehľad prenikania marxistických myšlienok v talianskej romanistike.

Autor potom rozoberá zmienky v neprávnickej i právnickej literatúre o násilí v starom Ríme a konštatuje, že v oblasti trestného práva nachádzame zákonné úpravy až v l. stor. pr. n.l. (rôzne leges de vi). Avšak praetorské prohibitorné interdikty sú staršieho data a autor sa usiluje objasniť práve počiatky interdiktu Uti possidetis a najmä aj okolnosti, ktorý viedli praetora k takémuto zásahu.

Na podklade prenikavého rozboru zachovaných pramenných zmienok dochádza k záveru, že formula interdiktu Uti possidetis sa vykryštalizovala a ustálila v priebehu 2. a 1. stor. pr.n.l.a pod držbou rozmela sa najmä možnosť obrábať pozemok (fundum colere). Na vykryštalizovaní formuly sa účastnila značnou mierou aj jurisprudencia. Podporuje to aj celková situácia v rímskej spoločnosti a v rímskom poľnohospodárstve po punských vojnách. Vtedy sa značne rozšíril rozsah štátnej pôdy(ager publicus),jednak titulom vojnovej koristi v provinciách, jednak titulom konfiškácie neverným spojencom, najmä v strednej a južnej Itálii. Majetné skupiny vládnucej triedy dostali sa tak k bohatým možnostiam vykorisťovania a uspokojovania svojej chamtivosti, tým viac že otrockej pracovnej sily bolo nadostač. Tieto okolnosti viedli k rastu latifundií a k novým metodám hospodárenia na nich. Drobné roľnícke hospodárstva upadali a zanikali vedľa latifundií. Keď sa uváži rozvrátená spoločenská disciplína v povojnových obdobiach, je jasné, aké široké možnosti boli otvorené chamtivosti a násiliu. Boháči aj tieto možnosti najrozmanitejšími spôsobmi využívali. Hrozilo, že do ich rúk sa dostane nielen ager publicus,ale aj pôda drobných roľníkov. To viedlo k zákonným obmedzeniam (najmä lex de modo agrorum), ktorými sa maximalizoval jednak rozsah držanej štátnej pôdy, jednak počet dobytka, ktorý bolo dovolené pásť jednotlivcovi na štátnej pôde, a konečne aj počet slobodného strážneho personálu.Interdikt Uti possidetis dopĺňoval tieto zákonné úpravy. Zmyslom týchto zákonov,ale aj interdikta bolo upraviť užívanie štátnej pôdy, zabezpečiť stálosť a bezpečnosť investícií do poľnohospodárstva, predísť alebo aspoň obmedziť konflikty medzi latifundistami, stále usilujúcich o zväčšenie svojej držby. Uti possidetis dávalo možnosť praetorovi nielen riešiť konflikty medzi bohatými, ale aj chrániť oprávnené záujmy drobných držiteľov proti chamtivým boháčom. Takto interdikt Uti possidetis odzrkadľuje záujmy vládnucich vrstiev na využití investícií.

Labrunova práca vyniká prenikavým metodickým prístupom, zacieleným na odkrytie spojitosti medzi právnymi úpravami a triednymi záujmami na sklonku rímskej republiky a výsledky práce sú veľkým prínosom do súčasnej romanistiky. Podčiarknuť si tiež zaslúži, že autor napriek rečovým ťažkostiam usiloval sa využiť výsledky socialistickej (aj sovietskej) romanistiky.

K.R.

Hans Julius Wolff, Papinian und die Allelengye. Studi in onore di Edoardo Volterra, vol. III, str. 735 – 756, Milano 1969

Stručná, ale obsažná a významná studie je názorným dokladem, jaký má smysl i pro ryzí romanistiku studium právní papyrologie. Autor vyšel ze své recenze monografie Evy C a n t a r e l l a-ové, La fideiussione reciproca ("Allélengyé"e "mutua fideiussio"), kterou uveřejnil v Savigny Zs., rom. Abt. 84 (1967) 487 - 493, aby podal vlastní výklad Papiniánova fragmentu D 45,2,11 pr., o nějž se počínajíc L. M i t t e i s e m po 80 let pokoušela slušná řádka romanistů.

Papinián, byv konzultován, odpovídá, že je obecným názorem, že dlužníci bývají přijímáni jako vzájemní rukojmí nikoli bez užitku; věřitel může žalobou uplatňovat část (na jednotlivého dlužníka připadající), aniž je k tomu ovšem nucen, a může téhož dlužníka žalovat (jednou) jakožto hlavního zavázaného, a též (podruhé) jakožto ručitele za druhého (hlavního) zavázaného, vždy pro parte, stejně jakoby dva dlužníky žaloval rozdělenými žalobami. K tomuto překladu dochází autor jako výsledku své práce, v níž jednak dokazuje pravost fragmentu, jednak ukazuje jeho smysl. Dospívá k němu výkladem velké řady papyrových pramenů, uvádějících doložku "allélengyé", tj. vzájemné ručení. V nich však jde o pouhou floskuli, kdežto Papinián posuzuje případ, pocházející z provinciálního, peregrinského prostředí, bez rozpaků podle římského práva a to připisuje zmíněné doložce právní relevanci. Bez intenzívního využití listinného materiálu zůstal by fragment nesrozumitelným. Autor činí ze zkoumaného případu několik trefných obecných závěrů pro otázky vzájemného vztahu římského práva a práv provinciálních.

J.C.

Dragomir Stojčevič – Ante Romac, Dicta et regulae iuris. Latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom na srpskohrvatski i objašnjenjima. Beograd, Savremena administracija, 1971, strán 539

Zaujímavé podujatie riaditeľa katedry dejín štátu a práva na právnickej fakulte v Belehrade a veľmi užitočná príručka pre každého, kto má živý vzťah k rímskoprávnej kultúre, ale aj pre každého, kto verejne vystupuje, nielen v právnom živote, a komu záleží na kultúrnom, pesto-

vanom a priťahujúcom vyjadrovaní. Úspech knihy dosvedčuje názorne skutočnosť, že jej pomerne vysoký náklad rozobral sa v juhoslovanskej verejnosti za niekoľko dní. Kniha je vlastne zbierkou rôznych latinských právnych pravidiel, definícií a výrokov, pochádzajúcich od právnikov i neprávnikov v antike i stredoveku, ku ktorým vydavatelia pripojili srbochorvatsky preklad. S premnohými s nimi možno stretnúť aj v modernej spoločnosti a nielen medzi právnikmi. Práca sa delí do troch oddielov. V prvom (s.1-413) sú abecedne zoradené výroky a právne pravidlá v celkovom počte 6.145, v druhom (s. 414-444) sú výstižné charakteristiky o významných starovekých a stredovekých právnikoch a spisovateľoch a niektorých ich dielach (spolu 143 charakteristík) a konečne tretí diel (s. 445-539) obsahuje vecný register k predchádzajúcim častiam. Zostavovatelia si zaslúžia plné uznanie. Vhodné by bolo vydať túto príručku aj u nás.

K.R.

Max Kaser, Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht. Zweite, neubearbeitete Auflage. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1971, XXX + 833 stran

Jako "Rechtsgeschichte des Alterums" vyšlo ve známé řadě příruček bádání o starověku nové vydání "velkého" Kasera (na rozdíl od stručné učebnice), proti prvnímu (1955) o 180 stran rozšířené a namnoze přepracované. Protože literatura je sledována až do konce r. 1970, jde o nejúplnější přehled problematiky zcela poslední doby. Stejně jako první vydání obsahuje tento "první oddíl" římského práva soukromého dobu klasickou včetně, kdežto doba poklasická je vyhražena novému vydání "druhého oddílu", poprvé vydaného 1959.

Po úvodu (předmět spisu, prameny a literatura) následuje v I. díle "starořímské právo" od prvopočátků do 3. stol.př. n.l. Těžiště příručky je v díle II., vykládajícím "právo předklasické a klasické" až do 3. stol. n.l. Věcný rejstřík má 26, pramenný 38 stran. Již z toho, ale i ze seznamu zkráceně cit. edicí a spisů s více než 300 údaji, lze si učinit představu o autorově obrovské práci.

Příručka je určena odborníkům a bude svůj úkol spolehlivě plnit. Na systematice, kterou volil již dříve, autor nic neměnil. Liší se od běžných systémů, které určitý ústav probírají celý v jednom záběru. Autor se snaží uchopit vždy jen určitou vývojovou epochu, a tedy u něho převažuje zřetel historický nad dogmatickým. Tak v I. díle má úvahy o základech, na nichž archaický právní řád spočívá, o familii a domácí

moci, o manželství a manželově moci, o tutele a kúře, o dědění, otrocích a klientech, o věcných statcích a zárodcích závazků. Druhý díl již více sleduje tradiční systematiku (základní pojmy, právo osob a rodinné, právo věcné, obligační a dědické). Ve shodě s rámcem příruček o starověku uplatňuje autor historické zřetele i u jednotlivých institucí a jevů: pátrá po jejich původu, růstu a zanikání, všímaje si sil ekonomických, sociálních, politických, náboženských a kulturních. V tom je přednost jeho pojetí, která vyvažuje nevýhodu, že k určitému jevu nutno se vracet i ve všech třech autorem rozdělených obdobích.

Je žádoucí, aby poklasický úsek brzy následoval. Romanistika bude pak mít spolu s dílem J. G a u d e m e t a (Institutions de l´antiquité), s dějinami pramenů L. W e n g e r a a některými základními spisy italskými (např. De M a r t i n o v o u ústavou) i anglickými (např. A. W a t s o n a) v díle K a s e r o v ě, doplněném jeho procesem (Das römische Zivilprozessrecht, 1966) prakticky dokonalého průvodce.

J.C.

František D v o r n í k, Byzantské misie u Slovanů, Praha 1970, stran 393

Tato kniha je poslední prací autora a zároveň jeho prvním dílem, které vyšlo v českém překladu. Prof. Dvorník je specialistou na byzantské církevní dějiny. Svůj badatelský zájem zaměřil mimo jiné také na otázky vztahů byzantské říše k sousedním slovanským národům a zvláště k problémům misijního působení byzantské církve u Slovanů. Přitom věnoval zvláštní pozornost misii Konstantina a Metoděje na Velké Moravě.

Autor svou práci koncipoval tak, že zahrnuje christianizační působení byzantské církve nejenom u Moravanů, ale také u jiných slovanských národů ještě před příchodem misie soluňských bratří na Velkou Moravu. Podrobným rozborem příchodu, činnosti a výsledků práce této misie však prof. Dvorník svou práci nekončí, nýbrž věnuje také pozornost problémům vlivu působení této misie u sousedních slovanských národů, zejména po vyhnání Metodějových žáků z Velké Moravy a po jejím zániku. Z hlediska velkomoravské problematiky jsou nejzajímavější a nejdůležitější kapitoly III, IV, V a VI, při čemž kapitoly předchozí i následující jsou neméně významné. Tvoří rámec hlavního problému a přibližují i vzdálené souvislosti.

V první kapitole se autor zabývá průběhem christianizace u Chorvatů, Srbů a Bulharů ze strany papežské kurie a christianizací Srbů a Slovanů, žijících na území byzantské říše. Druhá kapitola je věnována

vylíčení počáteční etapy života Konstantina a Metoděje na pozadí politicko-církevního dění v byzantské říši.

Ve třetí kapitole je rozebrána situace na Velké Moravě před příchodem byzantské misie. Situace z níž vykrystalizovaly příčiny a důvody, jež vedly knížete Rostislava k vyslání poselstva k byzantskému císaři. Autor se zde zabývá vznikem moravského státu, jeho politicko-hospodářskou organizací, kulturní úrovní a stupněm christianizace Velké Moravy před rokem 863 ve světle archeologických nálezů četných kostelů a jejich architektonických typů. Při formulaci svého názoru na cíle a účel Rostislavovy žádosti vychází pouze z aspektu kulturně-náboženského. Pomíjí však důvody mocensko-politické, resp. Rostislavovu snahu získat silného spojence a prostřednictvím vybudování samostatné moravské církve dovršit svou státní a politickou nezávislost.

Kapitola čtvrtá je věnována činnosti misie na Velké Moravě. Je zde formulována teorie o dvou etapách programu činnosti misie. První etapou bylo položení základů moravské církve, tj. vytvoření slovanské liturgie a náboženské literatury, vychování nové školy žáků. Druhá etapa spočívala ve vysvěcení žáků na kněze a vytvoření moravské církevní hierarchie, k čemuž bylo zapotřebí vrátit se do Konstantinopole.

V páté kapitole se autor zabývá cestou Konstantina a Metoděje do Říma, příčinami této cesty a jejími důsledky pro celou práci misie. Analyzuje situaci, která vznikla po Konstantinově úmrtí a rozvíjí svůj názor na pohnutky a motivy, jež vedly papeže Hadriána II. k vyslání Metoděje s bulou "Gloria in excelsis" ke slovanským knížatům a posléze k jeho jmenování pannonsko-moravským arcibiskupem.

V šesté kapitole je podrobně rozebrána činnost Metoděje jako arcibiskupa, jeho spory se Svatoplukem a franckým duchovenstvem, literární a překladatelská práce. O bule "Industriae tuae" se autor zmiňuje toliko z hlediska náboženského a ignoruje její mezinárodně-politický význam.

Kapitoly VII, VIII a IX jsou věnovány cyrilometodějskému dědictví v Čechách, Polsku, Srbsku, Chorvatsku, Bulharsku a Kyjevské Rusi. Je v nich podrobná analýza působení žáků Konstantina a Metoděje v těchto zemích, příčin jejich větších nebo menších úspěchů a výsledků jejich práce.

Na konci knihy se nachází tři exkurzy. První se vztahuje ke kapitole II., která je věnována prvnímu úseku Konstantinova života a autor zde řeší otázku účasti Konstantina na byzantském poselství k Arabům roku 851. V druhém exkurzu se autor zaměřuje na problém vlivu římské provinciální kultury v Pannonii, Noriku a na Moravě. Třetí a poslední exkurz zkoumá otázku, kterou cestou přišla byzantská misie na Velkou Moravu.

Práce je obecně historického charakteru. Obsahuje mnoho podnětných myšlenek, které jsou zajímavé i z hlediska státoprávní historie.

M.K.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Tomus I inde ab a. DCCCV usque ad a. MCCXXXV. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislaviae MCMLXXI – sumptibus Academiae scientiarum Slovacae.

První díl slovenského diplomatáře, který po pečlivých přípravách a řadě předběžných studií vydal známý bratislavský historik a diplomatik R. Marsina, zahrnuje nejstarší dobu slovenských dějin. Prvním uveřejněným dokumentem je příslušný článek z kapitulare Karla Velikého z r. 805, v němž se děje zmínka o kupcích s krajinami slovanskými a avarskými; svazek sahá až k r. 1235, tedy k datu smrti uherského krále Ondřeje II. Pro toto obsáhlé období dostává badatel k dispozici pod 460 čísly celkem 467 listin a listů (u sedmi čísel jsou připojeny texty listin souběžných s indexem A). Nejstarší partie před vznikem uherského státu, zejména pro období Říše velkomoravské, přinášejí část materiálu společného s dějinami českých zemí, těžištěm díla a jeho hlavním přínosem je však doba 13. století, hlavně z období vlády Ondřeje II, kdy plynou listiny již pravidelně a tvoří hlavní oporu pro historické a právněhistorické bádání.

Slovensko, které netvořilo samostatný státní útvar, má většinu listinného materiálu společného s širším rámcem uherského království. To znamená, že editor musel sledovat při shledávání i zpracování listin velmi širokou bazi pramennou, opřít se o srovnání s velikým množstvím pramenů, které již přímé uplatnění pro slovenské uzemí nemají, a zvládnout tedy v plné šíři uherskou diplomatiku vůbec. Tím však vytvořil dílo, které má mimořádnou cenu i pro uherské dějiny, a bude také jistě oceněno jako důležitý přínos i pro diplomatické bádání maďarské,které dosud zápasí s velkými problémy. Právě široký rámec, ve kterém bylo třeba provádět heuristiku, a nepředpracovanost vědecká vylučovaly některé analytické přístupy, které jsou už běžné diplomatáři českému, zejména pak srovnávání stylu listin, určování jejich diktátorů a tím i hluboké pohledy do struktury kanceláří. Ale i v tomto směru jsou důležitým příspěvkem pro budoucí úkoly uherské diplomatiky spolehlivé texty dokumentů, přesné zprávy o jejich uchování, dosavadních edicích i vědeckém zpracování, o písmu a písařích (pokud k tomu příslušný materiál a dosavadní bádání poskytuje oporu) a o pečetích.

Část listin, jinde spolehlivě vydaných, je uváděna v regestech,

aniž byl proto jakkoli ochuzen vědecký aparát. Pečlivé jsou výklady o vzniku fals a ve většině případů zřejmě odstraní dřívější nejistoty a nedosti podložené dohady.

Úvodní výklady podávají zcela postačující informace o struktuře díla, jeho záměrech i technice zpracování, jakož i bohatý seznam užité literatury; část rejstříková obsahuje seznamy vydavatelů a příjemců listin, konkordance se Szentpeteryovými regesty arpádovské doby a s Regesty pontificum Romanorum, abecední soupis areng, podrobný jmenný a věcný rejstřík, jakož i 52 ukázek písma listin (na XVII. tabulích) a 20 vyobrazení pečetí s příslušnými k tomu seznamy. Tento pomocný aparát, jehož pracnost je zřejmá každému odbornému uživateli, umožňuje velmi rychlou orientaci po veškerém obsáhlém materiálu.

Codex diplomaticus Slovaciae představuje úctyhodné vědecké dílo, které se staví čestně po bok diplomatáři českému a prokazuje vysokou a také mezinárodně uznávanou úroveň československé diplomatiky.

J.K.

Edward Szymoszek, "Iurisdictio" v poglądach Azona, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 107, Prawo XXIX. (1969), 131 – 166

Zdůrazňovat vlivy recepce, a zejména pak pozitivní přínos středověkých i pozdějších škol římskoprávní učenosti na vývoj právní vědy se v historické literatuře stalo již dávno samozřejmostí. Přesto i tak zahrnuje v sobě každé další zjištění na tomto poli - a to dokonce i tehdy, jde-li o souvislosti jaksi předem očekávané - určitý prvek překvapení. Platí to v plné míře i o pilné studii mladého vratislavského právního historika o pojmu jurisdikce. Oč tu jde, uvědomí si každý právnicky jen poněkud vzdělaný čtenář na prvý pohled: že antická a pozdně klasická jurisdikce byla něčím zcela jiným, než užívání téhož pojmu ve středověkých památkách, o stoletích následujících nemluvě, je jasné. Tím spíše si zaslouží ocenění snaha vystopovat konkrétní cesty, po nichž docházelo ve vývoji právní nauky k dotčeným změnám a po nichž se tedy měnily i teoretické představy o tom, jak nutno zmíněný pojem vystihnout. Znovu se tu potvrzuje klíčový význam středověkých škol římského práva, zejména zakladatelský podíl glosy při formulaci některých obecných pojmů, bez nichž si dnes naše právní myšlení dovedeme sotva představit. Sz. dochází ke zjištění, že již v Irneriovi je třeba spatřovat východisko nového pojetí jurisdikce, jež se stalo příznačným pro středověký život i pro dobu následující. Odtud pak prýštilo další pojmové úsilí glosátorů, spojené zejména s dílem Rogeriovým a Azonovým,

jímž také pojmová práce glosy na tomto poli vyvrcholila, jak autor naznačuje i názvem své studie. Za podstatu svého pojetí jurisdikce považoval středověký svět glosátorů především řádnou pravomoc (legitima potestas). V dalším výkladu se pak Sz. snaží - po mém soudu zdařile - nalézt pro tyto glosátorské nauky širší zarámování v soudobém soupeření císařské a papežské moci a uvést je v soulad s pokusy o teoretickou definici světového imperia středověkých císařů. Tím je podtržen i význam těchto glosátorských nauk pro dobové politické myšlení. Nejen však to: celou řadu dotykových ploch je tu možno nalézt ještě i v jiném směru, zvláště pak tam, kde šlo o nutnost vystihnout teoreticky komunální pravomoc italských městských států. V dotčených úvahách se nejednou rýsuje i to, čím zmíněné představy mohly přispět k dalšímu vývoji politických teorií a doktrín. V dobrém souladu s těmito širšími aspekty Sz.-ovy práce je i značná pozornost, kterou autor věnuje analytické stránce myšlení glosátorů, zvláště scholastickému rozlišování jurisdikce v obecném smyslu (tedy jako "genus") a v jejích jednotlivých projevech (i. plenissima, minus plena, ordinaria, delegata, voluntaria, contentiosa, poměr k pojmu "imperium merum, mixtum" apod.).

Raymond de Roover, La pensée économique des scolastiques, Doctrines et méthodes, Montréal–Paris 1971 (Conférence Albert-Le-Grand 1970), str. 105

Práce letos na jaře zemřelého belgicko-amerického historika, jenž se stal známým svými studiemi o středověkém a raně novověkém peněžnictví, tvoří shodou okolností i věcně jakousi tečku za jeho podnětným a myšlenkově bohatým dílem. A je třeba hned říci, že jde o závěr vskutku výtečný, který je po všech stránkách důstojným dovršením mnohaletého úsilí muže, jenž si získal ve světovém měřítku pověst vynikajícího odborníka a jemuž se dostalo i poct úměrných tomuto postavení. Již název dotčené práce ukazuje, že její význam nespočívá tolik v ražení nových cest jako daleko spíše v syntetickém shrnutí všeho nového, co Rooverovo bádání přineslo již v posledních letech. To je ovšem značná přednost, zvláště pro evropského čtenáře, neboť Rooverova monografie nahrazuje tak velké množství drobných článků a studií - často těžko dostupných - do kterých uložil R. velkou část svých originálních postřehů o myšlenkovém světě středověké a pozdní scholastiky a o její snaze zmocnit se vlastními, dnes již většinou málo srozumitelnými a cizími prostředky ekonomické skutečnosti. Rooverovo dílo se od počátku vyznačovalo netradičním a novým přístupem k řešení otázky, kde je třeba hledat kořeny novodobého ekonomického myšlení. Vycházeje z podnětů, kterým dveře dokořán otevřela sama ekonomická věda posledních desetiletí

(zejm. Schumpeter), odmítal R. vždy klást ostrou a nepřekročitelnou přerývku mezi vznik novodobých ekonomických teorií a středověk. Rooverovo stanovisko, vyznívající nejednou i jako polemika proti známým koncepcím M. Webera, je jiné: možno bez nadsázky říci, že podstatně přispěl k objevení nového pohledu na středověký myšlenkový svět a zejména na vztah mezi scholastickou učeností a ekonomickým životem. Proto také každý badatel, jenž se bude po R. zabývat podobnými otázkami, neobejde se bez toho, aby se nevypořádal s jeho základní tezí, kterou je možno formulovat asi tak, že scholastická literatura měla k ekonomické skutečnosti aktivní vztah, který v sobě zahrnoval úsilí o skutečné teoretické vystižení těchto jevů a jež pak v nejednom případě dospělo i k dílčím řešením dodnes cenným. Jelikož tyto Rooverovy závěry platí nejen pro vlastní středověk, nýbrž i pro tak řečenou pozdní scholastiku, která se časově kryje s raným novověkem, je jejich význam pro zkoumání počátků novodobého ekonomického myšlení evidentní. V Rooverových představách existuje tedy mezi obojím kontinuitní spojitost, kterou nelze asi opravdu v žádném směru přehlížet. Zatím byla řeč o významu Rooverových názorů především pro dějiny ekonomických teorií; že všechny tyto otázky velmi těsně hraničí s oblastí, která je předmětem profesionálního zájmu právních historiků, to snad není třeba nadbytečně zdůrazňovat. Namátkou stačí uvést jen nejdůležitější styčné body: tak např. vztah římského a kanonického práva k středověkým ekonomickým doktrínám, úloha hospodářské politiky v počátcích pozdně feudálního absolutismu a v období raných buržoazních revolucí a celá řada dalších. Rooverova práce je doprovázena soupisem literatury, který je výbornou ukázkou samostatné studie o heuristické ceně základních prací, týkajících se dotčených otázek. Svou prací o středověkém ekonomickém myšlení scholastiky napsal tak autor sám sobě jakýsi nekrclog, který není jen pouhým literárním epitafem, ale výmluvným zhodnocením vlastního díla, jakého by nebyl schopen ani znalec zvláště zasvěcený.

V.U.

Witold Maisel, Pręgierz poznański (Studium archeologiczno-prawne), Czasopismo prawno-historyczne, XXIII. (1971), 1 – 32

Zájem o pranýře se v literatuře věnované hmotným památkám právní minulosti udržuje již desetiletí. Dokladem toho je i nedávné nové německé vydání starší Hornovy práce o těchto pozůstatcích feudální justice u nás. M., jenž v posledních letech rozmnožil polskou právněhistorickou literaturu o řadu položek zaměřených k právním dějinám Pozna-

ně, byl k studiu poznaňského pranýře přiveden ještě něčím jiným než jen systematickým zájmem o historii svého města. Náleží totiž k autorům, kteří se snaží nalézt samostatnou cestu v oblasti otázek, jejichž řešení chce badatelský interes o hmotné památky právní minulosti učinit spolehlivě metodicky propracovanou disciplinou. Svoje záměry na tomto poli osvědčil již vícekráte dříve ve svých studiích o městském trestním právu a zejména pak zcela nedávno v obsažném článku o metodologii právní archeologie. Jeho přítomná stať si proto také kromě vytčeného tématu klade za cíl prověřit na konkrétním materiálu tyto obecné postuláty. Základem je pečlivý a široce založený formální rozbor pozůstatků poznaňského pranýře (původní se dochoval v poškozené podobě a byl v r. 1925 nahrazen kopií). Za zmínku tu stojí zvláště výklad, jenž M. věnuje torzu ozbrojence, kterým byl v Poznani zakončen sloup pranýře. Na podkladě srovnání s jinými podobnými doklady, jakož i na podkladě poměrně obsáhlých úvah o tom, jak bylo ve feudálních městech pojato právo nosit zbraň, dospívá autor v rozporu s většinou dosavadních pokusů vysvětlit tento jev k přesvědčení, že torzo ozbrojence na poznaňském pranýři nesouvisí s rolandovskou symbolikou z okruhu německých měst, nýbrž že jde o zpodobnění kata (executor iustitiae). Předností M.-ovy studie je dále nesporně i to, že ve shodě se svými obecnými metodickými požadavky, se nespokojuje jen zkoumáním formální stránky posuzované památky, nýbrž že se snaží ukázat i její skutečnou penologickou funkci pečlivým rozborem pramenů normativní povahy, dobové právnické literatury a archívního zpracování judikatury a soudních zápisů. Jelikož poznaňský pranýř v podobě, v níž se zachoval, pochází nepochybně z prvé třetiny 16. stol. má tu čtenář příležitost seznámit se s bohatým a obsažným fondem poznatků a práv, jejichž východiskem je Constitutio Criminalis Carolina, stejně jako autoři předních trestněprávních děl tohoto období, zejm. Damhouder, Carpzow a Berlich. Nelze tedy pochybovat o tom, že M. splnil úspěšně úkoly, které si sám položil do záhlaví své práce a že vedle zdařilého zhodnocení jednotlivé významné právní památky pokročil dále i v aplikaci obecných zřetelů, jimiž by se měla řídit asi každá monografická studie, obírající se podobnými otázkami.

V.U.

Josef Tlapák, K otázce rozšíření nezakoupených poddanských hospodářství v západních Čechách v druhé polovině 18. století, Minulostí západočeského kraje, VII. (Plzeň 1970), 174 – 220. Vývoj poddanského purkrechtu v pobělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelem k otázce vzniku a rozšíření nezákupní držby, Vědecké práce Československého zemědělského musea II (Praha 1971), 107 – 182

O naší historické vědě posledních let jistě nelze říci, že by pomíjela otázky dějin venkovského lidu. Tím více je třeba uvítat každou další práci, která dovede intenzitu tohoto zájmu rozhojnit o nové průkopnické rysy. Josefu Tlapákovi se to, jak mám za to, podařilo. V pramenech 17. a 18. století, zejm. v těch, které se dotýkají patrimoniální oblasti, není obtížné nalézt doklady o tom, jak různě byl kvalifikován poměr poddaných k půdě, zvláště pak doklady o rozdílu mezi tak řečenou zakoupenou a nezakoupenou půdou. Tento fakt vzbudil ostatně pozornost historiků již dříve; jejich úsudky se však namnoze nedostaly přes hranice pouhých domněnek, byť často sugestivně pronášených. Tlapákovou zásluhou je především to, že k vytčené tématice přistupoval bez jakéhokoliv apriorismu, odmítaje jiná řešení, než ta, která vyplývají z pramenného materiálu samotného. A toho v obou jeho zmíněných studiích - přes jejich jen krajové zaměření - není málo. Proto je autorovi třeba přičíst k dobrému i to, že nikde nepodlehl této dokumentační hojnosti a zachoval si postoj zvídavého tazatele, který jde pevně za svým cílem a dovede si zároveň uvědomit i dosah otázek, jež si klade. Obě studie vycházejí především z úředních relací o nezakoupené půdě, jež byly výsledkem zájmu tereziánské hospodářské politiky o poddanské poměry. Časově to tedy znamená, že jejich zorný úhel je zaměřen k 18. století a době pobělohorské. A právě toto období je, jak autor přesvědčivě dovozuje, nejúžeji spojeno s výskytem nezakoupené půdy. Nedostatek pevně vymezené purkrechtní držby s přesně stanovenými podmínkami tu nepochybně souvisel s hospodářsky neutěšenou situací, s úbytkem obyvatelstva a úpadkem země po válce. Naopak 18. století je již ve znamení opětné restituce zakoupení držby a výjimkou tu není ani převádění nezakoupené půdy na zakoupenou z přímé iniciativy jednotlivých vrchností, pro něž takováto transakce byla vedle všeobecné stabilisaze poddanských poměrů i vítanou příležitostí opatřit si zákupem mobilné finanční prostředky. V tomto ohledu dotvrzují Tlapákovy vývody mínění, které svého času vyslovil Kalousek, když hledal původ nezakoupené půdy rovněž v letech navazujících bezprostředně na třicetiletou válku. Naopak opačný předpoklad Pekařův, který spatřoval v nezakoupené

držbě 17. stol. jakési pokračování poměrů z doby středověké kolonizace, jinými slovy tedy přežívání rozdílů mezi někdejším "německým"a domácím "českým" právem, se tu tedy nepotvrzuje. Vedle těchto hlavních linií, k jejichž vyjasnění Tlapákovy studie nepochybně přispívají, je však v jejich obsahu ještě řada dalších dílčích postřehů, z nichž některé mají i vlastní samostatnou cenu. K nim náleží na prvém místě zjištění, že jako nezakoupená vystupuje v druhé polovině 17. stol. nepochybně i půda, která v předchozím období byla držena řádným purkrechtním zákupem; nebo že zakládání pozemkových knih v 18.stol. souviselo na mnoha místech otevřeně s převodem nezakoupené půdy na zakoupenou (Nezakoupená půda nebyla totiž, jak Tlapák konstatuje, v gruntovnicích knihovně podchycována). Tím se tedy otázky zakoupenosti a nezakoupenosti selské půdy dostávají i do reálných vztahů k úrovni patrimoniální správy a nelze se proto divit i tomu, že s nezakoupenými sedláky se setkáváme nejčastěji na menších statcích, kde vrchnostenská administrativa měla četné nedostatky nebo nebyla příliš rozvinuta. I když Tlapákovy závěry znamenají nesporný krok vpřed, nelze jistě pomíjet ani to, že jsou zatím budovány na materiálu regionálně omezeném: autor to ostatně zdůrazňuje na více místech sám; tím spíše je mu možno přáti, aby svoje závěry mohl propracovat ještě v dalších studiích.

V.U.

György Bónis, A személynök és bírótársai a Jagellók korában (Kráľovský personál a jeho spolusudcovia v období vlády Jagelloncov), In: Századok 103/1969, č. 1, str. 5 – 29

Za vlády kráľa Mateja sa v Uhorsku konštituovala ako kráľova stála súdna rada tzv. kráľovska tabula, ktorej mohol predsedať aj palatín a krajinský sudca. Išlo o zbor odborných právnikov, ktorý bol trvalým výsledkom centralizácie, uskutočnenej za uvedeného panovníka. Pravidelným zástupcom osobnej prítomnosti kráľa vo funkcii predsedu tohto zborového orgánu bol však tzv. personál (odvodené z latinského označenia: personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) a obyčajne to nebýval odborný právnik. Reprezentoval na súde osobnú vôľu kráľa. Na podklade rozsiahleho pramenného a literárneho materiálu ukázal autor, že nositelia tejto funkcie za vlády Jagelloncov boli humanisticky vzdelaní a na kultúrnej úrovni svojej doby. Všetci zastávali pred získaním tejto funkcie významné pozície v kráľovskom, samosprávnom (mestskom alebo stoličnom-župnom) alebo cirkevnom organizačnom aparáte. Dôležitým úvodom do tejto funkcie bola najmä činnosť v kráľovskej kancelárii

alebo v erárnych službách. V zák. čl. 55 z r. 1514 sa už požadovalo, aby personál mal právnické vzdelánie. Táto požiadavka sa však uskutočnila až r. 1516, ked sa stal personálom Werböczy. Tým začala tradícia, ktorá sa udržala po stáročia. Werböczy bol zeman, tj. príslušník nižšej šľachty a jeho predchádzajúca kariéra začala tým, že sa stal jedným z prísediacich kráľovskej rady, potom pôsobil vo vysokej súdnej funkcii (ako protonotár) na dvore vojvodcu v Sedmohradsku, až napokon dosiahol úrad personála. Jeho nástupom do tejto funkcie nastal zásadný obrat v tom ohľade, že odvtedy už sa nestali nositeľmi tejto funkcie ani cirkevní hodnostári, ani teoreticky učení právnici alebo humanisti, ale len právnici znalí domáceho práva. Ked r. 1526 Werböczy pod nátlakom magnátov bol donútený vzdať sa personálskej funkcie, stal sa jeho nástupcom opäť praktický právnik.

Aj kráľovská rada vo svojej funkcii najvyššieho zborového súdneho orgánu sa ustálila za centralizácie, ktorú uskutočňoval kráľ Matej. Podľa úpravy z roku 1500 platilo, že spomedzi 24 členov kráľovskej rady mala byť polovica stále prítomná na kráľovskom dvore v Budíne. Prísažní súdni prísediaci (assessores) v nej pôsobili nielen vtedy, keď predsedal personál, ale aj pod predsedníctvom palatína alebo krajinského sudcu. Členmi tohto súdneho zboru sa stávali reprezentanti nižšej aj vyššej šľachty,a to podľa toho,aká bola práve mocenská situácia. No z nižšej šľachty to bývali len mocnejší jedinci, ktorí mali politickú vážnosť v stolici (=župe), odkiaľ pochádzali a označovali ich titulom "egregius". Zbor prísediacich reprezentoval v zásade vládnucu triedu jednotlivých územných jednotiek krajiny. Od členov tohto zboru sa požadovala znalosť práva platného v krajine a nie azda odborná školenosť chápaná v teoretickom zmysle. Podľa životopisov týchto členov sa ukazuje, že nepatrili ani medzi humanistov, ani medzi prakticky vyškolených právnikov. O to väčší význam preto získali pri riešení zložitých právnych otázok štyria právni odborníci, ktorí pôsobili pri tomto zborovom súde, a to boli tzv. protonotári, tj. vedúci písomnej agendy. Svojimi právnymi názormi prejavovali právne chápanie vládnucej triedy a tak usmerňovali súdnictvo vykonávané na najvyššom stupni.

Personál teda nadväzoval na právnu prax, asesori reprezentovali stoličnú (=župnú) aristokraciu a protonotári právnu odbornosť. Výsledkom toho bolo triedne usmernené súdnictvo, ktoré na konci sledovaného obdobia uvrhlo krajinu zo stránky právnej istoty priam do anarchického stavu.

J.K.

Juliusz Bardach, Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV. – XVII. w., Warszawa 1970, 462 s.

Našim historikom štátu a práva je autor známy ako vedúci poľský bádateľ v tejto vedeckej oblasti. Prispel najmä k rozpracovaniu marxistickej porovnávacej metódy v dejinách štátu a práva (porov. k tomu v tomto čísle anotáciu o štúdii: Pál H o r v á t h, Die vergleichende Untersuchung der Rechtsentwicklung). Aj tieto jeho štúdie z dejín štátu a práva vo Velkokniežatstve Litovskom sú príspevkom ku komparatistike v dejinách štátu a práva. Pritom ide vlastne o súbor monografických štúdií, ktoré vyšli predtým hlavne v časopisoch. Autor ich ešte sčasti doplnil a prepracoval. Tak vznikol tento spis, ktorý je v podstate zborníkom. Zo stránky obsahovej sa delí na štyri časti.

V prvej časti sú tri štúdie z politických a spoločenských dejín. Autor skúmal vývin poľsko-litovskej únie a porovnával ho s podobnými štátoprávnymi zväzkami v Západnej Európe. Potom hodnotil dielo poľského historika Stryjkowského zo 16. stor. o dejinách Litvy. Napokon skúmal právne postavenie pôvodne slobodných sedliakov označovaných názvom "smerd" a robil to na širokom porovnávacom podklade.

V druhej časti zborníka sú dve štúdie z oblasti vlastníckeho práva. Skúma sa opäť v celoeurópskych súvislostiach inštitúcia nedielu a v nadväznosti na rímske právo vzájomné darovanie (donatio reciproca).

Tretia časť zborníka obsahuje dve štúdie z rodinného práva, a to adopciu v 15.-16. stor. a obyčajové právo manželské ukrajinského pravoslávneho obyvateľstva v Litve v 15.-17. stor. Zvláštnosťou tohto práva bolo, že manželstvo sa chápalo ako svetská dohoda, do ktorej len časom prenikali cirkevnoprávne prvky pravoslávia.

V štvrtej časti zborníka sú 4 štúdie z oblasti právnych prameňov a administratívy. Autor skúmal ukrajinské preklady poľských štatútov zo 14. a 15. stor. Popísal činnosť litevskej kancelárie v prvej polovici 16. stor. Skúmal podstatu úplaty za právne výhody poskytnuté od panovníka a iných verejných funkcionárov ("czolobicie") a dovodzuje, že nešlo o úplatok, ale na právnom obyčaji založený poplatok. Napokon sledoval dejiny orgánu pohraničnej protivyzvedačskej služby (tzv."ryskun") v 16. storočí.

Autor sústredil svoju pozornosť hlavne na obyčajové právo. Svoje štúdie podložil bohatým pramenným a literárnym aparátom, a ich výsledky zasadil do širokého rámca celoeurópskych súvislostí.

J.K.

Lajos Haydu, Az elsö (1795-ös) magyar büntetötörvénykönyvtervezet (Prvý návrh uhorského trestného zákonníka), Budapest 1971, 520 strán

Jedným z najpestrejších období uhorských dejín bola posledná štvrtina 18. storočia. Autor skúma, nakoľko zasiahli politické tendencie tohto obdobia aj legislatívnu prípravu trestného zákonika, či jestvovali v Uhorsku už objektívne a subjektívne predpoklady pre trestnoprávnu kodifikáciu. Dáva si aj otázku,či boli staré právne inštitúcie prekonané a či ich stačilo prispôsobiť "duchu času"? Dvor sa snažil odstrániť administratívnu a trestnú svojvôľu zemepanských vrchností a pre tieto účely hľadal a nachádzal dobové argumenty v ideologickom arzenáli osvietenstva. Aj návrh zákonníka zodpovedal dobovým požiadavkám, zavádzal moderné abstraktné skutkové podstaty a vyhovoval aj vtedajším predstavám o trestnom procese. Zákonom sa nestal pre odpor šľachty,no aj sám dvor sa zľakol ním samým forsírovaných osvietenských myšlienok, najmä keď francúzska buržoázna revolúcia zmietla aj kráľovstvo aj dynastiu.

Škoda, že práca pre jazykovú neprístupnosť sa nemôže stať prameňom pre najširší okruh bádateľov. Taliansky a nemecký preklad obsahu v tomto smere nedostačuje, bolo by sa žiadalo cudzojazyčné resumé. Autor opomenul udať aj to, kde je prístupný latinský text pertraktovaného návrhu (publikuje ho totiž in extenso iba v maďarskom preklade na str. 389-512).

L.B.

Miroslav Šindlar a Jindřich Růžička, Hospodářské a společenské poměry na Poličsku v druhé polovině minulého století ve světle písemností okresního soudu, Sborník prací východočeských archivů II, 1972, 105 – 126

V posledních desetiletích bylo soustředěno do našich archívů všech stupňů množství justičních fondů velkého rozsahu. Během jejich zpracovávání vyzrávaly názory na hodnotu těchto písemností a odtud zpětně vznikaly úvahy o vhodnosti obvyklého skartačního postupu. Autoři této statě, bývalý soudce a zkušený archivář, před časem vystoupili s návrhem na nový postup. Vycházeli z hlediska, že v soudních písemnostech je málo písemností, které mají hodnotu jako jednotlivina, ale že jejich hlavní význam spočívá v jejich povaze hromadného pramene ke kva-

litativnímu i kvantitativnímu srovnávacímu studiu hospodářských a společenských poměrů příslušných oblastí. Proto místo nevyhnutelně subjektivního výběru jednotlivých spisů doporučili zachování základních agend v celistvosti, při čemž vnitřní skartace jednotlivých spisů by je oprostila od běžných průvodních písemností a pomohla k nezbytné redukci rozsáhlých registratur. V podstatě tím vyvodili závěr z proměn historiografie, která ve stále větší míře se věnuje sledování společenských procesů, i z potřeb dalších společenských věd, zejména sociologie a etnografie. Že nejde o vystoupení náhodné, ukazují obdobné práce v jiných zemích (pozn.1). V poslední stati se oba autoři pokoušejí zatím jen tradiční historickou metodou ukázat na některé možnosti využití písemností okresního soudu v Poličce z let 1850-1897.

Otázky, kterých se dotýkají autoři této i dalších statí obdobné problematiky, se jen zdánlivě zabývají archívní nebo úzkou regionální tématikou. Neměly by zůstat mimo pozornost právního historika, neboť skartace a archívní zpracování justičních fondů rozhodují o budoucí pramenné základně právních dějin.

Sergij Vilfan, Die österreichische Zivilprozessordnung von 1895 und der Gebrauch der slowenichen Sprache vor Gericht, Graz 1970, 32s.

Autor je profesor na Právnickej fakulte v Lublani a predniesol na túto tému prednášku na Právnickej fakulte univerzity Graz (Štajerský Hradec), kde potom vyšla ako zošit 2. radu drobných spisov, ktoré vydáva tamojší Ústav pre európske a porovnávacie dejiny práva. Tento spis je vystrojený veľmi bohatou pramennou a literárnou dokumentáciou.

Zásady vyslovené v rakúskom občianskom súdnom poriadku (ďalej len: osp.) z roku 1895 vo veci rokovacej reči tvorili v Predlitavsku zložku jazykového práva tejto časti Rakúsko-Uhorska. Ináč bolo toto právo veľmi roztrieštěné a nejednotné. Práve v čase, keď vyšla táto zákonná úprava, prebiehali národnostné boje a jazyková otázka sa vlastne touto úpravou neriešila, ale v uvodzovacom zákone sa spomínala len nepriamo, ba v podstate sa obchádzala.

Slovinskí právnici privítali novú zákonnú úpravu zo stránky odbornej kladne, ale zo stránky národnej nebolo jasno, čo vlastne prinesie. Preto začiatkom roku 1896 poslanec ríšskeho snemu Ferjančič, ktorý bol predsedom Spolku slovinských právnikov, s ďalšími spoločníkmi podal stálemu výboru pre reformu občianskeho procesu návrh na zabezpečenie jazykovej rovnoprávnosti v tomto procese. Tento návrh na zasadnutí snemu odmietli z dôvodu, že vtedajšie platné predpisy jazykového práva sa vraj reformou osp. nezmenili. Českí a poľskí poslanci nepod-

porovali návrh Slovincov, lebo zastávali stanovisko, podľa ktorého sa jazyková otázka mala riešiť na snemoch jednotlivých krajín Predlitavska.

Novotou tejto reformy osp. bola zásada ústnosti a bezprostrednosti. Práve v súvislosti s tým sa však vynorili ťažkosti zoči voči formálne nepozmeneným zásadám dovtedajšieho jazykového práva. Predchádzajúci súdny poriadok pochádzal z roku 1781 a podľa neho sa pripúšťalo, aby stránky pri svojich ústnych prednesoch používali jazyk, ktorý bol "obvyklý v krajine". Pravda, okrem toho platili ďalšie normy, ako najmä výnosy z r. 1862 a 1863 pre slovinské, resp. chorvátske obyvateľstvo na území hlavného krajinského súdu v Štajerskom Hradci a v Terste o vyhotovení "slovanských" zápisníc, o "slovanských" podaniach a o ich vybavení v tej istej reči, v akej boli podané.

No skutočný stav sa vytváral ináč, než stanovili predpisy. To vysvitá z výsledkov prvej konferencie slovinských advokátov, notárov a kandidátov právnej praxe konanej roku 1898 z tej príležitosti, že vtedy začala účinnosť nového osp. Ukázalo sa totiž, že v Kraňsku prijímali slovinské podania aj v inštančnej ceste, ak išlo o spory medzi slovinskými stránkami. Zatiaľ v Štajersku si bolo treba priam vybojovať možnosť použiť slovinčinu. Rovnoprávnosť tohto jazyka sa uznávala len teoreticky, ale obchádzala sa poukazom na to, že súdne orgány tento jazyk neovládali.

Keď roku 1906 hlavný krajinský súd v Štajerskom Hradci zásadne vyslovil, že jazykové otázky sú vecou administratívy, vtedy Najvyšší súd tento výrok zrušil a vyhlásil tieto otázky v súdnych sporoch občianskych za procesné otázky. Tak sa celá problematika ocitla v slepej uličke. V Korutansku sa r. 1913 pojednávalo po nemecky aj vtedy, ak žaloba bola podaná v slovinčine a zastupovali ju slovinskí akvokáti. Oproti tomu bola v Štajersku v tomto ohľade prax priaznivejšia a dva krajské súdy dokonca vydávali aj rozsudky po slovinsky.

Zásadne sa ukázalo, že ak mal nový osp. dosiahnuť svoj účel, t.j. zjednodušiť a modernizovať proces, potom bolo treba obchádzať jazykovú otázku. Ostatne bola táto otázka v spojitosti s osp. len nepatrným zlomkom tej oblasti, v ktorej sa prejavovala neudržateľnosť politických pomerov.

K tomu hodno dodať, že aj tento spis poskytuje dôkaz pre veľký rozdiel medzi stavom jazykovej otázky v Predlitavsku v porovnaní s pomermi v Uhorsku. V tejto krajine sa už pred rokom 1848 vynorilo silné maďarizačné úsilie, ktoré potom po vyrovnaní úplne ovládlo oblasť tamojšieho jazykového práva. Oproti tomu v Prelitavsku sa ešte aj za absolutizmu po r. 1848 zdôrazňovala aspoň podľa práva požiadavka, aby súdne orgány ovládali jazyk príslušnej krajiny (porov. k tomu pozoru-

hodnú štúdiu: Alfred F i s c h e r, Das oberlandesgerichtiliche Aussensenat in Trient. In: Österreichische Richterzeitung 47(1969, čís. 4, str. 55-58).

J.K.

Pál H o r v á t h, Die vergleichende Untersuchung der Rechtsentwicklung im Vordergrund der Rechtsgeschichte, In: Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae 12/1970, č. 1 – 2, str. 187 – 213

Keď sa po r.1945 v Maďarsku zaviedlo štúdium dejín štátu a práva podľa sovietskeho vzoru, prelomila sa tým dovtedajšia izolovanosť maďarskej historiografie štátu a práva spôsobená buržoáznym nacionalizmom. Ale pritom sa nadväzovalo aj na pokrokové tradície minulosti,lebo už za čias niekdajšieho Uhorska vyvinula buržoázna liberálna škola pozitivistickú koncepciu tzv.európskych dejín práva. To je východiskové stanovisko autora, ktorý je v súčasnosti jedným z vedúcich maďarských historikov štátu a práva.

Aj v širšom než maďarskom meradle sa ukázalo, že socialistický historizmus nadviazal na niekdajšie koncepcie popisných všeobecných dejín práva, resp. porovnávacích univerzálnych dejín práva. No okrem toho prekročil hranice kontinentálnej izolovanosti a ohraničenosti, ba zameriaval sa aj na budúcnosť. Pravda, celkove spôsobili tzv. všeobecné dejiny štátu a práva hromadenie chronologicky zoradených skutkových materiálov. Tak vznikli ťažkosti, ktoré sa v buržoáznej historiografii štátu a práva riešili historickou integráciou právnych systémov. Oproti tomu v marxistickej historiografii štátu a práva sa nahromadené materiály spracúvali tzv. reprezentatívnymi metódami. Podľa nich sa vyčlenili h l a v n é u r č u j ú c e č i n i t e l e s p o l o č e n s k é h o p o k r o k u, ktoré sú dôležité pre vývin práva. Pritom prevládal záujem o nový a najnovší vek.

Nové socialistické právno historické hľadisko uplatnili sovietskí a poľskí právni historici. Dosiahli najmä, že sa pri komparatívnom bádaní prestali uprednostňovať tzv. svetové právne systémy a venovala sa potrebná pozornosť dovtedy zanedbávaným právnym dejinám národov strednej a východnej Európy a Balkánu. Ukázala sa nesprávnosť koncepcie o údajnej samostatnosti porovnávacej právnej vedy, lebo v skutočnosti pritom ide len o takú aplikáciu porovnávacej metódy v právnych vedách, aká sa vyskytuje aj v iných vedeckých odboroch.

Podľa zásad marxistickej právnej histórie tiež treba skúmať národné zvláštnosti a s použitím komparatistiky zistovať podobnosti aj

rozdiely. No porovnávanie sa pritom ešte vystupňuje skúmaním spoločenského pokroku, zákonitosti vývinu a jeho univerzálnych súvislostí. Na popud poľských právnych historikov sa r. 1961 konala konferencia o takto pochopenej právno historickej komparatisticke. Jej výsledky zhrnul poľský bádateľ J. B a r d a c h. Podľa toho sa vymedzujú r e g i o n á l n e jednotky právneho vývinu. Do nich patria právne systémy celých skupín štátov, najmä ak je daná reálna možnosť vplyvov medzi nimi. Etnické príbuzenstvo nie je nevyhnutné. Vychádza sa z právnej histórie určitého národa, prizerá sa na susedné národy a tak sa národný právny vývin začlení do svetových súvislostí cez regionálne súvislosti.

Porovnávanie právnych kultúr, pravda, začalo už za čias osvietenstva, potom prevládal filologický smer a etnologické porovnávanie. Nacionalistické smery však zdôrazňovali zvláštnosti tzv. národných práv. Komparatívne zákonodárstvo slúžilo záujmom buržoázie a dištancovalo sa od historického vývinu, lebo bojovalo proti tradičnému právu. Nesocialistické smery sa vyhýbali regionálnym prvkom v právnom vývine, okrem jednotlivých bádateľov (v Čechách Stieber a Saturník!). No zanedbávala sa určujúca úloha spoločenskej a hospodárskej základne (v Čechách Kadlec a Rauscher, v Poľsku Kutrzeba). Reakčné bola aj koncepcia o integrácii právneho vývinu chápanej ako šírenie právnych poriadkov vedúcich kapitalistických štátov. Správne stanovisko k regionálnemu chápaniu javov dejín práva zaujala spoločnost "Jean Bodin"(Bruxelles), čo umožňuje medzinárodnú spoluprácu pri regionálnom výskume dejín práva.

V Uhorsku sa prejavili komparatistické snahy už v 18. stor.a prívrženci koncepcie európskych dejín práva obhajovali myšlienku "organickej súvislosti" medzi právnymi systémami. Tieto snahy však podľahli náporu nacionalizmu, keď sa zdôrazňovala údajná jedinečnosť právneho vývinu v Uhorsku. Až pred 25 rokmi nastal obrat a komparatívny výskum sa sústredil na strednú a východnú Európu. Pritom neslobodno preceňovat analogie, lebo pri typológii právnych systémov je podľa socialistickej koncepcie základom rovnaká spoločenská formácia a tomu primeraný typ práva. Len v rámci takto pochopeného základného typu práva možno potom ešte prizerať aj na geografické, etnické a genetické meradlá používané podľa buržoáznych smerov.

Úlohou komparatívneho výskumu dejín práva bude najmä objasniť súvislosti v európskom právnom vývine. Preto sa žiada skúmať aj buržoázne právo a najnovšie socialistické práva. Pravda, treba skúmať aj obdobie predchádzajúce buržoáznemu právu a pamätať aj na to, že u národov strednej a východnej Európy zaostal v porovnaní so západnou Európu vývin práva v novoveku, lebo chýbali podmienky na buržoáznu premenu.

Feudálne právo pretrvávalo a len sa prispôsobilo kapitalistickým pomerom. To viedlo ku kompromisu, keď sa totiž v buržoáznom právnom poriadku z 19. stor. zachovali feudálne zvyšky. Reformy sa neuskutočnili revolúciou, ale zásahom "zhora". Na tom sa zakladali regionálne súvislosti stredneeurópskej a východoeurópskej formy buržoázneho typu práva.

K tomu sa žiada kriticky dodať, že navrhované regionálne jednotky nestačí chápať ako útvary skladajúce sa z viacerých národov. Lebo v strednej a východnej Európe už aj jednotlivé krajiny boli národnostne zložité, čoho príkladom bolo samotné Uhorsko. Preto v tejto oblasti Európy pri historicko právnom porovnávaní nepôjde len o práva rôznych národov, ale skorej o práva rôznych krajín, ktoré tvorili zložky určitej regionálnej jednotky.

J.K.

Antonín Okáč, Rakouský problém a list Vaterland, 1860–1871, I, II, Brno, Musejní spolek, 1970, str. XXIII + 275, 364

Autor známé knihy o české stavovské opozici v předbřeznové době věnoval mnoho let pečlivého studia objasnění politického programu rakouských feudálů v druhé polovině 19. století. Dva silné svazky jeho nové práce provázené obsáhlým poznámkovým aparátem a řadou příloh jsou více než pouhým přínosem faktografickým, ač také v tomto směru bohatě doplňují naše dosavadní znalosti. Okáč prostudoval řadu šlechtických archívů, kde se seznámil s korespondencí četných osobností z rakouské aristokracie minulého století; to mu umožnilo, aby zasvěceně vyložil všechny názorové rozdíly šlechtického programu, jak jej od sklonku padesátých let tlumočily dobové brožůry šlechtických publicistů i vlastní orgán feudální strany vídeňský Vaterland. Patří k přednostem jeho práce, že tento program nepodává izolovaně, ale klade jej do kontextu politických snah všech skupin buržoazie různých rakouských národů, takže zvláště první dvě úvodní kapitoly práce (Rakouská otázka za revoluce a reakce 1848-1851; Rakouská otázka v prvním desetiletí ústavnosti 1860-1871) poskytnou čtenáři plastický přehled rakouských ústavních dějin, v němž má své místo i podrobné vylíčení politických postulátů a stanovisek všech národních hnutí v habsburském soustátí. Třebas těžiště Okáčovy studie spočívá v dalších kapitolách, věnovaných rozboru vlastního obsahu časopisu Vaterland v klíčovém období rakouské ústavnosti - za něž lze snad považovat šedesátá léta vyúsťující ve zmar českého vyrovnání, zachycují již tyto úvodní kapitoly některé vůdčí myšlenky, v jejichž blízkosti se pohybovaly představy šlechtické třídy

v Rakousku. Šlechta v Rakousku, mezi níž od počátku vedoucí úloha připadla šlechtě české si dlouho neuvědomovala jistou relativnost svého postavení. Jakkoli po porážce revoluce uvítala nastolení reakce a při obhajobě monarchického principu se její mluvčí dovedli vyslovit proti suverenitě lidu co nejostřeji, neuchránila si ani v březnové ústavě z r. 1849 své privilegované postavení na úkor majetné buržoazie;tím méně mohla doufat v restituci svých stavovských výsad po odstranění ústavy silvestrovskými patenty r. 1851. Přes to považovala situaci za vhodnou k tomu, aby stanula v čele konservativního hnutí, vyvolaného porážkou revoluce. Autor podrobně objasňuje,jak právě názory staropruských konservativců, K.L. Hallera, F.J. Stahla a A.L. von Gerlacha za vydatného přispění souběžného proudu konservativního německého katolicismu působily na rakouskou šlechtu, takže nejlepší formu vlády spatřovala ve stavovské monarchii z boží milosti, v aristokratickém a stavovském konstitucionalismu se silným panovníkem v popředí, kde by se zástupci lidu se šlechtou v čele zúčastnili jen slabým podílem zákonodárné práce. Uznávajíc princip autority, byla šlechta ochotna se kdykoli podřídit autoritě panovníka, ale odporovala zásadám absolutismu, v němž podle učení von Gerlacha spatřovala zvláštní formu revoluce, a to revoluce shora, jež vytváří předpoklady pro vznik revoluce lidové. Ústy Lva Thuna přitom rakouští šlechtici nejednou odmítli důsledný konstitucionalismus, vládu parlamentní majority, protože ji považovali za nevhodnou pro poměry v Rakousku, které podle jejich představ vyžadovaly vládu silné ruky. Pro stanovisko šlechtické strany byl příznačný i program Vaterlandu, jejž si aristokraté založili pro publicitu svých názorů poč. r. 1860. List si kladl za cíl boj proti revolučním hnutím; ta i když bývají poražena, dokáží strhnout při svém pádu vždy kus starého pořádku. Po zavedení konstitučního režimu na poč. šedesátých let byla šlechta ovšem nucena alespoň částečně slevit ze svých legitimistických zásad. Pokud zůstával východiskem pro ústavní život v Rakousku říjnový diplom, smiřoval jeho federalistický ráz feudální aristokracii s ústavností, neboť spatřovala v jednotlivých zemích t. zv. historickopolitické individuality a vyznávala názor,že požadavky jednoty říše třeba uvést v soulad s požadavky jejich částí. Jakmile však únorová ústava položila důraz na hledisko centralismu, dochází k rozkolu do té doby jednotné šlechtické strany. Zatím co část šlechtických legitimistů rezignovala před nebezpečím liberalismu a napříště podporovala vlády centralistické a liberální - Okáč dokazuje, že tento postoj zaujala spíše z taktických důvodů,považujíc odpor proti liberalismu za beznadějný- sblížila se silná skupina české historické šlechty přes svůj dosavadní národnostní indiferentismus na požadavku českého státního práva s českými občanskými stranami. V čem toto

nové spojenectví ovlivnilo politiku historické šlechty, lze jen částečně vyčíst ze stránek vídeňského konservativního orgánu.

K.K.

Ladislav Hubenák, Rok 1918 na západnom Slovensku; Ladislav Hubenák, Za obranu republiky, Slavín, Historická ročenka západoslovenského kraja IV., Bratislava 1971, 34 – 91, 174 – 250

Autor v štúdii z regionálnych dejín názorne ukazuje, ako treba právnemu historikovi čerpať z archívneho materiálu, zdanlive lokálneho charakteru, aby pritom dokumentoval štátoprávny význam masového hnutia, ktoré ďaleko prerástlo regionálny význam. Práve preto, že ide o dejiny západného Slovenska, Bratislavy a jej ďalšieho okolia, stávajú sa dokumenty a závery autora veľmi významnými a nadobúdajú širšiu, často celoslovenskú platnosť. Na príklade protestných a štrajkových hnutí civilného obyvateľstva aj vojska na západnom Slovensku r. 1918 vykreslil L. Hubenák situáciu, ktorá tu bola pred vznikom buržoáznej ČSR a po jej vzniku, až do januára 1919. Zo štúdie vyplýva protivojnová nálada obyvateľstva a odpor k zotrvaniu v nenávidenej rakúskouhorskej monarchii. Jednotlivé - aj vo fotokópiách publikované dokumenty - názorne dokazujú boj Slovákov za spoločný štát s Čechmi. Ukazuje tiež úlohu robotníckej triedy pri presadzovaní požiadaviek za sociálne a politické práva.

V závere tej istej publikácie si L. Hubenák dal za úlohu vybrať a publikovať typické dokumenty z obdobia boja na obranu republiky na Slovensku. Edícia listinného materiálu presvedčivým spôsobom ilustruje odpor československého ľudu proti kapitulantskému postupu československej buržoáznej vlády.

L.B.

Ladislav Hubenák, Parlamentné voľby v buržoáznej ČSR, Bratislava 1971, 104 s.

Túto štúdiu vypracoval autor pôvodne ako materiál Socialistickej akadémie Slovenska na prípravu volieb do všetkých zastupiteľských orgánov v novembri 1971. Založil ju na obsiahlom pramennom, štatistickom a literárnom materiáli a preto si zachovala trvalú hodnotu ako príspevok k štátoprávnym dejinám Československa po r.1918. Pritom vyzdvi-

hol úlohu KSČ a osobitne sledoval pomery na Slovensku. Upozornil na právnu úpravu volieb a volených orgánov a uviedol výsledky štyroch volieb, ktoré sa konali v sledovanom období. Súčasne ich hodnotil v zornom uhle rozmachu robotníckeho hnutia.

Okrem textu obsahuje tento spis 9 tabuliek s podrobnými číselnými údajmi o výsledkoch volieb. Pritom sa počet hlasov odovzdaných na volebné kandidátky porovnáva s počtom obyvateľstva v jednotlivých volebných krajoch. Z toho vysvitá najmä, ako vzrastal význam robotníckej triedy v politickom boji.

Prvé voľby r. 1920 prebiehali ešte pred vznikom KSČ a vtedy vystupovala ako hlavná robotnícka strana sociálne demokracia, ktorá aj dosiahla veľké volebné víťazstvo. Až v druhých voľbách r. 1924 sa zúčastnila KSČ ako sformovaná robotnícka politická strana. Do volebného boja vstúpila proti takmer 30 politickým stranám. Napriek tomu dosiahla veľký úspech,lebo vyšla z volieb ako najsilnejšia proletárska strana a v poradí druhá najsilnejšia politická strana v Československu.

Keď po V. zjazde KSČ prebiehal vnútri strany proces boľševizácie, prejavilo sa to vo volbách konaných r. 1929 krátko po uvedenom zjezde - a v poradí tretích voľbách v buržoáznej ČSR - poklesom počtu hlasov odovzdaných na kandidátku KSČ.

V tridsiatych rokoch nastala hospodárska kríza, vzmáhal sa fašizmus a nacionalizmus. V týchto podmienkach sa pod vedením KSČ podarilo zjednotiť sily robotníckeho hnutia a vo štvrtých voľbách konaných r.1935 odolať fašistickému náporu. Pri týchto voľbách obsadila KSČ ako štvrtá najsilnejšia politická strana v Československu.

J.K.

L. Bianchi, Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich demokratischer Staat, Frankfurt/M – Berlin 1969, str. 61

Recenzovaná práca slovenského autora, ktorá vyšla v západonemeckom vydavateľstve, podáva prehliadku toho, čo dôležité sa udialo v rokoch 1918-1938 z hľadiska vývoja štátnych a právnych inštitúcií v Československu. Treba kladne hodnotiť, že autor z marxistických pozícií rozoberá a hodnotí niektoré základné otázky vývoja štátu a práva predmníchovskej republiky.

Autor pri hodnotení Československej republiky ako buržoáznodemokratického štátu vychádza z názoru, že revolúcia r. 1918 nebola národnou iba v smere kultúrneho oslobodenia Čechov a Slovákov, ale dávala

nové možnosti najmä pre uplatnenie národných buržoázií,a to predovšetkým pre silnú českú buržoáziu.

Pre vývoj práva je dôležité, že sa nenarušila kontinuita, naopak, nastala recepcia rakúskeho a uhorského práva v najširšom slova zmysle. Vychádzajúc z prvého štátoprávneho aktu a dočasnej ústavy,venuje v ďalšej časti pozornosť ústavnej listine Československej republiky,rozoberá administratívno-teritoriálne členenie republiky, normatívne zásahy do hospodárstva a vývoj judiciálnych právnych odvetví.

Pre Československú republiku bol charakteristický právny dualizmus, ktorý sa prejavoval v tom, že v českých krajinách platili rakúske a na Slovensku uhorské právne predpisy. Rozoberajúc snahy o unifikáciu práva, konštatuje skutočnosť, že Ministerstvo unifikácie ani ostatné rezorty neuspeli v zjednotení základných zákonníkov. Všetky staré zákonníky a tým aj právny dualizmus sa zachovali cez celú buržoáznu republiku, počas okupácie a prispôsobené novým pomerom platili dokonca ešte aj po oslobodení. Nové jednotné občianske a trestné zákonníky ich nahradili až v rokoch 1949 - 1950 spolu s novým občianskym a trestným poriadkom a so zákonom o rodine. Zjednotenie pracovnoprávnych predpisov v Československu nastalo až vydaním zákonníka práce č. 65/1965 Zb.

Autor v záverečnej časti rozoberá medzinárodnoprávne postavenie predmnichovskej ČSR, územné straty Československa r.1938 a štátoprávne zmeny, ku ktorým došlo na jeseň 1938 a v marci 1939.

V podnetnej práci upozornil aj na nutnosť pristupovať k dejinám stredoeurópskych štátov komparatisticky, aby sa správnejšie vystihol charakter spoločenského zriadenia a úroveň právneho poriadku a politického režimu v jednotlivých štátoch.

L.H.

Ladislav Hubenák, Štátoprávne a politické aspekty československého zahraničného odboja v Rusku v období prvej svetovej vojny, Právnické štúdie SAV, XVIII. (1970), č. 2, 48 – 100

Štúdia sa zaoberá niektorými štátoprávnymi a politickými aspektami čs. zahraničného odboja v Rusku, hlavne v rokoch 1914-1917, teda pred VOSR. Autor vychádza zo skutočnosti,že v Rusku žilo okolo 100.000 českých (aj slovenských) kolonistov, ku ktorým za vojny pribudlo okolo 250 000 Čechov a Slovákov, ako vojnoví zajatci. Hodnota štúdie spočíva v tom, že sa opiera o doteraz neprebádané fondy sovietskych archívov o činnosti tamojších Čechov v oblasti školskej a kultúrnej (založenie škôl a vydávanie časopisov). Veľa čerpá tiež z tamojších časopisov Če-

choslovák a Čechoslovan. Konštatuje, že československé hnutie prechádza veľmi zložitým vývojom a venuje pozornosť aj pôsobeniu Jozefa Düricha, návšteve M.R. Štefánika a Gustáva Košíka, pričom osvetluje okolnosti podpísania a význam tzv. Kyjevského protokolu zo 16.augusta 1916. Ani podpísanie tohto zápisu neodstránilo rozpory v československom hnutí v Rusku a v predvečer ruskej revolúcie sa rozpory v hnutí, najmä pričinením J. Düricha, zauzlili.

V ďalších svojich vývodoch skúma autor vtedajšie predstavy o budúcej úprave štátoprávneho usporiadania a o budúcich hraniciach československého štátu (národný štát bez menšín a či krajiny koruny českej s pripojením Slovenska, koridor do Juhoslávie a pod.).

Rozhodujúci obrat v československom hnutí v Rusku znamenalo víťazstvo ruskej buržoáznodemokratickej revolúcie vo februári 1917. Po reakčných názoroch, ktoré spájali riešenie a osud československého štátu s reakčným cárizmom dospelo sa k záveru, že optimálny variant riešenia budúceho osudu Čechov a Slovákov je vytvorenie samostatného Československého štátu ako demokratickej republiky. V tomto štádiu zastihla VOSR československé hnutie v Rusku a hnutie vstúpilo do novej etapy svojho vývoja.

L.B.

KRONIKA

Devadesátiny akademika Václava Vojtíška

9. srpna 1973 se dožil akademik Václav Vojtíšek devadesáti let života, naplněného neúnavnou a soustavnou prací vědeckou, pedagogickou i organizační. Těžko přehledná řada archivářů mu vděčí za základy své odborné erudice, vědecké dílo Vojtíškovo je trvalým pojmem v naší historiografii, jeho působení jako ředitele Městského archívu pražského nebo Ústředního archívu ČSAV představuje důležitou epochu ve vývoji těchto vědeckých ústavů. Akademik Vojtíšek je neúnavně činný i nadále a jeho literární dílo stále pokračuje novými studiemi. Pro právní historiky je připomínka jeho životního jubilea současně nabádáním k hlubokému sepětí práce právnické a historické, jak ji příkladně prováděl jubilant, jehož dílo patří ve svých závažných částech i dějinám státu a práva, zejména je velmi významným přínosem dějinám práva městského. Jeho vědecký podíl na právněhistorické práci byl také již náležitě připomenut a zhodnocen při příležitosti jeho 75 narozenin (viz zprávu autora těchto řádků v Právněhistorických studiích 4, 1958, s.239 - 240, a hodnotící článek V. Vaněčka, Václav Vojtíšek jako právní historik, in Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et historica II, 1958 - Sborník prací k poctě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, s. 235 - 239).

Historikové státu a práva, připomínajíce si osobnost i dílo, rádi se připojují k pozdravům a přáním, které jubilant v hojné míře dostává v úctě k jeho velké vykonané práci.

Kejř

Profesor Jiří Cvetler sedmdesátiletý

Dne 4.února 1972 se v plné práci a tělesné i duševní svěžesti dožil 70 let univ. prof. JUDr. Jiří Cvetler, profesor právnické fakulty university J.E. Purkyně v Brně. Jubilant pochází z Prahy, kde studoval práva na Karlově universitě (1920-1924). Po doktorátě (1924) pokračoval ve studiích papyrologie a byzantinistiky na filosofické fakultě v Mnichově (1931/32) u papyrologa Leopolda Wengera a na právnické fa-

kultě státní university v Římě (1932) u romanisty Salvatora Riccobona. V té době měl už za sebou všestrannou a speciální právní praxi.

S náročnou praktickou činností právnickou dovedl jubilant už ve svém mládí spojovat velmi intenzívní činnost vědeckou a pedagogickou. Nejprve jako externí učitel na Státní škole archívní v Praze, kde působil od roku 1932, a brzy nato na právnické fakultě Karlovy university, kde se t. 1935 habilitoval pro římské právo a kde přednášel jako soukromý docent - s výjimkou okupace - až do r. 1946. Tehdy byl jmenován profesorem téhož oboru na právnické fakultě Masarykovy university v Brně.

Jako pořadím druhý romanista brněnské právnické fakulty, stal se nástupcem nezapomenutelného prof. Jana Vážného, umučeného r.1942 v koncentračním táboře v Mauthausenu.

Těžiště rané vědecké činnosti prof.dr. Cvetlera byla papyrologie. Zvlášť intenzívně pracoval v oblasti práva ptolemajského Egypta, jak o tom svědčí jeho habilitační spis "Daneion a zápůjčka v právu ptolemajského Egypta" (1934). Tento "příspěvek k antické obligaci zvláště na základě papyrů" (jak zní podtitul spisu) dosud neztratil vědeckou hodnotu a těší se stále živému zájmu, zejména německé právní papyrologie. Na toto pojednání navazují další Cvetlerovy rané studie, zejména rozprava z právně-hospodářské oblasti ptolemajského Egypta: Le cosidette "anticipazioni" nell´economia rurale dell´Egitto tolemaico (Atti del Congresso internazionale di papirologia, Firenze 1935; Milano 1936).

Po zrušení brněnské právnické fakulty pracoval Jiří Cvetler od r. 1952 v brněnské pobočce Slovanského ústavu ČSAV až do r.1963, kdy odešel na odpočinek.

Věnoval se zprvu středověké byzantologii a balkanistice, jak o tom svědčí jeho životopisná studie "Konstantin Jireček - byzantinologue" (Byzantinoslavica 18, 1957). K Jirečkovi se vrátil ještě článkem z dějin slavistiky"V. Jagić und K.Jireček - eine wissenschaftliche Freundschaft" (Beiträge zur Geschichte der Slawistik, Berlin 1964). Kromě Jirečka je to dr.Rudolf Taxis, jeden z českých právníků v Bulharsku, jemuž věnoval pozornost. Uveřejnil o něm článek Pražská universitní léta dr. R.Taxise (Acta Universitatis Carolinae, 1962).

Velká Cvetlerova rozprava The Authorship of the Novel on the Reform of Legal Education at Constantinople (about 1045 A.D.), vydaná v Polsku (Symbolae Raphaeli Taubenschag dedicatae II, 1957; Eos 67, 1957, Varsaviae - Vratislaviae 1957, Ossolieuum) znamenala revizi názorů o autoru oné novely.

Velmi záhy jubilant rozšířil svůj vědecký zájem na novodobé dějiny Bulharska, se zvláštním zaměřením na aktuální problematiku účasti

českých právníků v budování nového bulharského státu a jeho správního a justičního aparátu. Do novější historiografie Bulharska zasáhl podnětně objevným pojednáním Český dopisovatel v srbsko-bulharské válce r.1885 (Slovanské hist. studie III, 1960). Své znalosti bulharské historiografie uložil do statě "Bulharská historická věda v posledním desetiletí"(Sborník Matice Moravské, 82, 1963).

Od sklonku padesátých let se podílel na plnění státního plánu výzkumu česko-polských vztahů v minulosti. Výsledkem několikaletého bádání na tomto poli bylo velké kolektivní dílo "Češi a Poláci v minulosti", do jehož I. svazku (1964) přispěl jubilant statěmi z politických a kulturních dějin česko-polských z období předhusitského. Tyto statě došly vysokého ocenění v odborné kritice polské.

Do dějin české právní kultury zasáhl jubilant důkladnou rozpravou "K české účasti na budování bulharského státu. Činnost prokurátorů A. Bernkopfa a dr. K. Svobody při organizaci "justice" (Slovanské hist. studie 6, 1966, s ruským resumé) i německy psané pojednání o činnosti českých právníků ve východní Rumélii v letech 1880-1885 (Association internationale d´études du Sud Est européen, Sofia 1969).

Vzhledem ke své odborné kvalifikaci byl prof. Cvetler r. 1969 pověřen jako externí učitel přednáškami o bulharské kultuře a dějinách na filosofické fakultě brněnské university. Po letech tuhé práce shromáždil téměř úplný materiál pramenný k účasti Čechů v budování bulharského státu. Na obnovené brněnské právnické fakultě byl J. Cvetler r. 1969 jmenován profesorem obecných dějin státu a práva a působil zde až do odchodu do důchodu v r. 1973.

Jubilant se zúčastnil řady mezinárodních vědeckých kongresů a konferencí (papyrologických, archeologických, právnických a historických) a nejednou vystoupil se svými názory na internacionálním vědeckém foru. Po zásluze se mu dostalo z této strany uznání a vědeckých poct. Byl jmenován dopisujícím členem Institut du droit romain v Paříži a je členem Association internationale des papyrologues v Bruselu.

Přejeme jubilantovi do dalších let pevné zdraví a duševní pohodu k další tvůrčí práci.

Bulín

Profesor Karol Rebro šesťdesiatnikom

Romanista a právny historik, prof. dr. Karol Rebro, Dr.Sc.,se narodil 27. októbra 1912 v Horovciach, neďaleko Trenčína, kde absolvoval r. 1931 strednú školu. Už počas vysokoškolských štúdií na Právnickej fakulte Komenského univerzity v Bratislave (1931-1936) prejavoval záujem o vedeckú prácu a publikoval knižnou formou štúdiu pod názvom "Dissenz v kauze pri tradícii" (Bratislava 1934). Rímskemu právu sa potom venoval temer dve desaťročia a v tomto odbore sa tiež habilitoval (1941)a bol menovaný mimoriadnym a potom riadnym profesorom (1944, 1946). Z tých čias pochádzajú jeho dve monografie "Konkubinát v práve rímskom" (1940) a "Juliánova náuka o právnom obyčaji" (1944).

Jubilant však okrem vysokoškolskej pedagogickej činnosti pracoval aj v právnej praxi,v súdnictve a v administratíve a aktívne sa zúčastnil aj politického života; najprv v Slovenskom národnom povstaní a neskôr pri výstavbe revolučného ľudovodemokratického štátneho aparátu a v akademických funkciách (ako dekan 1946-47, ako rektor 1949-50). Ako vysokoškolský učiteľ prednášal nielen rímske, ale aj občianske a štátne právo, ako aj teóriu a dejiny štátu a práva. Zúčastňoval sa aj na kodifikačných prácach právnickej dvojročnice v oblasti občianskeho a rodinného práva, redigoval časopis "Verejné právo" a pričinil sa o viaceré preklady zo sovietskej právnickej literatúry v rámci edícií bývalého Ústavu práva SAVU v Bratislave.

Zložité cesty ho roku 1954 priviedly do Ústavu štátu a práva SAV, kde začal pracovať na úseku československých dejín štátu a práva, a to rovnako úspešne ako predtým v rímskom práve. Už r. 1959 knižne publikoval obsiahlu monografiu "Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské reformy Jozefa II. na Slovensku." Práca, podložená širokorozvetveným archívnym výskumom vyvolala značnú pozornosť aj v medzinárodnom meradle. Na základe viacerých prác z tejto oblasti obhájil prof. Rebro 30. mája 1969 vedeckú hodnosť doktora vied na tému "Právne postavenie poddaných roľníkov na Slovensku od začiatku 18.stor. do buržoáznej revolúcie r. 1848."

Okrem bohatej publikačnej činnosti, a to aj v zahraničných časopisoch, zúčastňuje sa prof. Rebro aktívne na vedeckých konferenciách a sympóziách, doma aj v cuzine. Bol tiež členom autorského a redakčného kolektívu, ktorý spracoval "Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu" (VSAV Bratislava, 1. zv. 1971, 2. zv. 1973). Bol autorom úsekov právnych dejín pomerov roľníkov za kapitalizmu na území Slovenska a kapitol o štátoprávnych požiadavkách Slovákov za uhorskej revolúcie r. 1848-1849.

Jeho veľká vedecká erudícia a rozhľad po viacerých právnych disciplínách mu umožnili aktívnu účast na prípravách koncepcie československej federácie v odbornej vládnej komisii.

Od roku 1969 znovu prednáša rímske právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a pri plnení svojich pedagogických povinností vydal prvé vysokoškolské skriptá z rímskeho súkromného práva v slovenskom jazyku (dva diely 1971-1972, spolu 240 strán).

Profesor dr. Karol Rebro Dr.Cs. sa teší plnému zdraviu a jubileum ho nachádza uprostred tvorivých síl. Prajeme mu, aby sa aj naďalej aktívne zúčastňoval na rozvoji československej socialistickej právnej vedy a aby účinkoval pri výchove právnického dorastu.

Bianchi

Milan Bartošek šedesátiletý

5. března 1973 oslavil šedesátiny doc. dr. Milan Bartošek, přední československý romanista, ve vědeckém světě dnes náš patrně nejznámější, nejvíce publikující a nejčastěji citovaný autor z oboru římského práva.

Po habilitaci v roce 1946 působil M. Bartošek krátkou dobu na právnické fakultě Karlovy university. Z té doby pocházejí také dvě jeho velké studie o problémech římských fideikomisů (Senatusconsultum Trebellianum, Praha 1945) a o právním postavení římského občana-válečného zajatce (Captivus, Praha 1948). Jsou psány - i když na vysoké úrovni - ještě tradiční metodou romanistických prací z první poloviny 20. století.

V padesátých letech se M. Bartošek postavil ve své vědecké práci na stanovisko historického materialismu a početná kratší i obsáhlejší díla, jež postupem doby publikoval, nesou výraznou pečet pokusu vyrovnat se s novou koncepcí a postavit romanistické bádání na pevný marxistický základ. Nový směr byl ohlášen již ve studii "Sulla conzezione materialistica a naturalistica dei classici romani", publikované v poctě italskému vědci Albertariovi (1950). Bouřlivou mezinárodní diskusi vyvolal však teprve velmi bojovně, a snad i trochu rigorózně koncipovaný příspěvek "Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano", zařazený v roce 1953 do sborníku "Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz". M. Bartoškovi nepochybně náleží zásluha, že byl prvním z badatelů socialistických zemí, který vystoupil na světovém romanistickém fóru s marxistickou koncepcí a pokusil se prosadit materialistické a důsledně historické hledisko při zpracovávání problémů římského práva.

Marxistickému světovému názoru zůstal potom jubilant věrný ve vší své bohaté literární produkci následujících let. Je to pestrá řada studií, množství recenzí prací marxistických i nemarxistických romanistů, zvláštní místo zaujímají však tři velká díla, jež představují jakési shrnutí dosavadní dlouholeté Bartoškovy vědecké činnosti: především v roce 1966 publikovaná kandidátská dizertační práce "Římské právo a socialistická společnost" (Praha, Nakladatelství ČSAV) a dvě zatím pro tisk připravené knihy, totiž "Právní problematika Ciceronových Verrin" a objemná "Encyklopedie římského práva".

Vedle ryze odborných romanistických publikací nelze nevzpomenout ani na záslužnou publikaci "Vysoké školství v SSSR" (Praha 1947) a na překladatelskou činnost z ruštiny. Kromě jiného přeložil M. Bartošek i před léty velmi populární učebnici "Teorie státu a práva" od Aržanova.

Redakce PHS přeje jubilantovi do dalších let mnoho úspěchů a neutuchající pracovní elán.

Kincl

Nedožité padesátiny Vladimíra Procházky

4. března 1974 by se byl dožil padesátých narozenin Vladimír Procházka, jehož předčasná smrt ve 43 letech jeho věku (+ 13. prosince 1967) znamenala bolestnou mezeru pro vědu o dějinách státu a práva. Ještě ani dnes není celé jeho dokončené dílo přístupno tiskem a stále vycházejí doma i v zahraničí jeho práce, které ukazují zřetelně, jak významná badatelská osobnost v něm odešla. Jeho odchodem zůstala nenahrazená ztráta v obou jeho hlavních zájmech, ve srovnávacích dějinách státu a práva slovanských národů a v dějinách práva poddanského selského lidu českého, když na obou těchto polích vytvořil díla základní a vysoce respektovaná. Hlavním charakteristickým rysem jeho vědecké činnosti byla naprostá oddanost práci, mimořádná píle a vůle po novém poznání, které obětoval veškerý svůj čas a energii. Vzpomínají-li historikové státu a práva na předního představitele svého vědního oboru, věnují své vzpomínky sice tomu, kdo není mezi námi, ale jehož dílo zachovává živou hodnotu ještě do dalekého budoucna.

(Právněhistorické studie přinesly vzpomínku na Vladimíra Procházku z pera Václava Vaněčka v ročníku 14, 1969, s. 352 - 353, prozatímní bibliografii jeho díla v ročníku 15, 1971, s. 289 - 296, kde je i seznam ostatních nekrologů).

Kejř

Zpráva o průběhu celostátní právněhistorické oborové konference

Katedra dějin státu a práva právnické fakulty University Jana Evangelisty Purkyně v Brně uspořádala spolu s katedrami téhož oboru právnických fakult University Karlovy v Praze a University Komenského v Bratislavě konferenci věnovanou s o u č a s n ý m o t á z k á m m a r x i s t i c k é h o p o j e t í d ě j i n s t á t u a p r á v a. Konference, která se konala ve dnech 17. a 18. října m.r. ve velkém sále Musea dělnického hnutí v Brně, se vedle zástupců pořádajících kateder zúčastnili především pracovníci Ústavů státu a práva Československé akademie věd, Slovenské akademie věd, jakož i další představitelé širší odborní veřejnosti.

Záměr uspořádat konferenci s takovýmto posláním vyšel z požadavku tvořivě aplikovat usnesení XXIV. sjezdu KSS a XIV. sjezdu KSČ v jednotlivých úsecích československé právní vědy. Byl v tomto smyslu i jedním z výsledků konference o aktuálních problémech československé socialistické vědy o státu a právu ve světle zmíněných dokumentů, která se sešla v říjnu roku 1972 v pražském Karolinu; podobnou závaznou směrnici vytýčilo i vědecké kolegium věd o státu a právu ČSAV.

Konferenci zahájil předseda přípravného výboru pro její uspořádání, děkan právnické fakulty UJEP, prof. JUDr. Bohumil K u č e r a, CSc. V úvodním projevu zdůraznil politické poslání konference, zvláště potřebu pečlivého a skutečně tvořivého rozpracování sjezdových materiálů v rámci úkolů, které vědu o dějinách státu a práva čekají v nejbližších letech. Konference chce v tomto smyslu navazovat na všechny kladné a progresivní tradice našeho vědeckého života. Má-li věda o dějinách státu a práva plnit společenskou objednávku současné doby a přispívat skutečně aktivně k rozvoji naší současné socialistické kultury, musí se - jak prof.Kučera zdůraznil - orientovat na důsledné spojování konkrétního výzkumu s tvůrčí aplikací marx-leninské teorie o historické podmíněnosti politických a právních institucí. Jen tak může vytvářet vědecky pravdivé a politicky angažované poznatky a jen tak bude živou a životu odpovídající vědou. Tak je také třeba chápat její poslání v rámci pedagogického procesu při výchově nových právnických generací.

Program prvního dne konference byl věnován h l a v n í m u r e f e r á t u, který přednesl prorektor Karlovy university, vedoucí katedry dějin státu a práva právnické fakulty UK, akademik Václav V a n ě č e k, nositel Řádu práce. Ve svém obsáhlém projevu zhodnotil komplexně dosavadní vývoj vědy o dějinách státu a práva a nastínil hlav-

ní perspektivní směry, jimiž by se další práce v tomto směru měla ubírat.

Věda o dějinách státu a práva je dnes složitým celkem, který zdaleka nezahrnuje jen bádání o dějinách státu a práva v Československu; vedle domácích právních dějin sem náleží i vědecká práce o dějinách státu a práva jiných zemí (dějiny státu a práva SSSR a ostatních socialistických zemí, všeobecné nebo také světové dějiny státu a práva). Kromě toho ve své pedagogické aplikaci se věda o dějinách státu a práva rozestupuje podle místních potřeb na jednotlivých vysokých školách zpravidla do celého souboru vyučovacích předmětů. Svou metodickou povahou je věda o dějinách státu a práva typickým interdisciplinárním oborem, tedy vysoce specializovanou vědou právní i historickou zároveň. Úkoly, které si vytyčuje, musí být tedy po obsahové stránce formulovány ve správných proporcích mezi sebou, ale zároveň - a to zejména - i v poměru k minulosti jako celku; nelze proto jednotlivé otázky nebo dokonce celá významná období minulosti pomíjet a vynechávat. Jen tak je možno dosáhnout vědecky pravdivého poznání a jen tak může věda o dějinách státu a práva plnit svoje politické, pedagogické a kulturně osvětové poslání.

Není možno pochybovat o tom, že má-li československá právní historie splnit vysoké nároky, které jsou na ni kladeny, musí se opírat o tvořivé zdroje marxisticko-leninského myšlení, a při konkrétním hodnocení historických jevů vycházet z materialistické dialektiky. Plnění těchto úkolů musí být ovšem zabezpečeno i organizačně a institucionálně. V této souvislosti je třeba kritizovat především nešetrné zásahy, které v nedávné minulosti neuváženě odstranily právněhistorický výzkum z Československé akademie věd a které i do budoucna vážně ohrožují rozvoj tohoto vědního oboru. Tím vzniká nežádoucí stav, kdy katedry vysokých škol, tedy pracoviště svou povahou především pedagogická, jsou nuceny plnit i výzkumně-badatelské úkoly bez řádného kádrového zajištění. Je proto třeba co nejrozhodněji usilovat o to, aby bylo vytvořeno nové centrum badatelské práce v oboru dějin státu a práva, jehož posláním by bylo především orientovat se na úkoly základního výzkumu. Po obsahové stránce k těmto úkolům bude nadále náležet plánovité sledování vývoje české,slovenské a československé státnosti a právní kultury spojené s bojem proti buržoazním koncepcím.

Diskuse, které byl věnován celý druhý den konference, potvrdila velký ohlas, jenž vyvolaly podněty obsažení v hlavním referátu. Její průběh přispěl pak k další konkretizaci těchto zásadních východisek.

Doc. dr. J. K a r p a t (Ústav státu a práva SAV) se zabýval srovnávací metodou v dějinách státu a práva a věnoval svoje diskusní vystoupení aplikaci rozmanitých komparatistických aspektů. Vedoucí ka-

tedry dějin státu a práva Právnické fakulty UJEP,JUDr.Eduard V l č e k vzpomněl ve svém příspěvku vzniku sovětské federace a hovořil dále o aktuálních úkolech,které pro právněhistorický výzkum vyplývají z tohoto významného výročí. Ukázal současně jak důležité vedle sledování původních pramenů je i dokonalé poznání pokroku, který v tomto směru učinila v posledních letech sovětská věda. Dr. M. M i c h á l e k (Ústav pro jazyk český ČSAV) poukázal na význam jazykového bohatství českých právních i ostatních slovesných pramenů pro studium politické a právní ideologie minulosti. Doc. dr. Karel M a l ý (Právnická fakulta UK) zdůraznil význam ulohy právní historie při bádání o dějinách buržoazního státu a práva; konkrétní výzkum tu přispívá zejména k odhalování ideologického působení politických a právních institucí tohoto období. Doc. dr. Mil. D o l e ž a l (Práv. fakulta UK) zaměřil svůj příspěvek k problematice nových a nejnovějších dějin státu a práva; vědecky pravdivé a politicky účinné poznání vyžaduje i tady konkrétní výzkum,zbavený všech abstraktních schemat. Dr. Karel M a l ý st. (Práv. fakulta UK) věnoval pozornost podnětům hlavního referátu z hlediska dějin státu a práva socialistických zemí a nastínil jejich další rozpracování. Dr. K. L i t s c h (Práv. fakulta UK) zhodnotil význam německé právní historie a podal přehled jejího vývoje v obou německých státech v posledních letech. Děkan právnické fakulty UJEP, prof. dr. B. K u č e r a orientoval svoje vystoupení k otázkám společenské objednávky ve vědě o dějinách státu a práva; sociální objednávku je třeba chápat jako zásadní ideologický a metodický postulát, nikoliv tedy formálně či dokonce komerčně. Dr. Jar. P e č í r k o v á (Ústav pro jazyk český ČSAV) věnovala svůj příspěvek středověkému pojetí státu u nás ve světle jazykových faktů; na konkretním materiálu ilustrovala tezi, jak málo jsou některé pramenné zdroje využity pro studium rozvoje české státnosti. Doc. dr. J. F i s c h e r (Práv.fakulta KoU) obrátil pozornost k počátkům kodifikace sovětského práva; i tady je možno formulovat celou řadu podnětných pracovních úkolů pro další bádání. Doc. dr. L. B i a n c h i (Ústav státu a práva SAV) hovořil o encyklopedii a právní historii na Slovensku; právněhistorickému bádání tu - jak to odpovídá specifickým rysům právního vývoje na Slovensku - připadá velmi významné postavení kulturně-osvětové. Dr. Václav Š o l l e (Státní archív Praha) se zabýval využitím archívních fondů, zejména pro studium buržoazního období dějin státu a práva; naše archívy obsahují stále ještě nepřeberné množství, které čeká na zpracování. Dr. V. U r f u s (Práv. fakulta UJEP) věnoval svoje vystoupení úkolům konkrétního výzkumu recepce římského práva v našich dějinách státu a práva; i když o recepci jako celku dosáhly současné představy pozoruhodné úrovně, chybí stále přesné poznatky o vývoji

jednotlivých právních institucí. Dr. J. K e j ř (Ústav státu a práva ČSAV) diskutoval k některým podnětům referátu prof. Vaněčka; poukázal především na význam konkrétního vědeckého faktu při vytváření obecných a souhrnných představ o minulosti.

Do diskuse zasáhl i prof. dr. Horst S c h r ö d e r (Humboldtova universita Berlín), který se ve svém pozdravném projevu zabýval některými otázkami marxistické metodologie vědy o dějinách státu a práva.

Na závěr konference byla přijata rezoluce, která charakterizuje současný stav vědy o dějinách státu a práva, zdůrazňuje nutnost třídního marxistického přístupu k chápání a výkladu historie vůbec a dějin státu a práva zvláště, vytyčuje před právníky pracujícími v oblasti historie státu a práva úkoly ve sféře vědeckého bádání, na úseku pedagogickém i organizačním a orientuje je na zintenzívnění spolupráce s příslušnými pracovišti SSSR a v ostatních socialistických zemích.

Urfus, Vlček

Správa z právnohistorickej konferencie o dejinách správy v strednej Európe v poslednom storočí

V rámci pravidelne organizovaných stretnutí československých a maďarských právnych historikov sa konala v dňoch 18.-20. mája 1972 v Pécsi - Siklósi (MĽR) vedecká konferencia o vývoji štátnej správy v strednej Európe v 19.-20. storočí.

Okrem právnych historikov usporiadajúcej krajiny sa konferencie zúčastnili i právni historici a administratívni právnici zo všetkých socialistických štátov a z Rakúska.

Konferenciu slávnostne otvoril úvodným referátom M. Szotácki, dekan Právnickej fakulty v Pécsi. Vyzdvihol význam vzájomných stretnutí a spolupráce právnych historikov zo socialistických krajín, ktorí sa aktívne podieľajú na koordinácii právno-historického výskumu.

Rokovanie konferencie sa rozdelilo do piatich tematických okruhov v nasledujúcom poradí: vývojové tendencie v správe, úloha administratívneho súdnictva pri kontrole správy, školská a kultúrna správa, problémy miestnej správy, kontrola správy a vývoj odvetví odbornej správy. K danej problematike boli predložené početné referáty,ktorých väčšina bola písomne vopred rozoslaná, čo umožnilo účastníkom konferencie sústrediť sa na diskusiu. Diskutujúci a referenti sa zaoberali otázkami reformných snáh v uhorskej správe pred r. 1944, postavením samosprávy vo vzťahu k štátnej správe v jednotlivých krajinách, postavením

a úlohou ministerskej rady monarchie, otázkami správnej súdnej právomoci v Rakúsku od r. 1867, Československu od r. 1918 - 1938 a od r.1945 - 1951, formovaním administratívnej jurisdikcie v jednotlivých krajinách, vysokoškolskou správou a autonómiou univerzít, otázkami dejín administratívnej tutely a vývoja odvetví odbornej správy.

Z československých účastníkov sa na konferencii aktívne zúčastnili akademik Š. L u b y, ktorý predložil rozsiahly referát o dejinách zodpovednosti štátu za nesprávny výkon správy; L. B i a n c h i, vypracoval referát na tému "Vzťahy štátnej správy a samosprávy v buržoáznej ČSR"; L. H u b e n á k sa dotýkal problematiky administratívnych metód pro potlačování robotníckeho hnutia v buržoáznej ČSR; K. M a l ý skúmal otázku samosprávy v politike českého meštianstva v druhej polovici 19. storočia; K. U r b a n o v á - Z á v a c k á sa zaoberala otázkami, ktoré sa dotýkali problematiky postavenia ministerstva pre správu Slovenska. Problematiku rozvoja českej vedy o správnom práve na pražskej universite v druhej polovici 19. storočia rozpracoval V. U r f u s. K problematike postavenia Najvyššieho správneho súdu v Československu predniesol diskusný príspevok J. K a r p a t. O tendenciách centralizácie správy štátov medzi dvomi světovými vojnami i o otázke tradícií v organizácii správy predniesla diskusný príspevok Š. M e r t a n o v á.

Okrem plodnej diskusie a výmeny názorov treba vedecký prínos konferencie vidieť aj v tom, že vyše 40 referátov a diskusných príspevkov z oblasti závažnej problematiky dejín správy v strednej Európe, bude publikovaných vo forme dvojzväzkového zborníku v cudzích jazykoch v sérii Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata.

Mertanová

Poľská konferencia o autoritatívnych režimoch v medzivojnovom období

Ústrednou témou konferencie, ktorú usporiadal Historický ústav Poľskej akadémie vied v dňoch 2. a 3. decembra 1971, bol vznik a vývoj autoriratívnych režimov v strednej a východnej Európe v rokoch 1918-1938. Na konferencii odznelo osem referátov a vyše tridsať diskusných príspevkov. Zúčastnili sa jej poľskí historici a právní historici a hostia z ČSSR a MĽR.

Samotné referáty si nekládli za cieľ priniesť hotové uzavreté problémy, ale chceli podnietiť diskusiu, ktorá bola skutočne rôznorodá a bohatá. Zaujímavou črtou všetkých referátov bol široký záber po celej

problematike, odvážne porovnávanie vývoja v strednej Európe s vývojom nielen s ostatnými európskými štátmi, ale aj so štátmi na ostatných kontinentoch. Treba na tomto mieste upozorniť na doterajšie výsledky bádania dosiahnuté v tomto smere českými, slovenskými a maďarskými historikmi (mám na mysli konferenciu z 25.-27. 10. 1966 v Bratislave - zborník "Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku", Vyd. SAV Bratislava 1969) a na výsledky medzinárodných podujatí, publikované v časopise "Revue d´histoire de la deuxième guerre mondiale", vychádzajúci v Paríži (najmä č.40-Occupation allemande en Pologne a č. 52- La Tchécoslovaquie pendant la guerre) a v zborníkoch.[1)]

Všeobecný úvodný referát mal J. Žarnowski. A. Ajnenkiel hovoril o vývoji ústavných systémov, J. Tomaszewski o hospodárskych pomeroch, W. Balcerak o vplyve medzinárodnej situácie na vnútropolitické pomery, M. Kóźmiński o nacionalizme a o menšinovom probléme, R. Ryszka o fašizme ako systéme vlády, P. Łossowski o ideológiách diktatúr a H. Bużhak o úlohe armád v diktatúrach.

A. Bartlová z Historického ústavu SAV mala koreferát k otázke vplyvu poľských politických strán na politické dianie na Slovensku. L. Bianchi z Ústavu štátu a práva SAV vo svojom vystúpení upozornil na nebezpečenstvo a úskalia mechanického porovnávania vonkajších znakov stredo- a východoeurópskych diktatúr. V. Peša z Ústavu československých a svetových dejín ČSAV, pobočka v Brne, varoval pred idealizovaním buržoáznej demokracie za prvej ČSR. Maďarský historik M. Stier referoval o dnešnom stave bádania a hodnotenia horthyovského režimu v Maďarsku.

Je zásluhou Historického ústavu PAN, že takéto vedecké podujatie zorganizoval a prizval i zahraničných hostí. Bude skutočne záležať od stupňa rozpracovanosti jednotlivých národných historiografií, nakoľko sa v budúcnosti nadhodené otázky dostanú k syntetickému spracovaniu a k fundovanejším záverom. Výskum treba založiť na medzinárodnej spolupráci. Usporiadatelia vydajú materiály konferencie v osobitnom zborníku, pod názvom: "Réžimy autorytarne w Europie środkowej w latach międzywojennych."

Bianchi

---

1) Nacistická okupace Evropy I.-IV. svazek, Sborník referátů III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963, Naše vojsko, Praha 1966.

OBSAH

Bohumil Kučera, Československo-sovětská smlouva z roku 1943 - základ spolupráce a přátelství 5

Ladislav Hubenák, Vianočná dohoda o Slovenskej národnej rade - významný dokument protifašistického odboja 21

Jozef Klimko, Úprava južných hraníc Slovenska pri vzniku ČSR ... 39

Karolína Adamová, Soudní spory o Lidový dům v roce 1920 55

Pavel Mates, K právním otázkám nacionalizace a konfiskace v RSFSR v období od VŘSR do počátku NEPu 77

Jaroslav Houser, Vývoj buržoazních volebních soustav 103

Andor Csizmadia, Reformy správy miest v Uhorsku za dualismu ... 121

Valentin Urfus, K rozvoji českých státoprávních představ na přelomu šedesátých a počátkem sedmdesátých let minulého století 139

František Hoffmann, Popravčí zápisy jihlavské 163

Štefánia Mertanová, Vznik a vývoj spišského mestského práva 205

Stanislav Balík, Právní ochrana vynálezů v Anglii v 16. - 18. století 237

Materiály

Václav Vaněček, Universita Karlova 1348-1973 (K 625. výročí založení) 271

Zbyněk Švarc, Almuženky - žebračenky 283

Jiří Kejř, O státoprávním postavení Slezska do r. 1526 287

Jozef Karpat, Súčasný stav bádania o pojme "Corona regni Hungariae" 297

Emanuel Michálek, K dějinám české státnosti ve 14. století 303

Recenze

V. Plevza, Slovenská štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, (Jiří Grospič)..... 305

Jozef Fischer, KSČ - vedúca sila, zakladateľka a budovateľka národných výborov (Florián Sivák) 311

Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalismu, I, II (Ladislav Soukup)..... 315

Istoria gosudarstva i prava Belorusskej SSR 1917-1936 gg, tom 1 (Ladislav Hubenák) 319
Csizmadia - Kovács - Asztalos, Magyar állam és jogtörténet (Leonard Bianchi) 321
György Bónis, A jogtudó értelmiség a Mohács elötti Magyarországon; György Bónis, Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog (Leonard Bianchi) 323
Závažné příspěvky k právním dějinám Latinské Ameriky (Václav Vaněček) 327
F.G. Milkova, Pozemlenata sobstvenost v bălgarskite zemi prez XIX vek (Jiří Cvetler) 329
Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379 - 1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae (Jiří Kejř) 335

Z nové literatury 339

Kronika

Devadesátiny akademika Václava Vojtíška 372
Profesor Jiří Cvetler sedmdesátiletý 372
Profesor Karol Rebro šesťdesiatnikom 375
Milan Bartošek šedesátiletý 376
Nedožité padesátiny Vladimíra Procházky 377
Zpráva o průběhu celostátní právněhistorické oborové konference 378
Správa z právnohistorickej konferencie o dejinách správy v strednej Európe v poslednom storočí 381
Polská konferencia o autoritatívnych režimoch v medzivojnovom období 382

Právněhistorické studie 18

Bohumil Kučera, Ladislav Hubenák, Jozef Klimko, Karolina Adamová,
Pavel Mates, Jaroslav Houser, Andor Csizmadia, Valentin Urfus,
František Hoffmann, Štefánia Mertanová, Stanislav Balík, Václav Vaněček,
Zbyněk Švarc, Jiří Kejř, Jozef Karpat, Emanuel Michálek

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1974

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Marie Šonská

Vydání 1. - 389 stran
Vytiskla Státní tiskárna n.p., závod 5, Praha 8
26,97 AA, 27,42 VA
Náklad 400 výtisků - 02/20 - 7374
21 - 082 - 74

Cena brožovaného výtisku 45,— Kčs
509 - 21 - 827